

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

IV

A Herman Ottó Múzeum kiadványainak sorában negyedszer jelenteti meg évkönyvét.

Az évkönyv feladata, hogy egy-egy időszak legfontosabb tudományos problémáit a bel- és külföldi kutatókkal és az érdeklődőkkel megismertesse. A régészet, a néprajz, a numizmatika, települési történet, a legújabbkori és helytörténet, művészettörténet és múzeológia tárgyköréből a múzeum munkatársai: Bodgál Ferenc, Kemenczei Tibor, Komáromy József, Lajos Árpád, K. Végh Katalin és Zsadányi Guidó, a megye területével foglalkozó — más munkaterületen dolgozó kutatók — Barsi Ernő (Győr), Sz. Czeglédy Ilona (Országos Műemléki Felügyelőség), Dankó Imre (Erkel Ferenc Múzeum, Gyula), Huszár Lajos (Magyar Nemzeti Múzeum), Nemcsik Pál (Borsodnádásd), Szabadfalvi József (Egyetemi Néprajzi Intézet, Debrecen), Valter Ilona (Országos Műemléki Felügyelőség) írták.

Kemenczei Tibor összefoglaló tanulmányában a pilinyi kultúra bárcai

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1962—1963

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

IV

MISKOLC

1964

417

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Германа Мишколц, (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Otto Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Otto Museum, Miskolc, (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Otto, Miskolc, (Hongrie)

060
25, 62

Szerkeszti :
KOMÁROMY JÓZSEF
A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc. Kiadásért felelős a múzeum igazgatója
Révai Nyomda, Budapest - 18897 65. I.

T A R T A L O M

<i>KEMENCZEI TIBOR</i> : A pilinyi kultúra bárcai csoportja.....	7
Die Bárcaer Gruppe der Pilinyer Kultur	23
The Bárca-group of the culture in Piliny	
<i>KEMENCZEI TIBOR</i> : A tiszaszederkényi későbronzkori raktárlelet	37
Der Tiszaszederkényer Hortfund aus der Spätbronzezeit	40
The store-find of Tiszaszederkény from the Bronze-age	
<i>K. VÉGH KATALIN</i> : Koracsászárkori település maradványa a miskolci Szabadság téren	45
Frühkaiserzeitliche Siedlungsreste auf dem Szabadság-tér in Miskolc	53
The relic of a settlement from the late period of the empire (Miskolc)	
<i>KOMÁROMY JÓZSEF</i> : Beszámoló a diósgyőri vár ÉNy-i tornyában végzett ásatásról...	63
An account of the excavation in the North-Western tower of Diósgyőr Castle	68
<i>SZ. CZEGLÉDY ILONA</i> : Jelentések és panaszos levelek a diósgyőri vár XVII. századi állapotáról	77
Berichte und Beschwerdebriefe über den Zustand der Burg Diósgyőr im 17. Jh. ..	83
<i>LAJOS ÁRPÁD</i> : A so-pentatonia jelentkezése a borsodi népzeneben.....	87
Das Erscheinen der so-Pentatonik in der Volksmusik des Komitates Borsod	101
The appearance of so-pentatony in the folk-music of Borsod County	
<i>BARSI ERNŐ</i> : Népzenei problémái egy daloló sülyi pásztor életének tükrében.....	103
Probleme der ungarischen Volksmusik. Wie sie sich im Leben eines Hirten von Süly	
Widerspielgen	112
<i>SZABADFALVI JÓZSEF</i> : A Zempléni hegyvidék népi kultúrájának kutatásáról	115
A research of people's culture in the Zemplén Highlands	122
<i>HUSZÁR LAJOS</i> : A pamlényi éremlelet	127
The coin-find at Pamlény.....	129
<i>VALTER ILONA</i> : Régészeti adatok a Bodrogek honfoglaláskori településtörténetében	131
Archäologische Beiträge zu der landnahme- und árpádenzeitlichen Siedlungsgeschichte	
des Bodrogek	139
Archeological data to the history of settling in the Bodrogek from the period of original	
settlement and the Árpád-age	
<i>DANKÓ IMRE</i> : A bodrogek Hosszúrét települése	143
Die Besiedlung von Hosszúrét im Bodrogek	160
The settlement of Hosszúrét in the Bodrogek	

<i>KOMÁROMY JÓZSEF</i> : A miskolci Vörös őrség naplója	165
The diary of the Red Guard in Miskolc	
Двеник Мишкольцкой Красной Охраны	173
<i>NEMCSIK PÁL</i> : Az országgyűlési képviseléválasztások borsodnádasdi emlékeiből (1900— —1926)	175
Из Памятников парламентских выборов В. С. Боршоднашд	180
From the history of electing representatives for parliament at Borsodnádasd (1900—1926)	
<i>ZSADÁNYI GUIDÓ</i> : A felvidéki vándorkiállítások története	183
The history of travelling exhibitions in the Highland	
Dejina horniackého vandrovného vystavenia	200
<i>HUSZÁR LAJOS</i> : Leszih Andor (1880—1963)	207
<i>BODGÁL FERENC</i> : A miskolci múzeum néprajzi gyűjtése (1902—1962)	219
Собирание этнографических вещей в Мишкольцском Музее	227
Collecting of ethnographical objects by the Herman Ottó Museum (1902—1962)	
<i>KEMENCZEI TIBOR</i> : A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1959—1963. évben	223
The excavations of the Herman Ottó Museum in 1959—1963	
A Herman Ottó Múzeum működése (1954—1963)	243
The Work of the Museum 1954—1963	

A PILINYI KULTÚRA BÁRCAI CSOPORTJA

A későbronzkor első két periódusa alatt Észak-Magyarország nyugati és keleti része némileg eltérő fejlődési utat követett. Mindkét területen a későbronzkor 1-ben, a középsőbronzkorban egységes füzesabonyi kultúra egy-egy különálló, továbbélő csoportja alakult ki, a Zagyva—Mátra vidéki, illetve a bodrogszerdahelyi csoport¹. Az utóbbi csoport területét nem érintette a Felvidék nyugati részén a későbronzkor 1—2 fordulóján (R BB—BC fordulója) lezajlott fiatalabb halomsíros és vattinai népmozgás, amely a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi csoportjának kialakulásához vezetett². Ekkor az alsó Hernád és Bodrog vidékén még élt a bodrogszerdahelyi csoport.

A későbronzkor 2 második felében (R BC második fele — R BD eleje) a boldogszerdahelyi típusú leletektől eltérő, bár azokkal szoros rokonságban levő emlékműanyag tartozik a bodrogszerdahelyi csoport elterjedési területén. Ez jelentős zagyvapálfalvi hatást árul el, de nem illeszkedik bele a zagyvapálfalvi csoport formakörébe, attól elkülönül. Legjelentősebb lelőhelye után bárcai csoportnak nevezzük.

Lelőhelyek, elterjedés.

1. Bárca. É. Jilkova tárt fel itt 62 hamvasztásos sirt 1951—54 között³.
2. Enyicke (Haniška). Tíz urnasír került itt napvilágra⁴.
3. Szőlöske (Seleška). Mozsolics Amália említ innen egy úrnából, kis korszóból valamint háromszorosan duzzadt nyakú túból és szivalakú hajkarikából álló sírleletet⁵.
4. Šena IV. Urnatemetőből származó leletek.⁶
5. Bukovce. K. Andel közöl innen két, a bárcai csoport formakörébe osztható edényt.⁷
6. Meszes Kenderföldek. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 53.500. 1, 2. Szórványlelet.
 - a) Egyfülű bögre árkolt vállal. Téglaszínű. M: 55, Sz: 55, fá: 23 mm. IV. t. 4.
 - b) Árkolt vállú bögre. Téglaszínű. M: 51 mm. IV. t. 7.
7. Méra Fő utca 69. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 62.35. 1—4. Kalicz Nándor leletmentése. Urnatemetőből származó síregyüttes.⁸
 - a) Urna öblén két füllel. Szürke. M: 29. szá: 24,5, fá: 13,5 cm. III. t. 1.
 - b) Felsőcsőszai típusú kis csésze. Téglaszínű. M: 8,5, szá: 9, fá: 9,5 cm. III. t. 4—5.
 - c—d) Egyfülű kis bögrék. Szürkék. M: 6, szá: 5, fá: 3 cm. III. t. 2.; M: 3,6, szá: 5,3, fá: 3 cm. III. t. 3.
8. Méra Bélus patak partja. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 60.3. 1—8. Kalicz Nándor mentett meg itt két urnasirt.⁹

9. Detek. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 63.12. 1—3. Szórványlelet. Egy sírhoz tartoznak.

- a) Kis korsó. Téglaszínú. M: 5,7, fá: 2,2 cm. IV. t. 2.
- b) Egyfülű pohár. Szürke. M: 7,8, szá: 7,7, fá: 5,8 cm. IV. t. 1.
- c) Huzalkarperec. Átm.: 4,6 cm.

10. Onga. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 53.499. 1—3. Szórványlelet.

- a) Nagy, árktolt vállú bögre. Szürke. M: 8,9, szá: 8,3, fá: 3,7, cm. IV. t. 3.
- b) Bögre. Téglaszínú. M: 5, szá: 5,1, fá: 2,2, cm. IV. t. 6.
- c) Bögre. Szürke. M: 4,8, szá: 55, fá: 8 cm. IV. t. 5.

11. Külsőböcs. Miskolci Múzeum. Lelt. sz. 53.508. 2. Szórványlelet. Egyfülű kis korsó. Vállát függőleges vonalkötegek díszítik. Szürke. M: 8, fá: 3 cm. III. t. 8.

12. Sajóvámos. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 53.519. 1. Szórványlelet. Egyfülű bögre. Sötétbarna. M: 5,8, szá: 5,9, fá: 2,7 cm. IV. t. 8.

13. Sajosenyé. Miskolci Múzeum. Lelt. sz. 53.590. 1. Szórványlelet. Bögre. Vállá enyhén árktolt. Téglaszínú. M: 5,8, szá: 5,9, fá: 2,7 cm. IV. t. 9.

14. Borsodszirák. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 53.498. 1—3. Szórványlelet. Síregyüttes.

- a) Kis talpas korsó. Szürke. M: 8,3, szá: 6,3, fá: 3,2 cm. IV. t. 10.
- b) Törött bronz tör. Három aklaszeges volt. H: 7,8 cm.
- c) Szegfejű tű töredéke. H: 7,8 cm.

63 11 . 1—2. Szórványlelet. IV. t. 11, 12.

- a) Egyfülű, talpas korsó, M: 10,4; Szá: 6,5; fá: 3,6 cm.
- b) Talpas, egyfülű korsó. M: 6,8; Szá: 6,9; fá: 4,5 cm.

15. Sajókaza. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 53.501. 1—2. Szórványlelet.

- a) Bögre. Téglaszínú. M: 5,5, szá: 5,2, fá: 2 cm. IV. t. 13.
- b) Bögre. Téglaszínú. M: 5, szá: 5,5 cm. IV. t. 14.

16. Dédes. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 53.506. 1. Szórványlelet. Bögre. Szürke. M: 5,5, szá: 6 cm. IV. t. 15.

17. Nagycséc. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 53.510. 1. Szórványlelet. Bögre. Téglaszínú. M: 4,8, szá: 5,8 cm. IV. t. 16.

18. Tiszaluc Újtelep. Miskolci Múzeum. Lelt. sz.: 55.6. 1—2. Szórványlelet.

- a) Nagy bögre. Téglaszínú. M: 6,3, szá: 7,6, fá: 3 cm. III. t. 6.
- b) Nagy bögre töredéke. Vállán a bütykök között hármás bordadísz. Téglaszínú. Fá: 3,6 cm. III. t. 7.

19. Gesztely. Tompa Ferenc közölt innen egy talpas, egyfülű korsót:¹⁰

20. Bodrogkeresztúr — tokaji országút mellett. Tompa Ferenc tárt fel itt 1929-ben két urnasírt.¹¹

21. Bodrogkeresztúr környéke. A Magyar Nemzeti Múzeumba 1937-ben kerültek be innen urnatemetőből származó leletek. A bárcai csoport jellegzetes kerámia típusait képviselik a következő edények.

- a) Gazdagon díszített kihajlóperemű urna vállán két fülel. Fekete. M: 23,6; szá: 13,4 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 33. I. t. 1.
- b) Az előbbihez hasonló urna, szájpereme hiányzik. M: 25; szá: 12,5 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 75. II. t. 1.

- c) Urna nyakat áthidaló két fülel. Vállát benyomott pontok és bordák díszítik. Fekete. M: 17,9; szá: 14,6 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 9. II. t. 4.
- d) Alacsony, zömök urna öblén két fülel. Fekete. M: 14,6; szá: 9,5 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 24. II. t. 2.
- e) Az előbbihez hasonló urna árktolt vállal. Szürke. M: 11,6; szá: 9,2 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 78. I. t. 2.
- f) Széles, alacsony nyakú zömök urna. Vállá árktolt. Szürke. M: 14,5; szá: 14 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 36. I. t. 7.
- g) Nagy árktolt vállú bögre. Vállát még bordák is díszítik. Fekete. M: 7,5; szá: 8,1 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 11. II. t. 5.
- h) Árktolt vállú bögre. Fekete. M: 9,6; szá: 6,7 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 50. I. t. 5.
- i) Szélesszájú, rövidnyakú csupor. Szürke. M: 18,7; szá: 14,7 cm. I. t. 4.
- j) Kis egyfülű bögre. Vállá árktolt. Szürke. M: 5,6; szá: 5,2 cm. II. t. 3.
- k) Egyfülű bögre. Szürke. M: 5,6; szá: 4,9 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 86. I. t. 3.
- l) Kihajlóperemű tál. Egy füle van. Szürke. M: 9,5; szá: 23,5 cm. I. t. 6.

22. Bodrogkeresztúr Vásártér. Innen 1934-ben kerültek a Nemzeti Múzeumba leletek: urna, kis korsó, egyfülű bögrék. Lelt. sz.: 1934/2. 1—5.

23. Tokaj. Tokaji Múzeum. A Bodrogkeresztúr felé vezető országút építése közben kerültek elő, a várostól 3—4 km-re a következő leletek:

- a) Gömbtestű edény. Szájpereme, nyaka letört. Vállán két kis fül ül. Szürke. Fá: 5,5 cm. II. t. 6.
- b) Nagy bögre, Füle letört. Szürke. M: 8,7; szá: 8,3; fá: 3,9 cm. II. t. 8.
- c) Egyfülű talpas korsó. Vállát vonalkötegek díszítik. Szürke. M: 7,7; szá: 5,8; fá: 3,2 cm. II. t. 7.

24. Abaújszántó. 1936-ban szerzett a M. N. M. urnatemetőből származó leleteket.¹²

- a) Egyenesperemű urna öblén két fülel. Fekete. M: 32; szá: 20,7 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 1. V. t. 1.
- b) Talpas kis korsó. Vállán vonalkötegek. Szürke. M: 8,8; szá: 6,3 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 19. V. t. 2.
- c) Kis talpas korsó. Szürke. M: 10; szá: 7,3 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 18. V. t. 3.
- d) Egyfülű bögre. Szürke. M: 6,5; szá: 5,2 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 17. V. t. 4.
- e) Bepödrött fejű tű. H: 10,5 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 2. V. t. 6.
- f) Korongos fejű tű. H: 12,7 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 3. V. t. 5.
- g) Kúpos fejű bronztű. H: 16,7 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 4. V. t. 24.
- h—j) Tölcsércsőngők. H: 2,5; 2,6; és 1,8 cm. V. t. Lelt. sz.: 44/1936. 5. V. t. 17—19.
- k) Nyitott féloldalakú csüngő. H: 3,2 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 7. V. t. 21.
- l) Zárt féloldalakú csüngő. H: 3,4 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 6. V. t. 22.
- m) Féloldalakú csüngő középtaggal. H: 3 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 8. V. t. 27.
- n) Noppenring töredéke. Átm: 2 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 9. V. t. 14.
- o) Bordázott karperectöredékek. H: 2,5 és 1,5 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 14. V. t. 8, 9.
- p) Spirálkorongos tekercs. H: 6 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 15. V. t. 16.
- r) Pityke. Átm.: 2,5 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 16. V. t. 20.
- s) Spirálkorongok. Átm.: 2; 1,5 és 1,2 cm. Lelt. sz.: 44/1936. 12. V. t. 10—13.
- t) Bronzhuzaldarab. H: 6 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 11. V. t. 7.
- v) Spirálcsovecskék. H: 2; 1,5 cm. Lelt. sz.: 44/1937. 13. V. t. 15.

25. Sárospatak. Magyar Nemzeti Múzeum. Szórványlelet. Kis, talpas egyfülű korsó. Lelt. sz.: 116/1951. 1.

A bárcai csoport elterjedése, mint lelőhelyei mutatják megegyezik a bodrogszerdahelyi csoportéval, azaz a Sajó alsó folyása és a Tisza közti területen helyezkedett el. Telepeit eddig nem ismerjük, előkerült leletei temetőkből származnak.

Temetkezés

A bárcai temető feltárása során tapasztalt temetkezési ritust, amely jellemző a bárcai csoportra. E. Jilkova részletesen ismertette.¹³ Ehhez nincs hozzátennivalónk. Meg kell azonban említenünk azt, hogy a bárcai temetőben jóval nagyobb volt a szórt-hamvas sírok aránya (62 sír közül 6), mint a nagybátonyi temetőben (972 sír közül 3).¹⁴ Ez, a zömében szórt-hamvas ritusú bodrogszerdahelyi csoport temetkezési módja továbbélésének tartható. Az urnás temetkezés, az urnák tállal való lefedésének szokása nagyrészt a zagyvapálfalvi népesség megjelenésével terjedt el a Felvidék keleti részén, bár az egyeki kultúra bizonyos mértékű hatása is feltételezhető.

Agyagművesség

A bárcai temető közlése során Jilkova részletesen foglalkozott annak leletanyagával, kerámiaformáival. Jilkova azonban a bárcai leletanyagot az egész pilinyi kultúrára jellemzőnek tartotta, azonosította vele, nem ismerte fel a zagyvapálfalvi és bárcai csoport emlékének közti különbséget. A két csoport emlékei közti eltérés indokoltá teszi, hogy más szemszögből vegyük elemzés alá a bárcai típusú leleteket.

Kerámiaformák

1. Kihajló peremű, összeszűkülő nyakú urnák, vállon ülő két füllel. Díszítésük a nyak vízszintes vonalkázása benyomott pontokkal társulva; függőleges hármás bordadísz; árkolt pontsorrall, néha benyomott pontokkal körülvelt bütyök. — Bodrogresztúr környéke (I. t. 1., II. t. 1.), Bárca¹⁵.

A zagyvapálfalvi csoport vattinai eredetű, zömök urnatípusában látjuk ennek a formának az előzményét, ott azonban, néhány kivételtől eltekintve árkolt díszítéssel, alacsonyabb formában jelentkeznek.¹⁶ A bárcai csoportban ennek a formának a módosulását, gazdag díszítését a bodrogszerdahelyi népesség hatása, a megváltozott kulturális milió váltotta ki. Az igrici egyeki kultúrába tartozó temető egyik, hasonló formájú és díszítésű urnája¹⁷ az egyeki kultúrának a bárcai csoportra való hatását is mutatja.

2. Csonkakúpos nyakú urna öblén ülő két füllel. Árkolás és függőleges borda díszítheti. — Bodrogresztúr—tokaji országút.¹⁸ Bodrogresztúr környéke (I. t. 2, II. t. 2.), Bodrogresztúr Vásártér, Méra Fő utca 69. (III. t. 1.), Méra Bélus patak partja, Bárca.¹⁹

A fiatalabb halomsíros kultúrában és a zagyvapálfalvi csoportban fordulnak elő ennek az urnatípusnak a legközvetlenebb párhuzamai.²⁰ A Sajó—Tisza közti területre a zagyvapálfalvi csoportból került. Itt helyi fejlődésen ment át, átalakult, s már egy a zagyvapálfalvinál fiatalabb variánsban jelentkezik. Erre mutat a függőleges hármás bordadísz és a váll árkolása, amely a zagyvapálfalvi csoportban ezen a formán ismeretlen.

Igen jellegzetes ez a forma a bárcai csoport fiatalabb szakaszában (Muhi Princ tanya, Erdőbénye, Szirmabesenyő környéke),²¹ ahol zömökebb formában és csak árkolt díszítéssel jelentkeznek. A zagyvapálfalvi csoportban ebben az időszakban, a későbronzkor 2 második felében (R BD eleje) ekkor már ismeretlen.

3. Urna a szájeremből kiinduló és a vállra támaszkodó fülekkel. — Bodrogkeresztúr környéke (II. t. 4.).

A délkelet-európai korabronz korban jelent meg ez a típus először, majd a középsőbronzkorban általánosan elterjed.²² A Kárpátmedencében számos későbronzkori kultúrában is előfordul még, a középsőbronzkori népesség továbbélő elemeként.²³ A bárcai csoport típusa a zagyvapálfalvi formával mutat erős rokonságot, abból származhat. Az egyeki kultúra hatását nem tartjuk valószínűnek, mivel az egyeki kultúrában bár ismert, de rendkívül ritkán fordul elő ez az urnaforma.²⁴

4. Csonkakúpos nyakú urna. Két füle a vállán ül. Néha árkolás díszíti. — Bárca:²⁵

A halomsíros kultúra agyagművességének formai jegyeit viselik magukon az ilyen típusú urnák. Az árkolt díszítés viszont eltérő vonásként jelentkezik. Ezért nem közvetlenül a halomsíros kultúrából eredőnek tartjuk ezt az urnatípust, hanem a zagyvapálfalvi csoportból kerülhetett az eredetileg halomsíros forma a bárcai csoport területére. Eszerint itt tulajdonképpen másodlagos halomsíros elem. A bárcai csoport második szakaszában is él még (Muhi Princ tanya).²⁶

Hasonló árkolt vállú urnákat ismerünk az egyeki kultúrából és a Berkesz Demecser csoportból is (Muhi Csüllödomb).²⁷ Ott szintén halomsíros előzményből, de külön úton fejlődött ki.

5. Kihajló peremű, zömök, fületlen urna. Széles szűkülő nyakú, keskeny árkolt váll, fordított csonkakúp alakú alsó része van. — Bodrogkeresztúr környéke (I. t. 7.), Bárca.²⁸

Jilkova szerint a lausitzi és a váli kultúra hasonló felépítésű edényeivel áll összefüggésbe ez a forma.²⁹ A köztük levő időkülönbség, a bárcai csoport nem éri meg a HA periódust, ellentmond ennek a feltevésnek. A két különböző eredetű forma között semmiféle kapcsolat nem áll fent. A bárcai csoport tárgyalt urnaformája az árkolt, csonkakúpos nyakú, két, öblön ülő fülekkel rendelkező zömök urnatípussal (I. t. 2.) áll forma rokonságban. Ebből a bárcai csoport keretében alakult ki helyi fejlődés eredményeként.

6. Rövid, ívelt nyakú, magas, díszítetlen urnák, alsó harmadukban elhelyezett két fülel. — Bárca.³⁰

Az egyeki kultúra leletanyagában találunk hasonló urnaformát, csak erősebben kihajló peremmel.³¹ Jilkova a bárcai temető díszített, két a vállon ülő fülű urnatípusából vezeti le, annak későbbi változatának tartja. Következtetését arra alapozza, hogy egy sírban sem találták a díszített és díszítetlen formát együtt. Észrevéve, hogy az egyeki kultúrában is előfordulnak a díszítetlen típushoz hasonló urnák, azt a következtetést vonja le, hogy helytelen az egyeki és pilinyi típusú leletek elválasztása, azok egy kultúrába tartoznak.³²

Jilkova megállapításainak alapja nem meggyőző. A díszítetlen és díszített urna azonos funkciót töltött be, így egy sírban egyáltalán nem szükségszerű együttes előfordulásuk. Egyidejűségük, ha tekintetbe vesszük, hogy mindkettő mellett teljesen azonos mellékletek fordulnak elő, aligha kétséges.

Nem tudunk Jilkovának a pilinyi és egyeki kultúra viszonyával kapcsolatos állásfoglalásával sem egyetérteni. Egyetlen urnatípusra alapozva semmiképpen sem lehet kultúrák önállóságának kérdésében dönteni. A díszítetlen egyeki urnatípushoz hasonló forma jelenléte a bárcai csoportban legfeljebb egyeki hatást jelenthet, de nem azonos-ságot. A Közép-Tisza menti területen számos temető (Rákóczipfalva, Bagimajor, Igrici—Matata, Egyek, Muhi Csüllődomb stb.) a pilinyi kultúra mindkét csoportjától eltérő leletanyaggal bizonyítja az egyeki kultúra önállóságát.

A tárgyalt urnaforma a bárcai csoportban fejlődött ki, s csak annak első szakaszára jellemző. Kialakítására esetleg gyakorolhatott az egyeki kultúra hatást, előzményének azonban a csonkakúpos nyakú urnát, öblén két füllel (I. t. 2, II. t. 2.) kell tekintenünk.

7. Szélesszájú edény vállán egy vagy két füllel. — Bárca.³³

A bodrogszerdahelyi temető területén kerültek elő ilyen edények, sajnos nem síregyüttesben.³⁴ Így bizonytalan, hogy a bodrogszerdahelyi csoporthoz, s nem esetleg a temetőnek a bárcai csoport idejébe átnyúló részéhez tartoznak-e. A bárcai csoportnak a részint bodrogszerdahelyi hagyományokból táplálkozó agyagművészete elképzelhetővé teszi azonban azt, hogy bodrogszerdahelyi örökségnek tartsuk ezt a formát.

A Muhi Princ-tanyai, a bárcai csoport második szakaszába tartozó temető leletanyagában is előfordul ez a forma.³⁵

8. Rövid, ívelt nyakú, szélesszájú csupor. — Bodrogkeresztúr környéke (I. t. 3.), Bárca,³⁶ Budkovce.³⁷

Közvetlen párhuzamát nem ismerjük. A bárcai csoport keretében kialakult típus lehet.

9. Egyfülű, talpas kis korsók. — Bodrogkeresztúr környéke,³⁸ Bodrogkeresztúr Vásártér,³⁹ Tokaj—bodrogkeresztúri országút (II. t. 7.), Abaujszántó (V. t. 2, 3.) Detek (IV. t. 2.), Borsodszirák (IV. t. 10.), Borsodszirák-homokbánya (IV. t. 11—12.), Külsőbölcs (III. t. 7.), Sárospatak, Szőlőske (Seleska), Bárca,⁴⁰ Enyicke (Haniska),⁴¹ Sena IV.⁴²

Rendkívül jellegzetes a bárcai csoportra, annak vezértípusát képviseli. A középsőbronzkorban az egész Kárpátmedencében elterjedt, középsőbronzkori alapon, az egyes kultúrákban önállóan kifejlődött, egyfülű korsótípus formakörébe sorolható.⁴³ A bárcai korsóformának a bodrogszerdahelyi csoport egyfülű, gazdagon díszített korsótípus az előzménye.⁴⁴ Ennek díszítése a bárcai csoportban szegényebbé vált, többnyire csak a vállat díszítő vonalkötegek alkalmazására szorult, kidolgozása durvább lett. Ilyen formában csak a bárcai csoportban fordul elő, nem függ össze sem a zagyvapálfalvi csoport hasonló korsóformájával, sem a Középső Dunamedencében ebben a korban elterjedt egyfülű korsókkal.

10. Kihajló peremű, nyomott gömbtestű, nagy bögre, egy füllel. Hármasszerű borda, pontokban végződő vonalkötegek és árkolás, díszítheti a vállat. — Bodrogkeresztúr környéke (I. t. 5, II. t. 5.), Bárca,⁴⁵ Méra Fő utca 69., Tiszaluc (III. t. 6, 7.), Onga (IV. t. 3.), Tokaj (II. t. 8.).

A bárcai csoportban alakult ki a kisebb, hasonló alakú egyfülű bögrék mintájára. Ismert a pilinyi kultúra nyugati területeiről is (Piliny)⁴⁶, ahol bárcai hatásra jelenhetett meg. Hasonló kisebb és nagyobb bögreforma árkolt díszítéssel előfordul az egyeki kultúrában (Egyek, Muhi Csüllődomb)⁴⁷ és a Berkesz Demecser csoportban (Muhi, Berkesz, Demecser)⁴⁸ is. A bodrogkeresztúri árkolt vállú darab (II. t. 5.) az egyeki kultúra hatását mutatja a bárcai csoportra.

11. Egyfűlű kis bögrék. — Bodrogkeresztúr—tokaji országút,⁴⁹ Bodrogkeresztúr környéke (I. t. 3., II. t. 3.), Méra Fő utca (III. t. 2, 3.), Onga (IV. t. 3, 5.), Meszes-Kenderföldek (IV. t. 6, 7.), Sajóvámos (IV. t. 8.), Sajósenye (IV. t. 9.), Nagycsécs (IV. t. 16.), Sajókaza (IV. t. 13, 14.), Dédes (IV. t. 15.), Abaújszántó (V. t. 4.), Bárca.⁵⁰

A bodrogszerdahelyi népesség örökségének tartjuk a bárcai csoportban. Ott a középsőbronzkori füzesabonyi bögreforma egyenes folytatásaként jelentkezett, néha árktól vállal.⁵¹ A bárcai csoport népe ezt vitte tovább. A váll árkolása, erősebb hangsúlyozása egyre gyakoribbá válik a bárcai csoportban, míg második szakaszában többnyire már csak árktól vállal fordul elő (Pl.: Muhi Princ tanya).⁵² Továbbélését a HA periódusban is megfigyelhetjük (Bodrogkeresztúr,⁵³ Aggtelek,⁵⁴ Jasov,⁵⁵ Kostany⁵⁶). Ezt a fiatal formáját Paulik a kyjatice kultúra körébe sorolja.⁵⁷

A zagyvapálfalvi temetőben is megtaláljuk ezt a formát.⁵⁸ Oda nyilván a bárcai csoportból került.

12. Kihajló peremű tál. Bodrogkeresztúr környéke (I. t. 6.), Bodrogkeresztúr—tokaji országút, Bárca, Enyicke (Haniska).

A megelőző bodrogszerdahelyi csoport nem ismerte. Valószínűleg a pilinyi kultúra nyugati területéről jutott ide. Megvan az egyeki kultúrában is, ezért annak hatását sem szabad kizárnunk.⁵⁹

13. Félgömb alakú, tömör talpon álló tál. — Bárca.⁶⁰

A zagyvapálfalvi temetőben találjuk meg párhuzamait.⁶¹

Diszítőelemek

A kerámiaformákhoz hasonlóan a diszítőelemek között is három különböző eredetű csoportot választhatunk szét. A bodrogszerdahelyi csoport gazdag ornamentikáját nem tudjuk elkülöníteni a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi csoportjának és az egyeki kultúra esetleges elemeitől, mivel mindhárom művelődés füzesabonyi összetevővel, így részben azonos diszítőmotívumokkal bírt. Itt az árktól bütyköket, a nyak vízszintes vonalkázását, a váll vonalcsoportokkal és benyomott pontokkal való díszítését említhetjük meg.⁶²

A pilinyi⁶³ és az egyeki⁶⁴ kultúrában egyaránt előfordul az edények vállán a hármas bordadísz. Mindkettőben a halomsíros kultúra hatására jelent meg. A bárcai csoportban igen gyakori, a különböző típusú urnákon és nagy egyfűlű bögréken egyaránt alkalmazott díszítőelemmé vált. Nem dönthető el, hogy a pilinyi vagy az egyeki elemek révén került a bárcai csoportba, valószínűleg mindkét hatás közrejátszhatott oda-jutásában.

A pilinyi kultúrában használatos árkolás eredetét Jilkova a füzesabonyi és a lausitzi kultúrából vezeti le.⁶⁵ Mivel a pilinyi kultúra két csoportra oszlik, nem lehet e kérdésben sem azonosítani a kettőt. A zagyvapálfalvi csoportba a füzesabonyi és vattinai,⁶⁶ míg a valamivel később kialakult bárcai csoportba egyrészt zagyvapálfalvi és esetleg egyeki hatásra, másrészt pedig a bodrogszerdahelyi csoport örökségként került. A lausitzi eredetet azért sem fogadhatjuk el, mivel a bárcai csoportnak csupán a végén (későbronzkor 2 vége, R BD eleje) alakult ki a lausitzi kultúra.

A bütykök felett alkalmazott benyomott pontdísz a zagyvapálfalvi csoport jellegzetes, füzesabonyi eredetű díszítőeleme. Onnan kerülhetett a bárcai csoportba.

Fémművesség

A bárcai csoport fémművességét a temetők bronzleletei és a csoport élete végén földbekerült raktárleletek képviselik. Ezeket több közös típus köti össze.

Sírleletek

A temetkezések bronzmellékletei is a bárcai csoport kialakításában résztvevő, különböző irányú hatásokról tanuskodnak. Az első formakörbe a későbronzkor első két periódusa alatt a Kárpátmedencében általános, idősebb halomsírosfémek tartoznak, amelyek mind az egyeki kultúrából, mind a zagyvapálfalvi csoportból is eljuthattak a bárcai területre. A halomsíros kultúrát azért nem vesszük számításba, mivel a bárcai csoport kibontakozásának idején az idősebb halomsíros kultúra elemei már csak az egyeki, illetve kisebb mértékben a pilinyi kultúrában éltek már csak. Ezek közé a következőket sorolhatjuk: hosszan bordázott karperec (Abaújszántó — V. t. 8, 9.); lapos, átfúrt korongfejű tű (Abaújszántó — V. t. 5.); zárt félholdalakú csüngő (Abaújszántó — V. t. 22.); zárt félholdalakú csüngő egyszerű középtaggal (Bárca,⁶⁷ dreveniki raktárlelet); spirálkorongokban végződő gyűrű (Bodrogkeresztúr környéke⁶⁸ Drevenik.).

Lehetséges, hogy az egyeki kultúrából származik a nyitott félholdalakú csüngő „1” alakú középtaggal. (Abaújszántó — V. t. 23.) Szintén halomsíros elem, a koszideri körben általános.⁶⁹ A zagyvapálfalvi csoportban csak a zagyvapálfalvi temetőből került elő.⁷⁰

Nem dönthető el a szivalakú, belül üres hajkarika eredete sem a bárcai csoportban (Enyicke, Szölöske,⁷⁰ Drevenik). Megvolt a bárcait megelőző bodrogszerdahelyi csoportban, de a zagyvapálfalvi temető leletei között is megtaláljuk. Legnagyobb számmal az egyeki kultúra területén fordul elő.⁷¹

Az említett bronztípusok lényegében nem jöhetnek számba a bárcai csoport eredetének eldöntésében, de pontosabb kormeghatározásra is csak szűk keretek közt alkalmazhatók. A halomsíros kultúra kárpátmedencei térfoglalása után kialakult egységes fémművességi kör, a koszideri raktárleletek körének jól ismert fém típusai ezek. A bárcai csoportot megelőző bodrogszerdahelyi csoport fémművessége is ehhez a körhöz csatlakozott (bárcai bronzkincs),⁷² de ugyancsak ebben illeszkedett bele az egyeki kultúra bronzipara is. Mint említettük a felsorolt koszideri típusú fémek a zagyvapálfalvi csoport területére is eljutottak. A fenti bronzformák csupán azt tanúsítják, hogy a bárcai csoport részben egyidős volt a koszideri körrel. Nem jelentik azonban, hogy a bárcai csoport a fémművessége a koszideri kör keretébe tartozik, mivel a koszideri típusú bronzok többsége nem fordul elő a bárcai csoport területén.

A bárcai csoport fémművességének hovatarozására biztosan mutat néhány, a zagyvapálfalvi csoportra jellemző, a Kárpátmedencében a későbronzkorban ott először feltűnt bronz típus. A kis tölcsercsüngő, amely északról jutott a Zagyva vidékére (Zagyvapálfalva),⁷³ a bárcai és a zagyvapálfalvi csoport összefüggésének kétségtelen tanúsítója (Abaújszántó — VI. t. 17—19.); Bodrogkeresztúr környéke;⁷⁴ Sena IV; Drevenik. Ugyancsak ezt bizonyítja a Noppenring is, amely a zagyvapálfalvi csoportba a fiatalabb halomsíros kultúrából jutott, a környező területeken e korban ismeretlen. A bárcai temetőből előkerült kelet-német típusú tűnek⁷⁵ a párhuzamait hazánkban a zagyvapálfalvi temetőből és a fiatalabb halomsíros kultúra

maklári temetőjéből ismerjük. Mivel a fiatalabb halomsíros kultúra hatását nem tudjuk felfedezni a bárcai csoportban, valószínű, hogy a zagyvapálfalvi csoport közvetítésével jelent meg ott.

Az említett, idegen eredetű fémtípusok mellett természetesen a bárcai csoportra jellegzetes, helyi fejlődésű formák is előfordulnak. Itt mindenképp a többszörösen duzzadt nyakú tűt kell megemlítenünk (Szőlöske, Drevenik; forrói raktárlelet⁷⁶). Valószínűleg a halomsíros kultúra duzzadt nyakú tűinek utánzata, helyi változatként jött létre.

Szintén a halomsíroskultúra forma jegyeit viseli magán a kúpos, átfűrt fejű tű (Abaújszántó — V. t. 24; Bodrogkeresztúr környéke⁷⁷), annak hatására helyben alakult ki.

A bárcai csoport keletkezése szempontjából igen fontos a Bodrogkeresztúr környékéről származó, de a leltári napló bejegyzése szerint a bárcai típusú kerámiával együtt előkerült karperec és tű.⁷⁸ A karperec kerek átmetszetű és egyenes valamint ferdén futó vonalcsoportokkal díszített. Ez a típus a pilinyi kultúra végére keltezhető raktárleletek egyik igen gyakori alkotóeleme (pl.: Sajóvámos,⁷⁹ Sajógömör⁸⁰), de ismert a Felső Tiszavidéken és Erdélyben is. Ott legkorábban a R BD második felében földbe került raktárleletekben (pl.: Domahida, Bezdéd)⁸¹ fordul elő. Délkelet-Lengyelországban, a Trziriecki kultúrában a Montélius II. periódus végére keltezi Gardawsky.⁸² Ezzel párhuzamos időszakban, a későbronzkori 2 végén jelenhetett meg Észak-Magyarországon is, valószínűleg a halomsíros kultúra szakaszosan ismétlődő vonalkötegekkel díszített karperecének utódjaként.

Ugyancsak a későbronzkor 2 végével (R BD eleje) párhuzamos időszakban jelent meg a Kárpátmedencében a későhalomsíros eredetű, laposfejű, zegzugos vonalkázással díszített fejű tű.⁸³ Ennél az időpontnál későbbre keltezhető fémeket nem ismerünk a bárcai csoport síregyütteseiből.

A fentiekén kívül még a bárcai csoport sírleleteihez tartozó bepödrött fejű tű (Abaújszántó — V. t. 6; Sena IV.), pityke, spirálcsovecskék, spirálkorongok (Abaújszántó — V. t. 10—13, 15, 20) általánosak a későbronzkorban.

Raktárleletek

A későbronzkor folyamán a pilinyi kör területén, tehát az Ipoly alsó folyása és a Tisza közti vidéken előkerült raktárleleteket két csoportra tudjuk választani. A pilinyi kultúra fejlődését záró rimaszombati típusú raktárleletek egész Észak-Magyarországon előfordulnak, míg ezektől elválnak egy korban idősebb és csak a bárcai csoport elterjedési területén megtalálható kincsleletcsoport. A következő raktárleleteket sorolhatjuk ide: Drevenik (Szlovákia, Szepesváraljánál),⁸⁴ Maly Horeš (Szlovákia, Királyhelmeci kerület), Bologd (Szlovákia),⁸⁵ Forró,⁸⁶ Zalkod,⁸⁷ Abaújkér (tartalma: kézfejtűspirális, nyéltetős fejsze, peschiéra típusú kés)⁸⁸ és egy Olaszliszkáról származó kézfejtűspirális.⁸⁹

Az előbbi raktárleletek összetartozását, egy kultúra keretébe való helyezését, egy időpontra való keltezhetőségük és közös típusaik támasztják alá. Közös elem bennük a rimaszombati lelethorizontra jellemző, ún. salgótarjáni típustól eltérő kézfejtűspirális. A zalkodi, abaújkéri, olaszliszkai és dreveniki kézfejtűspirális közepén mindig félgömbalakú gömb van, míg a salgótarjáni típusú kézfejtűspirálisoknál ez mindig lapos bronzlemez, közepén hegyes tuskével. A különbséget

még a bárcai csoporthoz tartozó kézvédőspirálisok kerek huzalból készítése (kivételesen a dereveniki) és a felső hurok vízszintes állása is jelenti, mivel a salgótarjáni típusú kézvédőspirális háromszögletű huzalból készült, és csaknem mindegyiknél a felső hurok vízszintes helyzetben van. A két forma gyökere közös, a középsőbronzkori apa-gaurai kézvédőspirálástípus.⁹⁰ Eltérő sajátosságait a különböző kultúrákban való kifejlődésüknek köszönhetik. A bárcai csoportban használt típus pontos mását a koszideri körben, a felsőszőcsi csoportba tartozó zajtai⁹¹ és podgorjáni (Podhering, Kárpátukrajna)⁹² leletben találjuk meg, s ez jelent meg a bárcai csoport területén. A felsőszőcsi csoport fémművészete egyenes folytatódása az apa-gaurai körnek,⁹³ s a kézvédőspirálisok is az apa-gaurai típus egyenes továbbfejlődése révén jöttek létre. A zagyvapálfalvi csoport a bárcaiktól eltérően nem a felsőszőcsi típust vette át, hanem az egyéki kultúra kézvédőspirális fejlődésének kezdetén álló formát, és ebből alakította ki a salgótarjáni típust.

A zagyvapálfalvi csoport elemeként a salgótarjáni típusú kézvédőspirális is megjelent a Hernád vidékén (Forró), amelynek hatása a bárcai csoport formáin is jelentkezik a salgótarjáni típusra igen jellemző összefutó vonalkötegekből álló díszítésben (Olaszliszka). A két kézvédőspirális forma tehát a bárcai csoportban egymás mellett él, csupán a fiatalabb pilinyi fokozat megindulását jelző újabb zagyvapálfalvi népesség beáramlása teszi itt általánossá a salgótarjáni típust.

Eddig csak a bologdi raktárleletből ismerjük a nagy szemüvegspirálást, a spirálisok közepén gombbal. A bárcai csoportban valószínűleg a gombos kézvédőspirális hatására kialakult típus lehet.

A halomsíros kultúra pecsétlősvégű, háromszögátmetszetű, díszített karpereccének⁹⁴ utánzataként jöhetett létre a dreveniki raktárleletben előforduló üreges, díszített karpereccforma. Ezt mind a formai mind a díszítésbeli hasonlóság bizonyítja. A drevenikiekkel szinte megegyező darabokat a rimaszombati típusú kincseleletekből is ismerünk (Sajógömör,⁹⁵ Tibolddaróc,⁹⁶ Almágy,⁹⁷ Kisgyőr⁹⁸). A bárcai fémművészet hagyományai folytatásának tekinthetők. A pilinyi kultúra területéről eljutnak Délkelet-Lengyelországba,⁹⁹ és a Dunántúlra is.¹⁰⁰

A bárcai és a rimaszombati típusú raktárleletek közti különbség a spirálkorongokban végződő kartekercsek eltérő formájában is kifejeződik. A zalkodi és dreveniki raktárleletekhez tartozó kartekercsek aránylag kevés menetűek, szélesek és nagy spirálkorongokban végződnek. Ezzel szemben a rimaszombati típusú leletekben mindig hosszú, keskeny és jóval kisebb spirálkorongban végződő formák fordulnak elő. A bárcai típus önállóan fejlődött ki a koszideri körből. A két forma egymás mellett élését, a jellegzetes rimaszombati kartekercs megjelenését a Hernád völgyében a forrói lelet mutatja.

A bárcai csoportot lezáró raktárleletek időrendi meghatározására döntő fontosságú a forrói leletben levő nyolcszögletű kard. Ezt Közép-Európában a kutatók egyértelműen a B BC-be kelteznek, annak vezérformájának tartják. Elterjedésének központja Dél-Bajorország, Dánia, Észak-Németország.¹⁰¹ A forrói darabot, amely ennek a típusnak a legkeletibb előfordulása, Holste helyesen dél-német importnak tartja.¹⁰² Ez nemcsak kronológiai szempontból fontos, hanem igen jellemző a pilinyi kultúra igen kiterjedt kulturális összeköttetéseire is.

Cowen a R BD-től a HA elejéig keltezi az európaszerte elterjedt neuzingeni vagy Sprockhoff II/a típusú kardokat.¹⁰³ amelyek képviselőit a zalkodi leletben is megtaláljuk. Az egyik zalkodi kard pengéjének a váll alatti szűkülése a Boiu típusú kardokra emlékeztet.¹⁰⁴ Emiatt a kincs a R BD elejénél később nem kerülhetett a földbe.

A fiatalabb pilinyi fokozatot záró raktárleletekben egyetlen esetben sem fordul elő a dreveniki kincshez tartozó cseh típusú sarkított balta. Ezt, a dél-német, cseh-morva és ausztriai halomsíros kultúra jellegzetes lelettárgyát Magyarországon a középső-bronzkor végén megjelent halomsíros népesség terjesztette el, s így a koszideri típusú raktárleletek gyakori alkotórésze.¹⁰⁵ A dreveniki leletben előforduló darab a koszideri fémművességi körből került a bárcai csoportba.

Közvetlenül a pilinyi kultúra első feléhez kapcsolódnak a patkóalakú, átfúrt csüngők, a maly-horesi leletben. A zagyvapálfalvi csoport fémmellékleteinek tárgyalása során részletesen foglalkoztunk ezzel az északi, sziléziai eredetű, a Kárpátmedencében halomsíros közvetítéssel megjelent csöngőformával. Sírleletek alapján bebizonyítottuk, hogy a későbronzkor 2. periódusán túl, az ördögösfüzesi leletet kivéve, seholsem fordul elő.¹⁰⁶ Mivel az ördögösfüzesi leletben, ahova importként jutott, nyilván retardál ez a forma, a maly-horesi lelet földbekerülését is ennek az időszaknak a végére kell tennünk.

Ezt az időpontot támasztja alá a bologdi és maly-horesi leletek bordázott karperece is. Ennek a karperec típusnak a Kárpátmedence keleti felében van elterjedési központja, és a R BD — HA eleji leletekben fordul elő.¹⁰⁴ A maly-horesi és a bologdi kincsleletben való jelenléte egyben a pilinyi körben az első megjelenése is, és mint terminus ante quem a leletek elrejtésének időpontját a R BD legelejében szabja meg.

A nyéltetős balta az abaújkéri raktárleletben szintén nem kerülhetett a késő-bronzkor 2. végénél, tehát a R BD elejénél hamarabb a földre. Ez a baltaforma, leginkább meghosszabbított nyéltetős változatban, a középsőbronzkori hagyományok folytatásaként a későbronzkorban főleg a Felső-Tiszavidéken és Erdélyben terjedt el. Az abaújkéri lelet baltájának legpontosabb párhuzamát a R BD-be tartozó domahidai leletből ismerjük.¹⁰⁸

Mozsolics a B IV. periódusba keltezi a feketetői raktárlelet peschiéra kését, amelyet párhuzamként említhetünk meg az abaújkéri peschiéra késre.¹⁰⁹ Mivel a B IV. első felére (R BC) hitelesen keltezhető peschiéra formákat Észak-Magyarországról nem ismerünk, ezen a területen a R BD-nél hamarabb nem keltezhetjük.

A Tiszától keletre fekvő területek hatását mutatja a bárcai csoportra a maly-horesi raktárleletben levő két nagy bronzlemez pityke. A Felső-Tiszavidéken jelent meg először a későbronzkor 2-ben (Podgorján)¹¹⁰ és él ott, s Erdélyben a korai vaskor kezdetén is.¹¹¹

A tárgyalt raktárleleteknek a bárcai csoportba való tartozását kétségtelenül bizonyítja a sírleletekkel közös típusaik. Így a temetőben és a raktárleletekben egyaránt megtaláljuk a következő bronztárgyakat: háromszorosan duzzadt nyakú tűk (Forró, Drevenik); kis tölcsércsüngő (Drevenik); Noppenring (Drevenik); szivalakú, üres hajkarika (Drevenik); zárt félholdalakú csüngő egyszerű középtaggal (Drevenik); vonalkázással díszített karperec (Drevenik); spirálkorongokban végződő gyűrű (Drevenik); Bologd.

A raktárleletekben a koszideri fémművességi kör, a zagyvapálfalvi csoport és a Felső-Tiszavidék hatását, valamint a helyi fejlődést tudtuk megállapítani. A koszideri fémművességi körtől átvett elemekhez soroltuk a cseh típusú sarkított baltát és a kerek gombú kézvédőspirálást. Ösztönzésre jöhetett létre a bárcai csoportban a széles karpirális, s az üregek, díszített karperec.

A R BD periódusban a Felső-Tiszavidéken és Erdélyben kibontakozott fémművességi központ erős hatást gyakorolt a pilinyi kultúra bronziparára. Ennek első

jelentkezését a bárcai csoportban figyelhetjük meg, amiről a bordázott karperecek, nyéltetős balta, s a csúcsos nagy pitykék tanuskodnak.

A bárcai csoporthoz tartozó raktárleletekben néhány olyan típust is találunk, amely a fiatalabb rimaszombati típusú raktárleletekben is előfordul, sőt nagyon gyakori. (Forró: keskeny, hosszú kartekercs, salgótarjáni típusú kézfejtévéspirális). Ezek a zagyvapálfalvi csoportból juthattak el a Hernád vidékére a későbronzkor 2 folyamán, és ennek a periódusnak a végén a bárcai népesség hagyatékaként kerültek a földbe. Elrejtésük után a többi jellegzetes rimaszombati típusú fémmel (kétkarú csákányok; szögletesen záródó talpas balták; nagy csüngők stb.) ismét megjelentek a bárcai csoport területén, nyilván újabb zagyvapálfalvi népesség beáramlásának következményeként. A pilinyi kultúra végén, a volt bárcai csoport területén is a rimaszombati típusú raktárleletek részeként jutottak a föld alá.

A bárcai csoport fémművészete produktumának a raktárleletekben a koszideri hatásra létrejött széles, nagy korongú spiráltekercseket és a gombos szemüvegspirálisokat valamint az üreges karpereceket kell tekintenünk.

A sírok bronz mellékleteivel megegyezően kelteznek a raktárleletek a bárcai csoport végét. Az ezekben előforduló típusok zömének párhuzamai a R BC-be tartoznak (nyolcszögletű markolatú kard; cseh típusú sarkított balta; Boiu típusra emlékeztető kard; patkóalakú csüngő; zárt félholdalakú csüngő egyszerű középtaggal; szív alakú, belül üres hajkarika; kis tölcsércsüngő; Noppenring); A leletegyüttesek korát meghatározó legfiatalabb elemeik a R BD-be keltezhetők. (neuzingeni típusú kardok; függőlegesen bordázott karperec; nyéltetős balta; peschiéra típusú kés). Az utóbbi korszaknak a legelején, a későbronzkor 2 végén kerülhettek a földbe, mivel a raktárleletek zöme idősebb típusú fémekből áll. Ugyancsak ezt bizonyítja az, hogy a bárcai csoporthoz tartozó raktárleletekben nem találjuk meg, a rimaszombati kincsleletkörben olyan gyakori, jellegzetes közép-európai, R BD-ben feltűnő fémeket (pl.: peschiéra török; ivelt oldalú lándzsák; Riegsee típusú kardok; markolatnyúltványos sarlók; szárnyas balták stb.), de hiányoznak a Felső-tiszavidéki—erdélyi fémművészeti kör, a RBD-ben elterjedt bronztípusai is (pl.: nyakkorongos fejszék; félholdaskávájú tokos balták; nagy összetett csüngők; bordázott pitykék stb.).

A bárcai csoport fémművészetről összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a zagyvapálfalvi csoport fémművészetének erős hatása alatt állt, de nem azonos vele. A különbözőséget a helyi fejlődési formák és a koszideri kör sok típusának jelenléte jelenti. A koszideri kör erős részvételét a bárcai csoport fémművészétét összetevő elemek között egyrészt a bodrogszerdahelyi csoport hagyományainak továbbélése, amely szintén a koszideri körbe tartozott, másrészt pedig az egyeki kultúra és a felsőszőcsi csoport jelentékeny hatása magyarázza. A későbronzkor 2 végén új kapcsolatokról tanuskodó elemek jelentek meg a bárcai csoport fémművészében. Ez a felsőszőcsi csoport után, a Felső-Tiszavidéken ebben az időben fellendült fémművészeti központtal jött létre. Főleg az ezzel való kapcsolat révén a Hernád vidékére jutó fémek kelteznek a bárcai csoport lezáródását, s raktárleletek földbekerülését a későbronzkor 2 végére.

Kapcsolatok

A kerámia és fémművészet tárgyalása során látható volt, hogy a bárcai csoport a zagyvapálfalvi csoporttal mutatja a legszorosabb összefüggést. A számos közös típus alapján itt nem egyszerű kultúrális, kereskedelmi kapcsolatra, hanem zagyvapálfalvi népesség megjelenésére kell gondolnunk az Alsó-Hernád Bodrog vidékén.

Az egyeki kultúra hatása egyaránt megnyilvánul mind az agyag, mind a bronz-
iparban. Kimondottan egyeki típust azonban nem találunk. A kerámiaformák közt a nagy
árkolt bögre (II. t. 5), a magas csonkakúpnyakú urna, öblén két füllel és a díszített karcsú
urna mutat egyeki hatást. A számos koszideri típusú fém közül a „L” alakú középtaggal
rendelkező félholdalakú csüngő származhat az egyeki kultúrából. A többi koszideri ere-
detű fémnél nem lehet eldönteni, hogy vajon a bodrogszerdahelyi népesség örökségeként
vagy az egyeki illetve felsőszőcsi csoport közvetítésével került a bárcai területre.

Megtaláljuk a bárcai csoportban a szomszédos felsőszőcsi csoporttal fenálló
kapcsolatának bizonyítékát is. Ez egyben részbeni egyidejűségüket is tanúsítja. A mérai
síról előkerült díszített felsőszőcsi bögre (III. t. 4, 5) kétségtelenül import a bárcai cso-
port területén. A fémművességben a gombos kézfevédőspirálist tekinthetjük felsőszőcsi
elemnek. A felsőszőcsi csoportban előforduló zagyvapálfalvi típusú korongos fejű, füles
tű (Tőkés—Kolodnoje)¹¹² pedig valószínűleg a bárcai csoport közvetítésével került
oda.

A felsőszőcsi csoport helyébe a Felső-Tiszavidéken a R BD elején az egyeki
kultúra, keleti elemek és felsőszőcsi népesség összeötvözőződéséből kialakult Berkesz-
Demecser csoport lépett.¹¹³ Tehát a bárcai csoport életének első felében a Felső-Tisza-
vidékkel való kapcsolatot a felsőszőcsi népességgel való összeköttetés jelentette, addig
ezt a később a Berkesz-Demecser csoporttal való kapcsolat váltotta fel. Ennek eredménye-
ként kerültek a Hernád vidékére a már említett bronztípusok, az erősen bordázott kar-
perec, nyéltetős balta, és csúcsos nagy pityke.

Eredet

A bárcai csoportot önálló kulturális egységként még nem tárgyalta a szakiro-
dalom, így leleteit különböző kultúrákhoz sorolták.

A Bodrogkeresztúr-tokaji országot mellett feltárt sírokat Tompa a lausitzi kul-
túrába sorolta és a Tószeg C-be keltezte. Ugyanígy határozta meg az abaujszántói leletet
is.¹¹⁴

Mozsolics Amália a Bodrogkeresztúrról származó leleteket nagyrészt az egyeki
kultúra hagyatékának tulajdonítja, amelyek közt előfordulnak pilinyi típusok is. A bárcai
temető anyagát szintén egyeki és pilinyi elemek keverékének tartotta.¹¹⁵

Bodrogkeresztúrt Kalicz Nándor¹¹⁶ és Bóna István¹¹⁷ egyaránt az egyeki kul-
túra lelőhelyei között sorolja fel.

A bárcai temető feldolgozása során Jilkova arra a következtetésre jutott, hogy
ennek a temetőnek a leletei képviselik teljes egészében a pilinyi kultúra leletanyagát.
Ennek következtében csupán a bárcai temető anyagára támaszkodva igyekezett megoldani
a pilinyi kultúra eredetének, időrendi helyzetének kérdését.

Véleménye szerint a pilinyi kultúra kialakításában nem vettek részt halomsíros
elemek, hanem teljes egészében a füzesabonyi kultúrából vezethető le. Bizonyítékként a
díszített, kihajlóperemű urnákra hivatkozik. Erről tanuskodik szerinte a bodrogszerda-
helyi temető hamvasztásos ritusa és kis korsótípusa, valamint a hordozható edénytűz-
helyek is.¹¹⁸

Jilkova megállapításai a bárcai temető anyagára vonatkozólag részben helyesek,
de ezek nem vonatkoznak az egész pilinyi kultúrára is. A zagyvapálfalvi és a nagybáttonyi
temetők kerámiaformái, amelyek jellegzetes típusait Hillebrand¹¹⁹ és Patay¹²⁰ közölte is,
élesen elválnak a bárcai temető anyagától, azonosításukkal nem értünk egyet. A pilinyi

kultúra első szakaszának ideje alatt két, területileg jól elváló csoportra bomlik, a zagyvapálfalvi és bárcai csoportra. Ezek még időrendileg sem esnek teljesen egybe.

Helyesen állapította meg Jilkova, hogy a bárcai temető anyagában nem figyelhetünk meg tiszta halomsíros elemeket. Nem vonatkozik ez azonban a zagyvapálfalvi csoportra, amelyben mind a kerámia, mind a bronzmellékletek közt a fiatalabb halomsíros kultúra formáival teljesen megegyezőket találunk (pl.: szélesszájú urnák; csonkakúposnyakú urnák öblükön két füllel; kis csonkakúposnyakú csuprok; háromaklaszeges tör; cseh típusú füles tű; körültekeresztelt karperec stb.)¹²¹ Mindezek hiányoznak a bárcai temető anyagából. Egyes formáknak azonban megtaláljuk a fiatalabb, átalakult variánsait (csonkakúposnyakú urnák öblükön két füllel — I. t. 2, II. t. 2; csonkakúposnyakú urnák vállukon két füllel). Ez arra mutat, hogy a bárcai csoport kezdeténél fiatalabb korban, a zagyvapálfalvi népesség közvetítésével, s nem közvetlenül a halomsíros kultúrából kerültek oda.

Nem tudunk egyetérteni Jilkovának azzal a megállapításával sem, hogy a pilinyi kultúra közvetlenül a füzesabonyiból vezethető le. Itt megint különbségeket kell tennünk Észak-Magyarország keleti és nyugati területei között. A későbronzkor folyamán mindkét területen továbbélő, különálló füzesabonyi csoportok alakultak ki, tehát nem beszélhetünk egységes füzesabonyi alapról a pilinyi kör területén. A zagyvapálfalvi csoport a Zagyva-Mátravidéki továbbélő füzesabonyi, fiatalabb halomsíros és vattinai népesség, valamint rákóczi-falvi elemek összeolvadásából alakult ki. A bárcai csoport anyagában másirányú hatásokat figyelhetünk meg. Hiányoznak itt, mint említettük a fiatalabb halomsíros és vattinai (pl.: pszeudovillanova urnák; kicsúcsosodó és kihajló peremű csuprok; edénytűzhelyek stb.)¹²² elemek, de a továbbélő füzesabonyi formák is mások mint a zagyvapálfalvi csoportban. Ezek valóban a bodrogszerdahelyi csoportból származnak, mint Jilkova észrevette (kis, talpas korsók), de ez nem vonatkozik a pilinyi kultúra egészére. Nem tudjuk elfogadni azt sem, hogy a bárcai csoport a hamvasztásos temetkezési ritust is csak a bodrogszerdahelyi népességtől vette át, mivel ott csaknem kizárólag szórthamvas, míg a bárcai csoportban az urnás temetkezés uralkodott. Itt inkább zagyvapálfalvi és talán egyeki átvételre gondolhatunk.

Nem tartjuk füzesabonyi elemnek a bárcai csoportban a kihajlóperemű, díszített urnát sem, mivel az a zagyvapálfalvi csoportból, ahol vattinai származású, jutott a Hernád vidékére.

Jilkova által füzesabonyi eredetre említett bizonyíték még, a kis hordozható tűzhelyek vattinai eredetűek, bár füzesabonyi mintát utánoznak, és csak a zagyvapálfalvi csoport területén fordulnak elő.

A bárcai csoport nem vezethető le közvetlenül a füzesabonyi kultúrából. Leletanyagának elemzésénél láttuk, hogy a legszorosabb kapcsolatok a zagyvapálfalvi csoporthoz fűzők. Számos kerámiaforma (urna nyakát áthidaló két füllel — II. t. 4; kihajló peremű díszített urnák — I. t. 1, II. t. 1; csonkakúpos nyakú urnák öblükön két füllel — I. t. 2; II. t. 2; III. t. 1. kihajló peremű tál — I. t. 6) és fémtípus (tölcsércsüngő; Noppenring; keletnémet füles tű; salgótarjáni típusú kézfejtőspirális; hosszú kartekercs) köti össze a két csoportot. Azonosításukat azonban lehetetlené teszik a már említett, s csak mind-egyikre külön-külön jellemző formák. A bárcai és a zagyvapálfalvi csoport közti rokonság olyan erős, hogy a zagyvapálfalvi csoportból kisebb népcsoportok áthúzódásával kell számolnunk a Hernád vidékére.

A zagyvapálfalvi elemek mellett egyeki és felsőszőcsi hatást is megállapítottunk a bárcai csoport leletanyagában. Ez esetben csupán kulturális, kereskedelmi kapcsolatról beszélnek ezek.

Az alap amire ezek az összetevők ráépültek a továbbélt füzesabonyi népesség, a bodrogszerdahelyi csoport volt. Ennek hagyományának a kis talpas, egyfülű korsókat (V. t. 2, 3 stb.), kis bögréket, az egyfülű szélesszájú csuprokat, valamint a szórthamvas ritust tartjuk.

A bárcai csoport önállóságát a helyben kialakult, a zagyvapálfalvi csoporttól különböző kerámiaformái (szélesnyakú, fületlen, árktolt urnák — I. t. 8; árktoltvállú kis bögrék — II. t. 3; széles rövidnyakú csuprok — I. t. 4; nagy bögrék — I. t. 5, II. t. 5 stb., kis korsók — III. t. 8 stb.), valamint a különböző eredetű, de a Hernád vidékén átalakult típusok is bizonyítják.

Jilkova felfogását, a zagyvapálfalvi és bárcai típusú leletek azonosnak tekintését tehát nem tudjuk elfogadni. Egyetlen temető, a bárcai, alapján lehetetlen a sokrétű, több csoportra bomló pilinyi kultúrát megítélni.

Időrend

Mivel a bárcai típusú leletanyag önállóságát a kutatás eddig nem ismerte fel, önálló keltezésére sem történt még kísérlet. Itt egyedül Jilkova állásfoglalásával kell foglalkoznunk, aki a bárcai temető időrendi helyzetét próbálta meghatározni, s ezt az egész pilinyi kultúrára vonatkoztatta.

A bárcai csoport Jilkova szerint a bárcai füzesabonyi telep utolsó rétege és az abba ásott, gávai kultúrába tartozó gödrök leletanyaga kora közt mutatkozó, azaz a R BB kezdete és a HA eleje közti időszakot, tölti ki.¹²³

A pilinyi kultúra teljes leletanyagát figyelembevéve nem tudjuk Jilkova álláspontját magunkévá tenni. A zagyvapálfalvi csoport kezdetét a fiatalabb halomsíros és a vattinai elemek egyaránt a későbronzkor 1—2 periódus fordulójára, azaz a R BB-BC fordulójára kelteznek. Ezzel nem történhetett egyidőben a bárcai csoport kialakulása, mivel ott már kifejlődött zagyvapálfalvi típusok jelennek meg. Erre mutat a fiatalabb halomsíros elemek hiánya, illetve közvetett úton való odakerülése is. A bárcai csoport kezdetének pontosabb időpontját a bodrogszerdahelyi csoport záródása adja meg, amely a bárcai telep utolsó, a bodrogszerdahelyi csoporthoz köthető rétegének elpusztításakor földbekerült bronz raktárlelet alapján határozható meg. Ez a koszideri kincslelethorizont legidősebb lelete révén a későbronzkor 2 legelejére keltezhető.¹²⁴ A bárcai telep elpusztulása, a bronz raktárlelet földbekerülése nyilván Észak-Magyarország nyugati részéről, a bodrogszerdahelyi csoport területére behatoló zagyvapálfalvi népesség megjelenésének volt következménye.

A bárcai csoport fejlődése, agyagművészete alapján, két szakaszra tagolható. Az első szakasz kerámiaformáit a bárcai és bodrogkeresztúri temetők leletanyaga, és a nekik megfelelő, a lelőhelylistán felsorolt leletek képviselik. Ennek az időszaknak keltezésére a mérai sírból előkerült felsőszőcsi típusú bögre (III. t. 4,5) és a sírok bronzmellékletei nyújtanak lehetőséget.

A felsőszőcsi csoportot Kalicz Nándor¹²⁵ és Mozsolics Amália¹²⁶ egyaránt a halomsíros támadás utáni, a korai vaskor kezdetéig tartó időszakra keltezte. A későbronzkor 2 periódust azonban nem éli túl ez a csoport, mivel a későbronzkor 3-ban már a Berkesz Demecser csoport leleteit lehet körülhatárolni a Felső-Tisza vidéken.¹²⁷ A mérai sírban levő felsőszőcsi bögre tehát a R BC-nek megfelelő időben kerülhetett a bárcai csoportba. Ezt a keltezést megerősítik a sírok, már tárgyalt halomsíros, illetve koszideri típusú bronzmellékletei, és a raktárleletek R BC korú fémjei is. Ugyancsak ennek a korának felelnek meg a zagyvapálfalvi temető leleteivel megegyező bronztípusok is.

Figyelembevéve a fenti leletekből adódó keltezési lehetőséget, s azt, hogy a zagyvapálfalvi és a bárcai csoport kialakulása nem történhetett egyidőben, a bárcai csoport első szakasza a későbronzkor 2 periódusának második, nagyobbik részét tölthette ki.

A bárcai csoport második szakaszának legfontosabb lelőhelye Muhi Princ-tanya. Az itt előforduló kerámia világos továbbfejlődését jelenti a bárcai és bodrogkeresztúri temetőkből előjövő formáknak. Részletesen másutt foglalkozunk ezzel a kérdéssel,¹²⁸ itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a R BD első felére keltezhető bronztípusok a Muhi Princ-tanyai és az az alapján különválasztható fiatalabb bárcai kerámiával állnak összefüggésbe, illetve azoknak felelnek meg időben.

Helyesen állapította meg Jilkova, hogy a pilinyi kultúra vége egybeesik a Gáva kultúra megjelenésével. Ez az időpont azonban nem vonatkozik a bárcai csoportra, mivel annak végét a területén előkerült, a R BD elejére keltezhető raktárleletek adják meg számunkra. Ezt az időpontot a sírok egyes bronzmellékletei is alátámasztják. A bárcai csoporthoz tartozó raktárleletek földbekerülését új zagyvapálfalvi népcsoportok megjelenése váltotta ki, amely új formákat terjesztett el a Hernád vidékén. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a változás a pilinyi körön belül történt, csupán helyi mozgást jelentett, nem pusztította el a bárcai csoportot, csupán fejlődésének adott új irányt. A fiatalabb pilinyi kultúrában számos bárcai elem élt tovább, felolvadva azonban abban a kulturális egységben, amelyet a Zagyva és a Tisza közti területen az újabb zagyvapálfalvi népcsoport keleti előrenyomulása alakított ki.

A bárcai csoportról összefoglalásul a következőket mondhatjuk. A bodrogszerdahelyi népességre rátelepült zagyvapálfalvi népelemek alakították ki, egyeki hatás mellett. A zagyvapálfalvi elemek túlsúlya miatt a pilinyi kultúrához kapcsolhatjuk, annak egy sajátos, önállóságát megőrző csoportját alkotja. A Hernád vidékén megjelent zagyvapálfalvi népesség jelentéktelen számban telepedhetett meg területén, s gyorsan beolvadt a helyi lakosságba. A bárcai csoport élettartama a későbronzkor 2 második felét öleli fel (R BC második fele — R BD eleje), azaz egyidős a zagyvapálfalvi csoport második szakaszával. Kerámiaművészete alapján két szakaszra osztható. Végét elrejtett kincsleletek jelzik, amelyeknek a földbekerülését a Zagyva—Mátra vidékéről kiinduló új, az előbbinél erőteljesebb népmozgás váltotta ki, amely egészen a Tiszáig egységesítette a pilinyi kultúrát, és egyben annak második szakaszának a fiatalabb pilinyi fokozatnak kezdetét jelentette.

Kemenczei Tibor

DIE BÁRCAER GRUPPE DER PILINYER KULTUR

Während der ersten zwei Perioden der späteren Bronzezeit folgten West und Ostungarn von einander abweichenden Entwicklungsrichtungen. In beiden Gebieten entwickelte sich in der ersten Periode der Spätbronzezeit (Reinecke BB₂) je eine eigenständige, fortdauernde Gruppe der mittelbronzezeitlichen einheitlichen Füzesabonyer Kultur, die in der Gegend der Zagyva fortlebende Füzesabonyer Gruppen und die Gruppe von Bodrogszerdahely. Das Gebiet der letzteren wurde nicht berührt von der jüngeren Hübelgräberkultur und das Erscheinen der Vattiner Volksgruppen in den westlichen Gebieten Oberungars während der Wende von Spätbronzezeit 1—2, was später zur Entstehung der Zagyvapálfalver Gruppe der Pilinyer Kultur führte. In den Ausdehnungsgebiet der Bodrogszerdahelyer Gruppe in dem Gebiet um Bodrog und Hernád tauchen nur in der ersten Hälfte von Reinecke BC entsprechenden Periode Funde auf, die mit anderer Bevölkerung in Verbindung gebracht werden könnten. Diese Funde zeigen enge Verwandtschaft mit der Zagyvapálfalver Gruppe der Pilinyer Kultur, passen aber nicht in deren Formenkreis, sondern unterscheiden sich von ihnen. Nach ihrem bedeutendsten Fundort werden sie unter dem Namen Bárcaer Gruppe zusammengefasst.

Fundorte, Ausdehnung

Die Entwicklung der Bárcaer Gruppe ist hauptsächlich auf Grund des Keramikhandwerks in zwei Abschnitte einzuteilen. Die mit dem Bárcaer Friedhof übereinstimmenden Funde gehören in den ersten Abschnitt. Fundorte: Bárca, Enyicke (Haniska), Szölöske (Šeleska), Šena IV, Bukovce, Meszes Kenderfölk (IV. t. 4, 7); Méra Fő utca 69 (III. t. 1—5.), Méra Bélus patak partja, Detek (IV. t. 1—2.), Onga (IV. t. 3, 5, 6.), Külsőbölcs (III. t. 8.), Sajóvámos (IV. t. 8.), Sajósenye (IV. t. 9.), Borsodszirák (IV. t. 10—13.), Sajókaza (IV. t. 13—14.), Dédes (IV. t. 15.), Nagycséc (IV. t. 16.), Tiszaluc Újtelep (III. t. 6, 7.), Gesztely, and der Chaussee Bodrogkeresztúr—Tokaj, in der Umgebung von Bodrogkeresztúr (I. t. 1—7., II. t. 1—5.), Bogrogkeresztúr—Vásártér, Tokaj (II. t. 6—8.), Abaújszántó (V. t. 1—24.), Sárospatak.

Die Ausdehnung des ersten Abschnittes der Bárcaer Gruppe deckt sich, wie die Fundstellen zeigen, mit der Bodrogszerdahelyer Gruppe, das heisst sie ist in dem Gebiet zwischen dem Unterlauf des Sajó und Hernád zu lokalisieren. Siedlungen kennen wir bis jetzt nicht, das gefundene Material stammt von Friedhöfen.

Tonhandwerk

In Verbindung mit dem Bárcaer Friedhof befasste sich E. Jilkova eingehender mit dessen Fundmaterial, mit seinen Keramikformen. Allerdings hält Jilkova das Bárcaer Fundmaterial für charakteristisch für die ganze Pilinyer Kultur, sie erkannte nicht den Unterschied zwischen dem Nachlass der Zagyvapálfalver und der Bárcaer Gruppe. Die Abweichung zwischen beiden Gruppe zeigt sich aber sowohl in der Keramik als im Metallhandwerk.

Im Keramikhandwerk des ersten Abschnittes der Bárcaer Gruppe kann man drei Hauptgruppen unterscheiden. Die ersten wird von Formen gekennzeichnet, die in enger Verwandtschaft zu dem Material der Zagyvapálfalver Gruppe stehen. Hierzu

gehört eine reichverzierte Urne mit ausladendem Rand und zwei Henkeln auf der Schulter (I. t. 1., II. t. 1.); geradrandige Urne mit zwei Henkeln auf dem Bauch (I. t. 2., II. t. 2., III. t. 1., V. t. 1.); zweihenkelige Urne (II. t. 4.); eine geranrandige Urne mit zwei Henkeln auf der Schulter (Bárca); eine Schale in der Form eines Halbkugels, die auf einem massiven Fuss steht (Bárca); und zum Teil eine Schale mit ausladendem Rand (I. t. 6.).

Die Keramiktypen, die von Bodrogszerdahelyer Gruppe bewahrt wurden und von ihnen abzuleiten sind, bilden die folgende Formengruppe. Zu diesen zählen wir: den Topf mit weiten Rand, auf dem Bauch ein oder zwei Henkeln (Bárca); den einhenkeligen Krug mit Fuss und sich wiederholender dreiteiliger Gruppenverzierung (II. t. 7., III. t. 8., IV. t. 10—12., V. t. 2—3.); und den einhenkeligen Becher, manchmal mit Rillenverzierung auf der Schulter (I. t. 3., II. t. 3., III. t. 2—3., IV. t. 4—9., 13—16., V. t. 4.).

Zum Schluss ein selbständig entwickelter Typ im Rahmen der Bárcaer Gruppe: henkellose Urne mit ausladendem Rand (I. t. 7.); Topf mit weitem Rand und mit kurzem, gebogenem Hals (I. t. 4.); einhenkeliger grosser Becher mit Reihen-, Rillen oder Dreierrippenverzierung (I. t. 5., II. t. 5, 8., III. t. 6—7., IV. t. 3.).

Eine Einwirkung der Egyeker Kultur auf das Keramikhandwerk der Bárcaer Gruppe ist anzunehmen. Eine ausgesprochene Egyeker Form kennen wir allerdings bis jetzt nicht. Der Egyeker Einfluss kann sich in der Ausbildung der einhenkeligen grossen Becherform (II. t. 5.) und in der hohen, unverzierten Urne zeigen.

Den Ursprung der in der Pilinyer Kultur gebräuchlichen Rillenverzierung leitet Jilková aus der Füzesabonyer und Lausitzer Kultur ab. Den Lausitzer Ursprung können wir allerdings nicht anerkennen, da die Lausitzer Kultur erst im Endabschnitt der Bárcaer Gruppe entstand. Das Füzesabonyer und Vattiner Element in der Zagyvapálfalver Gruppe der Pilinyer Kultur ist die Rillenverzierung, solange sie aus der Bárcaer Gruppe, aus der Zagyvapálfalver und Egyeker Kultur übernommen werden konnte.

Metallhandwerk

Die Grabbeilagen geben auch Zeugnis ab von den verabschiedenartigsten Einwirkungen, die die Bárcaer entwickelten.

In der ersten Gruppe während der ersten beiden Perioden der Spätbronzezeit im Karpathenbecken (Reinecke BB.—BC) gehören allgemein Hügelgräbermetalle wie die folgenden: längsgerippte Armreife (V. t. 8—9); flache Nadel mit durchbohrtem Kopf (V. t. 5); halbmondförmige Anhänger (V. t. 21—22.); ein in Spiralen endender Fingerring (Umgebung von Bodrogkeresztúr). Sowohl in der Zagyvapálfalver Gruppe als auch in der Egyeker Kultur waren sie bekannt und konnten so von beiden Gebieten in die Bárcaer Gruppe eingehen. Sie können nicht direkt aus der Hügelgräberkultur stammen, da die charakteristische Hügelgräberform im Formenschatz der Bárcaer Gruppe nicht anzutreffen ist, ausserdem existierte während der Entstehung der Bárcaer Gruppe in den Nachbargebieten keine selbständige Hügelgräberkultur mehr.

Aus der Egyeker Kultur kann das offene, halbmondförmige Anhänger mit dem „Y“ — förmigen Mittelstück (V. t. 23.) stammen, da es aus der Zagyvapálfalver Gruppe nur in Zagyvapálfalva vorkam, wo auch Egyeker Elemente sein können.

Fragwürdig ist der Ursprung des herzförmigen, innen hohlen Haarringes in der Bárcaer Gruppe (Enyicke, Szölöske). Er ist bekannt in der vorangehenden Bodrogszerdahelyer Gruppe, und in der Egyeker Kultur, ist aber auch zwischen den Funden des Zagyvapálfalver Friedhofs anzutreffen.

Der im Leben der Bárcaer Gruppe entstandene Typ ist die Nadel mit dreifach geschwollenen Hals (Szölöske) und die Nadel mit dem kegelförmigen, durchstossenen Kopf (V. t. 24.). Beide entstanden durch Einwirkung der Hügelgräberkultur.

Die Hügelgräberkulturmetalle sagen nichts über die Zugehörigkeit des Metallhandwerks der Bárcaer Gruppe, da sie im Karpathbecken in der ersten Hälfte der Spätbronzezeit allgemein sind. Einige Metalltypen, die in diesen Zeitabschnitt nur in den Fundstellen der Zagyvapálfalver Gruppe vorkommen, bestimmen das sicher.

Die kleine trichterförmige Anhänger fielen an der Wende der ersten und zweiten Perioden der Spätbronzezeit zuerst in dem Gebiet der Zagyvapálfalver Gruppe auf, wohin sie von Norden kamen. In den zwei ersten Hälften der Spätbronzezeit kamen sie in die Bárcaer Gruppe (Abaújszántó V. t. 17—19., Umgebung von Bodrogkeresztúr, Šena IV.). Im Laufe dritte Perioden der Spätbronzezeit wurden sie im Grossteil des Karpathenbeckens vorbereitet.

Aus der jüngeren Hügelgräberkultur überkam der Noppenring in die Zagyvapálfalver Gruppe, später erscheinen dessen Elemente auf dem Gebiet der Bárcaer Gruppe.

Das Parallelstück zu der auf dem Bárcaer Friedhof gefundenen ostdeutschen Nadel kennen wir in unseren Heimat nur vom Zagyvapálfalver und Makláer Friedhof der jüngeren Hügelgräberkultur. Da die Wirkung der jüngeren Hügelgräberkultur in der Bárcaer Gruppe fehlt, kann sie durch die Vermittlung der Zagyvapálfalver Gruppe dort vorgekommen sein.

Wichtig für die Datierung des Endes der Bárcaer Gruppe sind die aus der Umgebung von Bodrogkeresztúr stammende, aber dem Eintrag im Inventarbuch gemäss zusammen mit Keramik vom Bárcaer Typus vorgekommen runde Armreif mit geraden und schräglaufenden Liniengruppen und die mit Zickzacklinien verzierte Nadel mit umgekehrtem Kegelpf. Beide treten im Reinecke BD entsprechenden Zeitabschnitt auf.

Ausser den Obengenannten sind die zu den Grabfunden der Bárcaer Gruppe gehörende Nadel mit eingedrücktem Kopf, der Knopf, die Spiralaröhren und Spiralscheiben (V. t. 6, 10—13, 15, 20.) allgemein in der Bronzezeit.

Auf Grund der Grabfunde ist von den nordungarischen Hortfunden solch eine Gruppe abzutrennen, die nur auf dem Gebiet der Bárcaer Gruppe vorkommt und älter ist als die Hortfunde vom Rimaszombat Typus, die die jüngere Pilinyer Kultur abschliessen. Hierher gehören die folgenden Horthunde: Drevenik, Maly Horeš, Bologd, Zalkod, Abaújkér, Forró.

Die Zusammenhörigkeit der oben genannten Hortfunde und ihre Unterbringung in einen Kulturrahmen unterstützen die Datierung und sie gemeinsamen Typen.

Auf den Reinecke BD Zeitabschnitt verweisen die von der oberen Theissgehend nach Nordungarn gekommene stark gerippte Armreif (Maly Horeš) und die Äxte mit Schafrücken, die mitteleuropäische Schwerter vom Neuzinger oder Srockhoff II/a Typus (Zalkod), ausserdem das Peschiera Messer aus dem Abaújkéerer Hortfund.

Ausser den oben erwähnten Bronztypen finden wir in der behandelten Fundgruppe zahlreiche in das Reinecke BC zu datierende Formen: Schwert mit achteckigem Griff (Forró), bömische Absatzbeile (Drevenik), halbförmige Anhänger mit Mittelstück

(Drevenik), herzförmige hohle Haarreifen (Drevenik), kleine trichterförmige Anhänge (Drevenik.), Noppenringe (Drevenik.), hufeisenförmige Anhänge (Maly Hores).

Später als in der Reinecke BC Periode konnten in der Bárcaer Gruppe die dickhalsigen Nadeln aus Hügelgräberkultur, die auf der Einfluss des Kreises der Hortfunde vom Koszider Typus verweisen (Forró, Drevenik); in breiten Spiralen endende Armبänder (Drevenik; Zalkod); hohe Armreife (Drevenik) nicht erscheinen. Das Parallelstück zu der im Dreveniker, Abaújkérer und Zalkoder Hortfund vorhandenen, ausserdem auch in Olszliszka vorgefundenen Handschutzspirale finden wir in den Zajtaer und Podgorjanier Hortfunde vom Koszider typus des Reinecke BC Zeitalters.

Jüngeren allgemeinen Bronzetypen als die bisher behandelten Formen, zu datieren in die Mitte des HA, begegnen wir in den Hortfunden, die der Bárcaer Gruppen angehören. Diesen Typen gehören zu den Hortfunde vom Rimaszombat Typus und sind gegen Ende der jüngeren Pilinyer Kultur in die Erde gekommen. Hierzu können wir die s. g. Handschutzspirale vom Salgótarján Typus, die abweichend von der gebräuchlichen Bárcaer Form, immer aus dreieckigem Draht angefertigt wird, in der Mitte einen spitzen Tutulus hat und mit zusammenlaufenden Linien verziert ist, und die schmale, in kleinen Spiralen endende lange Armبänder rechnen (Forró). Diese Metalltypen gestalteten sich in der Zagyvapálfalver Gruppe, drangen auch in das Gebiet der Bárcaer Gruppe ein, wo sie als deren Überreste in die Erde kamen. Die in der Zagyvagegend beginnende Volsbewegung, die das Ende der Bárcaer Gruppe bedeutende, verbreitete sie allerdings wiederholt in dem Gebiet des Hernáds, und dort gelangten sie am Ende der jüngeren Pilinyer Kultur in der Mitte des HA wieder unter die Erde.

Die Zugehörigkeit der behandelten Hortfunde zur Bárcaer Gruppe beweisen zweifellos die mit den Grabfunden gemeisam Typen. So sind sowohl in den Hortfunden als auch auf den Friedhöfen folgenden Bronzegegenstände zu finden: Nadeln mit dreifach geschwollenen Hals (Forró, Drevenik, bzw. Szölöske); kleine trichterförmige Anhänge (Drevenik bzw. Abaújszántó, Šena IV., Umgebung von Bodrogkeresztúr); Noppenring (Drevenik bzw. Bárca, Abaújszántó, Umgebung von Bodrogkeresztúr, Muhi Princntanya); herzförmiger, innen hohler Haarreif (Drevenik bzw. Enyicke, Szölöske); halbmondförmigen Anhänge mit gerande Mittelstück (Drevenik bzw. Bárca, Abaújszántó); mit rillenverzierung geschmückte Armreife (Drevenik, Maly Hores bzw. Umgebung von Bodrogkeresztúr, Muhi Princntanya), ein in Spiralen endender Fingerring (Drevenik, Bologd bzw. Umgebung von Bodrogkeresztúr).

In den Hortfunden können wir die Einwirkung des Kosziderer Metallhandwerkes, der Zagyvapálfalver Gruppe, der oberen Theissgegend, ausserdem die lokale Entwicklung feststellen.

Als aus dem Kosziderer Metallhandwerkkreis stammend können wir das bömische Absatzbeil und die aus rundem Draht angefertigte Handschutzspirale ansehen.

In der 3. Periode der Spätbronzezeit hat der sich am Oberlauf der Theiss und in Siebenbürgen entfaltete Metallhandwerkmittelpunkt starken Einfluss auf das Bronzehandwerk der Pilinyer Kultur ausgeübt. Dessen erste Sichtbarwerdung kann in den Hortfunden der Bárcaer Gruppe beobachtet werden, die gerippte Armreife, die Äxte mit Schafrücken und die Zierknöpfe (Maly Hores) legen Zeugnis davon ab.

Als Produkte des Bárcaer Metallhandwerkes können die durch Kosziderer Einfluss entstandenen breiten, in grossen Spiralen endenden Armبänder, die hohlen

Armreife (Drevenik), und die Brillenspiralen mit Knöpfen in der Mitte (Bologd) betrachtet werden.

Ein Element aus der Zagyvapálfalver Gruppe, das in das Gebiet des Hernáds eindrang, ist die Handsutzenspirale vom Salgotarján Typus und die lange, schmale Spiralarmband.

Die Maßstäbe zur Datierung der Hortfunde sind die jüngsten — ins Reinecke BD gehörenden — Bestandselemente. Doch kommen zum Reinecke BC gehörende Metalltypen in der grössten Anzahl in ihnen vor. Daher können sie nicht später als in der Mitte des Reinecke BD unter die Erde gekommen.

Ursprung, Zeitordnung

Das Keramik und Metallhandwerk der Bárcaer Gruppe beweist sowohl die Zugehörigkeit in den Kreis der Pilinyer Kultur als auch die Tatsache, dass sie nicht zu identifizieren ist mit der Zagyvapálfalver Gruppe. Deshalb können wir die Auffassung Jilkovas nicht teilen, die zwischen dem Material der Bárcaer und Zagyvapálfalver Gruppe nicht unterscheidet, die die Konsequenzen der Deutung des Bárcaer Friedhofs auf den ganzen Pilinyer Kreis verallgemeinert.

Das Material der Bárcaer Gruppe setzt sich aus drei Elementen zusammen. Davon ist am stärksten der auf die Zagyvapálfalver Gruppe zurückzuführende Bestandteil. Die Verwandtschaft ist so stark, dass wir mit dem Wandern kleinerer Volksgruppen von dem Gebiet der Zagyvapálfalver Gruppe zum Flusslauf des Hernáds rechnen müssen. Diese Volksbewegung beendete die Bodrogszerdahelyer Gruppe, deren Elemente allerdings weiterleben und der Kultur des hier siedelnden Zagyvapálfalver Volkes eine einige, vom Zagyvagebiet abweichende Farbe gaben. Die Egyeker Kultur hat darauf auch Einfluss ausgeübt. Die neue entstandene Volksgruppe kann wegen des bestimmenden Charakters der Zagyvapálfalver Elemente als selbständige Einheit der Pilinyer Kultur angesehen werden.

Die zeitliche Lage des Bárcaer Friedhofs bezeichnet Jilkova im Zeitraum zwischen der letzten Schicht der Bárcaer Siedlung und dem Fundstoff der in diese Schicht gegraben zu Gáva Kultur gehörenden Gruben, das heißt im Zeitraum zwischen dem Anfang Reinecke BB und der ersten Hälfte Hallstatt A Periode. Diese Bestimmung dehnt sie auf die ganze Pilinyer Kultur aus. Ihre Meinung können wir aber nicht teilen. Die letzte Schicht der Bárcaer Siedlung endet nicht am Anfang von Reinecke BB, sondern zu Beginn von R BC, wie das dortige Bronzfund vom Koszider Typus zeigen. Der Bárcaer Friedhof bzw. die Bárcaer Gruppe hatte dann ihren Anfang. Auf die erste Hälfte des R BC verweisen die Zagyvapálfalver Elemente, die nur nach Entstehung der Zagyvapálfalver Gruppe, also um den Wendepunkt der ersten und zweiten Perioden der Spätbronzezeit (Wendepunkt R BB—RBC) in das Gebiet des Flusses Hernád gelangt sein könnten.

Die Zeitdauer der Bárcaer Gruppe ist auf zwei Abschnitte auszudehen. Für die Datierung des ersten Abschnittes, dessen charakteristischster Fundort der Bárcaer Friedhof ist, bieten die Bronzbeilagen der Gräber, die in die R BC Periode gehören, und der Becher vom Typ Felsőszöcs (III. t. 4—5.), der ebenfalls zu dieser Periode gehört und aus einem Grab der Méra Fő utca stammt, Gelegenheit.

Der wichtigste Fundort des zweiten Abschnittes der Bárcaer Gruppe ist die Muhi Princntanya. Sie bedeutet die weltliche Weiterentwicklung der dort vorkommenden

Keramik vom Bárcaer Friedhof und der Gefäßstypen der dazuzurechnenden Fundstellen. Die in das Reinecke BD zu datierenden Bronzetypen stehen in Zusammenhang mit der Keramik der der Muhi Princtanya und der im Grunde zu sondernden jüngeren Keramik vom Bárcaer Typus.

Jilkova hat richtig festgestellt, dass das Ende der Pilinyer Kultur zusammenfällt mit dem Auftreten der Gáva Kultur. Allerdings bezieht sich das nicht auf die Bárcaer Gruppe, da deren Ende die dort gemachten Hortfunde bezeichnen, die in die Mitte des Reinecke BD zu datieren sind. Die Aufdeckung der Hortfunde löste die Volksbewegung aus, die im Zagyvagebiet ihren Anfang nahm und die charakteristischen Formen der jüngeren Pilinyer Kultur in ganz Nordungarn und in der Südostslowakei verbreitete. Wir müssen betonen, dass diese Auslösung innerhalb des Pilinyer Kreises geschah und die Bárcaer Gruppe nicht vernichtete, sie gab der Entwicklung lediglich eine neue Richtung. Zahlreiche Bárcaer Elemente lebten weiter in der jüngeren Pilinyer Kultur, lösten sich aber auf in jener Kultureinheit, die durch das Vordringen der Zagyvapálfalver Gruppe bis zur Theiss auf dem Gebiet zwischen Zagyva und Theiss entstand.

T. Kemenczei

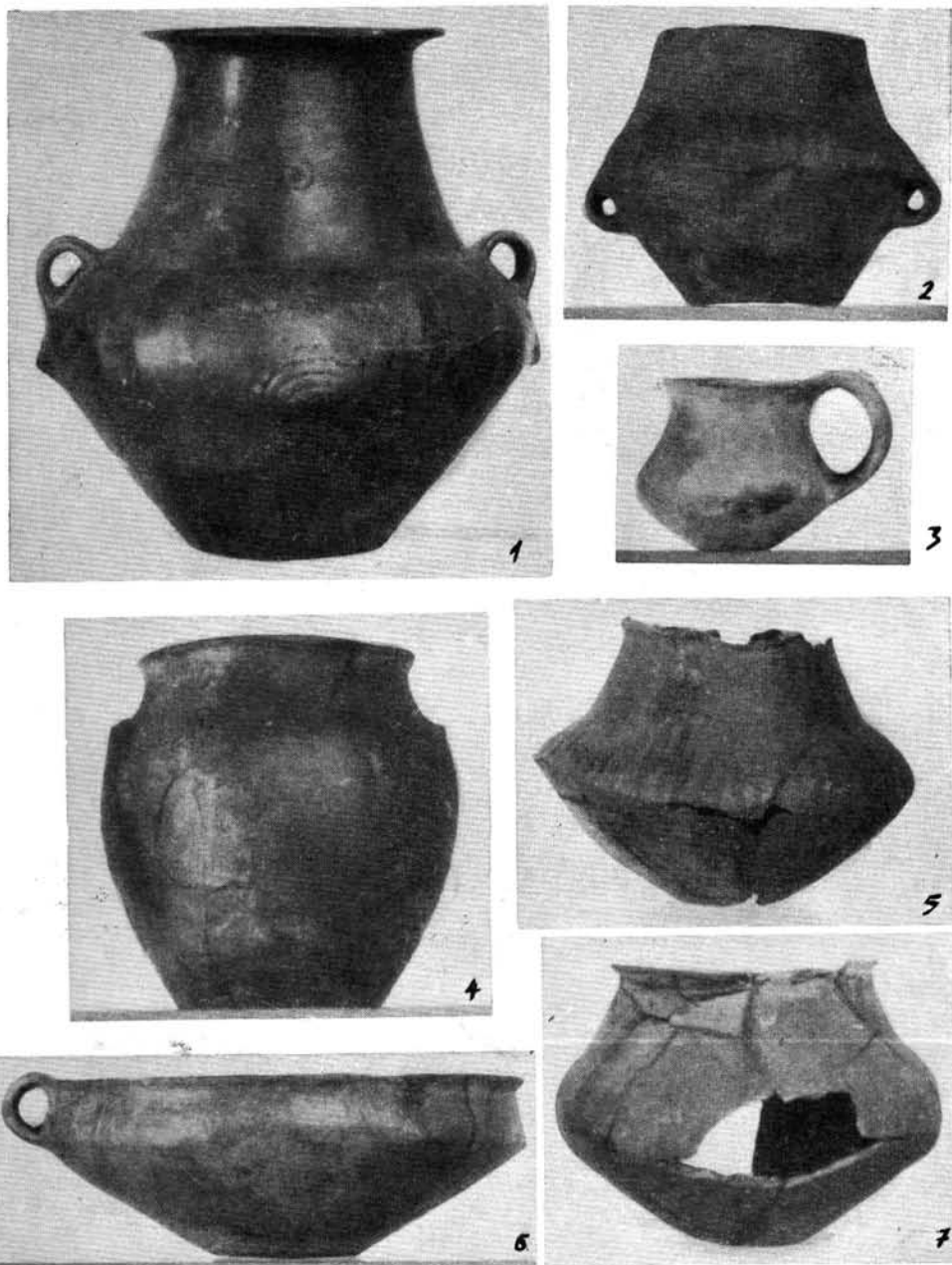
J E G Y Z E T E K

1. *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 169—188.
2. *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra idősebb fozozata. A zagyvapálfalvi csoport. Kézirat.
3. *Jilkova, É.*, AR 6 (1954) 166—168., 76—84 kép; *Ua.*, SA 9 (1961) 69—106.
4. *Pástor, J.*, AR 7 (1955) 737—742., 338—341 kép.
5. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 262.
6. *Lamiova—Schiedlova M.* — *Banesz L.*, Študijné Zvesti AUSAV 9/(1962) 227., 5 kép és 229., 6 kép
7. *Andel, K.*, Nové Obzory 2 (1960) 128., 1, 6 ábra.
8. *Kalicz N.*, Arch. Ért. 87 (1960) 233.; *Ua.*, RF 13 (1960) 34.
9. *Kalicz N.*, Arch. Ért. 86 (1959) 202.; *Ua.*, RF 11 (1959) 26.
10. *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 30. t. 8.
11. *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 88., 32. t. 1, 2, 7—9.
12. *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 88.
13. *Jilkova, É.*, SA 9 (1961) 102.
14. *Patay P.*, Arch. Ért. 81 (1954) 34.
15. *Jilkova É.*, i. m. 83., 9 kép 7, 84. 11 kép 4, 5 stb.
16. Lásd 2 j.
17. *Kalicz N.*, HOMÉ 2 (1958) 70., I. t. 10.
18. *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 32. t. 1, 2.
19. *Jilkova E.*, i. m. 83., 10 kép 8, 11. kép 3, 15. kép 6.
20. Lásd 2 j.
21. *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra tagolásának kérdéséhez. Arch. Ért. 91 (1964).
22. *Garasanin, M.*, RMV 5 (1956) 12—13.
23. Lásd 2 j.
24. DMJ 1911 18.; MKÉ 1 (1907) 33., 5 ábra
25. *Jilkova, É.*, i. m. 83., 10 kép 8, 11 kép 3 stb.
26. *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra tagolásának kérdéséhez. Arch. Ért. 91 (1964).
27. *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963). 175., 3. kép 8—10.
28. *Jilkova, E.*, i. m. 15 kép 2.
29. *Jilkova, E.*, i. m. 105.
30. *Jilkova, É.*, i. m. 7 kép 2, 5, 9 kép 6, 12 kép 1, stb. 14. kép 1.
31. DMJ 1908 23.; DMJ 1911 18.
32. *Jilkova, É.*, i. m. 105.

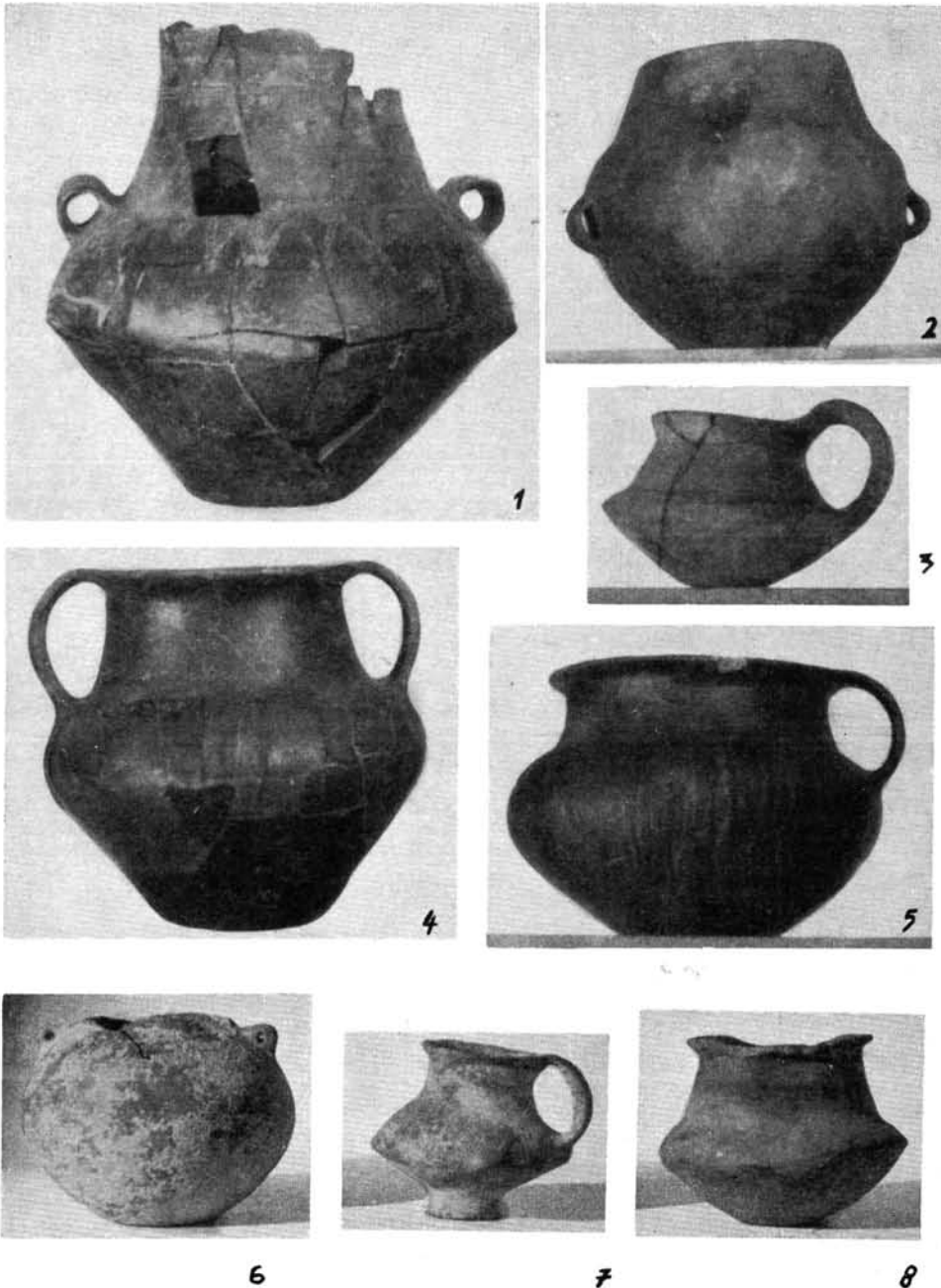
33. *Jilkova, É.*, i. m. 11 kép 3, 15 kép 5.
34. *Polla, B.*, Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei. (Bratislava 1960) 386., XXXIV. t. 8, 9.
35. *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra tagolásának kérdéséhez. Arch. Ért. 91 (1964).
36. *Jilkova, É.*, i. m. 10. kép 7.
37. *Andel, K.*, Nové Obzory 2 (1960) 128. 6 ábra.
38. Magyar Nemzeti Múzeumban. Lelt. sz.: 44/1937. 46, 44/1937. 81.
39. MNM-ban. Lelt. sz.: 2/1934. 3.
40. *Jilkova, É.*, i. m. 8 kép 5, 9 kép 3, 4 stb.
41. *Pastor, J.*, AR 7 (1955) 759., 341 kép.
42. *Lamiova—Schmiedlova, M.* — *Banesz, L.*, Študijné Zvesti AUSAV 9 (1962) 227. 5 kép 5, 229. 6 kép 6.
43. *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 178—179.
44. *Polla, B.*, i. m. V. t. 1, 3 stb.
45. *Jilkova, É.*, i. m. 8 kép 1, 6, 9 kép 1 stb.
46. Lásd 2 j.
47. *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 183.; DMJ 1909 43. j.;
48. *Kalicz N.*, Arch. Ért. 87 (1960) 5., 3 kép 3, I. t. 7.; *Kemenczei T.*, i. m. 175., 3. kép 6, 7
49. *Tompá F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 32. t. 7, 9.
50. *Jilkova, É.*, i. m. 10 kép 2, 11 kép 1.
51. *Polla, B.*, i. m. II. t. 4, X. t. 4, 5, XII. t. 1 stb.
52. *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra tagolásának kérdéséhez. Arch. Ért. 91 (1964).
53. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.;
54. *Tompá F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 51. t. 2, 3.
55. *Kormos T.*, Barlangkutatás 4 (1917) 15., 8 kép.
56. *Eisner, J.*, Slovensko v Pravěku (Bratislava 1933) XLVII. t. 9.
56. *Pástor, J.*, AR 14 (1962) 126—127.
57. *Paulik, J.*, Sbornik archeologický 2 (1962) 126.
58. Lásd 2 j.
59. Egyek. Debreceni Múzeumban.
60. *Jilkova, É.*, i. m. 9 kép 2.
61. Lásd 2 j.
62. *Uo.*
63. *Uo.*
64. *Kalicz N.*, HOMÉ 2 (1958) 70., I. t. 10.
65. *Jilkova, É.*, i. m. 105.
66. Lásd 2 j.
67. *Jilkova, É.*, i. m. 14 kép 2.
68. MNM-ban. Lelt. sz.: 44/1937. 71.
69. *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 234.
70. Lásd 2 j.
71. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 253—263.
72. *Hajék, L.*, SA 5 (1957) 330. és 332.
73. Lásd 2 j.
74. MNM-ban. Lelt. sz.: 44/1937. 65.
75. *Jilkova, É.*, i. m. 14 kép 5.
76. *Hampel J.*, A bronzkor Magyarhonban. II. (Budapest 1892) CLXII. t. 6—9.
77. MNM-ban. Lelt. sz.: 44/1937. 58.
78. MNM-ban. Lelt. sz.: 44/1937. 60. és 44/1937. 64.
79. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 7 (1956) 4.
80. *Hampel J.*, i. m. CXIV. 22—36.
81. *Hampel J.*, i. m. CXXII. t. 55—70 és CLVI. t. 21, 23.
82. *Gardawski, A.*, Mat. Star. 1 (1956) CVIII. t.
83. *Eppel, Arch. Aust.* 2 (1949) 46.; *Pittioni, R.*, Die Urgeschichte des österreichischen Raumes. (Wien 1954) 280 kép; *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 142.
84. *Neustupný, J.*, SNMP 1 (1938—39) XII—XIII. t., 201—220.
85. *Pástor, J.*, AR 3 (1951) 154—155., 114—116. *Hampel J.*, i. m. 16.; *Medveczky M.*, PA 37 (1931) 93.
86. *Hampel J.*, i. m. 42., CLXII. t.; Arch. Ért. 10 (1890) 146—148.; *Aberg, N.*, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie V. (Stockholm 1953) 9., 8 kép.

87. *Holste, F.*, Hortfunde Südosteropas. (Marburg—Lahn 1951) 20., 38. t. 8—13.; *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 218.
88. MNM.-ban 21. 1951. 1—3.
89. MNM.-ban 55. 9. 1.
90. *Popescu, D.*, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgens. (Bucurest 1944) 124.
91. *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 35. t. 1—8.
92. *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) XV. t. 3.
93. *Bóna I.*, Ann. Un. Scien. Bp. de Rol. Eöt. Nom. 2 (1960) 269. 48 j.; *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 184.
94. *Willwonseder, K.*, Die mittlere Bronzezeit in Österreich. (Wien 1937) 126.
95. *Hampel J.*, Ai. m. CXIV. t. 22.
96. *Mechtildes, N.*, Arch. Ért. 46 (1932—33) 164—174.
97. Arch. Ért. 16 (1896) 180.
98. Miskolci Múzeumban. Lelt. sz.: 63.15. 5.
99. *Zurowski.*, Prez. Arch. 6 (1937/39) 213., III. t. 4.; Prez. Arch. 8 (1949) 242., 45. t. 3.
100. *Tompa F.*, Budapest története I. (Budapest 1942) XXI. t. 4.
101. Arch. Ért. 20 (1900) 81., 7. ábra.
101. *Reinecke, P.*, Germánia 8 (1924) 43—44.; *Holste, F.*, Die bronzezeitlichen Vollgrieffschwerter Bayers. (München 1953) 8.
102. *Holste, F.*, i. m. 8.
103. *Cowen*, BRGK 36 (1955) 63.
104. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 120.
105. A vonatkozó irodalommal: *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 263.
106. Lásd 2 j.
107. *Hampel J.*, i. m. LI. t. 3, 4, CXLIII. t. 22, 23, CXCVI. t. 13, 14, 16—18, CLXXVIII. t. 7—9.; *Roska M.*, Erdély régészeti repertoriuma (Kolozsvár 1942) 18., 7 kép, 2, 69., 71 kép, 87., 107 kép, 146., 170 kép, 277. 335. kép. *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) X. t. 2, XII. t. 3.
108. *Nestor I.*, BRGK 22 (1932) 130—131.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 338.; *Hampel J.*, i. m. CXXIII. t. 5, 6.
109. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 8 (1957) 150., 125 j.
110. *Bernjakovič K.*, SA 8 (1960) XV. t. 7, 344.
111. Pl.: Arch. Ért. 17 (1897) 335.; *Moga*, Dacia 1945—47. 258., 8—9 ábra, XI—XII. t.
112. *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) XIII. t. 12.
113. *Bóna I.*, HOMÉ 3 (1959—60): *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 184.
114. *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) 88.
115. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 8 (1957) 120., 8 j.
116. *Kalicz N.*, HOMÉ 2 (1958) 64., 19 j.
117. *Bóna I.*, HOMÉ 3 (1959—60) 17.
118. *Žilková, E.*, i. m. 104.
119. *Hillebrand J.*, Arch. Ért. 1923—26 60—69.; Arch. Ért. 1929. 35—45.; Pa
120. *Patay P.*, Arch. Ért. 81 (1954) 33—47.
121. Lásd 2 j.
122. Uo.
123. *Žilková, E.*, i. m. 104.
124. *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 216. és 241.
125. *Kalicz N.*, Arch. Ért. 87 (1960) 1—15.
126. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 113—123.
127. *Bóna I.*, HOMÉ 3 (1959—60); *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 184.
128. *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra tagolásának kérdéséhez. Arch. Ért. 91 (1964).

I. TÁBLA

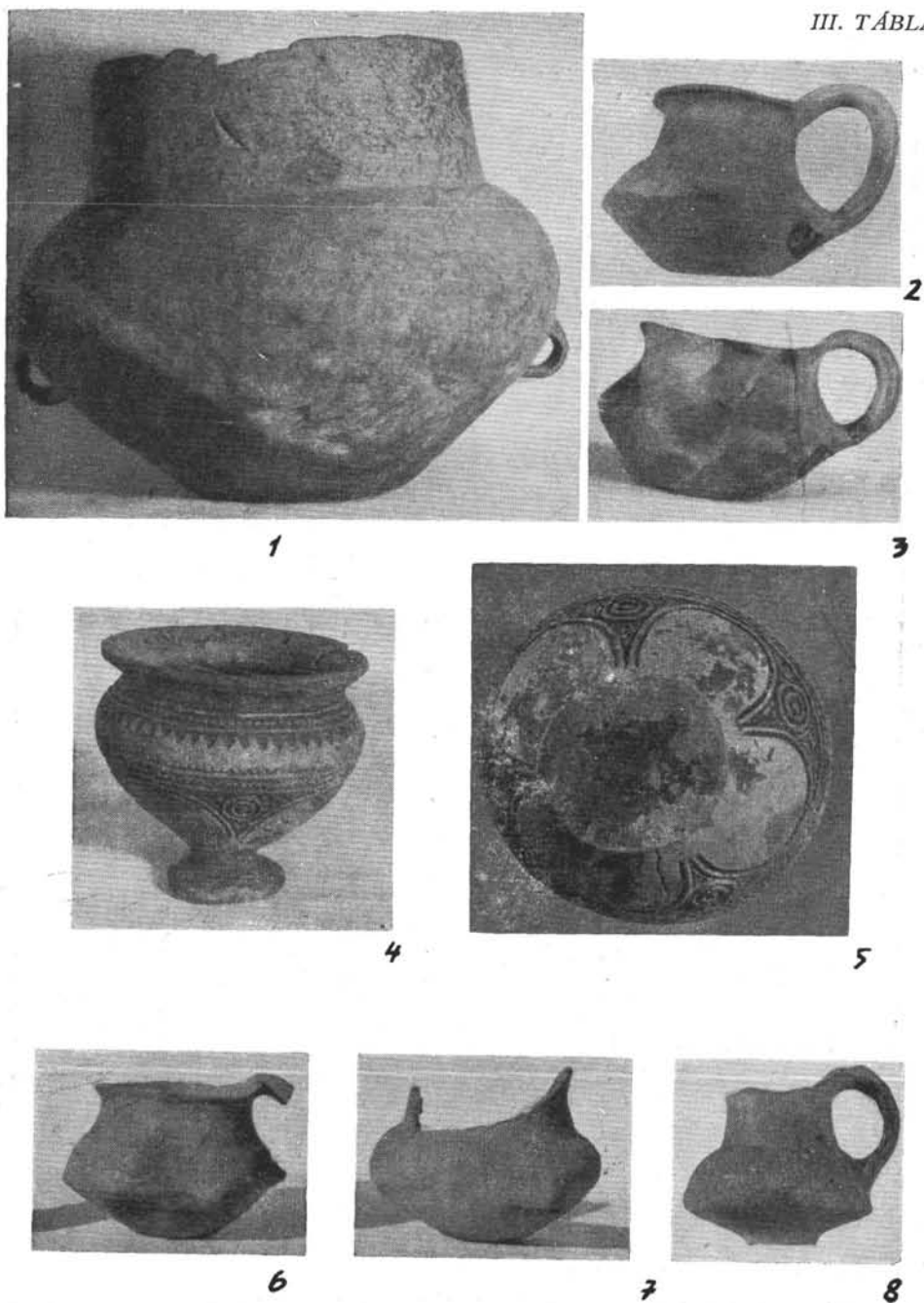

Bodrogkeresztúr környéke

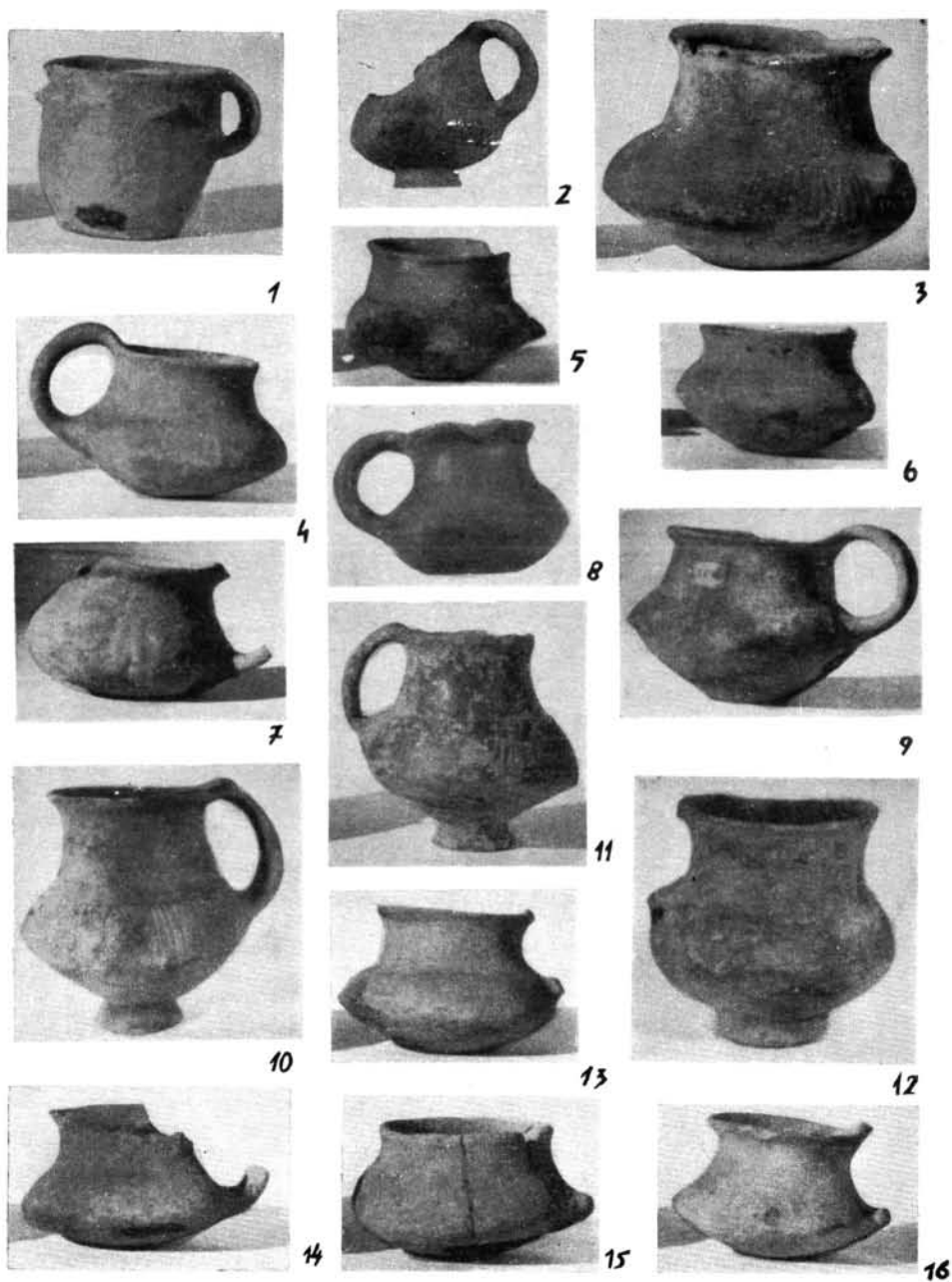
1—5. Bodrogkeresztúr környéke ; 6—8. Tokaj

III. TÁBLA

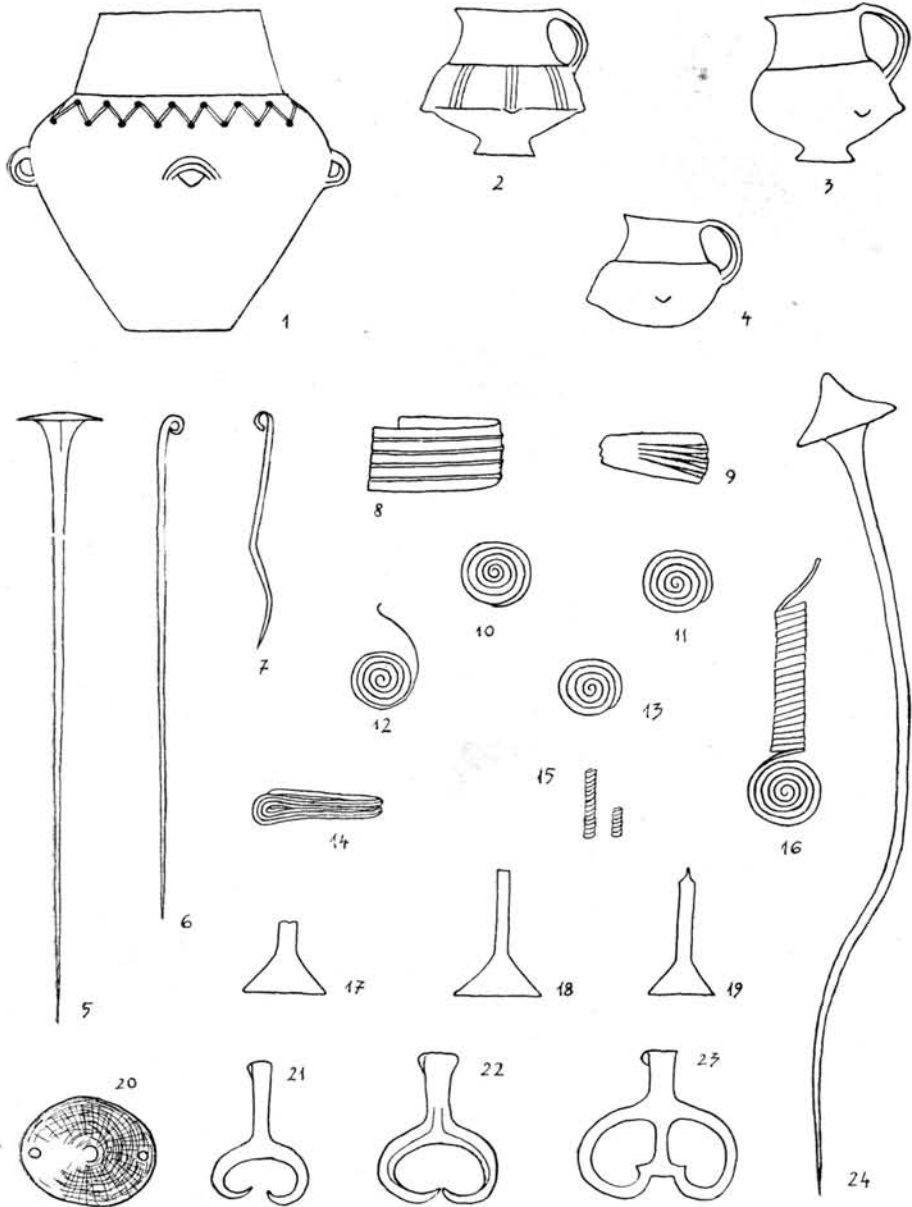
1—5. Méra, Fő-utca: 6—7. Tiszaluc; 8. Külsőbölcs.

IV. TÁBLA

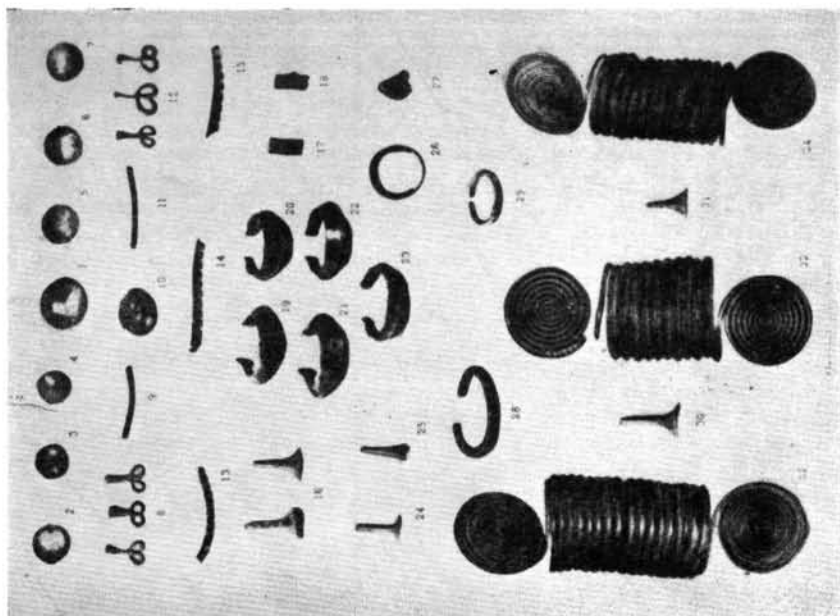
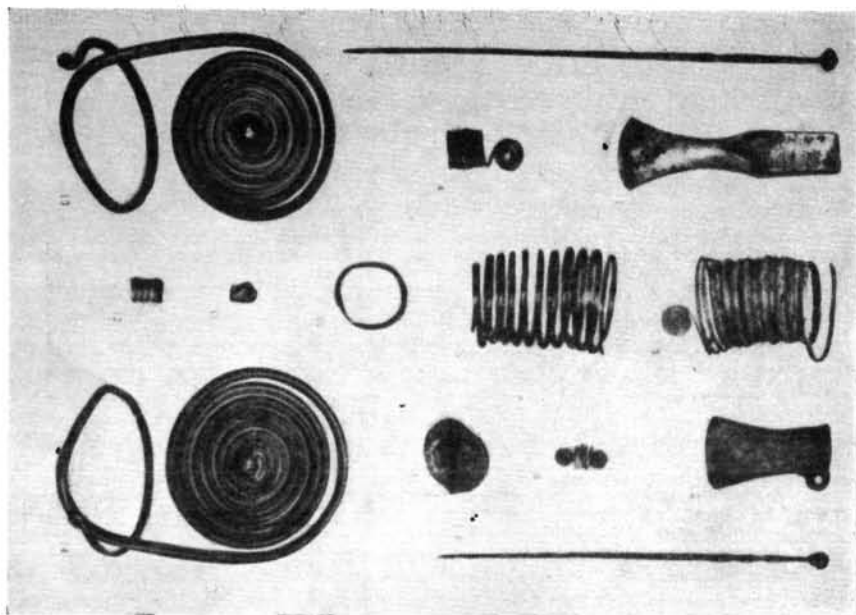
1—2. Detek ; 3, 5, 6. Onga ; 4, 7. Meszes Kenderföldek ; 8. Sajóvámos ; 9. Sajósenye ; 10—12. Borsodszirák ; 13—14. Sajókaza ; 15. Dédes ; 16. Nagycséc

V. TÁBLA

Abaújszántó

VI—VII. TÁBLA

Drevenik (Szlovákia)

A TISZASZEDERKÉNYI KÉSŐBRONZKORI RAKTÁRLELET

A raktárlelet a Tiszavidéki Vegyikombinát építésénél kábelcsatorna lefektetése közben került elő.¹ Az építésvezetőség értesítette a Herman Ottó Múzeumot, s a tárgyak egyrészét átadta. A lelőhelyen végzett ásatás a beszolgáltatott bronztárgyakat tovább gyarapította. A lelet azonban így sem teljes, több darabot a munkások a megtaláláskor elvittek, s ezeket már nem lehetett visszaszerezni.

A leletet megtaláló munkások elbeszélése és az ásatás alapján a lelőköörülményeket a következőképpen lehetett rekonstruálni. Nem beásott gödörben feküdtek a bronztárgyak, hanem a homokos-áradmányos altalaj fölött fekvő 50—60 cm vastag felső humuszrétegben. A terület a Sajó—Tisza torkolati vidéke, mindenhol ez a rétegződés figyelhető meg. A vízszabályozásokig ez a terület az év legnagyobb részében vízborította, mocsaras volt. Településnek nem mutatkozott nyoma.

A kincsleletnek a találási helyére való kerülése több módon is elképzelhető. Lehetséges, hogy elvesztették, mocsárba ejtették, vagy valamilyen vesztély előtt rejtették el. Felvetődhet a mocsári áldozat lehetősége is. Mivel számos ilyen ún. rimaszombati típusú raktárleletet ismerünk Észak-Magyarország és Délkelet-Szlovákia területéről, amelyek a pilinyi kultúra önállóságát megszüntető népmozgás következtében kerültek a földbe, itt is inkább elrejtés, mint véletlen elvesztés, áldozat esete tétélezhető fel.

A raktárlelet a következő tárgyakból áll:

1. Hosszú, két végén spirálkorongban végződő kartekercs. A spirálkorongokat megelőző két tekercsmenet közepén kis vonalakkal álló díszítés van. A tekercset alkotó bronzhuzal átmetszete háromszögletű, a spirálkorongoknál azonban négyszögletű. — I. tábla 1.

2. Az előbbivel megegyező típusú, díszítésű kartekercs. — I. tábla 3.

3. Kerekátmetszetű zárt karperec. Felületét sűrű, függőleges barázdálás borítja. — I. tábla 4.

4. Az előbbihez hasonló alakú karperec. Szakaszosan megismétlődő vonalcsoportok díszítik. Az egyes vonalcsoportokat kétoldalt kis vízszintes vonalak zárják el. — I. tábla 10.

5. Ugyanilyen díszítésű, csak a fentiekől kissé oválisabb alakjával eltérő karperec. — I. tábla 5.

6. Két végén egyenes, majd ferdén futó vonalkötegekkel díszített karperec. Az egyes vonalcsoportokat háromszög alakú vonalkázás köti össze. — I. tábla 11.

7. Nyitott, félkörátmetszetű karperec. Díszítését megismétlődő vonalcsoportok alkotják. — I. tábla 9.

8. Szemüvegspirális négyszögletű huzalból. A spirálisok közepén a huzalt középen bevagdalt vonalak tagolják. — I. tábla 2.

9. Három tölcséralakú csüngő. — I. tábla 6—8.
 10. Négy különböző nagyságú ujjspirális tekercs, s egy töredék. — I. tábla 12—16.
 11. Spirálcsovecskék. — I. tábla 18—19.
 12. Huzaldarab. — I. tábla 17.

A lelet egyes tárgyait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azok egész Észak-Magyarországon a későbronzkorban gyakoriak, számos más raktárleletben is előfordulnak.

A spirális kartekercs a Kárpátmedencében a koszideri fémművészeti körben lépett fel.² Bóna István ott északi és nyugati elemnek tartja.³ A tiszaszederkényi példányok (I. tábla 1, 3.) jól megkülönböztethetők a koszideri típustól, s egy másik, Észak-Magyarországon elterjedt formához csatlakoznak. Ennek fő jellemző jegye, hogy hosszú, sokmenetű, egyik vége felé kiszélesedő. A két végét lezáró spirálkorongok közepén tutulus lehet (Forró,⁴ Barcika,⁵ Borsod megye⁶), a másikonál ez hiányzik (Rimaszombat,⁷ Felsőbalog,⁸ Forró,⁹ Aranyos,¹⁰ Pétervására¹¹). A tiszaszederkényi darabok az utóbbi típus körébe tartoznak.

Az Észak-Magyarországon a későbronzkorban használt kartekercstípus eredete a koszideri körre nyúlhat vissza, az attól átvett formát alakította át, módosította a pilinyi kultúra fémművészete.

A mindkét spirálkorongokban végződő kartekercset a fenti raktárleleteknél fiatalabb, HA₂ korú bodrogkeresztúri kincsben is megtaláljuk.¹² Ebben az esetben már retardálónak kell tekintenünk ezt a formát.

Észak-Magyarországon a mindkét végén spirálkorongban végződő kartekercsnek egy másik, a koszideri típussal csaknem megegyező formáját is ismerjük. Ez a Hernád vidékén fordul csak elő, s a bárcai csoport fémművészete hagyatékeként a későbronzkor 2 végén került a földbe (Drevenik, Zalkod).¹³

A tárgyalt kartekercsforma időrendi meghatározására a raktárleletek a mérvadók. A forrói lelet a legidősebb azok a raktárleletek között, amelyek ezt a kartekercstípust tartalmazzák. A R BD közepével párhuzamosítható későbronzkor 2 végére keltezhető. A többi raktárlelet a pilinyi kultúra záródásakor, a HA közepén került a föld alá.¹⁴ A hosszú, sokmenetű kartekercs tehát már a későbronzkor 2-ben megjelent Észak-Magyarországon, a koszideri típus helyi utánzata, változataként, s egészen a HA közepéig használatban volt.

A sűrűn, függőlegesen rovátkolt karperec (I. tábla 4.) párhuzamait az északmagyarországi későbronzkori raktárleleteken kívül (Erdőhorváti,¹⁵ Pétervására II,¹⁶ Abaújszántó¹⁷) a Felső Tiszavidéken és Erdélyben találjuk meg a legnagyobb számmal,¹⁸ de előfordul Délkelet-Lengyelországban,¹⁹ Kelet-Oroszországban,²⁰ Szlovákiában,²¹ és Észak-Jugoszláviában²² is. Elterjedési központját tekintve Észak-Magyarországra a Tiszától keletre fekvő területekről juthatott. Első felvidéki jelentkezése a maly-horesi raktárleletbe tartozó karperec, amely a R BD közepén a pilinyi kultúra bárcai csoportja záródásakor került a föld alá.²³

A halomsíros kultúra függőleges vonalcsoportokkal díszített, s a koszideri kör tömör, kerekátmetszetű karperecének lehet utódja a Kárpátmedence keleti felében a késő bronzkorban és a korai vaskor elelén elterjedt függőleges vagy ferde vonalcsoportokkal díszített karperec²⁴ (I. tábla 5, 9—11.). Gardawsky Délkelet-Lengyelországban a Montélius II. periódus végére keltezi.²⁵ Észak-Magyarországon a pilinyi kultúra bárcai csoportjában jelent meg először (Maly Horeš, Drevenik, Bodrogkeresztúr kör-

nyéke, Muhi-Princtanya),²⁶ majd a fiatalabb pilinyi kultúra fémművességének igen gyakori elemévé vált. A pilinyi kultúra végén földbekerült rimaszombati típusú kincsek egyik általános alkotóeleme (pl.: Sajóvámos,²⁷ Sajógömör, Tornynosnémeti,²⁸ Szakácsi,²⁹ Tiboldaróc,³⁰ Abaújkér,³¹ Finke, Felsőzsolca,³²). A tornynosnémeti raktárlelet tartalmaz a tiszaszederkényivel (I. tábla 2.) szinte megegyező nagy szemüvegspirálist.³⁴ Hasonló fordul elő a bologdi, a bárcai csoporthoz sorolható leletben is, azzal a különbséggel, hogy annak közepén gomb van.³⁵ Ezt a típust a pilinyi kultúrán belüli fejlődés eredményeképp létrejöttek kell tartanunk.

A késő bronzkor folyamán a Kárpátmedence egész területén ismert a tölcsércsüngő. Több típusra választható szét. A koszideri fémművességi körben a nagyméretű, harangalakú alsó résszel rendelkező forma fordul elő.³⁶ Ezzel nincs összefüggésben a késő bronzkor 1—2 periódus fordulóján (R BB — BC fordulója) Észak-Magyarországon a pilinyi kultúrával megjelent kisméretű típus (Zagyvapálfalva, Bárca, Abaújszántó. Sena IV). Párhuzamait a Kárpátoktól északra (Brandenburg, Pomeránia, Szilézia) és északkeletre (Délkelet-Lengyelország) találjuk meg, kétségtelen, hogy azokról a területekről ered.

A pilinyi kultúrán belüli fejlődés útján alakult ki a kis tölcsércsüngő, szárának végén kis kiugrással (Erdőhorváti).

A tiszaszederkényi kincsen levő nagyobb méretű, díszítetlen tölcsércsüngő (I. tábla 6—8.) az észak-magyarországi késő bronzkor végi raktárleleteken (Osgyán (Ozdany), Tornynosnémeti, Abaújkér, Tiboldaróc), kívül Délkelet-Lengyelországban (Jaworza Dolnego, Stawiszyce) is előfordul. Mivel mindkét területen megvan az előzménynek tekinthető kisméretű típus, valószínűleg külön külön egymástól függetlenül fejlődtek ki.

Észak-Magyarországon alakult ki a nagyméretű tölcsércsüngő alul két, vagy egy körbefutó bordával díszített változata (Kisternye, Edelény, Piliny, Szirmabesenyő környéke), ahonnan Kárpátukrajnába is eljut (Podmonostroy).

A tölcsércsüngő háromszögekkel áttört változata (Felsődobsza) keleti eredetű (Micskepuszta, Opályi).³⁷

A nyugati halomsíros kultúra területén általános az ujjspirális (I. tábla 13—16).³⁸ Észak-Magyarországon nyilván ennek örökségéért élt tovább a pilinyi kultúrában egészen a korai vaskor kezdetéig (Sajó Gömör, Tornynosnémeti, Benczurfalva).³⁹

A spirálcsovecskák nem alkalmasak sem kronológiai, sem kulturális meghatározásra, mivel a korai bronzkortól kezdve egészen a kora vaskorig általánosak.

Összegezve a tiszaszederkényi raktárlelet elemzéséből levonható tanulságokat megállapíthatjuk, hogy a lelet zömében Északmagyarországon a késő bronzkor 2—3 periódus (R BC — HA₁) folyamán elterjedt tárgyakból áll. Pontos keltezésére, a kincslelet földbekerülése időpontjának meghatározására egyik sem alkalmas. Ezt csak a többi észak-magyarországi késő bronzkori raktárlelettel összefüggésben lehet megtenni.

Észak-Magyarországon a késő bronzkor alatt két kincslelet-horizontot lehet szétválasztani. Az egyik a Hernád vidékén a bárcai csoport végét jelzi (Drevenik, Maly Horeš, Forró, Zalkod, Abaújkér) a késő bronzkor 2 periódusának végén (R BD közepe),⁴⁰ míg a másik a fiatalabb pilinyi kultúrát felszámoló népmozgalom következtében került a föld alá a HA közepén. Az utóbbit, amely eddig 64 leletből áll, Mozsolics Amália után⁴¹ rimaszombati típusú kincsleletek körének nevezzük.⁴²

A tiszaszederkényi kincs alkotóelemeinek pontos megfelelői a rimaszombati típusú raktárleletekben kivétel nélkül megvannak. Az a megegyezés, amit a bárcai csoporthoz köthető raktárleletekkel árul el, a pilinyi kultúra első szakaszában a Zagyva

vidéken kifejlődött rimaszombati típusú fémekre korlátozódik, amelyek eljutottak a Hernád vidékére, s a bárcai csoport hagyatékaként kerültek a földre. Ezek a bárcai csoportot felszámoló, a Zagyva vidékéről kiinduló népmozgással elemeként ismételt eljutottak a Hernád mentére, s ott a fiatalabb pilinyi kultúra emléanyagaként alkották a rimaszombati típusú raktárleleteket. A nagy szemüvegspirális a bárcai fémművesség továbbélő elemének tartható.

A rimaszombati típusú raktárleleteken kívül más területeken, különösen Északkelet-Magyarországon és Erdélyben számos párhuzamára bukkanunk a tiszaszederkényi leletben levő karpereceknek. Ez azonban csupán a pilinyi kultúrának ezekkel a területekkel való kapcsolatát tanúsítja, de nem köti össze az ott előforduló leletekkel a tiszaszederkényi kincset.

A tiszaszederkényi lelet tehát a rimaszombati típusú raktárleletek egyik jellegzetes képviselője. Keltezésére a más, ilyen típusú leletgyűtéseken levő pontosabb kormeghatározó fémek a mérvadók (pl.: friedrichsruhei típusú bronzcsésze, hemingkofeni és Ragány típusú kardok), amelyek a HA közepében határozzák meg a rimaszombati típusú, így a tiszaszederkényi raktárlelet földbekerülésének idejét.

Ami a tiszaszederkényi leletet kiemeli a többi rimaszombati típusú raktárleletek közül, az az, hogy a legdélebbi közöttük. Ha meghúzzuk a fiatalabb pilinyi kultúra kerámialeleteinek déli határát, úgy a tiszaszederkényi kincs ennek közelében helyezkedik el, ismételt bizonyítékául a fiatalabb pilinyi kultúra és a rimaszombati típusú raktárleletek összetartozóságának.

Kemenczei Tibor

DER TISZASZEDERKÉNYER HORTFUND AUS DER SPÄTBRONZEZEIT

Auszug

Der Hortfund wurde beim Bau der Kabelgräben im Chemischen Kombinat Tiszaszederkény entdeckt. Ein Teil des Fundes ging verloren und nicht alle Bronzegegenstände kamen in das Herman Ottó Museum.

Auf Grund von Grabungen und von Gesprächen mit Arbeitern, die die Funde machten, konnte festgestellt werden, dass die Bronzegegenstände nicht in Gruben lagen, sondern in der 50—60 cm dicken Humusschicht über dem sandig-überschwemmten Untergrund. Bis zur Wasserregulierung wurde dieses Gebiet den grössten Teil des Jahres von Wasser bedeckt, es war moorig. Spuren von Siedlungen wurden nicht entdeckt.

Nach Untersuchung einiger Stücke des Fundes kann gesagt werden, dass diese in ganz Nordungarn in der Spätbronzezeit gebräuchlich sind und in vielen andern Hortfunden auch vorkommen.

Die spiralförmige Armband tritt zuerst im Karpathbecken im Kreis des Kosziderer Metallhandwerks auf. Von da kam sie nach Nordungarn, wo sie sich in mehreren Varianten ausbreitete. Die wichtigen Entsprechungen der Tiszaszederkényer

Armband (I. t. 1, 3.) finden wir im Forróer Schatz, der in der Mitte von Reinecke BD in die Erde kam, und im Kreis des Hortfunde vom Rimaszombat Typus aus der Mitte der HA Period. Dieser Typ trat daher in der Spätbronzezeit 2 auf (Reinecke BC—BD¹) und lebte in Nordungarn bis Mitte HA.

Das Ausdehnungszentrum betrachtend, konnte die mit senkrechten Rillen verzierte Armreif (I. t. 4.) von den östlich der Theiss liegenden Gebieten nach Nordungarn gekommen sein. Von der zweiten Hälfte der Spätbronzezeit bis zur frühen Eisenzeit ist sie allgemein in Nordungarn.

Der Nachfolger der mit senkrechten Linien verzierten Hügelgräberarmreif und gedrängten, runden Armreif vom Koszider Typus kann die mit senkrechten oder schrägen Liniengruppen verzierte Armreif sein, die in der Spätbronzezeit und am Anfang der frühen Eisenzeit im östlichen Karpathenbecken ihre Ausdehnung fand (I. t. 5, 9—11.). In Nordungarn erschien sie zum ersten Mal in der Bárcaer Gruppe der Pilinyer Kultur, wurde dann zu einem sehr gebräuchlichen Element im Metallhandwerk der jüngeren Pilinyer Kultur.

Das Parallelstück der grossen Brillenspirale finden wir im Hortfund vom Rimaszombat Typus von Tornynosnémeti. Ähnliche kommen im Bologder Schatzfund, der zur Bárcaer Gruppe gehört, vor, mit dem Unterschied aber, dass sie in der Mitte einen Knopf haben. Dieser Typ entstand in der Pilinyer Kultur.

Der trichterförmige Anhang (I. t. 6—8.) kommt in Nordungarn in der Zagyvapálfalver Gruppe der Pilinyer Kultur vor, wohin es aus dem Gebiet nördlich der Karpathen kam. Hier entstanden mehrere Varianten, so die kleine Anhänge mit dem Aussprung am Ende des Stiels und die grössere, unverzierte und unten mit zwei kreisförmig zusammenlaufenden Rippen verzierte trichterförmige Anhänge. Es ist ein gebräuchliches Element in dem Kreis der Hortfund vom Rimaszombat Typus.

In den westlichen Gebiet von Hügelgräberkultur ist die Fingerringspirale allgemein (I. t. 12—16.). In Nordungarn lebte sie offensichtlich als deren Erbe ganz, bis zum Beginn der frühen Eisenzeit.

Der Tiszaszederkényer Fund ist einer der charakteristischsten Vertreter der Hortfunde vom Rimaszombat Typus, jedes Parallelstück ist dort auch zu finden. Einen die Zeit genau bestimmenden Metalltyp enthält er nicht, die enthaltenen Gegenstände sind von der zweiten Hälfte der Spätbronzezeit bis zum Beginn der frühen Eisenzeit, ja manchmal sogar darüber hinaus, allgemein in Nordungarn. Zur Datierung sind andere Bronzetypen aus den Hortfunde vom Rimaszombat Typus massgebend (z. B. die Tasse von Friedrichsruher Typus; die Schwerter vom Hemingkofen und Ragály Typus), deren Vergrabung mit der Mitte von HA bestimmt wird, ebenso auch die Zeit des Verstecks der Tiszaszederkényer Funde.

Kulturell gesehen ist der Tiszaszederkényer Schatz ähnlich den anderen Hortfunde vom Rimaszombat Typus zur jüngeren Pilinyer Kultur zu rechnen.

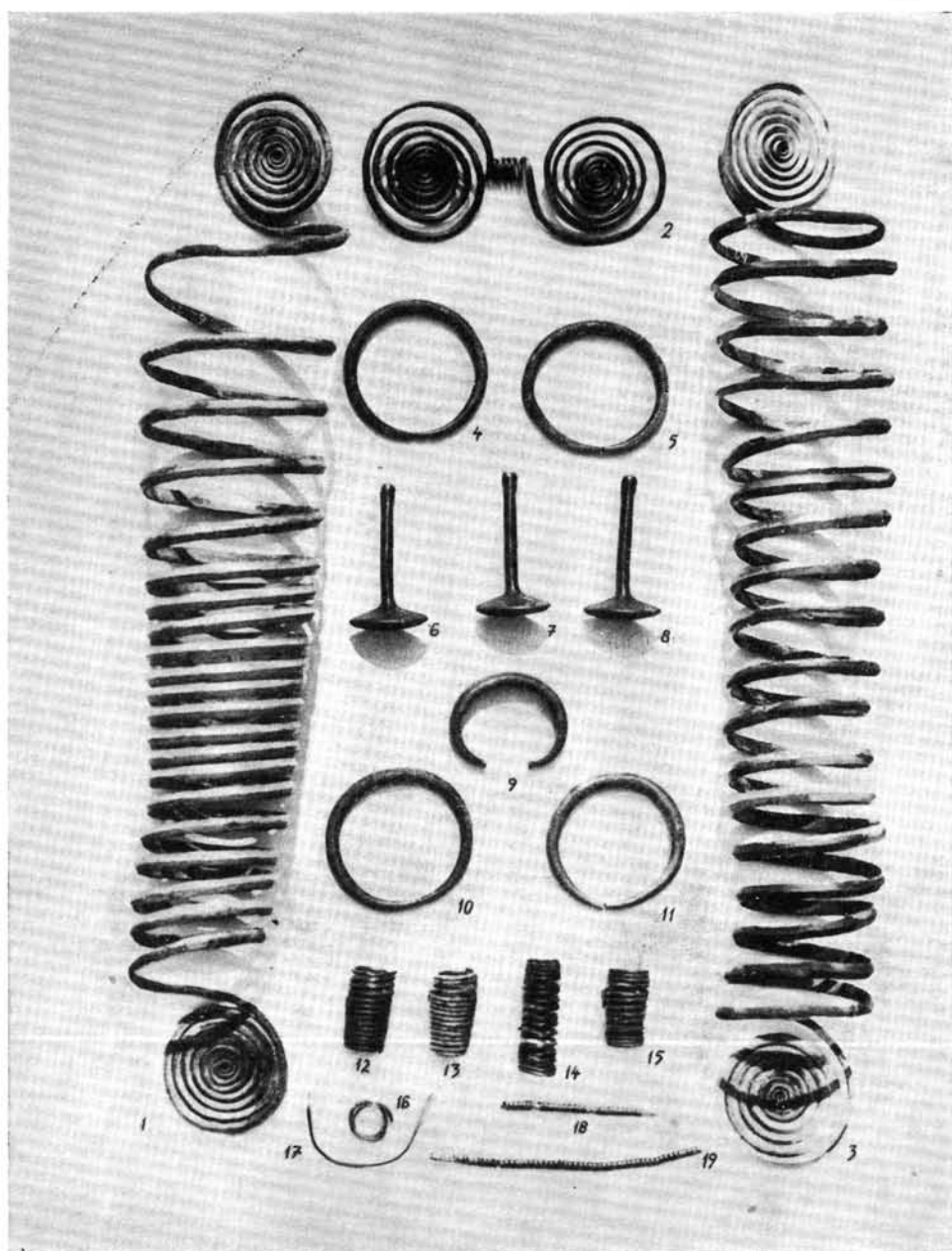
Was den Tiszaszederkényer Fund aus den andern Hortfunde vom Rimaszombat Typus heraushebt ist die Tatsache, dass er der südlichste unter ihnen ist. Wenn wir die südliche Grenze der Keramikfunde der jüngeren Pilinyer Kultur ziehen, so lokalisiert sich der Tiszaszederkényer Schatz in ihrer Nähe und beweist wiederholt die Zusammengehörigkeit der jüngeren Pilinyer Kultur und der Hortfunde vom Rimaszombat Typus.

T. Kemenczei

J E G Y Z E T E K

1. *Komáromy J.*, RF 15 (1962) 24.
2. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 8 (1957) XXV. t. 2, 4, 5. *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 235.
3. *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 235.
4. *Hampel J.*, A bronzkor Magyarhonban. (Bp. 1892. CLXII. t. 5, 3.
5. Vármegyei szociográfiák. Borsod vármegye. (Bp. 1939) 13.
6. Herman Ottó Múzeum. Miskolc.
7. *Hampel J.*, i. m. CXIII. t. 6, 7.
8. *Hampel J.*, i. m. XCIV. t. 1.
9. *Hampel J.*, i. m. CLXII. t. 2, 4.
10. *Hampel J.*, i. m. CCXVI. t. 12.
11. *Holste, F.*, Hortfunde Südosteuropas (Marburg Lahn 1953) 30. t. 6.
12. *Hampel J.*, i. m. CXVI. t. 4; Arch. Ért. 1 (1981) 281., II. t. 4.
13. *Kemenczei T.*, HOMÉ 4 (1962—63) 15.
14. *Kemenczei T.*, i. m.
15. *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 333., 1. kép 1.
16. Magyar Nemzeti Múzeumban.
17. Magyar Nemzeti Múzeumban.
18. *Hampel J.*, i. m. LI. t. 3, 4.; CXLIII. t. 22, 23., CXCVI. t. 13, 14, 16—18, CLXXVIII. t. 7—9.; *Moga, Dacia* 7—8 (1937—40) 145—146.; *Popescu, D.*, Dacia 9—10 (1941—44) 541—542.; *Roska M.*, Erdély Régészeti Repertoriuma 13., 7. kép 2., 69., 71. kép stb.; *Bernjakovič K.*, SA 8 (1960) X. t. 2, XII. t. 3.
19. *Seger, Altschlesien* 1955 129., 47. kép.; *Zurowsky, Prez. Arch.* 6 (1937—39) 213. III. t.
20. *Tallgren, A. M.*, ESA II. 94., 161.
21. *Hampel J.*, i. m. LIX. t. 21.
22. *Hampel J.*, i. m. CXXVI. t. 18, 20.; *Nagy S.*, RAD 4 (1955) VI. t. 4.
24. *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 180.
25. *Gardawski, A.*, Mat. Star. 1 (1956) CXVIII. t.
26. *Kemenczei T.*, HOMÉ 4 (1962—63) 15.
27. *Mozsolics, A.* Acta Arch. Hung. 7 (1956) 4., 1. kép.
28. *Hampel J.*, i. m. CXVI. t. 23—36, CXVI. t. 7—10; CCII. t. 3, 4.
29. *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 345.
30. *Mechtildes, N.*, Arch. Ért. 46 (1932—33) 170., 93. kép.
31. *Holste, F.*, i. m. XXXIX. t. 4—6.
32. Herman Ottó Múzeum. Miskolc
34. *Hampel J.*, i. m. CCII. t. 17.
35. *Medveczky M.*, Pam. Arch. 37 (1931) 93., 6.
36. *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.
37. A tölcsercsüngőre vonatkozólag irodalommal lásd: *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra idősebb fokozata. A zagyvapálfalvi csoport. Acta Arch. Hung. Szerkesztés alatt.
38. *Foltiny, S.*, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatbeckens. (Bonn 1955) 22.
39. *Hampel J.*, i. m. CXVI. t. 14—16.; CCII. t. 5—7.; CLX. t. 7.
40. *Kemenczei T.*, HOMÉ 4 (1962—63) 15.
41. *Mozsolics A.*, Arch. Ért. 83 (1956) 83.
42. *Kemenczei T.*, A fiatalabb pilinyi kultúra Kézirat 1962.

I. TÁBLA

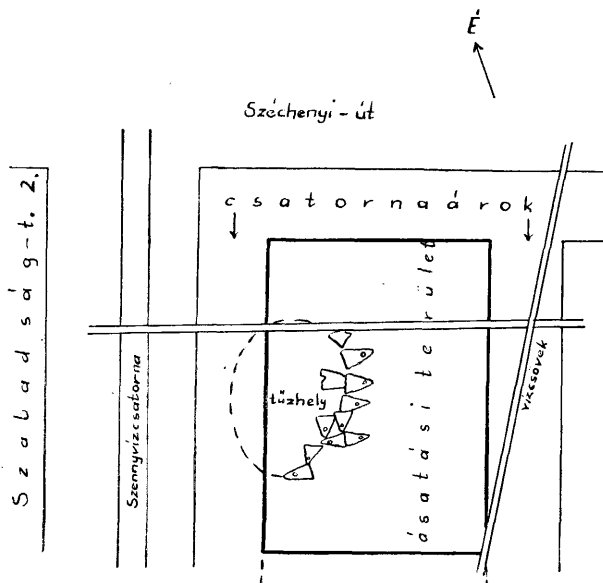
KORACSÁSZÁRKORI TELEPÜLÉS MARADVÁNYA A MISKOLCI SZABADSÁG TÉREN

1962

októberében a miskolci Szabadság téren csatornázási munkálatok közben edénytöredékek és agyagkúpok kerültek elő. A leletmentés azonnali megkezdésével a korábbi csatornázásokkal alaposan megbolygatott tér Széchenyi u. felőli részének szinte véletlenül megmaradt, érintetlennek mondható rétegeiben sikerült a Miskolc területén levő császárkori település újabb nyomát megfigyelni.

A Szabadság tér 2. sz. ház falától 860 cm-re levő, 270×190 cm nagyságú feltárási területet három oldalról a vízvezetékek lefektetéséhez szükséges, 113 cm mély, 60 cm széles, korábban kiásott árok vette körül. A keleti árkot 60 cm mélyen vízvezetékcső szelte át, s az ezt keresztelő cső áthaladt az ásatási területen (1. kép). E csövek aránylag magasan történő elhelyezésének köszönhető, hogy a szelvény mélyebben fekvő kultúrrétege bolygatatlan maradt.

A szelvény déli oldalának metszete (2. kép) szerint a talajrétegek vízszintesen helyezkednek el. A rendkívül nedves, bolygatatlan kultúrréteg 80—160 cm-ig tartott, az érintetlen, sárga talaj 165 cm mélyen mutatkozott. A szelvény bolygatott, felsőbb szintjeiből, 50—80 cm mélyen középkori edénytöredékek kerültek elő: 1. vöröses-barna,

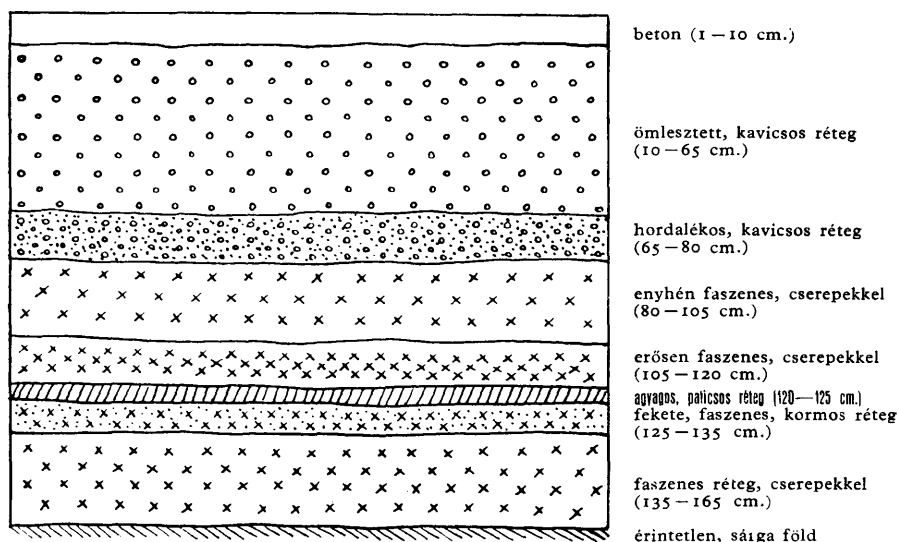

1. kép. Az ásatás helyszínrajza

nagy edény kihajló peremrészre a perem alatt két, bekarcolt egyenes vonal között balra döntött hullámvonallal (I. t. 3.). 2. Vörös, kúpalakú agyagfedő töredéke (I. t. 2.). 80 cm mélyen 2 db jellegetlen császárkori oldalrész volt: az egyik vöröses, korongolt, a másik világosbarna, finom anyagú. A szelvény keleti felében, 80—100 cm között 3 db árpádkori edénytöredék került elő, az egyik bekarcolt vonalak (I. t. 1.). Ugyaninnen való három, fehérés, XIV. sz.-i oldalrész, két XV—XVI. sz.-i edény- és egy fedőtöredék.

100—130 cm mélységből a következő császárkori cserépmaradványok¹

származnak: 1. szürke, jól iszapolt, korongolt edények oldalrész, fogaskerek-díszszel (II. t. 18—19.). 2. Feketés-szürke, durva anyagú, kifelé tölcseresedő peremtöredék, a perem alatt keskeny, szögletes körbefutó bordával (II. t. 6.). 3. Sötétszürke, durva anyagú oldalrész függőleges kötegekben elhelyezkedő fésűsdíszszel (I. t. 4.). 4. Sötétszürke, durva anyagú, kihajló peremtöredék (III. t. 3.). 5. Sötétszürke, grafitos, durva anyagú cserép. Két barázda közt ferde bevágások, ez alatt fésülés díszíti (I. t. 6.). 6.

2. kép. A szelvény D-i oldalának metszete.

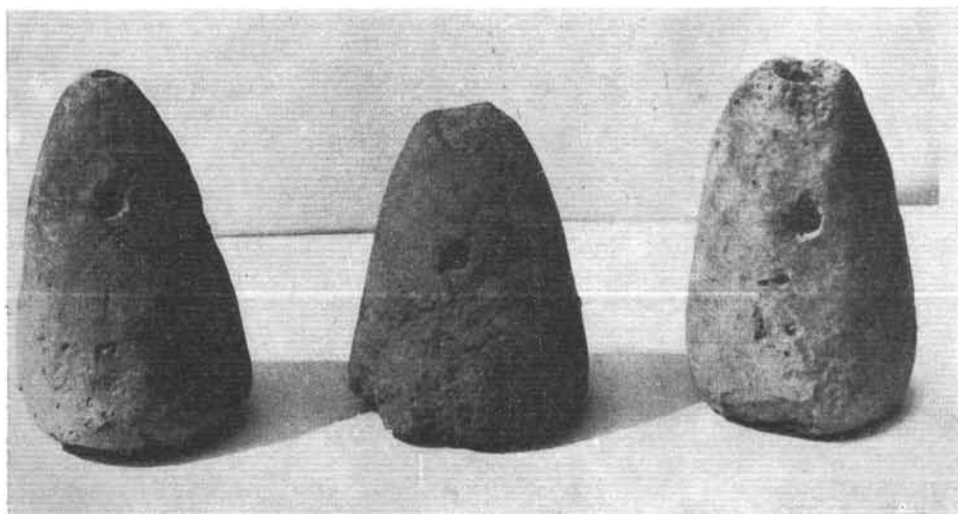
Szürke, durva anyagú oldaltöredék. Becarcolt hullámvonalak (?) között körömbenyomás díszíti (II. t. 13.). 7. Sötétszürke, fényezett, barázda alatt ferde árkolással ellátott edényrész (II. t. 12.). 8. Szürke, durva anyagú, ék alakú bemélyítéssel díszített cserepek (II. t. 9—10.). 9. Világosbarna, durva anyagú, kihajló peremtöredék (II. t. 15.). 10. Feketésszürke, fényezett talptöredék (II. t. 2.). 11. Sötétszürke, fényezett fenéktöredék, függőleges, köteges fésűsdíszszel (II. t. 3.). 12. Sötétszürke, durva anyagú, becarcolt hullámvonallal díszített oldalrész (II. t. 17.). 13. Sötétszürke, behúzott peremű talptöredékek, az egyik fényezett (I. t. 7., II. t. 1., 4.). 14. Szürkés-barna, durva anyagú oldaltöredék. Bevágott, ferde kereszt díszíti (II. t. 16.). 15. Sötétszürke, durva anyagú talptöredék omphalos-szal (I. t. 8.). 16. Szürke, vastag edényfenékrész omphalos-szal (I. t. 9.). 17. Barnás, durva anyagú talptöredék (III. t. 2.). 18. Barnás-vöröses, durva anyagú cserépmaradvány, ferde irányú, enyhe fésüléssel (III. t. 4.). Az alábbi leletek a szelvény északkeleti sarkán kívül levő cementtömb alól kerültek elő, ugyanilyen mélyen: 19. Fehéres-szürke, élesen hasasodó, kissé kihajló peremű edény töredéke (III. t. 6.). 20. Szürke, durva anyagú, kihajló peremű cserepek (III. t. 1., 9.). 21. Szürke, durva anyagú edényrész, vízszintes irányú fésüléssel (I. t. 5.). 22. Fekete, fényezett, finomabb anyagú, vízszintesen bordázott oldalrész (II. t. 5.).

Az említett mélységből a fentiekén kívül még sok kisebb, jellegtelen (szürke, barnás-szürke, durva és finomabb anyagú, oldal- és fenéktöredék; fekete, fényezett finom anyagú perem- és oldalrész; 2 db szürke, finom anyagú szalagfültöredék; szürke, durva anyagú, fésűsdíszű oldalrész; szürkés-barna, körömbenyomásos cserép) edénytöredék származik.

125 cm mélyen kb. 30 db agyagkúppal (3. kép) körülvelt tűzhely maradványa került elő. Egyik felét még korábban, a csatornárok ásása közben szedték szét a munkások (l. k.). Közvetlenül a tűzhely alatt, kb. 10 cm vastag rétegben és az agyagkúpok között nem volt lelet.

130—150 cm mélyen a következő kerámiamaradványokat találtuk: 1. behúzott peremű, barnás-szürke, durva anyagú tálka (II. t. 7.). 2. Szürkés-barna, vastag, durva anyagú, kihajló peremtöredék (III. t. 5.). 3. Világosszürke, vékony, kissé kihajló peremtöredék (II. t. 11.). 4. Szürke, vastag, durva anyagú cserép, ferdén rovátkolt bordával (II. t. 8.). 5. Barnás-szürke, vastag, durva anyagú oldalrész, ferdén bekarcolt vonallal (II. t. 14.). 6. Fekete, fényezett, vékony peremtöredék, kissé kiugró vállal (I. t. 10.). 7. Világosszürke, korongolt edény oldalrésze. Vízszintesen bekarcolt, egyenes vonalak díszítik (III. t. 10.). 8. Szürke, vastag, durva anyagú, fésüléssel díszített töredék (III. t. 7.). 9. Világosszürkés-barna, vastag, durva anyagú, 4,7 cm széles, vízszintes peremrész (III. t. 12.). Ez utóbbi három edénytöredék a szelvény keleti oldalánál levő árokból származik. 10. A nyugati árokból egy szürke, durva anyagú oldalrész került elő. Bevagdalt fenyőgallyszerű díszítés borítja (III. t. 11.). 11. Fekete, fényezett, vastag, függőlegesen árkolt oldaltöredék (III. t. 13.). 12. Világosbarna, vékonyabb, finomabb anyagú oldalrész, barázdából induló, függőleges árkolással (III. t. 15.). 13. Fekete, fényezett, kihajló peremű töredék, kettős barázda alatt benyomott gödröcskés díszítéssel (III. t. 14.). 14. Fekete, fényezett, oldalrész, barázdával tagolt, kissé kiugró vállal (III. t. 8.)

Ebből a rétegből több jellegtelen, szürke, barna, durva anyagú és néhány fekete, fényezett kerámiamaradvány is származik.

3. kép. A tűzhelyet körülvevő agyagkúpok

150—160 cm mélyről az alábbi edénytöredékek láttak napvilágot: 1. Szürke, vastag, igen durva anyagú, kihajló peremtöredék, körömbenyomásos díszítéssel (V. 1.). 2. Szürke, vastag, durva anyagú oldalrész (IV. 12.). 3. Barnás-szürke, kissé behúzott peremű tál maradványa (IV. 4.). 4. Fekete, fényezett, vastag, behúzott peremű tál töredéke (IV. 1.). 5. Fekete, fényezett, kihajló peremű cserép, kettős barázda alatt kalászszerűen benyomott díszítéssel (IV. 15.). 6. Szürke, könyökszerűen hajlított fül (IV. 10.). 7. Szürke, durva anyagú, kihajló peremtöredék, egyik részén fésűsdíszsel (IV. 17.). 8. Szürke, benyomott díszítésű cserép (IV. 16.). 9. Fekete, fényezett oldalrész, derékszögben található, beszúrt, hármass pontsossal (IV. 13., 4. kép). 10. Szürke, vastag, durva anyagú, körömbenyomásos oldaltöredék (IV. 11.). 11. Barnás-szürke, ékalakú benyomással díszített cserép (IV. 14.). 12. Szürke, vastag, bekarcolt vonallal és benyomott ékalakú díszítéssel ellátott edénytöredék (IV. 9.). 13. Barnás-szürke, fényezett, egyetlen vastagságú, kihajló peremtöredék (IV. 8.) 14. Fekete, fényezett, függőlegesen árkolt oldalrész (IV. 2., 5., 6.). 15. Fekete, fényezett, vékony, enyhén kihajló peremtöredék, erősen megtört vállal (IV. 3.). 16. Világosbarna, finomabb, anyagú, enyhén kihajló peremrész, bordával hangsúlyozott, megtört vállal (IV. 7.). 17. Fekete, kihajló peremtöredék. A váll indulásánál vízszintesen bekarcolt, egyenes vonal (V. 2.).

A felsoroltakon kívül ebből a rétegből még a következő, kis, jellegtelenebb kerámiamaradványok kerültek elő: fekete, fényezett, finom anyagú perem- és oldaltöredékek; szürke, behúzott peremű táltöredékek; szürke, kihajló peremrészek; szürke, szürkés-barna fenék- és oldamaradványok; fekete, fényezett fenéktöredék; fehéres peremrész; három téglavörös, fényezett, finom anyagú, korongolt oldalrész, sok szürke, szürkés-barna, durva és finomabb anyagú oldaltöredék. Ugyancsak 150—160 cm mélyégből származik egy 3 cm hosszú bronzcsövecsketöredék.

A szelvény nyugati oldalánál levő árokban 150—160 cm mélyen voltak az alábbi cserepek: 1. Szürke, kissé kihajló peremű edény töredéke, ujbenyomásos pontsossal és fésűsdíszítéssel (V. 8.). 2. Barna, vastag, durva anyagú, 2,4 cm széles, kihajló, vízszintes peremrész (V. 7.). 3. Barna, kihajló peremtöredékek (V. 3., 4.). 4. Szürke, durva anyagú, ékalakú benyomásokkal díszített oldalrész (V. 5.). 5. Fekete, fényezett, finom anyagú, kissé kihajló peremtöredék (V. 9.). 6. Fekete, fényezett, finom anyagú, enyhén kihajló peremrész a kissé kiugró váll indításával (V. 10.). 7. Szürke, behajló peremtöredék. Kívül, a peremhez közel enyhén bekarcolt, vízszintes vonal (V. 6.). Ugyaninnen való még több kisebb, jellegtelen, szürke, szürkés-barna, durva és finomabb anyagú, továbbá fekete, fényezett cserép és egy barna, kihajló peremtöredék.

4. kép. kb. $1\frac{1}{2}$ -es nagyításban.

A szelvény keleti oldala melletti árokban, 150 cm mélyen találtunk egy 4 cm széles, zöld mázas, középkori agyagedényfültöredéket, 160 cm-nél pedig jellegtelen, császárkori fenékrészt és néhány szürke, barnás-szürke durva anyagú oldaltöredéket.

A szelvényben mindenütt találtunk állatcsontokat, s a mellette levő árkokban is. D-i falában 120—125 cm mélyen sárga, agyagos, paticsos réteget találtunk, amely alatt 10 cm vastag, erősen kormos, faszenes sáv mutatkozott, helyenként sötétebb, vízszintes csíkokkal. Megállapítható volt, hogy ezek a rétegek dél felé haladtak, s nyilvánvalóan egy leégett ház oldalának a nyomai. A szelvényben megfigyelt, gyakori faszénmaradványok valószínű a leégett, beomlott tetőzet maradványai. A szelvényt tovább dél felé nem bővítettük. Ennek oka részben az építkezési munkálatok befejezésének sürgőssége, másrészt a lelőköörülmények alapos szemügyrevétele során megállapítottuk, hogy a további bontás alig szolgáltatna további adatokat a ház méreteire, alakjára vonatkozóan, mivel szelvényünk déli oldala mögött gáz- és vízvezetékcsövek különböző mélységekben szeltek át a földfalat. A keleti oldal melletti árokban, amint láttuk, 150 cm mélyen középkori cserép jött elő, ami a bolygatottságra vall. A telep egyébként minden irányban kiterjedt, ugyanis az árok bolygatott falában faszénnyomok voltak láthatók.

A fentebb leírt leletek nagyobbik része a császárkorból származik, s csupán néhány darab középkori. Az alábbiakban a császárkoriakkal foglalkozunk.

A II. t. 18—19. alatt bemutatott töredékek fogaskerékdíszre pannoniai eredetű, amelyet főleg az i. u. I—II. sz.-ban alkalmaztak.^{1/a} Ugyanilyen díszű cserép került elő a Turóc és a Vág találkozásánál levő, a puchovi kultúra jegyeit magán viselő, i. u. I—II. sz.-ra keltezett Sučany-i telep szintén felső rétegében.²

A bevágott, ferde keresztdíszítés (II. t. 16.) párhuzama a puchovi telep anyagában található meg.³ Szilvásváradon előkerült párhuzamát Salamon Á. puchovi elemként említi.⁴ Garadnáról is származik egy hasonló töredék.⁵ Azt a réteget, amelyben találták, Török Gy. i. sz. körüli időre keltezi.⁶ A dél-morvaországi stupavai III. sz.-i quád jellegű telepen szintén volt hasonló töredék.⁷

Leleteink között csupán egy bekarcolt hullámvonalas cserép van (II. t. 17.).⁸ Anyagban és színben hasonlóak kerültek elő Miskolc-Sötétkapunál,⁹ amelyek a puchovi durva házi kerámia típusához tartoznak.¹⁰ Ismerünk hullámvonalas töredékeket a III. sz. elején kezdődő, késő császárkori očkovi¹¹ és az i. u. I. sz. végéig továbbélő, őskori alapú, észak-szlovákiai trninyi¹² telepről is. Trninyben sincs meg a többszörös hullámvonal, miként a Miskolc-Szabadság téri anyagban sem.

A fekete, fényezett, finoman bordázott (II. t. 5.) töredékhez hasonlót a szilvásváradai telep anyaga tartalmaz.¹³ A vicemilicei quád telepen előkerült egy szintén vízszintesen bordázott edény a II. sz.-ból.¹⁴

A halstattkor óta továbbélő árkolt díszítőformát¹⁵ mutatják a 100—160 cm mélyen előkerült II. t. 12, III. t. 13, IV. t. 2, 5—6. sz. leletek. Megvan ez Očkovon,¹⁶ a bešenovi i. u. II. sz. második felére keltezett 6. sír¹⁷ anyagában és Dolnie Lovčice-n is.¹⁸

Az I. t. 8—9. sz. alatt bemutatott omphalosos edényfenékforma Hunyadi I. szerint a LTB—D-ig megtalálható.¹⁹ Fésűs díszű töredékek 100—150 cm mélyről származnak (I. t. 4—6, II. t. 3, III. t. 7, V. t. 8. és még néhány kisebb darab). A fésüléssel technika már a LTC elején megjelenik.²⁰ A szilvásváradai, továbbélő kelta lakosságnak a Miskolc—Szabadság-térihez hasonló fésűsdíszű, grafitos edényei²¹ párhuzama Pannóniából az i. u. I. sz.-ból és a következő évtizedekből származik.²² Garadnán,²³ továbbá a puchovi kultúra lelőhelyein, Puchovon,²⁴ Trninyben,²⁵ Sučanyban²⁶ is kerültek elő fésűsdíszű edényrészek, Očkovon szintén.²⁷ Az I. t. 4. és II. t. 3. sz. cserepeken kötegekbe fogott fésülés van. Ez a díszítésmód Szlovákiában már a közép LT-kori anyagban jelentkezik.²⁸ Megtaláljuk Trninyben²⁹ és Sučanyban is.³⁰ Az I. t. 6. sz. grafitos töredéken a fésülés felett két barázda között ferde bevágások vannak. A kelta emléksanyagban gyakran találkozunk ezzel a díszítéssel,³¹ de megvan Puchovon is.³² Több behúzott peremű

táltörredék (I. t. 7, II. t. 1, 4, 7, IV. t. 1, 4.) került felszínre a 100—160 cm közötti mélységből. Az Ózd-stadioni leletanyagban is jelentkezik ez a táltípus,³³ vöröses, téglapiros színben, s megvan Očkovon is.³⁴ Párducz M. a nyugati germán kerámia jellemző edényformájának tartja.³⁵ A Miskolc—Szabadság téri behúzott peremű, szürke ill. barnás-szürke táltörredékeket a kelta kerámiaművesség hagyatékának véljük.³⁶

A II. t. 9—10, IV. t. 9, 11, 14, V. t. 5. sz. ábrán ékalakú benyomások edénytörredékek vannak, amelyek 100—130 cm és 150—160 cm mélyről származnak. A Miskolc—sötétkapui anyagban is találkozunk ezzel a díszítésmóddal.³⁷ Párhuzama a puchovi, očkovi kerámiában és a távolabbi nyugati germán területen van.³⁸ A puchovi kultúra egyik újabb lelőhelyén, a Sučany-i telepen is előfordult ilyen díszű lelet.³⁹

A III. t. 10. sz. edénytörredék megfelelőjét a garadnai,⁴⁰ puchovi,⁴¹ bešenovi⁴² és az I—II. sz.-i vicemilicei⁴³ leletanyag tartalmazza.

A II. t. 8. sz. alatt bemutatott cserép bevagdalt bordadíszéhez hasonló jelenség a kelta⁴⁴ és a szarmata⁴⁵ edényművességben mutatkozik, de ugyanakkor az ujj- és körömbenyomások szalagdísz megvan a dák kerámiában is.⁴⁶ A Szabadság-téri törredék tagolt bordadíszének eredetét egyelőre nem tudjuk tisztázni. A Dunajská—Streda-i, III. sz.-i emléktárgy is rendelkezik hasonló díszű lelettel.⁴⁷

A barázdából kiindulóan gerezdelt edénytörredék (III. t. 15.) megfelelőjét a puchovi quád jellegű kerámiaanyagban,⁴⁸ továbbá Stredán⁴⁹ találjuk meg.

A III. t. 11. ábrán bemutatott törredék díszítése fenyőgallyszerűen elhelyezett ferde bevágásokból áll. A szőnyi temető egyik edénye hasonló díszítésének párhuzamát Párducz M. a puchovi telep legfiatalabb rétegéből való és quád vonásokat bíró házi kerámia darabjai között találta meg.⁵⁰ Beninger az i.u. 180 körüli időre keltezi azt a csoportot, amelyben az említett díszítés is előfordul.⁵¹ A II. sz. második felébe tartozik szintén a bešenovi temető 76. sírja, amelyből a fentivel azonos díszű edény került elő.⁵² A vicemilicei telepen is megvan ez a díszítés.⁵³

130—160 cm mélyről származik két durva anyagú, vastag, vízszintes perem-törredék (III. t. 12, V. t. 7.), amelyek nagyméretű agyagvedrekhez tartozhattak. Bordával tagolt formában Ózdról,⁵⁴ Arkáról,⁵⁵ Garadnáról,⁵⁶ Szilvásváradról⁵⁷ ismerjük. 200 körül lép fel, s a későszarmata korban is él még.⁵⁸ Eredetével és időrendjével Párducz M. és Salamon Á. részletesen foglalkozott.⁵⁹ A Szabadság-téri peremek egyszerűek, tagolatlanok. A III. t. 12. ábrával teljesen megegyező leletet eddig csak a Trniny-i telepről ismerünk.⁶⁰ Mivel a puchovi kultúrának ez a telepe az i.u. I. sz. végén megszűnt,⁶¹ kérdéses peremünket legkésőbb az I. sz. végére keltezhettük, s úgy látszik, hogy a széles, vízszintes, tagolt perem korábbi típusa ez az egyszerű, tagolatlan kiképzésű volt.

A III. t. 14, IV. t. 15—16. sz. szürkés-fekete, becsipkedett, gödröcskés díszű edénytörredékek 130—160 cm mélyen kerültek elő. Hasonló díszítésű, vöröses-barna, kívül fényes fekete, durva anyagból készült edény származik a szőnyi római temetőből.⁶² Díszítésének párhuzamát Párducz M. a puchovi leletanyag quád befolyást mutató csoportjában találta meg. Itt van egy hasonló díszű II. sz.-i tál.⁶³ Ugyanez a díszítésmód látható a nógrádverőcei durva, barnás-piros edényen is, amely a III. sz. legvégétől a IV. sz. második feléig terjedő időszakra kelteződik.⁶⁴ A IV. t. 15. sz. cserépen az említett díszítés mellett a germán anyagra jellemző, besímított sáv van, függőleges irányban.

100—130, 150—160 cm mélyről származnak a II. t. 13. és V. t. 1. sz. alatt bemutatott körömbenyomások edénytörredékek. Az egyik (II. t. 13.) bekarcolt hullámvonalak közt van a körömbenyomás, a másikon (V. t. 1.) a válltól lefelé, egymás mellett több sorban alkalmazták ezt a díszítést. Körömbenyomások leleteket a Miskolc—sötétkapui

anyagban találunk.⁶⁵ Ez a díszítésmód igen gyakori a puchovi,⁶⁶ előfordula az očkovi⁶⁷ és a bešenovi⁶⁸ leletanyagban is.

150—160 cm mélyen levő rétegből való a IV. t. 13. sz. (4. kép) fekete, beszúrt pontokkal díszített cserép. E díszítés párhuzamát a germán meanderdíszű kerámián találjuk meg. Ilyen edények az i.u. I. sz.-ban is készültek.⁶⁹ Meanderdíszű vandál lelet Galiciából, Breslauból, Düsseldorfból stb. ismert.⁷⁰ A dél-csehországi vicemilicei császárkori telepen szintén került elő meanderdíszű edény.⁷¹ Említett töredékünk párhuzamai tehát germán területre vezetnek.

A IV. t. 10. sz. fültöredékhez hasonlóak a szőnyi temetőben előkerült egyik agyagedény könyökszerűen formált fülei.⁷² Párducz M. megállapítása szerint ez a fültípus az északra fekvő germánság felé mutat, s a quád emlékéanyagban jelentkezik.⁷³ Véleménye szerint ezt bizonyítja a hetényi edény előkerülése.⁷⁴ Lidentuhból származó II. sz.-i vandál tál,⁷⁵ a Breslauból való I. sz.-i meander urna⁷⁶ és a II. sz.-i vicemilicei quád telepről ismert edény⁷⁷ fülét is hasonlóan képezték ki.

Ujjbenyomással és fésüléssel díszített az V. t. 8. sz. töredékes csupor. Ezzel az enyhén kihajló peremű, öblös edényformával az ózdi császárkori anyagban is találkozunk,⁷⁸ és a bešenovi temetőben is előkerült ilyen edény.⁷⁹ Párducz M. megállapítása szerint nem annyira jellegzetes kerámiaforma, hogy egy bizonyos kultúrára jellemző lehetne. Az očkovi anyagban is vannak ilyen edények.⁸⁰ A két díszítés, a fésülés és az ujjbenyomás együttes előfordulását mutató párhuzammal nem találkozunk. A fésűsdíszítéssel már foglalkoztunk. Az ujjbenyomásos díszítés az ózdi anyagban is megvan.⁸¹ I.u. 200 körüli időből származik egy ugyanilyen díszű quád urna Höfleinből.⁸² A Trniny-i telepen is került elő egy durva, kézzel készített, ujjbenyomásos edénytöredék.⁸³

Több kisebb, kevésbé jelentős talp-, oldal- és peremtöredék van leletanyagunkban. A II. t. 2. sz. 100—130 cm mélyen előkerült szürkés-fekete, kissé behúzott peremű talptöredék valószínű kelta eredetű edényhez tartozott.⁸⁴ Az I. t. 10, II. t. 11, III. t. 8, IV. t. 3, 7, V. t. 2, 9, 10. sz. finom anyagú, vékony cserepek egy része szintén kelta jellegű edények töredékei, de valószínű közülük néhány lelet más kultúrkör kerámiaművességének hagyatéka. Nem állapítható meg az erősen kihajló peremű, szögletes bordával ellátott II. t. 6. sz., továbbá a III. t. 6. sz. fehéres-szürke peremrész hovatarozása sem. Annyi bizonyos, hogy nem a helyi kelta őslakosság edényeinek maradványai.

A fenti elemzésből kitűnik, hogy a miskolci Szabadság-téren előkerült császárkori település leletei a puchovi kultúra emlékéanyagával mutatják a legszorosabb kapcsolatot. Összefoglalva a következő leletek párhuzamát találjuk meg Puchovon: egyszerű hullámvonalas (II. t. 14, 17.), bevágott, ferde keresztből álló díszű (II. t. 16.), ékalakú benyomásos (II. t. 9—10, IV. t. 9, 11, 14, V. t. 5.), körbefutó, egyenes vonaldíszű (III. t. 10.), árkolással gerezdelt (III. t. 15.), ferdén bevágott vonalkázással díszített (III. t. 11.), továbbá gödröcskés (III. t. 14, IV. t. 15—16.) és körömbenyomásos (II. t. 13, V. t. 1.) töredékek. Amint fentebb láttuk, több leletünk párhuzama a puchovi kultúra más lelőhelyein, Sučanyban, Trninyben is megvan, néhánynak pedig Očkovon és Vicemilicén találjuk meg hasonmását. A III. t. 11, 14, 15, IV. t. 15—16. sz. leletek párhuzama a puchovi kerámiaanyag quád csoportjában is megtalálható. Úgy gondoljuk ezért, hogy telepünk néhány leletének quád jellege nem közvetlenül a quádoktól származik, hanem e vonások átadója a puchovi kultúra lehetett. A puchovi kultúra lelőhelyein és a nyugati germán területen megtalálható ékalakú benyomásos díszítés megjelenése a Szabadság téri leletanyagban, szintén a puchovi kultúra közvetítésével magyarázható. Ugyanakkor azonban a quádokkal való kapcsolatra enged következtetni a IV. t. 10. sz. könyökszerű

fültöredék megléte, amelynek párhuzama a puchovi anyagban hiányzik. Germán eredetű még a IV. t. 13. sz. töredék beszúrt pontsorokból képzett, valószínű meanderdíszé.

A Miskolc—Szabadság-téri települést a korai császárkorra keltezhetjük. Ezt indokolja az a tény, hogy a leletek nagyrésze a Beninger által i.u. I. sz. első felétől 180-ig keltezett⁸⁵ puchovi emlékanyaggal és a puchovi kultúra más lelőhelyeinek, így pl. a Sučany-i⁸⁶ és a Trniny-i⁸⁷ telepek leleteivel párhuzamosítható.

Edénytöredékeink fentebbi részletes tárgyalása eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a település kezdete és pusztulása pontos idejének meghatározásához közülük egy sem ad támpontot. A párhuzamok alapján az i.u. I—II. sz.-ba tartozik a leletek többsége. A pannóniai eredetű fogaskerékdíszű töredékek (II. t. 18—19.) sem pontos korhatározók, mivel — bár a római edényeken gyakoribb e díszítés I—II. sz.-i előfordulása — alkalmazták a késő-császárkorban is.⁸⁸ Ha azonban elfogadjuk Párducz M. megállapítását, amely szerint a quád-markomann háború kezdetétől békés kereskedelmi kapcsolatot nem lehet feltételezni,⁸⁹ akkor ebben az esetben is a II. sz. közepéig juthatott ide a pannóniai áru. Mivel a kérdéses cserép a telep felső rétegeből való, a település idejének felső határa is a II. sz. közepe lehetett.

A Miskolc—Szabadság téri leletanyagot összehasonlítva az eddig feltárt, észak-magyarországi koracsászárkori lelőhelyekével, így a Miskolc—sötétkapui, szilvásváradai, garadnai telepek anyagával, megállapíthatjuk, hogy a tárgyalat lelőhelyünk anyaga tartalmazza a legtöbb puchovi jellegű kerámiamaradványt.

A szilvásváradai császárkori telepen kelta csoportok továbbélését állapítja meg Salamon Á. Úgy véli, hogy a puchovi kultúra népe és a quádok nem telepedtek közéjük.⁹⁰ A Miskolc—Szabadság téri lelőhelyet a puchovi kultúra körébe soroljuk. A puchovi kultúra alaprtegét Beninger illyr-kelta jellegűnek tartja.⁹¹ Párducz M. a sötétkapui telep kelta jellegű anyagának értékelésekor kifejti, hogy azok vagy egyidősek a puchovi jellegű leletekkel, s ebben az esetben a puchovi kultúra illyr-kelta összetevője közül itt a továbbélő kelta elem jelentősebb. A másik eshetőség az, hogy a puchovi kultúra megjelenése előtt itt élt kelta lakosság hagyatéka.⁹² Lelelőhelyünkön a kultúrréteg minden szintléből kerültek elő kelta jellegű edénytöredékek. S mivel a puchovi jellegű anyaggal együtt jöttek elő, úgy gondoljuk, hogy — nem hagyva figyelmen kívül a helyi kelta lakosság továbbélésének lehetőségét sem — a kelta elemek többségükben a puchovi kultúrával, annak kiterjedésével együtt jutottak ide.

A sötétkapui és Szabadság-téri császárkori telep kb. 150 m távolságra van egymástól. A köztük levő terület beépítettsége miatt már nem lehet megállapítani, hogy ezek különböző vagy összefüggő település maradványai. A két emlékanyag közt megmutatókozó különbségek miatt azonban valószínűbbnek tartjuk azt, hogy két, egymástól különálló telep leletei kerültek felszínre. A sötétkapui császárkori kerámiaanyagnak a Szabadság-téritől való eltérő jellege abban mutatkozik leginkább, hogy a sötétkapui leletek közt vannak vastag, durva anyagú, többszörös hullámvonaldiszű agyagvedertöredékek is. A széles, vastag, vízszintes perem (III. t. 12.) tárgyalása során már említettük, hogy a nagyméretű agyagvedrek ezen típusa i.u. 200-tól jelenik meg a császárkori barbár telepeken.⁹³ A hasonló Ózd-stadioni töredékek ugyancsak a későcsászárkor hagyatékai.⁹⁴ M. L. Schmiedlova két szakaszra tagolja Kelet-szlovákia császárkorát. Az ezzel kapcsolatban tárgyalat agyagvedreket az i.u. II. sz. végétől keltezi.⁹⁵ A szóbanforgó sötétkapui leletek tehát azt mutatják, hogy ez a telep a Szabadság-téri megszűnte után is, a II. sz. második felétől folytatódott.

Észak-Magyarország koracsászárkori lelőhelyei közül csupán a két miskolci telep mutat rokonságot a puchovi kultúrával. A szilvásváradai leletek, mint már említettük,

kelta csoport továbbéléséről tanúskodnak,⁹⁶ s a garadnai emlékanyag sem viseli magán a puchovi kultúra ismérveit. Úgy látjuk tehát, hogy a puchovi kultúra nem szállta meg egész Észak-Magyarországot, hanem csak kisebb csoportjai telepedtek le, s a szomszédos területeken levő kelta népesség is továbbélt. A puchovi kultúra legdélibb szlovákiai lelőhelye a Sajó melletti Ardovo.⁹⁷ Az eddigi magyarországi leletek azt mutatják, hogy a puchovi kultúrát hordozó népcsoportok a Sajó völgyén húzódhattak le, s a miskolci lelőhelyek a letelepedésükről tanúskodnak.

K. Végh Katalin

FRÜHKAISERZEITLICHE SIEDLUNGSRESTE AUF DEM SZABADSÁG-TÉR IN MISKOLC

Im Oktober 1962 kamen bei Kanalisationsarbeiten auf dem Szabadság-tér (Platz) in Miskolc Gefässscherben und kegelförmige Tonklumpen zum Vorschein. Die unverzüglich eingeleitete Rettungsbergung ermöglichte in dem durch frühere Kanalisationsarbeiten stark gestörtem Raum, in wie durch Zufall unberührt gebliebenen Schichten, neuere Reste einer kaiserzeitlichen Siedlung zu entdecken.

Wir legten nur ein 270×190 cm grosses Gebiet frei, da die Umgebung von Gas- und Wasserleitungsrohren durchsetzt ist (Abb. 1). Der Durchschnitt (Abb. 2) bekundet die horizontale Lage der Bodenschichten. Die ungestörte Kulturschichte reichte 80—160 cm tief, der gewachsene gelbe Boden begann in einer Tiefe von 165 cm. Aus den oberen, gestörten Schichten des Schnittes kamen in einer Tiefe von 50—100 cm mittelalterliche Gefässscherben zum Vorschein (Taf. I., 1—3). Zwischen 100—160 cm fanden sich kaiserzeitliche Scherben. In der Bodenschichte zwischen 100—130 cm kamen folgende Funde zutage: Taf. I, 5—9; Taf. II, 1—6, 9—10, 12—13, 15—16, 17—19; Taf. III, 1—4, 6, 9. Aus der 130—150 cm tief gelegenen Schichte stammen folgende Funde: Taf. I, 10; Taf. II, 7—8, 11, 14; Taf. III, 5, 7—8, 10—15. Die auf Tafeln IV und V gezeigten Keramikbruchstücke wurden in einer Tiefe von 150—160 cm entdeckt. 125 cm tief fanden wir die Reste einer Herdstelle, umgeben von cca 30 Tonkegeln. Die eine Hälfte war bereits bei früheren Kanalisierungsarbeiten angeschnitten und zerstört worden (Abb. 1 und 3). In der Schichte fanden sich überall Tierknochen. In der Südwandung konnte in einer Tiefe von 120—125 cm eine gelbe Strohlehmung beobachtet werden, darunter befand sich eine 10 cm dicke, stark russige Schichte mit Holzkohleresten. Es konnte festgestellt werden, dass diese Schichten sich in südlicher Richtung fortsetzten, und waren annehmbar die Mauerreste eines abgebrannten Hauses. Die im erforschten Gebiet häufigen Holzkohlenreste stammen vermutlich vom Dachwerk des abgebrannten Hauses.

Die kaiserzeitlichen Siedlungsfunde zeigen eine nahe Verwandtschaft zu dem Denkmalgut der Puchov Kultur. Folgende Gefässtypen sind Analogien der Puchov-Keramik: einfache Wellenlinienverzierung (Taf. II, 14, 17); eingeschnittene schräge Kreuzverzierung (Taf. II, 16); eingestempelte Keilverzierung (Taf. II, 9—10, Taf. IV, 9, 11, 14, Taf. V, 5); umlaufende Linienverzierung (Taf. III, 10); kannelierte Gefässe (Taf. III, 15); schräg eingeritzte Strichverzierung (Taf. III, 11); ferner mit Grübchenverzierung (Taf. III, 14, Taf. IV, 15—16) und nagelverzierte Gefässe (Taf. II, 13, Taf. V, 1). Analogien mehrerer Funde kamen auch in anderen Fundorten der

Puchov-Kultur, u.a. in Sučany, Trniny vor; Entsprechungen anderer Gefäßdekorationen sind von Očkov und Vicemilice bekannt. Parallelen der Funde auf Taf. III, Nr. 11, 14, 15 und auf Taf. IV, Nr. 15—16 enthält die quadische Gruppe des Puchover Keramikfundes. Dies veranlasst uns zu der Annahme, dass der quadische Charakter einiger unserer Siedlungsfunde nicht unmittelbar auf die Quaden zurückzuführen ist, dass sie vielmehr durch die Vermittlung der Puchover Kultur zu uns gelangten. Das ellbogenförmige Henkelstück Nr. 10 auf Taf. IV — dessen Analogie im Puchover Fundmaterial fehlt — kann aber unmittelbar den Quaden angeschlossen werden. Germanischer Herkunft ist wahrscheinlich die unter Nr. 13 auf Taf. IV gezeigte Gefäßsscherbe (Abb. 4) mit den eingestochenen — vermutlich meanderförmigen — Punktreihen. Wandalische Funde mit meanderförmiger Linienverzierung sind uns aus Galizien, Breslau und Düsseldorf usw. bekannt.^{70 71}

Die Siedlung von Miskolc—Szabadság-Platz kann auf die frühe Kaiserzeit datiert werden. Dies wird durch die Tatsache bekräftigt, dass ein Grossteil der Funde dem Denkmalgut der Puchov Kultur (Puchov, Sučany und Trniny) verwandt ist, die Beninger auf die Zeit von der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts u. Z. bis 180 datiert. Es fand sich kein einziges Gefäßbruchstück, das einen Hinweis auf die Entstehung oder den Verfall der Siedlung geben könnte. Auf Grund der Analogien konnte festgestellt werden, dass die Mehrzahl der Funde dem 1—2. Jahrhundert u. Z. angehört. Auch die aus Pannonien stammenden Gefäßbruchstücke mit Zahnradverzierung (Taf. II, 18—19) können keinesfalls als zeitbestimmend gelten, weil diese Verzierung auch in der Spät-kaiserzeit geläufig war. Wenn wir aber bedenken, dass seit dem Beginn der Quaden-Markomannenkriege ein friedlicher Handelsverkehr kaum denkbar war,⁸⁹ ist anzunehmen, dass die pannonische Ware bis zur Mitte des 2. Jahrhunderts hierher gelangte. Da aber die behandelte Gefäßsscherbe aus der oberen Schichte der Siedlungsschichte stammt, mag auch die obere Datumsgrenze des Bestandes der Siedlung die Mitte des 2. Jahrhunderts gewesen sein.

Bei einem Vergleich des Fundmaterials von Miskolc—Szabadság-Platz mit den Funden der anderen frühkaiserzeitlichen Fundorte Nordungarns (Miskolc—Sötétkapu, Szilvásvár, Garadna), wird offensichtlich, dass der hier behandelte Fundort die meisten Keramikscherben mit Puchov-Gepräge enthält. In der kaiserzeitlichen Siedlung Szilvásvár lebten keltische Volksgruppen weiter, zwischen die sich weder Träger der Puchov Kultur noch Quaden angesiedelt hatten.⁹⁰ Den Fundort Miskolc—Szabadság-Platz können wir demnach der Puchov Kultur anschliessen. Beninger vertritt die Ansicht, dass die Puchov Kultur auf einer illyrisch-keltischen Grundlage entstand.⁹¹ In dem hier behandelten Fundort waren aus jeder Schichte — zusammen mit Tonwarenresten der Puchov Kultur — Gefäßbruchstücke keltischen Gepräges zum Vorschein gekommen (Taf. I, 4—9, Taf. II, 1, 3—4, 7, Taf. III, 7, Taf. IV, 1, 4, Taf. V, 8). Angenommen, dass die örtliche keltische Einwohnerschaft weiterlebte, sind wir der Meinung, dass die meisten keltischen Funde durch die Vermittlung und Verbreitung der Puchov Kultur hierhergelangt waren.

Die kaiserzeitliche Siedlung von Sötétkapu und die am Szabadság-Platz liegen ungefähr 150 m weit von einander entfernt. Die Unterschiedlichkeit, die zwischen den beiden Fundgruppen besteht, spricht dafür, dass es sich um zwei verschiedene Siedlungen handelt, nicht aber um eine zusammenhängende Siedlung. Der Unterschied zwischen den beiden Fundgruppen offenbart sich vorwiegend darin, dass sich unter den kaiserzeitlichen Tonwarenfunden von Sötétkapu auch Bruchstücke von grauen, dickwandigen Toneimern mit mehrfacher Wellenlinienverzierung befinden. Dieser

Typ der umfangreichen Gefässe erscheint seit den zweihundert Jahren u. Z. in den kaiserzeitlichen Siedlungen der Barbaren.⁹³ Laut M. L. Schmiedlova erscheinen diese Tonkübel seit dem Ende des 2. Jahrhunderts.⁹⁵ Die hier erwähnten Funde von Sötétkapu beweisen, dass diese Siedlung auch nach der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts fortbestand, als die Siedlung Miskolc—Szabadság-Platz zu bestehen aufgehört hatte.

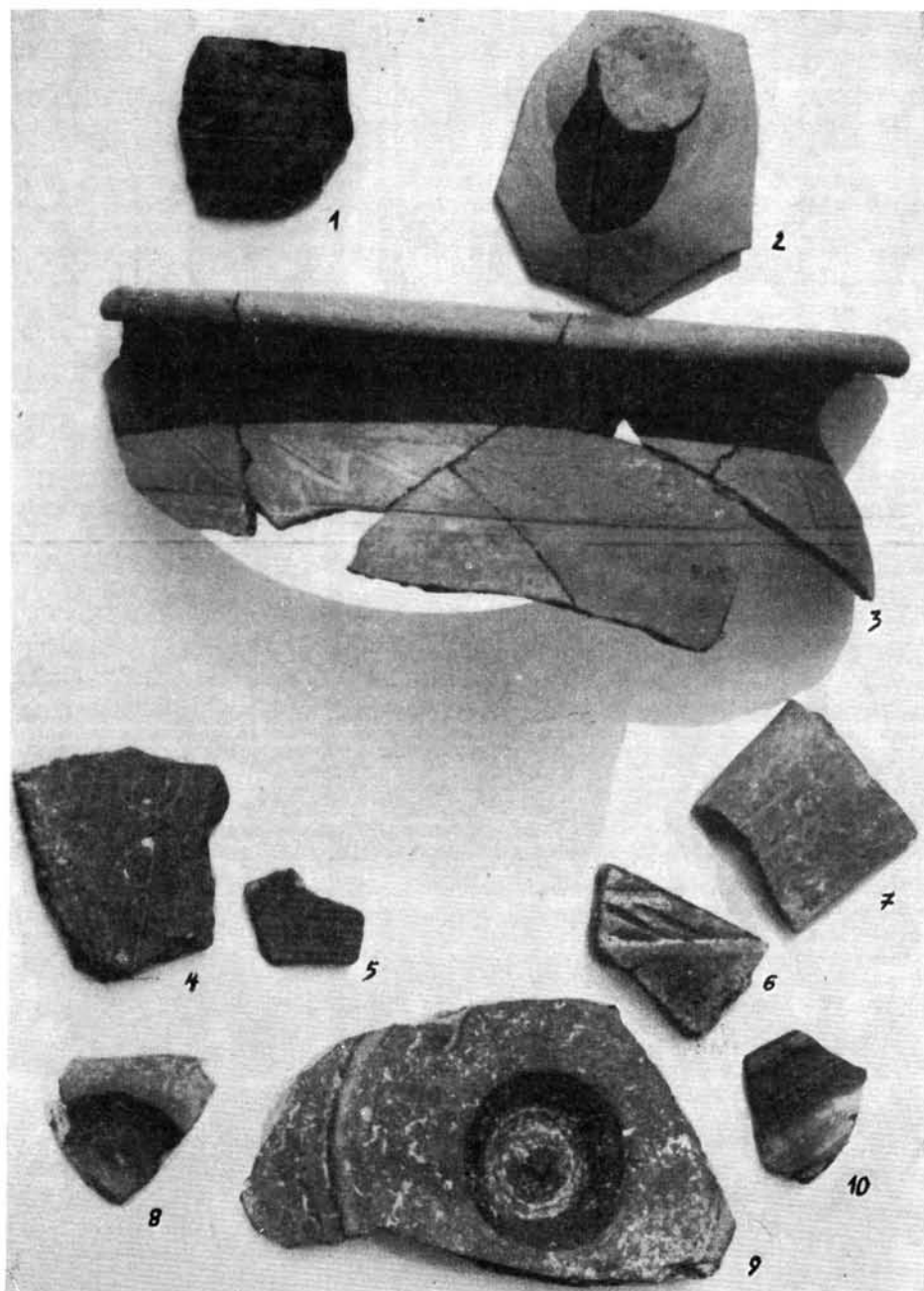
Von den frühkaiserzeitlichen Siedlungen Nordungarns zeigen nur diese beiden Fundstellen im Stadtgebiet von Miskolc eine Verwandtschaft zu der Puchov Kultur. Wie schon erwähnt, bezeugen die Funde von Szilvásvárad das Weiterleben der dort ansässigen keltischen Volksgruppe, aber auch bei den Siedlungsfunden von Garadna ist die Charakteristik der Puchov Kultur nicht aufzufinden. Daraus folgern wir, dass die Puchov Kultur nicht ganz Nordungarn besetzt hielt, dass sich hier nur kleinere Gruppen der Puchov Kultur niedergelassen hatten, und dass auch die keltischen Volksgruppen der Anrainergebiete weiterlebten. Der südlichste slowakische Fundort der Puchov Kultur ist Ardovo am Sajó-Fluss. Die bis heute zum Vorschein gekommenen ungarländischen Funde sind ein Hinweis dafür, dass die Träger der Puchov Kultur längs des Sajó Flusses südwärts eingedrungen waren und die beiden Fundorte von Miskolc sprechen dafür, dass sie sich in Nordungarn niedergelassen haben.

K. Végh Katalin

J E G Y Z E T E K

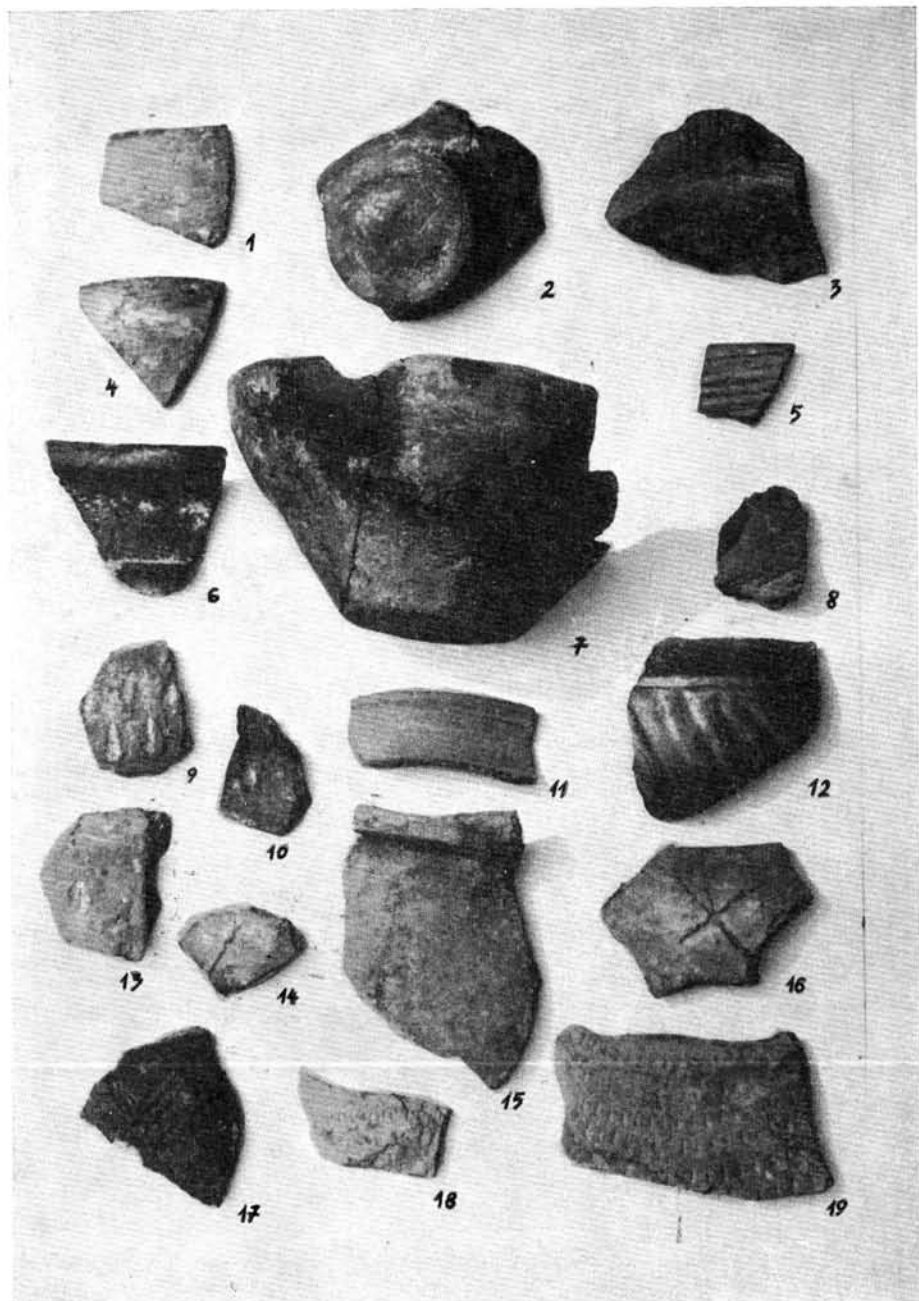
1. Az edénytöredékek nagy része nem korongolt, ezért csak a korongoltnál jelezzük a készítési módot.
- 1/a. *Bónis É.*, Diss. Pann. Ser. II. 20. sz. (1942) 12—13., pl. XXXVIII. t. 16, XLI. t. 9, XLII. t.
2. *Hrubec, I.*, SA IX 1—2 (1961) 215—16, 217. I. t. 10.
3. *Beninger, E.*, Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. (Wien 1937) 11. t. 84. kép.
4. *Salamon, Á.—Török, Gy.*, FA XII (1960) 155., 152. 42. kép 41. ábra.
5. Uo. XXIV. t. 11.
6. Uo. 169.
7. *Eisner, J.*, Slovensko v Pravěku. (Bratislava 1933) 311., LXXX. t. 5.
8. Lehetséges, hogy a II. t. 14. sz. is hullámvonaldíszes edény töredéke.
9. *Párducz M.*, HOMÉ 1 (1957) 56., III. t. 1, 3, 7.
10. U. o. 49. Hivatkozást puchovi párhuzamra l. uo. 20. j. alatt.
11. *Kolník, T.*, SA IV-2 (1956) 278., 298. IX. t. 1—2, 299. X. t. 14.
12. *Čaplovič, P.*, SA VIII-1 (1960) 189., 296. VII. t. 3.
13. *Salamon, Á.—Török, Gy.*, i. m. 149., 151. 41. kép 28. ábra.
14. *Beninger, E.*, Die Quaden. (Reinerth, Vorgeschichte der deutschen Stämme. (1940) 669—743.) 281. t. 8.
15. *Kolník, T.*, SA IX 1—2 (1961) 281.
16. Ua., SA IV-2 (1956) 290. I. t. 1., 297. VIII. t. 13., 295. VI. t. 15.
17. *Kolník, T.*, SA IX 1—2 (1961) 279., 297. XVII. t. 4.
18. *Beninger, E.*, Die germanischen Bodenfunde... i. m. 18. t. 182—84.
19. *Hunyadi I.*, Diss. Pann. Ser. II. 18. sz. (1942) 127., I. t. la—b, 2—2a, 3—3a stb.
20. Uo. 141., LXXXV. t.
21. *Salamon, Á.—Török, Gy.*, i. m. 151. 41. kép 22., 152. 42. kép 38—40.
22. Uo. 154. További irodalmat l. uo. 154. 13. j. alatt.
23. Uo. XXXIV. t. 4, 6.
24. *Beninger, E.*, Die germanischen Bodenfunde... i. m. 9. t. 29.
25. *Čaplovič, P.*, i. m. 211. XII. t. 6., 212. XIII. t. 7.
26. *Hrubec, I.*, i. m. 226., 218. II. t. 4—6.
27. *Kolník, T.*, SA IV-2 (1956) 295. VI. t. 22—23.
28. *Benadik, B.*, SA IX 1—2 (1961) 203.
29. *Čaplovič, P.*, i. m. 209. X. t. 4., 210. XI. t. 7.
30. *Hrubec, I.*, i. m. 217. I. t. 5.
31. *Hunyadi I.*, i. m. LXXVI. t. 1, 5, 7.; *B. Benadik — E. Vlček—C. Ambros*, Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei. (Bratislava 1957) XLII. t. 10.; *Benadik, B.*, SA IX 1—2 (1961) 181. 7. kép 1.
32. *Beninger, E.*, Die germanischen Bodenfunde... i. m. 17. t. 177.
33. *Párducz M.—Korek J.*, Arch. ěrt. 85 (1958) XIII. t. 12., 22. 2. kép 4., XIV. t. 11., 26. 4. kép 4.
34. Uo. 33. Hivatkozást Očkovra l. uo. a 34. és 36. j. alatt.
35. Uo. 33. 37. j.
36. *Hunyadi I.*, i. m. LVIII. t. 24, 25.
37. *Párducz M.*, HOMÉ 1 (1957) I. t. 2., III. t. 9, 11, 21.
38. Uo. 48—49. Az említett párhuzamokra való hivatkozást l. uo. a 14, 16—18. j. alatt.
39. *Hrubec, I.*, i. m. 218. II. 14.
40. *Salamon, Á.—Török, Gy.*, i. m. XXXI. t. 9.
41. *Beninger, E.*, Die germanischen Bodenfunde... i. m. 9. t. 35.
42. *Kolník, T.*, SA IX 1—2 (1961) 238. 6. kép 10.
43. *Kalousek, F.—Pernička, M.*, Die römerzeitliche Siedlung bei Vicemilice in Mähren. Sborník Prací filosofické Fakulty brněnské University. Rady Archeologicko—klasické (E) Č. I. (Brno 1956) 77., XVIII. t. 2.
44. *B. Benadik—E. Vlček—C. Ambros*, i. m. VI. t. 7.
45. *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyarországon, I. (Bp. 1941) XVI. t. 41.
46. Uo. 28.
47. *Eisner, J.*, i. m. 311., LXXIII. t. 1.
48. *Beninger, E.*, Die germanischen Bodenfunde... i. m. 14. t. 131.
49. Uo. 20. t. 205.
50. *Párducz M.*, MM (1946 ápr.) 11. 15, 13. 3. kép 1. A puchovi párhuzam irodalmát l. uo. a 15. 10—11. j. alatt.

51. Uo. 15.
52. Kolník, T., SA IX 1—2 (1961) 280., 299. XXI. t. 3.
53. Kalousek, F.,—Pernička, M., i. m. XII. t. 6.
54. Párducz M.—Korek J., i. m. 22. 2. kép 6., XI. t. 9., 26. 4. kép 7., XI. t. 10., X. t. 3., XI. t. 4., 8.
55. Salamon, A.,—Török, Gy., i. m. 148. 38. kép 1, 3.
56. Uo. XXXI. t. 12.
57. Uo. 152. 42. kép 36.
58. Uo. 156.
59. Uo. 156. További irodalmat l. uo. 23. j. alatt.
60. Čaplovič, P., i. m. 213. XIV. t. 7.
61. Uo. 199.
62. Párducz M., MM i. m. 11., 14. 4. kép
63. Uo. 13—14. Hivatkozást Beningerre l. uo. 14. 7. j. alatt, további párhuzamot l. Beninger, E., Die germanischen Bodenfunde... i. m. 14. t. 20. kép.
64. Párducz M., i. m. 14., 13. 3. kép 2.
65. Párducz M., HOMÉ 1 (1957) 45., 54. I. t. 6—8., 47, 55. II. t. 7., 56. III. t. 8.
66. Uo. 48. További irodalmat l. uo. a 8. j. alatt
67. Uo. 48. További irodalmat l. uo. a 9. j. alatt.
68. Kolník, T., SA IX 1—2 (1961) 297. XVI. t. 4., 299. XX. t. 1—2.
69. Beninger, E., Die Quaden. i. m. 279. t. 4—5.
70. Uo. 405. t. 2—5.
71. Kalousek, F.,—Pernička, M., i. m. XVIII. t. 14.
72. Párducz M., MM i. m. 10—11., 11—12. 1—2. kép.
73. Uo. 12—13.
74. Uo. 12. További irodalmat l. uo. a 3. j. alatt.
75. Uo. 13. További irodalmat l. uo. a 4. j. alatt.
76. Beninger, E., Die Quaden. i. m. 405. t. 3.
77. Uo. 281. t. 3.
78. Párducz M.—Korek J., i. m. 23. 3. kép 9., VII. t. 10.
79. Kolník, T., SA IX 1—2 (1961) 299. XX. t. 1.
80. Párducz M.—Korek J., i. m. 33. o. Očkovi párhuzamra irodalmat l. uo. a 44. j. alatt.
81. Párducz M.—Korek J., i. m. VI. t. 7., XIV. t. 9.
82. Beninger, E., Die Quaden. i. m. 294. t. 2.
83. Čaplovič, P., i. m. XII. t. 3.
84. A kelta edényművességben találkozunk ilyen talpkiképzéssel. Hunyadi, I., i. m. LVIII. t. stb.
85. Beninger, E., Die germanischen Bodenfunde... i. m. 95.
86. Hrubec, I., i. m. 216.
87. Čaplovič, P., i. m. 199.
88. Bónis É., i. m. 13.
89. Párducz M., HOMÉ 1 (1957) 49.
90. Salamon, A.—Török, Gy., i. m. 159.
91. Beninger, E., Die germanischen Bodenfunde... i. m. 99.
92. Párducz, M., HOMÉ 1 (1957) 50.
93. Salamon, A.—Török, Gy., i. m. 156.
94. Párducz M.,—Korek J., i. m. 30—31.
95. Lamiová-Schmiedlová, M., XI 1 (1963) 75.
96. Salamon, A.—Török, Gy., i. m. 159.
97. Párducz M., HOMÉ 1 (1957) 50.

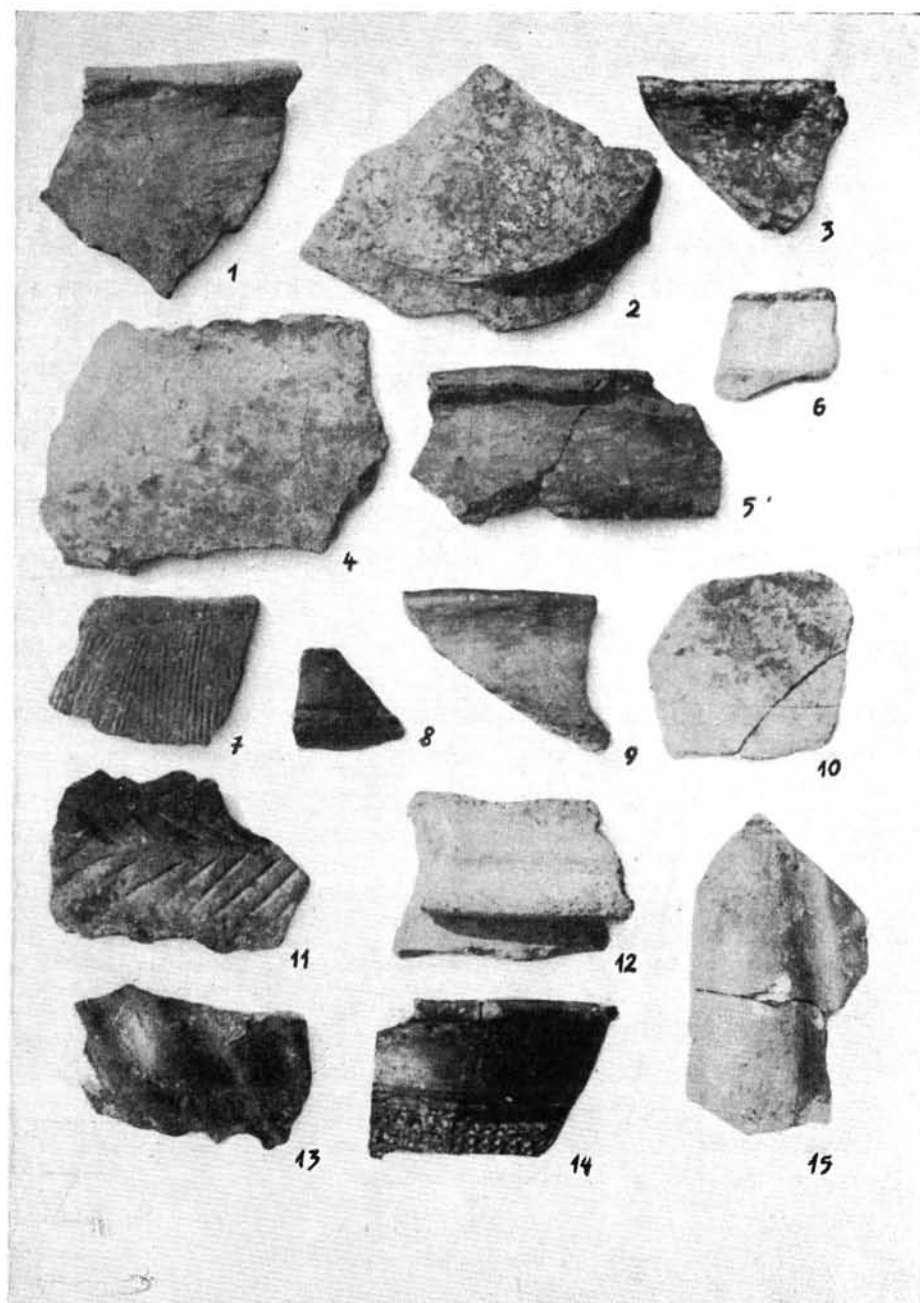
1:2,5

II. TÁBLA

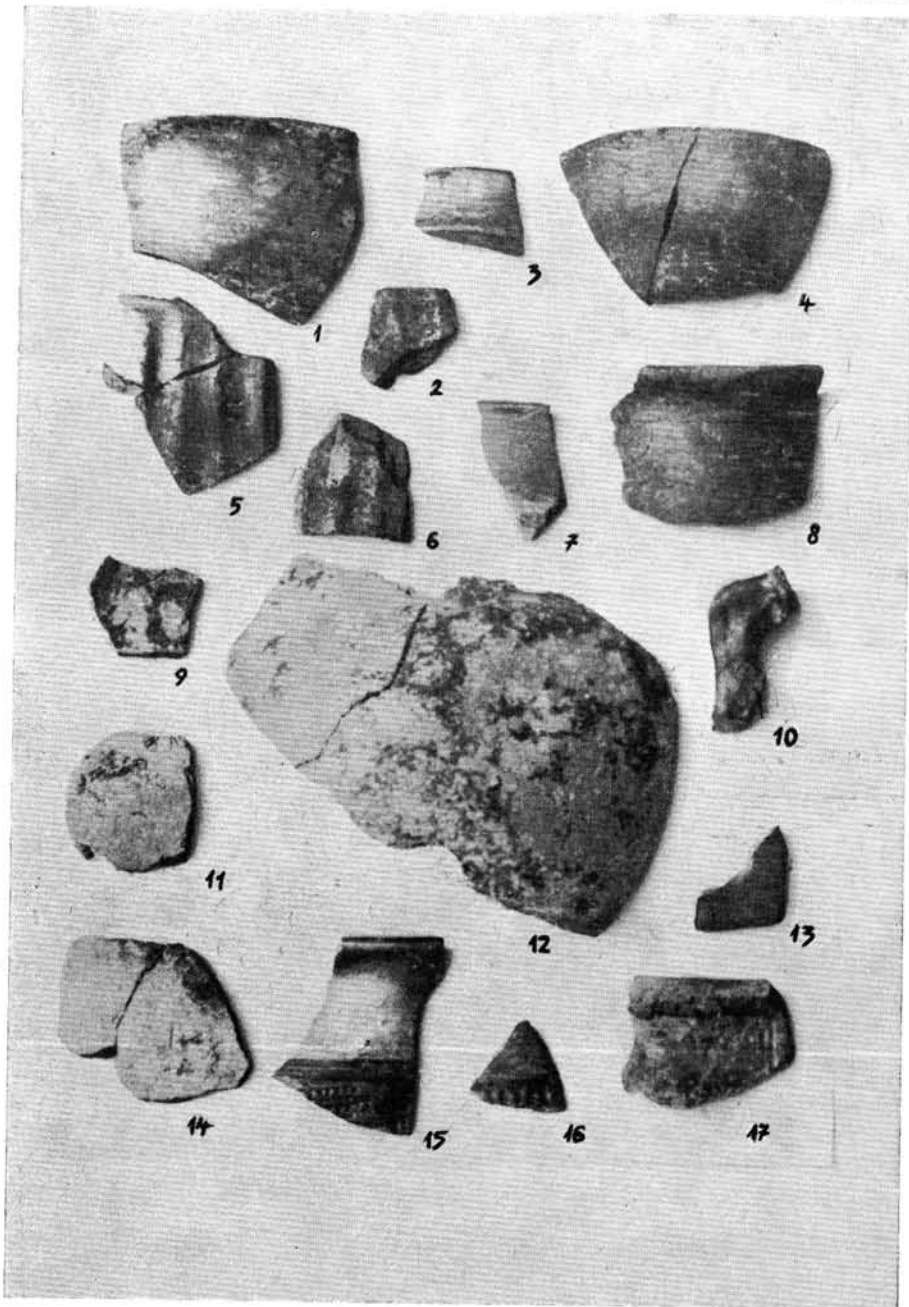
1:2,5

III. TÁBLA

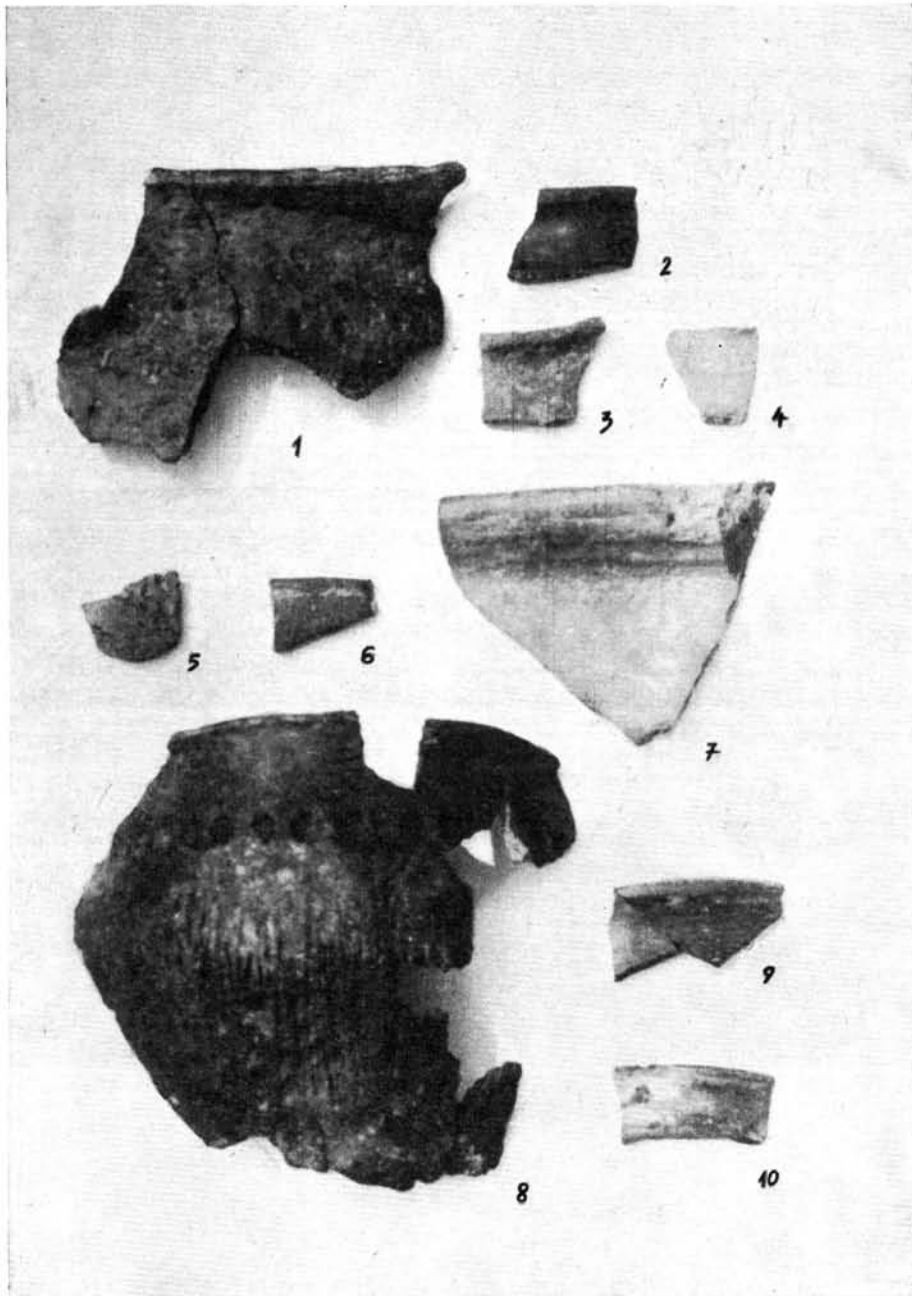

1:2,5

IV. TÁBLA

1:2,5

1:2,5

BESZÁMOLÓ A DIÓSGYŐRI VÁR ÉNY-I TORNYÁBAN VÉGZETT ÁSATÁSRÓL

Évkönyvünk előző kötetében¹ a diósgyőri várban végzett rondella-ásatást ismertettem. Ezzel kezdte meg az Országos Műemléki Felügyelőség a vár régészeti kutatását az egyidejűleg folyó konzerválási és részleges helyreállítási munkálatokkal kapcsolatban.

1960-ban a vár északnyugati tornyával folytatódtak a műemléki munkálatok és ezért volt kívánatos ennek a toronynak, pontosan a torony földszintjén felhalmozódott törmelékanyagának régészeti megfigyelés mellett való kihordása, a torony padlószintjének megállapítása, majd ettől a szinttől kezdve lefelé a toronyalap megvizsgálása, a feltöltésre használt földréteg régészeti feltárása. Munkánk következő szakasza a rondella nyugati külső falának részleges feltárása volt.

Bár a megbízatás erre a torony-földszintre vonatkozott, előzőleg a vár keleti oldalán, a rondella és a kápolna apszisa közötti külső területen folytatott földmunka során feltárt — és sok leletet adó hulladékgödör megvizsgálását kellett előbb elvégeznünk.²

Ezt jelen beszámolómban

I. számú szelvényként kezeljük.

Ezt a szelvényt 1960. november 21-én kezdtük feltárni. A hulladékgödör a kápolna-apszis és a keleti külső várfal É-i szögletében mutatkozott. Kb. kétharmada maradt meg részünkre eredeti állapotában. A gödör kiterjedése a K-i várfaltól K-felé 150—160 cm, az apszis É-i oldalától észak felé 210—217 cm közötti nagyságban, nagyjából négyszögalakban feküdt. A megmaradt kétharmadból megállapítható volt, hogy a négyszög északi részén két felső, valószínűleg a legkevertebb újkori felső réteget már lehordták a földmunkák során, leletei azonban külön meg voltak őrizve.

A várfal és az apszis által képezett szöglet magassági pontja a VÁTERV által készített szintezés alapján 194,62 m.

E magassági ponttól lefelé számított 275 cm-rel kezdődött a füves humuszréteg, ugyancsak eddig a szintig tartott a várfalnak az az injektálási és konzerválási munkája, amelyet Cseszelszki építési vezető alatt előzőleg elvégeztek. Ezen a ponton találkozik egyébként a vár megépítésekor emelt fal az idáig felnyúló sziklával.

Ennek az I. sz. szelvénynek *I. rétege* feketés humusz, gyökérmadványokkal. E réteg vastagsága a fal tövénél 18 cm vastagságban kezdődött és K-i irányban — a várfal melletti szikla lejtőjének megfelelően — lefelé fokozatosan vékonyodott és haladt lejtősen.

Leletei: Vékonyfalú okkerfestésű *kancsó* töredékei, díszítése írókával felrakott párhuzamos barna vonalak között kettős ívsor és hármalevél motívumok váltakozása zöld és barna mázzal. — *Mélytál* töredékei, belsejében három, váltakozó zöld-barna-zöld

mázú sáv. — Szürke vékonyfalú *fazék* hasi részei, belül barna mázzal, kívül szürke símítással, párhuzamos vonalak között benyomott ívecskék egymásfölötti négyes sorával. — Vékonyfalú, belül sómázás *kancsó* töredékei, kívül barnászörös földfestéksávvál. — *Kancsótöredék* belül mázatlan, kívül sötétbarna vízszintes vonallal és párhuzamos sávózással. — Visszagörbített végű *vasszeg*, hossza 90 mm. — Tompavégű *vaskés*, nyele 11 mm, pengéje 185 mm.

2. réteg: az előbbi alatt 18—21 mm vastagságban, sűrűbb összetételű, az előzőtől különböző réteg, amely K-felőli részén fokozatosan vékonyodik, ill. süllyed. Színe barnás-fekete, telve égett, faszenes darabokkal, ezek legsűrűbben a réteg alján gyűltek össze. Töredékanyaga az összes későbbi réteg leletanyagának 92%-át szolgáltatta, kerámia anyaga azonban zömmel jelleg nélküli töredék, vékony és vastag falú fazekakból. Vasanyaga is, a többihez képest 75%.

Leletei: rózsaszínű engóbos *mélytál* peremtöredéke, írókával felrakott peremalatti levélsorral, zöld színben, barna kontúrokkal, alatta és felette pontsoros bordákkal. — Vékonyfalú, gyenge mázú *kancsó* töredékei zöld és barna virágdísszel. — *Mélytál* töredéke barna és zöldmázás körkörös dísszel. — Felhúzott peremű *mélytál* töredéke, belül egyszínű barna mázzal. — Vékonyfalú barna *füleskancsó* peremtöredéke, belül vékony zöldesszürke mázzal, kívül vörös földfestéssel. — Vékonyfalú rózsaszínes *kancsó* több töredéke, kívül vörösbarna földfestéssel sáv és vonal. — Besímitott *grafitos edény* töredéke. — Hullámosra nyomkodott *peremtöredék*, belül barna mázzal. — *Cseréppohár* fenékrésze belül gyenge szürke mázzal. — *Fazék* peremrésze fülcsonkkal, belül zöldesbarna mázzal, kívül vörös földfestéssel. — Vörösbarna *tálacska* egyharmada, fenék átm. 66 mm, magassága 47 mm. — *Fehércserép* *kancsó* belül barna mázzal, kívül a vállon sekély korongolási barázdák. — Belül mázas *lábatedény* lábtöredéke. — *Kancsó fültöredék* világos és sötétbarna-zöld, írókával felrakott vonalkázással. — Behúzott peremű *fazék* töredéke, kívül szürkés engóbbal, belül barna mázzal. — *Hólyagos üvegserleg* töredéke. — *Ablakszemek* töredékei visszahajlított peremszélekkel, hólyagzárványosak. — Nagymennyiségű *vasszeg* 50—70 mm hosszúság között, *vaspántok* és *vasalásdarabok*. — *Vaszárszerkezet* beégett kilincs-tövel. — Több vasszilánk és kerámia-töredék egymáshoz ége. — *Padlótégla* töredékek. Égett *gotikus ívborda* töredék.

3. réteg: barna, szerves anyagú. Az előző réteg kétharmada alatt vonul, a réteg az alján humuszos feketébe megy át és élesen elválik az alatta levő építési törmelék rétegtől. Leletanyaga kevés.

Leletei: Zöldmázás *kiöntős kancsó* nyaki töredéke, barbotinszerű, szítán átnyomott mázfonalak sűrű rendszertelen szövedékével. — Sgrafittos rajzú barna-zöld-kék *mázás tál*, alján halábrázolással, amelyet két különböző rajzú sávban — a belsőben körök sora, a külső peremsávban virágfüzér vesz körül. — Finom *üvegphohár* töredéke. — *Ablakszemek* peremtöredékei. — Több *kancsó* vörös földfestéses és ívsoros bekarcolású töredékei. — Csapkézett peremű *cserépfazék* töredéke belül zöld mázzal. — *Vas kampósszeg*, 70 mm hossz. — Bethlen Gábor *ezüstgarasa*, 1626. évszámmal, C—C veret.

4. réteg: Meszes, morzsalékos építési törmelék, végig a gödör teljes alaprajzi kiterjedésében, minden leletanyag nélkül. Homokkő, kevés mészkő és tufa-szilánkok, négy nagyobb hasított darabbal.

5. réteg: Szárazabb, szemetes, nagyjából vízszintesen vonuló 8—12 cm vastagságú réteg. Az alatta és felette levőtől élesen elkülönül.

Leletei: *Tetőgerincserép* töredéke, kívül zöldesszürke máz. — *Lapos tetőcserép* zöldesszürke mázzal. — Nagyméretű vékonyfalú *fazék* töredékei, kívül-belül csak koron-

golási hornyok. — Vékonyfalú vörösesbarna *fazék* töredékei. — Vékonyfalú fehérccserép *fazék* nyaki része egyszeres sekély bekarcolással, belül sómázzal. — Hálómintával borított *kancsó* töredékei, a hálók közén barna és zöld mázzal. — Füles *kiöntős kancsó* felső része, egybefolytatott zöld-barna mázzal, nyakán és vállán mázalatti vékony barázdákkal. — Vékonyfalú *fehérccserép kancsó* hasi része, párhuzamos vonalak között földfestékkel húzott vastag hullámvonallal. — *Lostitzei serleg* töredéke, barna. — Nagyobb méretű zöldes *üvegserleg* töredéke rárakott kékcstillámos kigyózó fonalakkal. — Finomfalú *üvegserleg* bordás oldaltöredéke. — Zöldes *üvegpalack* négyszeres kötegű csavart fültöredéke. — Kisebb üvegpalack bordás nyaki része, szájmérvő 20 mm. — *Üvegpohár* talpa, átm. 54 mm. — *Üvegserleg* peremtöredéke. — Ablaküveg-tárcsák, fehér üvegből. — Kenőcskeverő *kanál* nyéllel, hossza 122 mm.

6. réteg : Meszes, kötörmelékes, szürkés morzsalék. Leletanyag nincs.

7. réteg : Ez a legalsó, közvetlenül a sziklafelületet borítja. Felszíne egyenletes humuszos. A réteg alsó vonala Ny—K-i és É—D-i metszetben, követi a szikla domborzati vonalát. Leletanyag kevés.

Leletei : Barna-zöld *kiöntős kancsó* fülrésze. — Vékony falú *fazék* világosbarna hasi része kívül sekély, belül erőteljesebb korongolási barázdákkal. — Vörösszínű mázattalan *fazék* hasi része, gyenge korongolási simító vonalakkal. — Fehérccserép engőbos *pohár* párhuzamosan barázdált oldaltöredéke. — Belül grafitos *fazék* oldalrésze.

2. Szelvény

1960. december 12-től kezdtük meg az ÉNy-i torony földszintjén a munkát. Ezt megelőzően, váltakozó létszámú munkással földkitermelés folyt, miután a torony földszinti bejárata küszöbszintie fölött 60—80 cm magasságban, az idők folyamán felhalmozódott feltöltést kellett eltávolítani, úgy, hogy az ebből kikerült leletanyagot, mint A-réteget, szórványként jeleztük.

A 16 m² területű négyszögű toronybelsőnek először az É-i felét mélyítettük. E területnek a K-i részében sziklaélekbe ütköztünk, ezek mentén haladunk lejjebb. Ebben a részben teljesen lehatolunk az alapozási mélységig, tisztázzuk a rétegviszonyokat. A munka végén, ezen É-i terület déli metszetében egyértelmű rétegrajzot kapunk, amely a munka kezdetén végzett megfigyeléseket is igazolja. Ezt a metszetet méretben felvesszük.

1960. december 21-én térünk át a torony D-i felének feltárására, amikor az eddig kiasott földmennyiség elszállítása befejeződött.

A rétegek tisztán mutatkoznak, egyértelműen elkülönülnek egymástól.

Ezek alapján a földszinti küszöbszinttől kezdve, a sziklaélek közötti altalajig, egy — a torony felépítése után behordott feltöltési réteg állapítható meg. Ez a feltöltés — szürkeszínű, száraz, víz-áteresztő, több helyen barnás-fekete foltokkal tarkított — túlnyomó részben vastag- és vékonyfalú fehérccserép edénytöredékekkel. A vastagfalú fehérccserép-anyag finoman iszapolt kerámia, benyomott fogaskerékdíszítéssel, a vékonyfalú fehéresszürke cserépanyag zömmel az ún. árpádkori bekarcolt árkolású töredék. A vas-anyagban egy *vakolólapát* és *kőfaragó csákány*, bordaívtöredékekkel, hasított kőszilánkokkal. Világosan megfigyelhető, hogy egyes falmenti részeken, a falazási munka közben lecsurgott habarcs a feltöltésben bennmaradt. Ezeket a habarcsnyomokat metszeteinken bemérjük (B-réteg, feltöltés).

Az előbbi laza összetételű, száraz B-réteg után egy ettől elütő, nedves, nyirkos, szerves anyagokkal telített, ragacos, habarccs szemcsékkel, kőmorzsalékkal vegyített réteg jelentkezett (C-réteg).

E C-réteg eltávolítása után tisztán áll az a sziklaterület, amelyre a tornyot építették. Erről a sziklaterületről mélységi rétegrajzot is készítettünk.

1961. január 3-án fejezzük be a sziklaélek közötti mélyebb részekben is a feltárást. A sziklafelület legmélyebb része a torony ÉNy-i belső sarkában van, a küszöbszinttől számított 307 cm mélyen. Itt habarccsal összerakott aláfalazást találtunk, amely itt mintegy beplombálta azt a még mélyebb sziklahasadékot, amely itt ÉNy-i irányban lefelé tovább vonul.

Ez az aláfalazás képezi azt a bázist, amelyen a toronysarok felmenő falazását itt megkezdték. Ennek az aláfalazásnak a képe azt mutatja, hogy a sziklahasadékba tört mészköveket szórtak habarccsal együtt. Felülete némi egyenetlenséggel vízszintes.

Itt, ezen a legmélyebb belső sarokban, az itt húzott toronyfalon két belső „zoklival” mutakozó szélesebb falazással kezdődött az alapfal felhúzása.

Ugyancsak ebben a sarokban mutatkozott, a C-rétegben, kettő — falrakás közben keletkezett és összegyülemlett csurgásréteg, amely mészből, kőmorzsalékból állott össze. A csurgásréteg a faltövéltől távolodva, mindinkább elvékonyodott. Helyenkint három ilyen csurgásréteg is előkerült. Magyarázata csakis az lehet, hogy a falazást végző munkások időnkint földfeltöltéssel magasították munkahelyüket, és az új feltöltés így elborította az alsó csurgásréteget.

A teljesen kitisztított toronybelső azt mutatta, hogy az egész ÉNy-i torony — a tárgyalt ÉNy-i toronysarok kivételével — sziklára van építve. Az is megállapítható, hogy az éles sziklacsúcsokat az építők több helyen lefaragták, letompították. A toronybelsőben teljesen feltárt falazás — mind a négy világtáji oldalán — azonos mészkő-anyagot használt és falrakási technikája azonos rendszert mutatott. A falazáshoz használt amorf, zömében lapos mészkövek rétegesen vannak rakva, és a fal-egyent általában 55—60 cm-kint készítették, többnyire kisebb nagyságú amorf, vagy lemezes töredékű mészkövek felhasználásával. A kövek felületét itt-ott durva habarcs-simítás borítja.

3. Szelvény

A felsorolt vizsgálatok után, a műemléki munkálatok során, még szükségessé vált a kerek rondella nyugati sarkától Ny-felé 6 m, É-felé pedig átlagos 9 m nagyságú terület felbontása.

Ezt a munkát 1961. január 14-én kezdtük és tíz napi munkával fejeztük be, a teljesen kemény fagy beálltáig. A 3. szelvény területe ásatási összesítő alaprajzunkon látható.

A 3. szelvényt előbb csak 4,30 m-es szélességben bontjuk felülről, a területet csak később szélesítjük 6 méterre. Az első 4,30-as szélesség Ny-i oldalfalában így egy metszetet kapunk tájékozódásul. Ezen az oldalfalon látni, hogy a területet itt elborító felső réteg nem más, mint a Köves-féle 1934—36. évi ásatási munka törmelékcsúzdája, amelyen a várból kihordott, kiválogatott földanyagot az északi vizesárok irányába lecsúsztatták.

Az első réteg tehát ez a törmelékanyag, amelyet fokozatosan eltávolítunk. Benne azonban több gótikus bordatöredék, XV—XVIII. századi kerámiatöredék és vasanyag maradt, amely elkerülte az akkori ásatás figyelmét.

A következő réteg szint-adataink megállapítása miatt az ásati mélységeket a rondella Ny-i becsatlakozó sarkának a VÁTERV által megállapított magassági pontjához, 196,85 m-hez vesszük.

A 2. réteg 194,75 m-ig vonul. Tartalma zömmel XVII—XVIII. századi cseréptöredék, már előfordult példányok. Ennek a rétegnek az alján (Ny-i koord. 220 cm, É-i koord. 200 cm) fakéregből álló lapok szoros sora és mállott bőrszíjak nyoma rajzolódik ki. A fakéreg-pikkelyeket és a bőrmaradványokat megmenteni nem lehetett. Valószínűleg faveder, dob, vagy fahordó maradványai voltak.

A 3. réteg 194,75 m-től 193,40 m-ig vonul. Többszörös feltöltődés eredménye, amelyben — a felvett részletrajzok adatai szerint — homokfoltos humuszfeltöltés, egy összefüggő sárga homokfolt és alatta faszenes-hamus pusztulási réteg mutatkozik. Ez a faszenes-hamus réteg a felületre rázuhant pusztulásból származik.

A 4. réteg a 193,40 m-es magassági ponton kezdődött és 192,55 m-ig tartott. A szint egy nagyobb pusztulási réteget igazolt, amelyben nagymennyiségű XVI—XVII. századi cserépanyag dominált és a terület kiszélesítése után egy majdnem összefüggő pusztulási tömb került elő. A pusztulás É-i szélén öt cölöplyuk, a várfalhoz közeli részén további négy cölöplyuk tűnt elő, amelyet alaprajzunkba bemértünk. A pusztulási tömbben, amely patics- és agyag-nyomokat mutatott, és egy lezuhant és elszenesedett széles gerenda is előtűnt, kifejezetten egy cölöpsoros, vertfalú ház omladékára ismertünk, amelynek ÉK-i sarkában szemes kályha maradványát is találtuk. Több — négyszögletű, zöld mázas kályhaszemeit megtaláltuk. A ház apróbb tárgyaiból csontkeretes tükör, zsebhen hordható napóra csontlapja került elő.

Kézenfekvőnek látszik az a feltevés, hogy ez a pusztulási tömb egyike volt azoknak a szoldos katonák által épített házacskáknak, amelyet ezen a részen a vár 1662. évi alaprajzi felvétele is feltüntet.

A további munkákat itt a január 24-én beállott kemény fagy maggátolta, a föld 25 cm vastagságban éjszakánként megfagyott, ami a további kutatást lehetetlenné tette.

Az ásati leletanyagának vizsgálatát, az edény, kályhacsempe, dísztal- és üveg-töredékek vizsgálatát, az ebből levonható következtetéseket, a restaurálás időt igénylő munkája miatt, egy következő alkalommal végzem el Évkönyvünk hasábjain.

Összegezéssel: az ásati folyamán teljesen feltártuk az ÉNy-i toronynak a sziklafelületre alapozott felfalazását és megvizsgáltuk a küszöb magasságig feltöltött rétegeket. A régészeti leletekből megállapítható, hogy az I. Lajos király uralkodása alatt, a király rendeletéből épített és építészetileg „kitűzött” négyszögalaprajzú, négy saroktornyos vár a XIV. század második felében épült. Az árpádkori kerámiának nevezett cserépáru és az Anjouk alatti finom fehér-cserépáru keveredése a legalsó szinten azt mutatja, hogy az előbbi használatát a XIV. század közepén még mindig számításba kell vennünk, de keveredése az utóbbival éppen azt igazolja, hogy a vár építésének megkezdését feltételezhetjük I. Lajos uralkodásának kezdetén és ezt, összevetve a rendelkezésre álló presovi okmány szövegével, 1343 és 1370 közé tehetjük, ami megfelel a vár feltételezett 25 évnéhány éves építési idejének.³

Komáromy József

AN ACCOUNT OF THE EXCAVATION IN THE NORTH-WESTERN TOWER OF DIÓSGYŐR CASTLE

The State Board of Art Memorials has been carrying out restoration and conservation in Diósgyőr Castle (Miskolc, III Borough) since 1954. The author accomplished the first archeological excavation in the rondella of the Castle in 1958—59. He gave a report of this work in the former III. Volume of the Annual. Now the author gives an account of his second archeological digging he had made in the North-Western tower of the quadregular castle on the Board's authority.

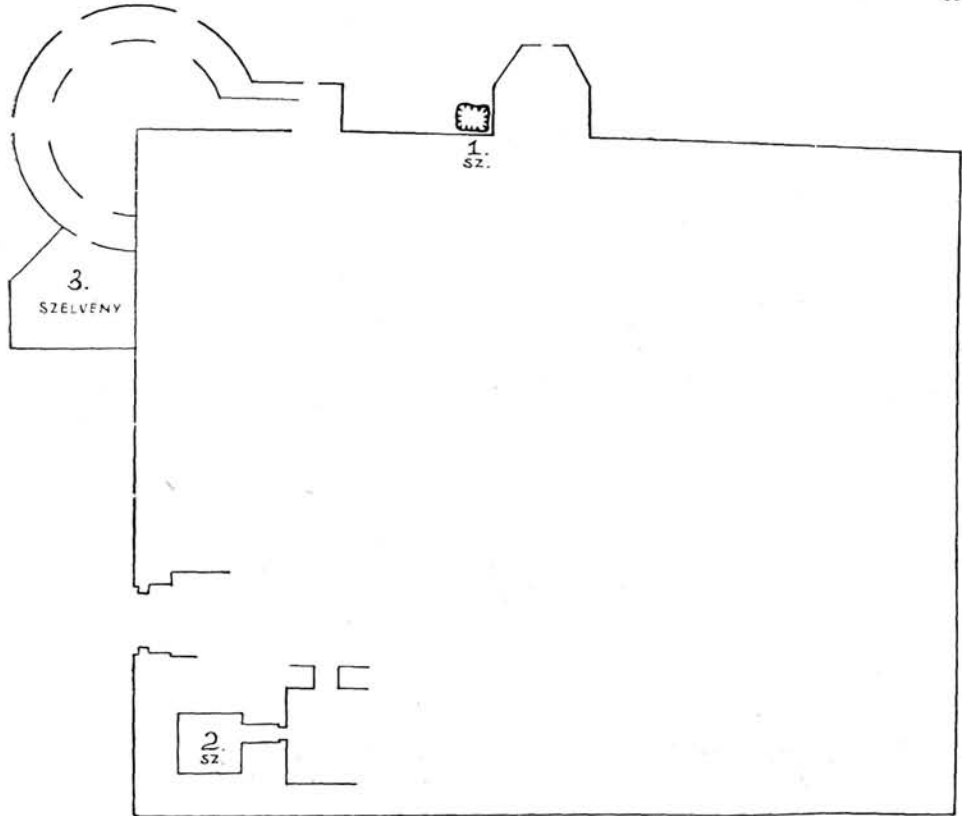
During the excavation he entirely unearthed the walling of the tower built upon rock-surface, examined the layers filled up to the height of the entrance-doorstep on the ground-floor. From the archeological finds it could be proved that this castle with a square ground-plan and four corner-towers had been built by the king's order under the reign of Louis I. in the second half of the XIV century and there was no track of the said castle in connection with the former castle existing in the XIII. century. Namely this track appears on other parts of the castle. It seems that the castle from the XIII century with a ground-plan out of proportion did not extend to the excavated area or the line of the ground-plan avoided this territory. It can be proved by the crock-remains coming to light at the excavations that the ceramics of the Árpád-period figuring in the Hungarian archeological literature continues to live in the XIV century and appears with the finer ceramics used in the reign of Anjou-kings. The very same thing occurred at the excavations at Buda and Visegrád Castles too.

The author, on the basis of excavation-find and by the comparison of contemporary documents sets the period of the castle built by Louis I. between 1343 and 1370. Its architect was Master Ambrose according to a document found in Eperjes (Prešov).

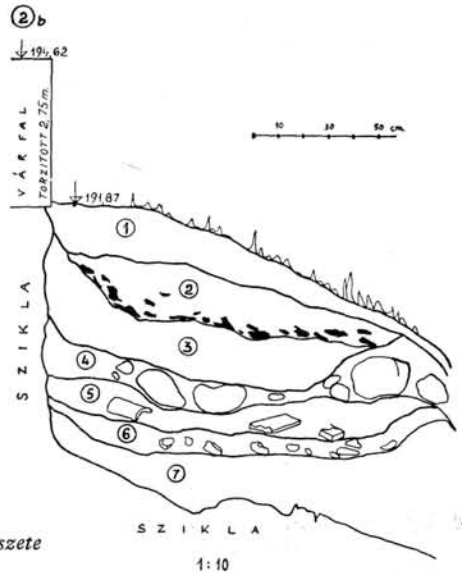
J. Komáromy

J E G Y Z E T

1. A szerzőtől a HOM. Évkönyve III. kötetében megjelent: A diósgyőri vár rondellájában 1958—1959-ben végzett régészeti kutatás. Vö. még a Borsodi Szemle 1961. évi 6. számában, valamint a Múzeumi Füzetek 13. számaként megjelent: A diósgyőri várban 1958—1960-ban végzett ásatások régészeti és építéstörténeti vonatkozásai c. dolgozatot.
2. A régészeti Jelentés a Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattárában 374/1960 szám alatt, valamint a MTA Régészeti Intézete 16440/II/Dm/1960 szám alatt, és az OMF irattárában.
3. Presov (Eperjes) város levéltára, 49/a szám alatt. A szöveg szerepel C. Wagner: Diplomatarium Com. Sarosiensis... Posoniae et Cassoviae, 1780. c. műben először, egyébként vö. Évkönyvünk III. kötetében hivatkozott közleménnyel és annak 37. jegyzetével.

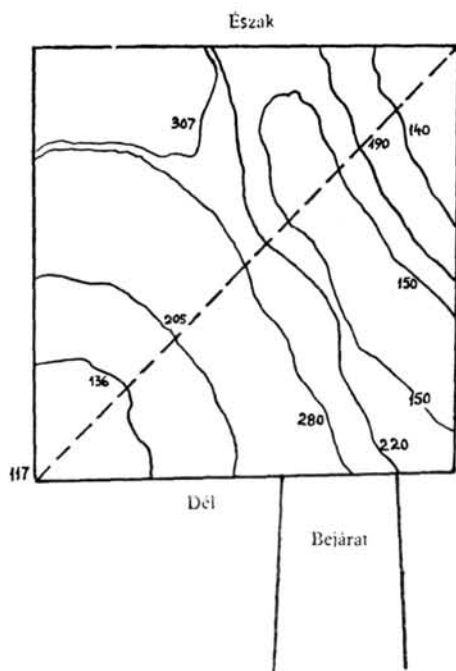

1. kép. Összesítő alaprajz a beszámolóban közölt kutatások helyszínéről

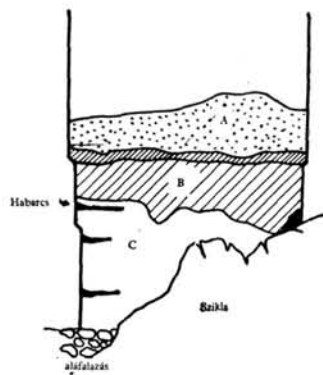

2. kép. Az 1. szelvény A—B metszete

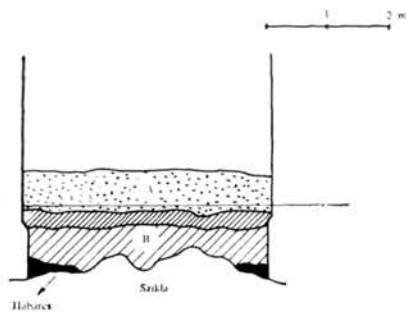
1:10

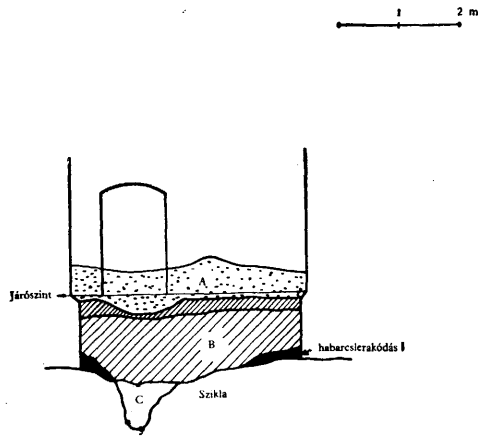
3. kép. A 2. szelvény rétegrajza. A kitisztított toronybelső sziklafelületének rétegrajza, a VÁTERV felmérési rajza toronyküszöbszintjének 194,51 m pontjához mérve.

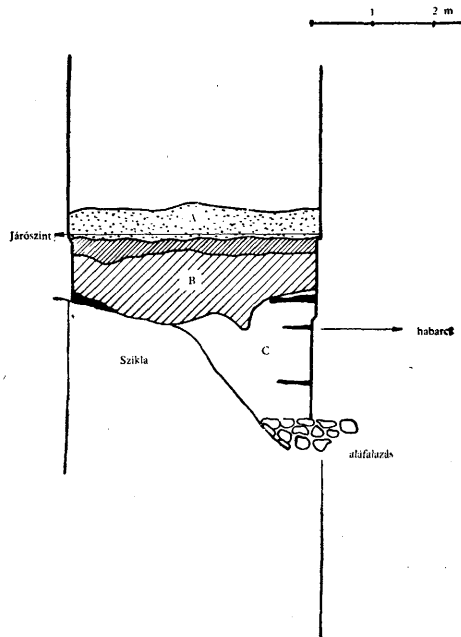
4. kép. Az ÉNy-i torony északi belső fala metszete

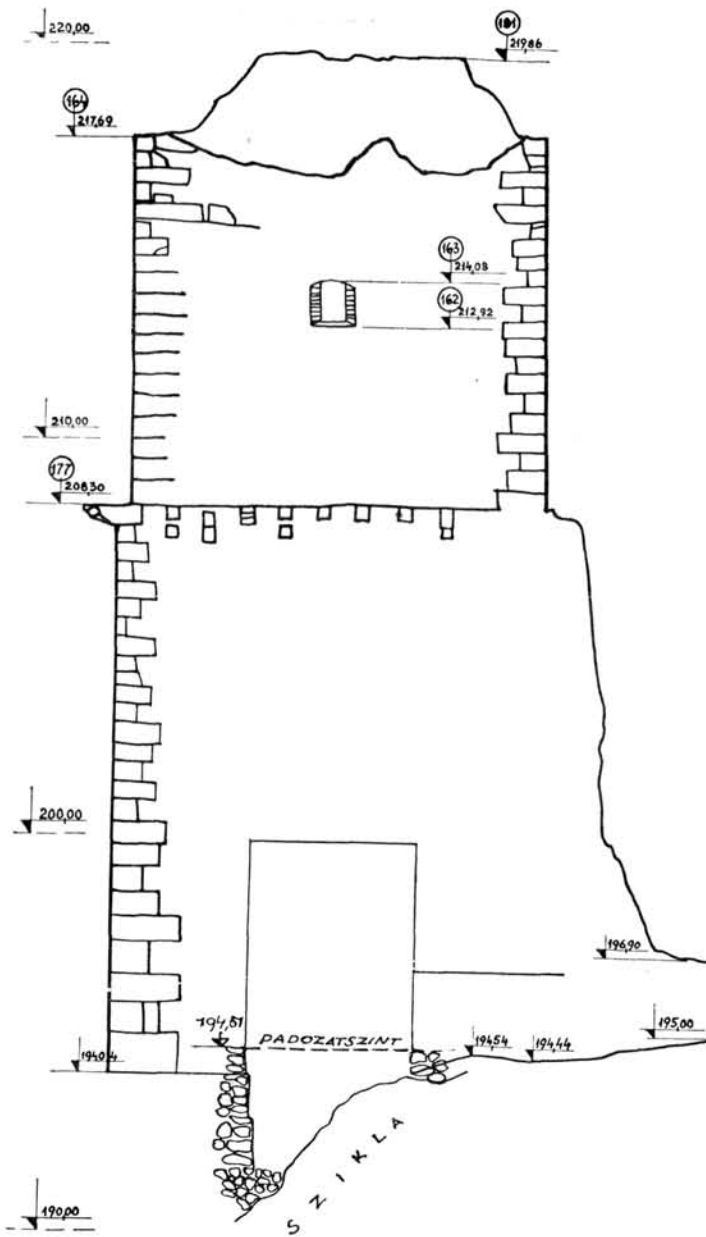
5. kép. Az ÉNy-i torony keleti belső falának metszete

6. kép. Az ÉNy-i torony déli belső falának metszete

7. kép. Az ÉNy-i torony nyugati belső falának metszete

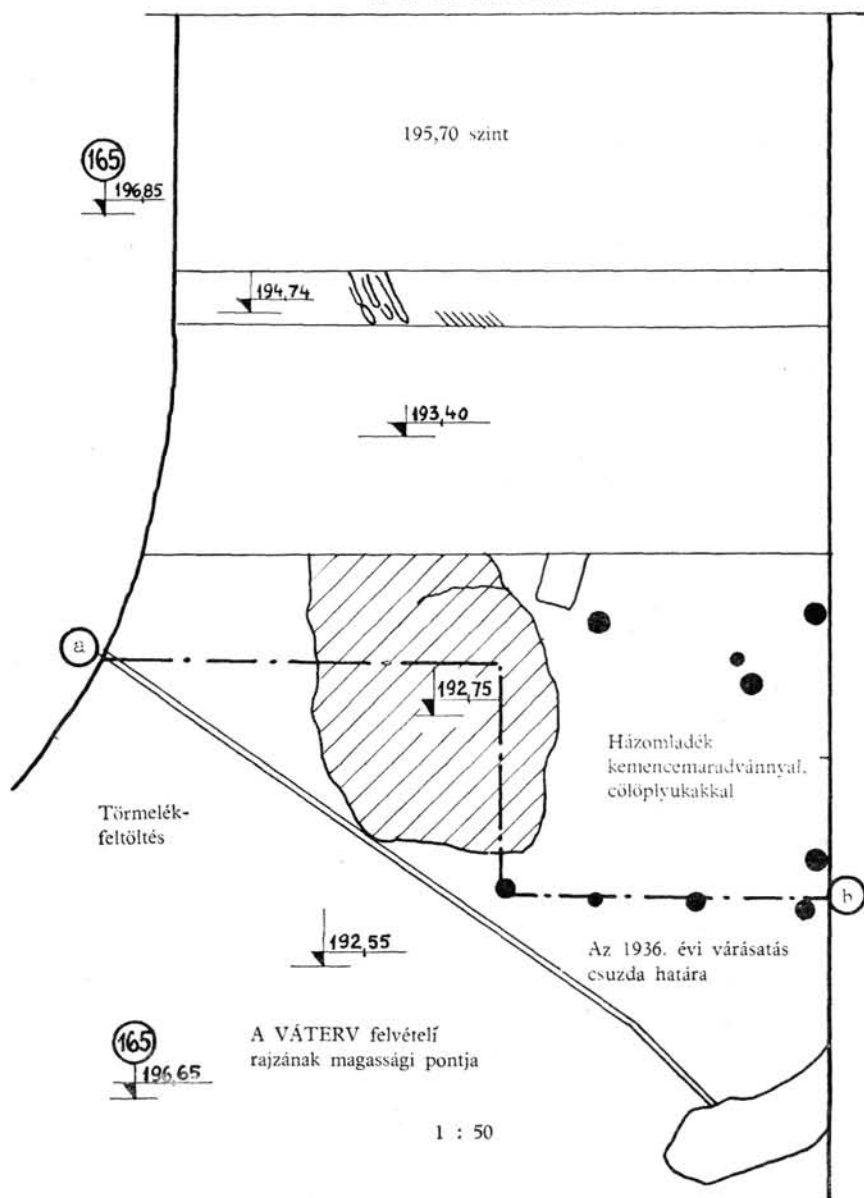
8. kép. Az ÉNy-i torony nyugati külső homlokzata tömegéhez mért áttekinthető metszet a torony nyugati oldalával ábrázolva.

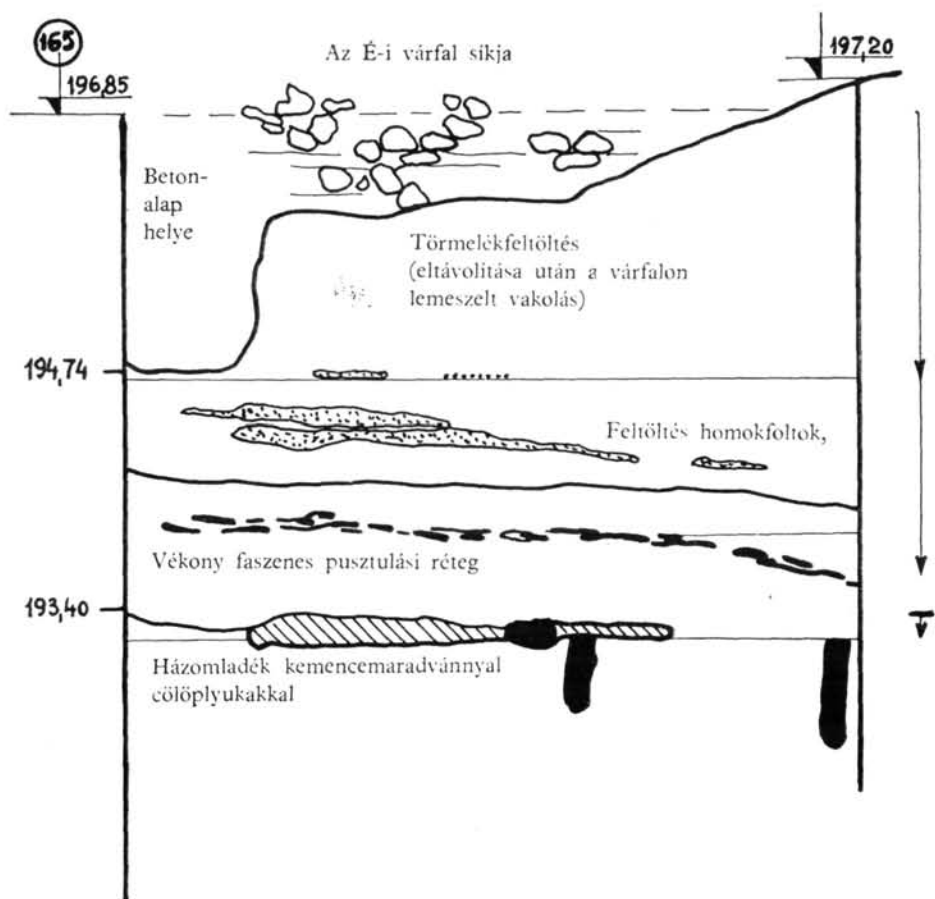

9. kép. A 3. szelvény alaprajza az északi kerek-rondellanyugati külső oldalán végzett feltárásról

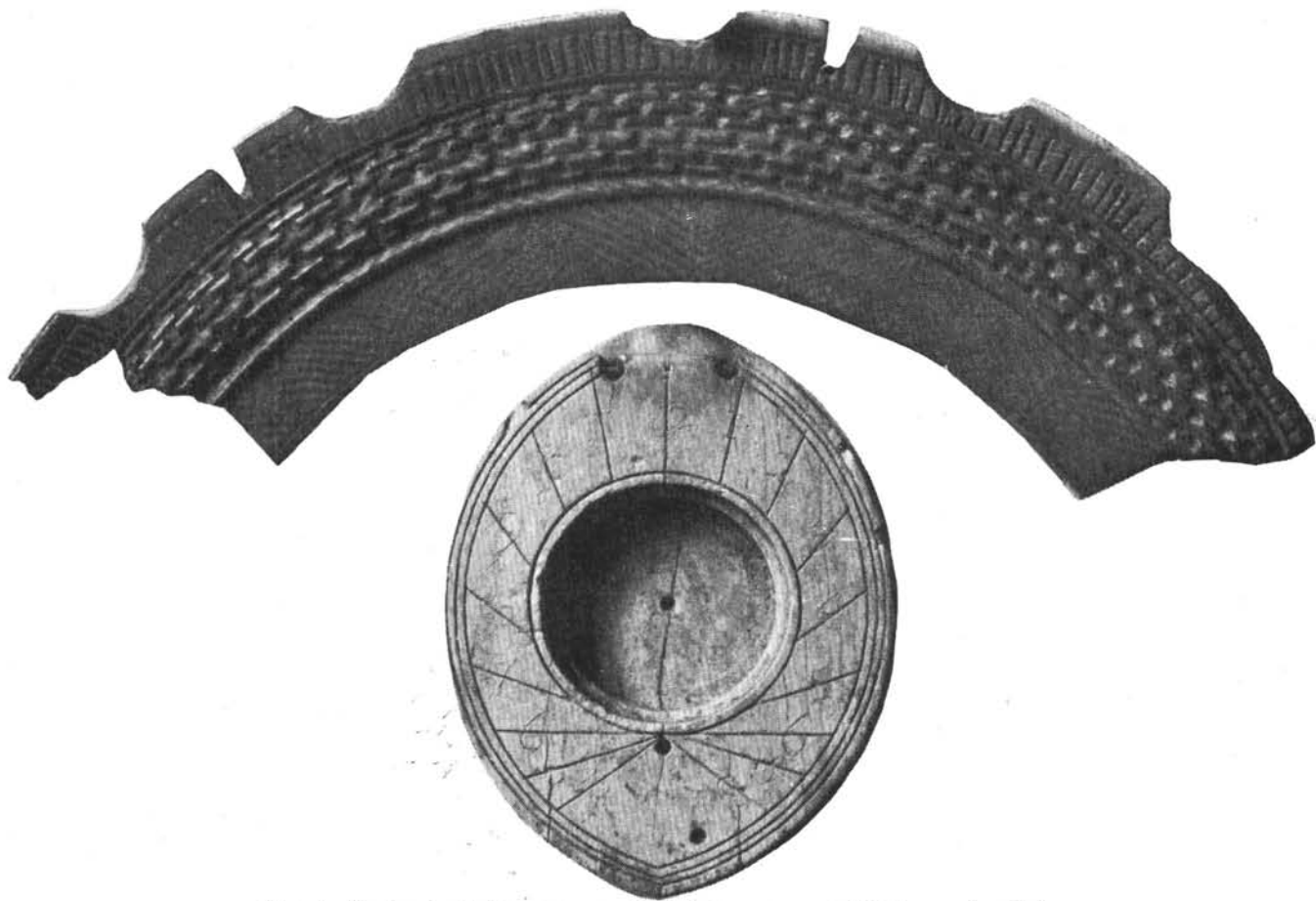
A vár É-i külső oldalfala

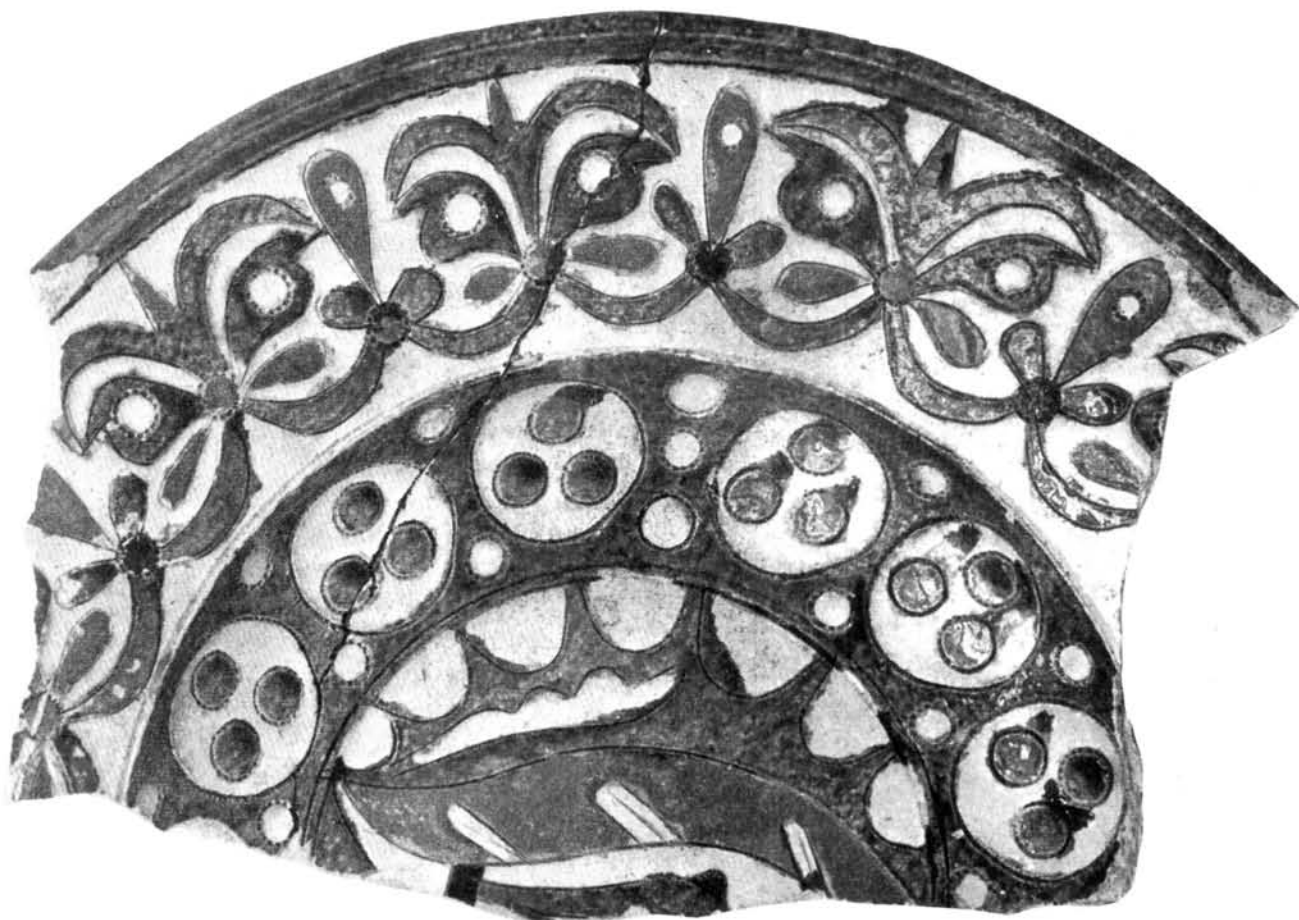

10. kép.

A 3. szelvény a—b metszet felvételi rajza

11. kép. Zebben hordható napóra csontlapja és faragott csont-tükörkeret a 3. szelvény
193,40—192,55 m-es szinti omladékrétegéből. (XVII. sz.) Eredeti nagyság

12. kép. Vegyes mázas díszálttöredék a 3. szelvény 4. rétegéből. (193,40—192,55 m szint.) XVII. sz. Eredeti nagyság

JELENTÉSEK ÉS PANASZOS LEVELEK A DIÓSGYŐRI VÁR XVII. SZÁZADI ÁLLAPOTÁRÓL

A diósgyőri vár 1953 óta folyó feltárási és helyreállítási munkáival párhuzamosan a vár történetének okleveles kutatására is egyre fokozottabb mértékben kerül sor. A régészeti feltárás napfényre hozza a vár dombján az őskor óta megtelepedett különböző népek kulturális hagyatékát. A bronzkori, a vaskori, a népvándorláskori település nyomai; a koraárpádkori kővár, az Anjou-vár majd annak továbbépítése (XIV—XVII. századig) követik egymást.¹

A levéltári kutatás a vár XVII. századi állapotáról, életéről, pusztulásának történetéről is egyre világosabb képet ad.

A diósgyőri vár a XVI. században már királyi birtokosai kezéből zálogbirtokosokéba kerül. I. Ferdinánd Gyarmati Balassa Zsigmondnak, majd Miksa Perényi Gábornak adja zálogba. Felesége révén az Enyingi Törökök, utána a Homonnay Drugethek, a Bedeghi Nyáriak, majd a Hallerkői Hallerok öröklik Diósgyőrt. Részbirtokos a Rákóczy család is.² A várurak keveset tartózkodnak itt, többnyire csak praefektusaik élnek a várban. Ők maguk nem sokat törődnek a vár állapotával, fenntartásával. Pedig Diósgyőr hadászati fontossága a századfordulón, Eger elestével növekedik meg, amikor Onóddal és Putnokkal együtt végvárrá lesz. Az országgyűlés és a megye azért is foglalkozik olyan sűrűn a várral. 1602, 1604, 1608-ban törvéncikkek, 1607, 1609, 1611-ben megyei határozatok születnek a vár javításáról.³ A gyakorlatban azonban nem sok történik.

Az alábbiakban néhány eddig ismeretlen, vagy csak részben közölt levelet, jelentést szeretnénk közreadni — amely közelebb visz bennünket a vár XVII. századi életének megismeréséhez. Egészen meglepő, hogy a legkülönbözőbb társadalmi állású és beosztású emberek — kamarai főtisztviselők, építőmester, vagy várkapitány — milyen patetikus hangon, őszinte sajnálkozással beszélnek a nagymúltú vár pusztulásáról.

Erről tanúskodik Melith Péter⁴ szepesi kamarai⁵ kiküldött jelentése is. A XV. században Horvátországból betelepült Melith család sarja, előbb szatmári várkapitány, majd 1614—26 között kamarai kiküldöttként, a felvidéki várak állapotát vizsgálja. Jelentése szemléletes és hű beszámoló, stílusán meglátszik, hogy az irodalmat kedvelő és művelő családból származik.

1616. évi jelentéséből közöljük a Diósgyőrrre vonatkozó részt:⁶
„Relatio status et qualitatis munitiois Arcium Praesidiar, Kalló Thokay, Onod, Diósgyőr et Szendrő manu P(ro)prie D(omi)ni Petri Melith subscripta.⁷ Az mi az Diosgyőr Állapattiát illeti mint keziem irasom azt sem tudom. Nem lehetven oly kemeny Magiari zw⁸ ki annak zep eppuletinek pusztulasara fordulasan megh nem izonodniek⁹ es zomorodniek, mely Feiedelmi éppuletnek en földönkön massat nemis lattam. Az romlasban puztulasra tellyessegel fordult, ugy anyra megh czak hazainak Sindelyezeseis es zep torniainak Capolnaianak is vakolasi zakadoznak külső nagy basttiai romlanak es hullanak egy masrul el Ugy annyra nem sokara annyra iut külső része szep halas

viz arkat¹⁰ tölti be. Az falaj ha nem praevenieallyak¹¹ kiben modalitasokat¹² illyeket latok, megh kellene az Urakat inteni minden rezet epitene illendőkeppen megh, kibben ily köniw¹³ állapotot latok, az köue ugian ott az Varban van el romoluan az basttiaiarul, mez köuön¹⁴ allis iobrezre az Var azon varnak oldalabul hanhattiak az mezköuet, az Erdőben egy puskaual be löhetni¹⁵ faia eleg lehet, kölcsége kőmivesre Sindelyre es Sindely Zegre keuantatik egiebre nem melyet megh kellene mandatummal¹⁶ eö Fgnek¹⁷ Captalan által inteni, ha nem mivelniek az Urai (az Urai) az helynek, Artikulusunk¹⁸ vagion. Adnak az Capitany kezeben minden iozagot migh megh eppülne

venne iövedelmet az utan lenne kiki urasagaba Jözaga Javanak.¹⁹ Latok gondviseletlensegetis nagiot Löuö Zerzámokra, pattantius²⁰ roz az mint mongiak, hon nem volt²¹ es azis-czak egy, keuantatnek haromis oda iteitem zerent, es az Löuö zerzámot tiztan es igen zepen keszen (?) orankent tartanak; Le romoluan az keö fal csak boronaua²² fel rouan ember sem alhatna²³ mellette, egy kötöt kast²⁴ sem valami Sanczot nem Czinalvan nekj, Az Capitanniokbanis van fogiatkozás. Az Fő Capitany Haller Ura(m) Erdelyben van regen viceie,²⁵ egy Zolgaia, az töb Urak tiztviselői nem függenek tőle. Az eö Fge²⁶ gialogiban²⁷ tiz van az Varban,

azra valo kepest az Urak sem tarttiak megh gialogokat az Zokas Zerent, kinek palankiat²⁸ es külső varat Isten oltalmazza Nagy mely föld²⁹ leuen Eger hozza

Czerep vara czak kettő. kirül prouidealni³⁰ mentül hamareb keuantatik, hogy az Urak megh tarczak gialogiokat az eotven gialogoknak fele legyen Continuus³¹ ejel es nappal ha nem mindis.”

Valószínűleg ez a kamarai beterjesztés is hozzájárult ahhoz, hogy az országgyűlés 1618-ban országos jelentőségűnek nyilvánítja a vár megerősítését.³² 1619-től Borsod megye majd minden esztendőben újabb munkaerőket rendel az építésre (1619, 1621, 1624, 1629, 1630, 1632—33.)³³ azonban nem sok eredménnyel.

Mint említettük a várban többnyire csak a várurak tisztartói éltek, akik magukban tehetetlenek, főként egy-egy ellenséges támadással szemben. Jól jellemzi ez Eger eleste után súlyossá vált végvári állapotokat a diósgyőri tisztartók egyik levele, melyet Chernel Györgyhöz, I. Rákóczy György magyarországi birtokainak praefectusához írtak.

„Mynemy Njomorult sorsa es allapatia legien Dios Gieörnek lakossiuall Egiüt az pogány ellensegh myat, tudgiuk kglđnel³⁴ niluan vadnak.”³⁵

Általa fordulnak a védtelen várból maguk és vagyonuk, állataik védelméért, a fejedelemhez és kéri Rákóczi írjon a budai vezérnek és az egri pasának, hogy kíméljék őket.

1638-ban az országgyűlés újból rendelkezik: „de re aedificanda et munienda arce Diós-Győr.”³⁶

Néhány év múlva újabb jelentést olvashatunk, melyet Szemere Pál Abaúj megye alispánja, Rákóczy György udvarnoka, szepesi kamarai tanácsos írt.³⁷ Leveléből megtudjuk, hogy 1646 júliusában a kamara archívumából Szatmárra és Diósgyőrré vonatkozó iratokat küld meg a fejedelemnek.³⁸ (az iratok ma már nincsenek mellékelve.)

„Tertio. Sub Litera C megh kweltem engedelmesen Ngodnak³⁹ az Dios-gieörny varrol Enninghy Theörök Ferencz is miczodás Reuersalist⁴⁰ adot volt, in specie et in ipsa originali...⁴¹ Ez az Nehay Teörök Ferencz Reuersalissa, kit tudom Ngđ⁴² igen diligentissime⁴³ fogh oluasnı: kivantatnek az Invertarion,⁴⁴ az kívül attak volt akkor kezeben de az nem extal hic in Archiuo Camerali;⁴⁵ bezzegh ha extalanak az

minemü sok szep regi (?) draga Clenodiakat⁴⁶ hallottam hogi voltak ot es im most leuen Szentpetery Imre Deak U(ram) az Annyarian⁴⁷ eő kgmeis jelente, es sokat bezellet felele, most már abban semmi sincz, 2. Az mint el hattak Pusztulni es romolni az szep draga epwletü warat contra expressimum Tenorem datum Reversalium...⁴⁸ (A 3—5. pontban panaszoja a diósgyőri uradalomban történt visszaéléseket, pénzért adott nemesítéseket, exemptiókat,⁴⁹ holott a jövedelemből fenntarthatták volna a várat.) ... Bizonyyal irom es szanakodással Ngdnak Hatalmas Nagy karaual vagion edes Hazanknak ollion Neuzetes emlekezetes szep epwletü vegh varnak ily Gondviseletlen Vrok miat oly Ruinara⁵⁰ jutni, kirol mar keserves panasz voltis az orszagh előt es ugian articulusunk is vagion rola. de annak sincz az teöbbivel eggiüt mind ez oraigh (?) semmi effectusa⁵¹ öröke emlekezetes dolgot cselekszik ezzelis Ngd ha azt a szep Heliet meltoztatik ky szabadítani az Nagi Ruina alol es meltoztatik Ngd meg epitetny...”

A negyvenes évek második felében történik is némi javítás a váron.⁵² Lórántffy Zsuzsánna 10 000 Ft-ot hagyományoz a nagyfontosságú vár javítására.⁵³

A helyreállítás azonban mégis nehezen halad. Főleg a külsővár állapota romlik. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy pontos alaprajz, bőséges leírás, és jelentések maradtak ránk a várról az 1662. esztendőből.

Ezt az alaprajzot Kandra Kabos közölte először,⁵⁴ a szakirodalomban Sicha György Lukács hadmérnök műveként ismerték. Kandrának a Műemlékek Orsz. Bizottságának adott jelentésében⁵⁵ olvashatjuk a rajz pontos levéltári jelzetét, amelynek alapján könnyűszerrel megtaláltuk az eredeti példányt a latinnyelvű magyarázószöveggel együtt. (Az eredetiről készült Hoppé Lipót féle másolat ma már nincs meg az OMF Tervtárában — csak fotonegatívja található meg.) Előkerült az alaprajzhoz tartozó magyarnyelvű szöveg egy jelentéssel és levelekkel együtt. Ebből kiderül, hogy a felmérés a szepesi kamara által kiküldött fundálómester: Podmár János műve, Sicha Gy. L.-nek nincs köze a vár 1662. évi felméréséhez.⁵⁶ Jelentése sajátkezü aláírásával a következő:

„Informatio Joannis Podmar Fundatoris Suae Mttis.⁵⁷ Nyilva(n) lehet az Tekintetes Nemes Camaranal midőn az elmult Nyaron küldöttem el az eő Felsege Vegh Varainak perlustratiojara⁵⁸ hogy azokat meg tekintvén

romlot fogyaztkozasokat latva(n) azon fogyaztkozasokat megh jelentvén az nemes Camaranak az elmult napokba(n) megh küldöttem in delineatione⁵⁹ mely Vegh Varban micsoda épületek⁶⁰ kivantatnak. Minek okaért mostis akarom az Nemes Camarat megh talalnom es alazatos(an) kérnem hogy jövendőben és ne okoztass(m). Méltoztassék azért requiralni⁶¹ vagy Varmegyéket vagy Generalis Uramat eő Magat azon Vegh helyeken kik romladoxni kezdettenek éppéttessék fel, mivel most volna ideje épültre valo fat hogy hordasson az Ember, Mégh Miskolcz Varosais nem volna idegen, hanem épültre valo fat hordatna Diosgyöry Varhoz, ... otvaló Capitany Uramis ajanlja maga jo akarattyat a mennyben lehet igyekezik promotealni...⁶² A jelentéshez csatlakozik a rajz betűjelzéseinek magyarázata és amint a jelentésben is jelzi, a várkapitány két levele.

A rajz latinnyelvű szövegét jegyzetben adjuk,⁶³ itt a magyar szöveget közöljük, s az egyes helyeknél a legújabb feltárások eredményeit is hozzáfűzzük pár szóban.

„Dyosgyőr

Az egész Var mint epen Egészen fedetlen csak egy Sindely sincsen raita, sok romlas pustusak vagyon az egész Varban.

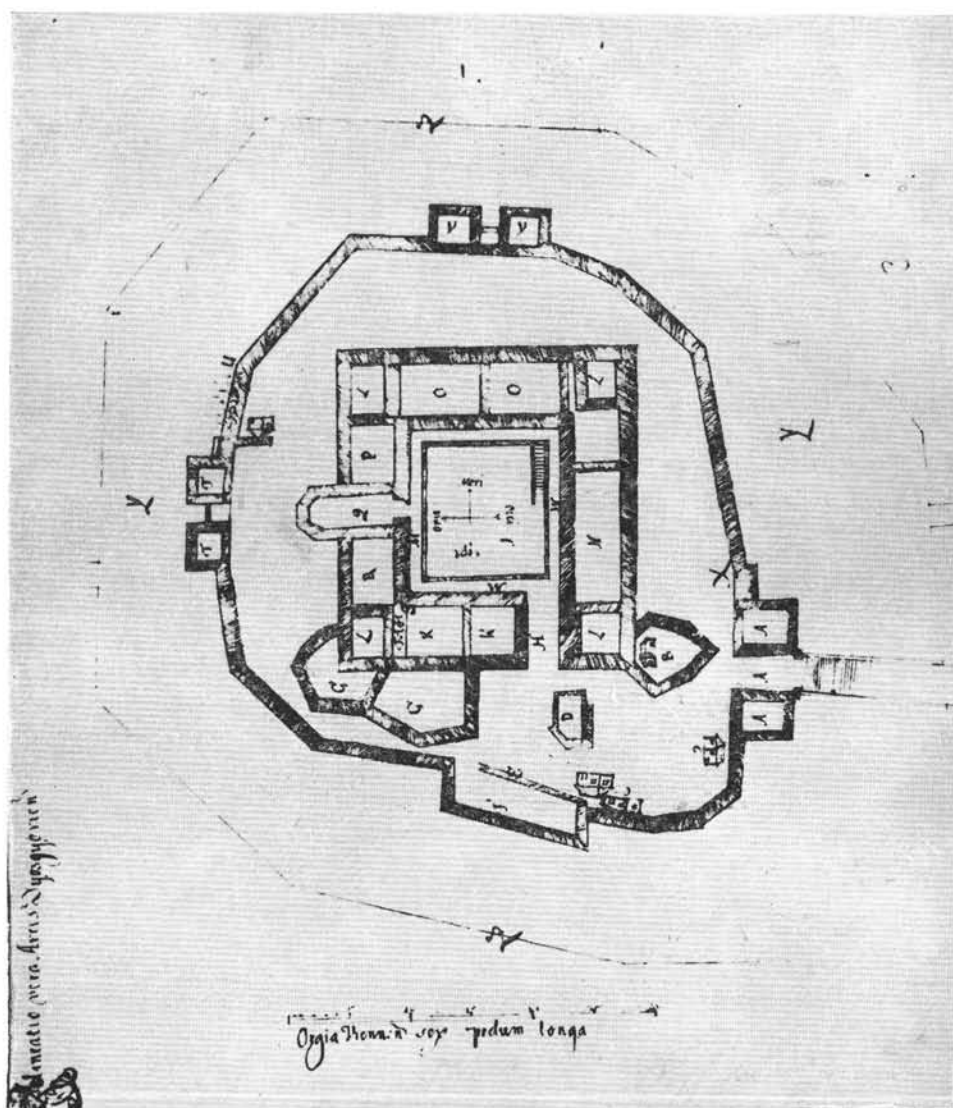
A) Var kapuia két nagy toroni kősibe, melyek erőtlenek csak le nem dülnek es le ne(m) nyomiak az kaput, mait be sem zarhadtyak az kaput azokat vagy két Contignaciore

le kell rontni ? mert a fundamento(m)^{63/a} ne(m) biria, (Ezt a nyugati toronypárt az 1963. évi ásatás hozta felszínre, erősen lepusztult állapotban, az északi kistorony északnyugati sarka már korábban leszakadhatott, a déli toronyban viszont még megtaláltuk a felvonóhid emelőszerkezetének ellensúlyaknját. A torony délnyugati sarka 1963 nyarán megrepedt és ledőlt.)

- B) Basttya semirevaló (Ezt az ötszögű ágyútoronyot 1962-ben tárták fel.)
 C) Eg roz hazacska. (Ezen a helyen az 1963-as ásatás nagyméretű konyhát hozott napvilágra; befalazott ajtóval, ablakkal és kemencével.)
 D) Konyha. (Ezt a bástyát, amelyet ezek szerint ekkor (1662-ben) már csak konyhának használtak, 1962-ben tárták fel.)
 E) Kő fal de oszveromlot (Az északi kazamatasort déli oldalán lezáró fal, részben feltártuk 1963-ban.)
 F) Kerites de ezis beromlot dene(m) fundamentomigh mellyet megh renovalhadtyuk.
 G) Ket bastgya (a hon most a taraczkok vannak, ha F-et fel epiccsük a taraczkok el alhatnak raita.⁶⁴) (A rondella és az 1963-ban feltárt szabálytalan ötszögletű bástya.)
 H) Felső kapu.
 J) Belső udvar.
 K) Bót a hon a profontod targyak.⁶⁵
 L) Negy torony szörnyü magos.
 M) Folyosó. (Függőfolyosó, amelyről az emeleti helyiségekbe lehet jutni.)
 N) Nagy Palodta a két torony között de mint pinczeig be romlot.
 O) Ket erős bot megh sep lako hel volna ha renovaltatnek.
 P) A Magyar Kapitan lakik.
 Q) Kapulna abbul czechazat czinaltak, kar a sep kapolnat mert mas helyetis talalna az ember czechaznak.⁶⁶
 S) Nagy pusztá Palotta. (Az emeleti lovagterem, az É-i szárnyban.)
 A H—S) alatt tárgyalt belsővár első feltárása már 1936-ban megtörtént.
 T) Ket Torony laknak ugya(n) benne az nemetek de mint puzta, melete a kerites kő fal beromlot fundamentomból kel azt fel építetni egész U-ik. (1963-ban feltártuk az ikertoronypárt az északi kistorony földszintje csaknem ép állapotban maradt ránk. U-val a keleti várfalnak az ikertornyoktól délre eső szakaszát jelöli e rajz.)
 V) Megint ket Torony vagyon abbul io lako helt czinaltadna az ember de mint puzta, (Feltáratlan.)
 X) A nemetek egy nehany kazaczkaiok. (Egy ilyen favázás vályogfalú ház nyomait tártuk fel a G-vel jelölt, ötszögű bástyában.)
 Y) Az árok a var keről.
 Z) A külső árok kerítése némely helöt be romlot. (A keleti és az északi oldalon ezt teljesen beépítették, a déli oldalon még néhány helyen látszik a várárok kifalazott külső ellenlejtője, contrascarpeja.)

Annak a Varnak sok romlasit es minden fele sok hibait ha ne(m) derekason csak megis hogy bizvast benne lakhassanak megh akariak epitetni legh alab Negy Eszer forintba kitel, kőmivesszeknek kőért meszért A kapitány ugyan ra aiankodta magát, hogy az var megyet ra vihesse az vecturakra,⁶⁷ de ugyan ne(m) bizonyosson tudgya ha megh cseleksike”.

Pap János várkapitánynak csatolt levele támogatja a rajz és jelentés hitelességét.⁶⁸ „Informatio Domini Joannis Pap Supremi Vapitanei Diogyórien(sis); Kglmetek⁶⁹ nekem küldött levelét elvettem melyből romlott Vegh helyünk romladotott s omla-

A diósgyőri vár 1662. alaprajza. OL. Kamarai levéltár.
NRA. 1049. cs. 40. sz.

dozott kő falainak fel epetése felől mit irion Kgltek bőségessen megh értette(m). Itt azért követ, mésznek valot mend az Varon belől a mind penigh kívül az Varon eleget talalni, fát epületre valot aztis eleget talal az Ember erdőkön, iria aztis Kgltek hogy az gratuitus laboron⁷⁰ kívül ha mi segítséggel lehetnének az falakrul idein koran tudossiczam Kglteket hol tudgya Kgltek én Szegény Nemes Ember lévén nem parancsolhatok az Varmegyének (ha nem Czaszar Urunk) eő Felségének modgya lévén az dologban mandatumot⁷¹ adhat ki eő Felsége az var megyékre mind megh cselekedhetik az Vár megyék. egyebkentis az falukon talal az Ember pénzért elegendendő szekereket az kik elegendendő fát es követ hordhat apro miveseketis⁷² csak Vegh helyükben az eő Felsége Szolgai közöttis eleget talalni, mert oly szegény hogy csaknem éhen hal megh ugy annyira, hogy csak az korpa kenyeretis édesden⁷³ ennék sok közölök. enis lattya Isten el untam az nyomorgast mert az nyakamban hulton hul mind esső mind kő, el annyira, hogy desakkal hordatom ki vizet hazambul, kgltek, mentul hamaréb lehet lasson hozza mert az Töröktül nem félek ugy mint az kőtül az sem tudom honnan szakat az nyakamban vagy penigh hazam nepenek nyakokban. Az Czaighazis⁷⁴ annyira vagyon az Leitman⁷⁵ hazaval edgyüt, hogy azt sem tudom mely oraban le szakat annyira vagyon az Czaighaz, hogy az eő Felsége Munitioiatis⁷⁶ nem tudom már hol tartani, azért hova hamareb lasson hozza kgltek

mert magamis el unvan az sokat bizon csak husvetighis nem talal kgltek engemet Győr Várában az Czaighazis fedele es darabia az kő rakasnak le szakadott mint szaru fástul. hanem kérem kglteket az mint felyebis irom hova hamareb lássa(nak) hozza kgltek kire I(ste)n Segellye Kglteket Fiaért az Jesus Christusért, Ezzek utan I(ste)n tarcza es eltesse kglteket szerencsessen io Egességben Országunk(nak) oltalmazasara s gondvisselesere. Szivem Szerint kivan(om). Darum in Confinio⁷⁷ Diosgyőr Ano. 1662. 29. December.”

Pap János

A következő levelet sürgetésképpen írja a kapitány látva a változatlan állapotokat ;

Ez elmúlt Telen irta vala az Nemes Camara ennekem hogy az eő Felsege Fundalo Mestere⁷⁸ meghiarvan Győr Várát az Eppites felől, melynek minden helyeken romlot s omlot keő falait le rajszolvan, kgltek eleiben vitte es megh mutogatta, mely nyomorult Végh helyünk felől, kgltek, koronás Király Urunkatis requiralta vala⁷⁹ azonban engemet kért. kgltek azon hogy ez gratuitus laboron⁸⁰ kívül miczoda modalitással⁸¹ kelletnek hozza kezdeni meszet követ es fat, mikeppen es hol kelletnek venni, ezekrül tudositanam az Nemesi Camarat mellyet megh czelekettem es tudositottam kglteket hogy köveket csak az varon belől es küvülis elegendőt talalni; fakat az Bikken⁸² jutvan eszeben az Nemes Camaranak hozza valoisága⁸³ immár I(ste)n engedelmébül az Tavasz elérkezvén, kelleték kglteket requiralnom az Eppítő Mestereket eljárva az üdő el küldeni, bármi mulatna, mert az fü, migh megh indulna es kijüene, az meszet megh ege(he-)nek az Eppiteshez valo accidenciakat⁸⁴ addigh el vegezhetnek; Ugy veszem es(zem)ben Nemes Camara el ne érkezzek talán az Eppítő Mesterek, romlot es immar majd el pusztult Végh Helyünknek eppitesere, de vagy érkeznek az Eppítő Mesterek vagy ne(m) de az minket naponkint eltető es Taplaló Aerben⁸⁵ levő varunkat ronto s pusztito Eppítő mesterek, az kő es esső

naponkint s ora(n)kint az kik bontogattyak reszes es pusztas mivoltában, annál inkább el érkeztek, husveth napjatis nem tekintettek, hanem oly lykat Nytottanak, hogy nincsen Magyar Országban olyan hinto, az ki be ne(m) ferne rajta el annyra hogy

immar az hegyrűlis lelatni rajta, eppen az Var piaczara,⁸⁶ ez utan annakis inkább tudom jobban munkalodnak az pusztitasban. Igy leven az dologh Nemes Camara; kére(m) kgteket hogy derekasabban el ne pusztullyon, országunk(na)k nagy kara levén benne, ez kézzel Eppető Mesterek el küldeseben ne kessek azokat az kéz nélkül való ronto s pusztító s az Aerben Naponkint munket taplaló s Tartó Mestereket, had vessek ki az illyen Epitestül,

mert immár el jüt az Eppiteshez való üdő melyben kezzel kellenék epiteni. Datu(m) in Confinnio Diós Győr Anno 1663. dye 27. men(sis) Marty. jo valaszt váro jo akaroja a Nemes Camaranak Szolgall

Pap János.”

A szemtanú Pap János panaszos leveléből kiderül, hogy az országgyűlési határozatok, a kamarai ígéretések jobbára csak írott malaszt maradtak.

Alig tizenöt esztendő, és 1678-ban hivatalosan is kiküldik a katonaságot Diósgyőr „felhányására”; amikor is a külső falakat és a felvonóhid bejáratát védő tornyokat lerombolták — védhetlenségük miatt.⁸⁷

Rövidebb újraéledés csak a század végén s a XVIII. században következik be, de ez már csak a belsővárra, annak is keleti és déli szárnyára terjed ki, ahol az uradalmat birtokló Hallerek építkeznek.⁸⁸

A külsővár a XVII. század végére mint erődítmény megszűnik.

Sz. Czeglédy Ilona

BERICHTE UND BESCHWERDEBRIEFE ÜBER DEN ZUSTAND DER BURG DIÓSGYŐR IM 17. JH.

Parallel mit der Freilegung und den Restaurationsarbeiten schreitet auch die urkundliche und archivalische Erforschung der Geschichte der Burg Diósgyőr in gesteigertem Masse voran.

Die archivalische Forschung erhellt vornehmlich das Leben der Burg im 17. Jh. und die Geschichte ihres Verfalles.

Im 16. Jh. wurde die königliche Burg Diósgyőr ein Pfandbesitz, deren Eigentümer sich nur selten in der Burg aufhielten und sich nicht viel um den Zustand und die Erhaltung der Burg kümmerten, obwohl die Burg eben um jene Zeit — nach der Eroberung der Burg Eger durch die Türken — zur Grenzfestung geworden und strategisch wichtig war. Dies ist der Grund, warum sich Parlament und Komitat wiederholt für die Renovierung der Burg einsetzten — bedauerlicherweise aber mit wenig Erfolg.

Wir bringen hier einige unbekannt oder nur zum Teil bekannte Berichte und Briefe, die uns über den Zustand der Burg unterrichten. Peter Melith, der Kammerbeamte des Komitates Szepes berichtet 1616, dass sich das Bauwerk in einem sehr schlechten Zustand befinde, besonders die äussere Burg. Wir veröffentlichen zwei Briefe aus dem Archiv der Familie Rákóczi. In dem einen beschwerten sich die Burgverwalter über ihre schwere Lage. Der andere Brief stammt von Pál Szemere, der gleichfalls Kammerbeamter war, der über den starken Verfall der Burg berichtet und den Fürsten um seine Hilfe bei den Wiederherstellungsarbeiten bittet (1646).

Dem folgt der Bericht über die Vermessung der Burg, die man für eine Arbeit des Kriegingenieurs Georg Lukas Sicha gehalten hatte. Nun stellte es sich aber heraus, dass die Vermessungsaufnahme der kameralische Maurermeister János Podmár angefertigt hatte. Wir veröffentlichen seinen eigenhändig geschriebenen Bericht über diese Arbeit und fügen auch den ungarischsprachigen Erläuterungstext zu der Vermessungsaufnahme hinzu, ferner zwei Beschwerdebriefe des damaligen Burgvogtes János Pap über den schlechten Erhaltungszustand der Burg.

Aus all dem wird ersichtlich, dass die Beschlüsse des Parlamentes und die Zusicherungen der Kammer in den meisten Fällen nur geschriebener Gnadentrost blieben.

1678 wurde die äussere Burg geschleift, während die innere Burg zum Teil sogar noch im 18. Jh. bewohnt war.

Ilona Sz. Czeglédy

J E G Y Z E T E K

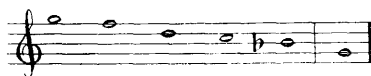
1. *Id. Sz. Czeglédy I.* beszámolóját az 1963. évi feltárásról az Arch. Ért. 1964/2 számában és Borsodi Szemle 1964/3. számában.
2. *Borovszky S.* Borsod vármegye története. (Bp. 1909) 315., *Dümmerling Ö.* Diósgyőr vára (Miskolc 1959) 7.
3. *Borovszky S.* i. m. 315.
4. *Molnár J.* A Subich-nemzetségből származó briberi Melith család vázlatos története. (Hajdúnánás. 1939.) 24., *Nagy I.* Magyarország családai czimerekkel és rendi táblákkal. (Pest 1860) 7. kötet. 412.
5. A szepesi kamara Magyarország északkeleti részének ügyeit intéző kormány szerv, amely Kassán székel.
6. Országos Levéltár. Kamarai Levéltár. (továbbiakban; OL Kam. Lvt.) NRA. Fasc. 415. Nr. 35. — A szövegeket a hitelesség kedvéért betűhív leírásban adjuk, bár megértésük így kissé nehézkes. Általában a szövegekben a hosszú magánhangzók ékezetei nincsenek kitéve, az is kötőszót mindig egybeírják az előtteálló szóval. A latin, és az egészen régies, vagy régies helyesírású részeket jegyzetben hozzuk mai alakjukban illetve fordításban.
7. Jelentés; Kalló, Tokaj, Ónod, Diósgyőr és Szendrő várak erődítményeinek állapotáról, Melith Péter uram sajátkezű aláírásával.
8. szű, sziv.
9. iszonyodnék.
10. a várat körülövező árokról van szó.
11. előzik meg.
12. módoszatokat.
13. könnyű (rossz).
14. mészkövön.
15. egy puskalövésnyire.
16. megbizatással, utasítással.
17. Ófelségének (Ngd = mindig = nagyságod, fgd = őfelsége).
18. országgyűlési törvénycikk.
19. ti. az építkezés befejezése után kapnak csak meg a tulajdonosok az őket illető jövedelmet.
20. lövészszám = tüzfegyver, pattantysus = tüzér.
21. nem volt otthon (a várban).
22. boronaval = gerendákból rótt fal.
23. állhatna.
24. karók közé vesszőből font fal.
25. helyettese.
26. Ófelsége, a király.

27. gyalogosaiban.
28. karókból és földből rakott külső kerítőfal.
29. mérföld.
30. gondoskodni.
31. folyamatos szolgálatban.
32. 1618. évi 51. tc. (Magyar Törvénytár 1608—1657.) (Bp. 1900) 154.
33. *Borovszky S.*, i. m. 316—317.
34. kegyelmednél.
35. OL Kam. Lvt. Archivum Familiae de Felsővadász. Fasc. B. 1579. Pall. 1633/D. vegyes iratok. No. 55. fol. 356—357. Erre az adatra Détszhy M. hívta fel figyelmünket, melyért ezúton is köszönetet mondunk.
36. 1638. évi 12. tc. Magyar Törvénytár ih. 378. — (Diósgyőr várának építéséről és megerősítéséről).
37. *Nagy I.*, i. m. 10 kötet. 601.
38. OL Kam. Lvt. Arch. Fam. Rákóczy de Felsővadász. B. 1589. Ezt az adatot szintén Détszhy M.-nak köszönöm.
39. nagyságodnak, ti. a fejedelemnek.
40. hitlevelet, melyben a birtokátvételekor kötelezettségeket vállal az átvevő.
41. másolatban és eredetiben.
42. nagyságod.
43. szorgalmasan.
44. leltár.
45. nem létezik itt a kamarai levéltárban.
46. kincseket.
47. angaria = negyedév, negyedévi elszámolás.
48. a hitlevél nyomatékosabb tartalma ellenére.
49. mentesítéseket.
50. romlásra, pusztulásra.
51. hatása.
52. *Borovszky S.* i. m. 318.
53. *Szilágyi S.* A két Rákóczy György levelezése. (Monumenta Hungariae Historica sorozat. I. 24. 598.
54. *Kandra K.* Arch. Közl. XIII. (1879). 23—39.
55. *Kandra K.* jelentése a MOB irattárában 109/1878, OL. Kam. Lvt. = NRA. 1094 cs. 40 sz.
56. A szakirodalomban először Szendrey J. tulajdonította alaptalanul a rajzot Sicha művének; „Az 1662. évben pedig a királyi kamara megbízásából Sicha György Lukács hadimérnök a szomszédos Tokaj várának megerősítésén dolgozik . . . Kétségtelennek tartjuk, hogy várunk 1662. évi felvételei az ő kezétől származnak.” (Szendrey J. A diósgyőri vár története.) Bp. 1927. 73. Töle veszik ezt át más szerzők a későbbiekben.
57. OL Kam. Lvt. Litt. Cam. Scep. Rksz. 1200. Fol. 302—3. dr. Horváth Antalnak köszönöm ezt a levéltári jelzetet. Podmár János Ófelsége fundálómesterének (építőmesterének) jelentése.
58. szemléjére, felülvizsgálására.
59. rajzban.
60. építkezések.
61. kérni, sürgetni.
62. előmozdítani.
63. OL Kam. Lvt. NRA 1094 cs. 40. sz. az eredeti latin szöveget itt közöljük, mert eddig még a latin szöveg közlése nem történt meg. Magyar megfelelője a szövegben található. — eddig ti., a különböző szerzők a latin szöveg fordítását közölték csak, sem az eredeti latin, sem az eredeti magyar szöveget nem közölték.
 „Tota arx tectis totaliter destructa ut quidem nec una Scandula super illa habeat, multa ruina et habitationes tota Arce.
 A. Porta Arcis inter duas eminentes Turres qua lata factata sunt et vix. non corruunt, ac ipsa(que) Portam non deprimiunt, ita ut Portam vix clauda possit. Hae Turres in atq Contignationibus essent desumenda nec fundamentum non potest substineri.
 B. Propugnaculum nullius Valoris.
 C. Una Domuncula mala.
 D. Culina.
 E. Murus ruinatus.
 F. Murus circumductus ruinosus sed non ad fundamentum usque qui adhuc renovari potest.

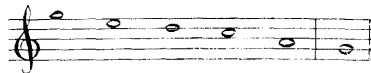
- G. Duo Propugnacula ni quibus defacto Tormenta existunt, et illa ruina approximata, quodsi F restauratis Tormenta illuc collocari poterunt.
- H. Porta Superior.
- J. Arca interior.
- K. Fornix ubi annonae conservunt.
- L. Quatuor Turris nimin excelsa.
- M. Pergula.
- N. Palatium magnum inter duas Turres ruinatam ad Cellarium usque.
- O. Duae fortes fornices quae in pulchres habitationes conventi possent si renovare(n)tur.
- P. Habitatione Capitanei Hungarici.
- Q. Capella in Domum Armamentar (quod dolendu) versa, cum pro Domo Armamentar et alius locus inveniri possit.
- R. Residentia Capitanei Germanici.
- S. Palatium magnum desolatum.
- T. Duae Turres in quibus habitant quidem Germani sed totae desolatae murus circum illas ductus corrui ex fundamento debet restaurari ad U usque.
- V. Sunt adhuc duae Turres quae in bonas habitationes converti possent sed totae desolatae.
- X. Germanior aliquot Domunculae.
- Y. Vallu(m) circa arcem.
- Z. Valla exteriores circumducti in aliquibus locis corruti. Huius Arcis multae ruinae et defectus si non totaliter attamen in tantum ut tute inhabitari potest si restaurandi essent ad minimum quatuor milia florenum desiderabunt(ur) pro murarys lapidibus Calce et alijs necessitatibus. Capitaneus quide(m) obtulit se quatenus Comittus inducere possit ad praestendam Vecturam quamvis procerto nescivit . . .”
- 63a. Contignatio = emelet, fundamentom = alap.
64. tarackok = ágyuk, alhatnak = állhatnak.
65. bót = boltozott helyiség, profund = a katonák ellátmánya.
66. Zeughaus = fegyvertár.
67. szállításra.
68. OL Kam. Lvt. Litt. Cam. Scep. Rksz. 1200. Fol. 301.
69. Pap János uram Diósgyőr főkapitányának tájékoztatója.
70. ingyenmunka, robotmunka.
71. megbízást, utasítást.
72. segéd munkásokat.
73. szívesen.
74. fegyvertár.
75. Leutnant = hadnagy, a német őrség parancsnoka.
76. hadi felszerelés, lőszer.
77. végvár.
78. építőmestere.
79. megkereste, kérte.
80. ingyenmunka.
81. módózáttal.
82. A vártól D-re elterülő Bányabük.
83. hozzá való jóindulata.
84. járulékos munkákat.
85. levegő.
86. várudvar.
87. Marjalaki Kiss L. Évezredek—Századok 22. A diósgyőri vár (B. A. Z. megye műüemlékei sorozat. 1962-ben)
88. *Baranyai B.-né.*; Műv. tört. Ért. 1953. 180—182. (Művészettörténeti adatok az OL „Urbaria et Conscriptiones” című gyűjteményéből.)

A SO-PENTATONIA JELENTKEZÉSE A BORSODI NÉPZENÉBEN

A magyar népzeneből olykor-olykor kicsendül egy sajátos, befejezetlennek tűnő hangsor. Az eredeti la-pentaton skálából

— úgy érezzük — az f_2 és a b_1 eltűnik, s ezek helyébe e_2 és a_1 hang kerül. Ez a skála is ötfokú:

Legegyszerűbben úgy származtatjuk, hogy a la-pentaton finálisát egy hanggal lejjebb (nagy szekund) visszük, s ezzel az ötfokúság képe így alakul: so—mi—re—do—la—so.

Ez a hangsor, a so-pentaton, a la-pentaton mellett a magyar népzene másik legjellemzőbb hangskálája, jóval gyakoribb, mint más különleges ötfokú hangsorok (mi-, do-, re-pentaton). Dallamai az ország minden táján elterjedtek.¹

Hasonlóan a la-pentatonhoz, e hangsorban is ritkán szólnak meg dallamok pihenhangok, vagy mellékhangok nélkül. A fa-hanggal való bővülés terheli még legkevésbé ezt a hangsort, sőt, bizonyos esetekben a mi-hangot erősíti és az ellenállást szilárdítja a dúr diatonia terjedésével szemben. A ti-hang jelentkezése gyakran gyengíti a hangsort, s ha ez a vendéghang hangsúlyra jut, könnyen előáll a mixolyd, viszont ennek és a fi-hangnak szereprejutása dúr diatonizálja a so-pentatont.

Borsod megye területén folytatott népzene gyűjtésem során igyekeztem megfigyelni, hogyan jelentkezik a so—pentatonia régi és új szerkezetű dallamokban, e dallamok hogy viszonyulnak la—pentaton, vagy pentatonos eredetiekhez, hangsoruk elég szilárd-e, mely irányban, hogyan diatonizálódik?

A so-pentatonia megfigyeléséhez módszerül a dallamváltozatok vizsgálatát választottam. Mind a régi, mind az új szerkezetű dallamoknak la- és so-pentaton (pentatonos) változatait kerestem s ezek összefüggéséből próbáltam következtetni a so-pentatonia szerepére. Különböző hangnemű dallamváltozatok összehasonlítása egyes dallamtípusok változásának, fejlődésének felismerésére vezet. Kodály Zoltán újszerkezetű dallamváltozatok sorozatos összehasonlításával a változások különböző irányaira figyelmeztet. (A magyar népzene 31. old.) Ezt a vizsgálati módot követem és igyekszem alkalmazni régi szerkezetű dallamokra is, tekintetbe véve a hangkészletet, a ritmusbeli és szerkesztésbeli rokonságot.

A dallamrokonságnak közelisége néhány esetben jól felismerhető, de nagyobb számban találhatók távoli dallamrokonságok. Legritkább eset volt, hogy ugyanezt a dalt ugyanazon közlő szájából eltérő hangnemben hallhattam — ugyanazon gyűjtési

alkalommal. Két ilyen esetről tudok beszámolni. Ritka két példa, de igen beszédes bizonyítékok arra, hogy egy-egy rögtönzésből is milyen eltérő változatok keletkezhetnek (8., 9., és 22., 30. sz. két-két példa). (A 9. sz. példa a 2. sz. jegyzetben.)

La-pentaton (és pentatonos) dallamok so-pentaton (és pentatonos) változatokkal

Első példának figyeljük meg az országosan mindenfelé elterjedt „Halálratán-coltatott lány”-balladának, a hatszótagos „Jó estét, jó estét . . .” kezd. balladának borsodi változatait. Mindhárom változat a barkóság területéről való.

Az első, a la pentaton, második és negyedik hangsorában elég jól mutatja a kvintváltás nyomait, régi szerkezetű, az Északbükkség területén igen el volt terjedve. Ma már inkább so-pentatonban dalolják, olykor-olykor plagális dűrba hozva. A so-pentaton megfelelésre két Hangony melléki barkó példát figyelhetünk meg.

Mindkét so-pentaton változatban a dallamtest első fele teljesen megegyezik a legelsővel. A változást a dallamtest második fele mutatja.

A domaházi változatban csak annyi történt, hogy a mályinkai dallam b3. (do) hangja eltűnt, s helyébe e₂ hang (fi) került. A kintváltás nyoma alig érezhető, s az említett egy hangnyi eltérés egy csapásra megváltoztatta a la-pentaton hangnemet. A hang-

1. **TÁNCLEPÉS** KULCSÁR PÁLNÉ 20 É.
MÁLYINKA 1953

JÓ ESTÉT, JÓ ESTÉT, CSÁKI RI - RÓ ASSZONYI
ALSZIA-E NYUGSZIA-E A KEDVÉS GALAM BOM

2. **TÁNCLEPÉS** ELEK ILONA 19 É.
DOMAHÁZA 1936

JÓÚ ESTEET, JÓÚ ESTEET, CSÁ TI BI - RÓÚ ASSZONYI
ITI - HON VÁN A LJÁNYA, A KEDVÉS AIS-ASSZONYI

3. **TÁNCLEPÉS** MEDVE BÉLA 24 É.
KISSIKÁTOR 1957

JÓÚ ESTEET, JÓÚ ESTEET, CSÁTI RI - RÓÚ ASZ- SZONYI
ITI VAN E A LJÁNYA A KEDVÉS GÁLÁM - BOM

sorban lényeges elcsúszás történt. A dallam a maga egészében so-pentaton hangsorúvá lett, annak ellenére, hogy az eredeti so-hangok itt mint fa-hangok szerepelnek tovább. Még így is tisztább, mint a nagyszalontai változat (Magyar népzene példatár 183. sz. példája).

A kissikatori változat még merészebben csúsztatja el a hangsort: a *mi—re—do—la—so* dallamfrázis előrelendülése a nóta negyedik sorában erőteljesen domborítja ki a so-pentatoniát.

A most következő borsodi hatszótagos változatok távolabbiak ugyan, de rokonságuk felismerhető a fentiekkel:

4. **TEMPO GIUSTO** **ÚJVIKTORNÉ 61 É. BORSODGESZTI 1958**

ANGOLI BORBÁLA SZÉP SELYÉM SZOKNYÁJA
MI BA-JA MI BA-JA, MÁRNEM ILLIK RÁJA

5. **PARLANDO RUBATO** **MIHÁLY LAJOSNÉ 61 É. MÁLYINKA 1954**

HANGONYI BOR BÁ LA RÓZSA SZÍN RU HÁ - JA
H MI BA-JA MI BAJA, MÉRNEM ILLIK RÁJA?

6. **PARLANDO RUBATO** **PETERCSÁK MÁRIA 20 É. MIKÓHÁZI 1959**

UNGÓ RI BOR BÁ-LA ÉGSZÍN KÉK RU - HÁ-JA
IGYAN MI A BA JA HOGYNEM ILLIK RÁ-JA?

Mindhárom rokon dallamban az e_2 hang lényeges szerepet kap, az f_2 mellett még erősödik is. Jellegetes, színes pentaton dallamfordulatok óvják e dalokat a mixolyddá való diatonizálódástól, még ott is, ahol a h-hang (ti) megjelenik (4. és 6. sz. dallam).

A borsodgeszti változatban jól domborodik ki a negyedik sor *re—mi—re—do—so* dallamfrázisa.

A mályinkai változat két helyen is erősen pentatonizál a harmadik (*re—so₂—mi—do—re*) és negyedik (*mi—re—do—so*) sorban. A zempléni mikóházi variáns is két helyen csendül ki erősen, a második és negyedik sorban. A második sor dallamfordulata tiszta pentatonnak fogható fel, ha kettős hangrendszer véve alapul, meggondoljuk, hogy ennek a dallamfrázisnak (*so₂—ti₂—la₂—so₂—mi—re*) öt fokkal lejjebb a 3. sz. dallamban megvan a megfelelője, a negyedik sorban, sőt, magának a mikóházi

nótának a negyedik sorában is, csaknem tökéletes kvintváltásban! (*mi—re—do—la—so*). Az itt elhangzott három balladai dallamváltozatnak Észak-Borsod területén még számos rokona van, kis eltérésekkel, Hegymegen, Tardonán, Bódvarákón, Csobajon gyűjtött dallamaim közt. Más gyűjteményekben e nótatípussal még eddig nem találkoztam.

Az eddigiekkel ugyancsak rokon, nyolcas és ötös szótagszámú két példa egyike kvintváltás nyomait jól mutató la-pentaton dallam, a so-pentaton megfelelője kissé távoli variáns: ez utóbbi dallam közlője az a nótás ember, aki a második strófa dalolásakor bővült la-pentatonban folytatta. Dallamközlése azt mutatja, hogy nemcsak egyszerű hangváltást csinált, hanem hangnemet is változtatott.²

7. **TEMPO GIUSTO** **MOLNÁR BORBÁLA SOB. SÁLY 1962**

KI HAJTOTTAM A LUDAMAT GÉMES KÚTJÁRA,
ARRA GYŰNÁ HÍRÓ FI-A, MEGHA - JIGAL - JA

8. **POCO RUBATO** **VINCZE ANDRÁS 53 É. SAJÓMÉRCSEB 1961**

BÉ VLTEM A KERTEM ALJÁT TISZTA BÚZÁVAL,
ARRA GYŰNÁ KISANGYÁLOM HAKAIAD MÁGÁVAL

Az első dallam az országban sokfelé elterjedt „Kihajtottam a ludamat” k. vígballada tiszta la-pentaton borsodi változata a Délbükkség vidékéről. Dallampárja már gyakran szerepelteti az e_2 hangot. A dalban felcsendülő utolsó két ütem együttes dallamfordulata eldönti a nóta so-pentatonniáját (*re—mi—re—do—so*).

Az előbbieknél nyolcas és hatos szótagszámú változataiban még távolabbi párhuzamot érzünk a kétféle hangsor közt, de a la- és so-pentaton párhuzamának kontúrjai így is kivehetőek. (Lásd: 10; 11.)

Az első egy hang híján tiszta ötfokú, a kvintváltást egyébként már nem őrzi.

Dallampárja a rokonságot a második és negyedik sor hangjaiban árulja el. A la-pentatonról való erős eltérést élesen mutatja a mi-hang beledobbanása a hangsorba. Az utolsó ütemben belevág az idegen ti-hang is, de hatását biztosan ellensúlyozzák a so-pentaton dallamfordulatok a dallam első felében *do—mi—so₂—la₂—so₂—re* és a második felében, befogva, mintegy bekerítve a ti-hangot: *mi—re—do—ti—la—so*.

Már az eddigi példákból is éreztük, hogy a so-pentaton változatok a második sorokat végző trichordokat érintetlenül hagyják ($a_2—g_2—d_2$), s gyakran a negyedik sorokat végző trichordokat is ($d_2—c_2—g_1$). Legdöntőbb változáson viszont az eredeti b hang megy át: eltűnik. Vagy úgy, hogy a so-pentaton változat kikerüli, vagy úgy, hogy az idegen ti-hangot szólaltatja meg helyette. Ugyancsak a b hang eltűnésére figyelünk fel a következő két, nyolcszótagos dallampárhuzamban.

10. **TEMPO GIUSTO** **BARTÓK GÉZÁNÉ 69.É. SAJÓMERCSE**

ZUG AZ ERDŐ, ZUG A MEZŐ, VAJJONKI ZUGATJA?
TALÁN BIZONY BOGÁR IMRE A LOVÁT UGRATJA.

11. **TÁNCLEPÉS** **GÁSPÁR MINÁLYTÓB. MELYKÖVESD**

ZUG AZ ERDŐ, ZUG A MEZŐ, UGYAN KI ZUGASSA?
TALÁN BIZONY RÓZSA SÁNDOR A LOVÁT ITASSA.

Az egyik példa dél-borsodi, tiszavidéki dallampár. Változatai észak-alföldön, különösen a hajdúságban bőségesen elterjedtek. (Lásd 12., 13.)

Az első dallam csak az első és harmadik sorvégező két-két hangban, s a második és negyedik sor kádenciáiban őrzi némi nyomát a kvintváltásnak, egyébként egy hang hiján pentaton. Változata a felső e_2 hangnak kétszer is hangsúlyt ad, háromszor hangsúly nélkül szerepelteti. A ti hang csak az utolsó előtti ütemet intonálja, de ezt az intonációt jól ellensúlyozzák a dallam befejezésének további hangjai (kiemelve: $e_2-d_2-c_2-g_1$). E hangokban nyomban felismerjük a jellegzetes so-pentaton dallamfordulatot.³

A másik dallampár Észak-Borsodra jellemző. A la -pentaton a palócság, a so-pentaton pár Cserehát, felső Abauj tájain elég jól ismert. A kettő közti párhuzam azonban az eddigieknél már eltérőleg alakul. (Lásd 14., 15.)

E két dallam közt kapcsolatot jóformán csak az első sorok mutatnak, ezek teljesen egyeznek hangsoraikban. A második sorban már a so-pentaton dallampár sajátos hangelmozdulást mutat: lényegileg ugyanúgy intonál, mint a la -pentaton, kádenciája viszont amazéhoz képest négy hanggal esik. Ez a g_1 -re ereszkedett kádencia a dallam további vezetésére kihat. A negyedik sornak meg kell ismételnie a második sor kádenciáját, sőt, az egész második sort. A kádencia leereszkedése a finálisra egyúttal szép so-pentaton dallamfordulatot is eredményez ($so_2-fa-mi-re-do-so$), amihez

12. **PAKLANDO RUBATO** **DAFKO JÓZSEF 50.É. MÉRŐCSATTYÓ**

KÉT HETE MÁR VAGY TÁN HÁROM, HOGYA SZÁMADÓMAT
VÁROM AMODA GYÜN AMINT LÁ TOM
EGY NAGY FEKE-TE SZÁ - MÁRON

13. **PARLANDO RUBATO** **VINCENY PÁL 40 É. TISZAVÁLK 1962**

KÉT HE TE MÁR VAGYIS HÁROM HOGYA SZÁMA-
DÓHAT VÁ ROM A MODA GYÜN AMINT LA TOM,
FEKETE HA SÚ SZAMÁRON

hatásosan járul hozzá, új zenei élményt hozva, a harmadik sor frázisa ($do-mi-so_2-$, la_2-so_2-re), új lendületet hozva, hogy ezután, mint második hullám után, végkép elcsendesedjen a dallam a második sor megismétlésével.

A régi szerkezetű dallampárhuzamokat végül két tizenegy szótagos rokondallam összehasonlításával érzékeltetem.

A két pásztordal közül az elsőből már eredetileg is hiányzik a b hang, hangsora tehát nem teljes, a felső e_2 hang ismételt megszólalása megterheli a dallamot, csaknem semlegessé teszi, a harmadik sor közömbössége egészen feltűnő, s csak a negyedik sor frázisai, s utolsó trichordja a második sor végző három hangjának kvintváltásával — teszik pentatonossá a dalt. (Lásd 16.)

Bár nagyterjedelmű ez a dal, a b hang hiánya, a három első hangsor ingadozása, egyszóval a la-pentatonia lazasága jó alkalmat ad a so-pentatonia megszólalásának, a

14. **RUBATO** **CIMER MÁRIA 38 É. RAKACSZÉND 1962**

FEHÉR LÁSZLÓ LOVAT LOPOTT A FE-KE-TE
HA LOM A-LÓI NÁGYOT PÁTÁNT AZ US-TO-RA
BE HALLACCOIT GÖNCVÁ - KÖS BÁ

15. **POCO RUBATO** **CIMER MÁRIA 38 É. BORSODSZÉNTGYÖRGY 1957**

MÉGESKÜDUNK A PAP ELŐTT JAJ A
SZENDI OLTÁR ELŐTT MÉGESKÜDUNK SZÁZMEG
SZÁZSZOR SZERE - TÖÜT TARTÁ NI MAÖSZKÖK

so pentatoniára való átváltásnak. A most bemutatásra kerülő dallam meg is tartja teljesen változatlanul a közömbös harmadik sort, s egyebütt megszólaltatja so-pentaton dallamfordulatait (második sor végén: *so₂—mi—do—re*, negyedik sor végén: *re—do—la—so*).⁵ (Lásd 17.)

Az eddig felsorolt dallamok különböző típusok la- és so-pentaton, illetőleg pentatonos változatai. Két dologban azonban megegyeznek: aránylag nagyobb hangterjedelműek (oktávon túl mozognak), és a finális mindkét pentatonnál ugyanaz a hang. A dallampárhuzamokból pedig a la-pentatonia eredetisége tűnik ki mind a szerkezetben, mind a hangkészletben. Másként áll a dolog olyan régi dallamoknál, melyek kis hangterjedelműek, parallelizmus nélküliek, s második sorvégzőjük a b₃-on van. Ezek közt olyan la- és so-pentaton változatokat fedezhetünk fel — bár nem nagy számmal, melyeknél a finális elmozdulása határozza meg, hogy az illető dallam la- vagy so-pentatonnak fogható-e fel. Ha a finális g₁-en van, la-, ha f₁-en van, so-pentaton dallamról van szó.⁶

16. *PARLANDO RUBATO* *PATVÁROS MINÁLY 89 É. SAJÓMÉRCSE 1954*

TÚL A SAJÓÚJN A SZENDREI HATÁRBA
 EGY NAGY HÁRSFA LEVELEZIK MÁGÁBA
 AN NAK A NAGY HÁRSFA NAK AZ ALJÁ-BÁ
 JUHÁSZ LEGÉNY FURÓ-LJÁZIK MÁGÁ-BÁ.

Ilyen esetekben mindkét jelenséget autentikusnak foghatjuk fel, mint ősi, keleti örökséget, abból a korból, amikor a finális még mozgékony volt.

Olyan la- és so-pentaton változatokat, melyek a finális váltakozásából eredtek volna, eddig hiába kerestem Borsodban.

A so-pentatonia — már a régi típusú — nagyobb hangterjedelmű daloknál is, a borsodi népzében éppen úgy mint az alföldön, dunántúlon, az eredeti la-pentaton belüli hangelmozdulás következményének tetszik.

Az újszerű dallamokra ez méginkább vonatkozik, ha meggondoljuk, hogy a hangterjedelem itt még bővebb.

Figyeljünk meg ezek közül is néhány változatot! (Lásd 18., 19.)

A két dallam felépítése, a sorok intonációja, a ritmus azonos, a két dallam közti rokonság a dallamelcsúszás ellenére is felismerhető.⁷

Még erősebben érezhető rokonság fűződik a következő kupolás szerkezetű la-pentaton dallamhoz: (Lásd 20.)

So-pentaton változatok egész sorát kapcsolhatjuk az előbbihez, e változatok sok kis apró részletben térnek el egymástól, de lényegileg egy típust alkotnak. (Lásd 21—29.)

E dallamoknak számos, gazdag változata van mind közeli, mind távoli vidékeken.⁸

17. *PARLANDORUBATO* *RAKITYÁN ANDRÁS 50É. DUBICSANY 1954*

ENDRE BÁRD ABLA KÁBÁ VAN ÉGY FA
 JUHÁSZ LEGÉNY FURÓ -LYÁZIK ALÁTTA
 FU RO LJA SZÓ BÉHAL LIK AZ ABLÁ KON,
 ÉB RÉN VAN A MEELTŐ SÁGÓS KIS ÁSSZONY

Harc a diatoniával. Dallamingadozások

A so-pentaton bővülése a moll jellegű dór, a dúr jellegű mixolyd és a tiszta dúr skála.

A borsodi népzeneben a két utóbbi gyakorivá válására figyeltem fel. So-pentatonból levezethető dór hangsorú dallamra eddig még önálló példát nem találtam. Egy ízben sikerült megfigyelnem, hogy egyugyanazon dallamközlő — meglehetősen emelkedett, szesz hangulatban so-pentatonból dóros dallamvezetésre tért át (30. sz. dalrész).

A 22. sz. dalt így ismételte meg: (Lásd 30.)

Azzal, hogy dalosom a b-hanggal helyettesítette az eredeti c_2 -t, azt a benyomást keltette, mintha kiigazította, korrigálta volna a mi-re-do-la-so hangsort ($c_2-d_2-c_2-a_1-g_1$) a b-vel, s ezzel ezt a hangsort mintegy visszalendítette la-alaphangúvá. Ez a tonalitásváltoztatás nem szórványos jelenség. A naiv dalosnál különleges, emelkedett lelkiállapotban elég gyakran előfordul — ez a példa, — ha nem is önálló dallamvariáns, csak tonalitásváltás, elég jól érzékelteti azt az utat, mely a so pentatonból a dór hangsor felé vezet. Egyébként a dór hangsorú dallamok zömét legkönnyebb a do meghagyással és fi bővítéssel a la-pentatonból levezetni.

A mixolyddá való bővüléssel szemben a so-pentatonia a borsodi népzeneben is

18. *TEMPO GIUSTO* *LUKANÉNYE (HONTM) K.*

A KI SZÉPLÁNYT AKAR VENNI, HARMATON KÉL
 AZT KÉ-RESNI BARNÁ LEGÉNY HARMATON JÁR
 EL IS VÉ SZI A LEG SZEBBLÁNYT

19. **TEMPO GIUSTO** **VERÉB JÓZSEF 58 É.**
MEZŐCSÁT 1955

TI SZÁ PARTJÁN ELALUDTAM JAJ DE SZOMO-
RÓTÁL - MÓDTAM MÉGÁL - MÓDTAM AZT AZ ÉGYET
BABÁM NEM LÉ - SZÉKA TIED

mutat megfigyelhető ellenállást. Egyes dallamfordulatai fel-felhangzanak, de a h-hang érvényesülése túlsúlyra jut: (Lásd 31.)

Az utolsó sor kétféle befejezése jól jelzi a so-pentatonos dallamfordulat (mi-re-do-la-so) meghátrálását a második befejezési módban.

20. **TEMPO GIUSTO** **BALOGI ISTVÁN 34 É.**
DÉDES 1957

SÁRGA CUKRÓT VÉTTEM A BOLTBA
RÉGELIG MŰLÁ TOK A LAGZI - BA,
RÉGELIG JULIS - KÁM, SEJ RÉGGE - LIG,
MÍG AZ A JÓ ANYÁD ALUSZIK.

21. **TEMPO GIUSTO** **GÁSPÁR MIHÁLY 70 É.**
MEZŐKÖVESD 1960

TÉP BE BABÁM NYOSZOLYÁDAT A FA LIG
HAGY MŰLÁ TOK KI VI LÁ GOS VIR RÁDTIG
RÉGELIG JULIS KÁM SEJ, RÉGELIG,
MÍG AZ A VÉN A NYÁD A LU SZIK

A másik példában a so pentatonia ellenállását elég jól mutatja az első dallamfél két utolsó üteme (so₂-so₂-la₂-so₂-mi-re), viszont kicsendül a második dallamfélben a ti-hang hangsúlyos szerepe, s ezzel a harc a mixolyd javára dől el. (Lásd 32.)

22. **TEMPO GIUSTO** **KULCSÁR LÁSZLÓ 31É**
MÁLYINKA 1986

MÁ LYIN KA - I HE GY TE - TÖN , HE GY TE TÖN

MA GAM SZÁNTOK ÉG YE - DÜL ÉG YE DÜL

NEM A KAP A SZER - TŐM SZERET - NI

23. **TEMPO GIUSTO** **VINCE PÁL 40É**
TISZAVALK 1962

KU KÁS LEGÉNY HA FEL MEGYA PADLÁS RA

SZÁZHÚSZ ÓRÉT RAK FEL ÉGY SZER - DI - Á RA,

SZÁZHÚSZ ÓRÉT RAK FEL ÉGY SZER - DI - Á RA

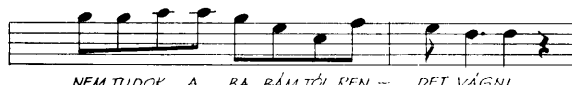

OYERE BABAM, HERT MEGYUNK NEM - SO - KÁ - RA

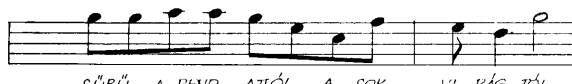
24. **TEMPO GIUSTO** **DARABÓ JÓZSEF 41É**
HARSÁNY, 1950

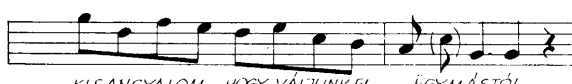
HA KI-MÉ GYÉK ÉN A RÉTPE KASZAL III

NEM TUDOK A BA BÁMTŐL REN - DET VÁGNI

SŐRŰ A REND ATTÓL A SOK VI RÁG - TŐI,

KISANGYALOM HOBY VÁLJUNK EL ÉGYMÁSTÓL

25. **TEMPO GIUSTO** **PONGÓ LÁSZLÓ 41 É.**
TARD 1960

ESTE VAN ESTE VAN, EL MULTKILENC ÓRA
ZÁRVA VAN A RÓZSÁM RÁCSOS KIS KAPUJÁT
MIG A RÓZSÁM RÁCSOS KIS KAPUJÁT NYITJA,
ADDIG A KISPEJ LOVAM SZÁZSZORIS BEMÉGY RAJTA

26. **POCO RUBATO** **CSATÓ BÉNI 38 É.**
SAJÓMERCSE 1954

HA FELMÉGYÉK A MERCESE - I NÁGYHEGYRE,
LETEKINTEK A FA LŰ KÖ - ZEPÉ - RE
ONNAN NÉZEM, KINEK VÁN SZEÉP BARNA LJÁNYÁ,
KINEK NYÍLIK RÓZSA AZ AB LA KÁ BA

27. **TEMPO GIUSTO** **PATVÁROS MIHÁLY 32 É.**
UPPONY 1960

BÁRNÁ KIS LJÁNY, JÓL GONDOLD MEG A DOLGOT
HOVÁ TÉS ZÉD BÜSZKE LEÁNY - SÁ - GO - DOT ?
ÁZ UPPONYI GYÖNGYVIRÁGOS OLTÁR ELŐTT SIRVÁ LETESZEM,
ONNÁN BIZONY VISSZA SOSEM VÉ HE TÉM

28. *TEMPO GIUSTO* **KUTOR IGNÁC 41 É.**
DÉDÉS 1954

HEJ LÁGZI LÁGZI LÁGZI LÁGZI LA KO - DA LOM
NÁLUNK IS LESZ HOGYHA MÁGAMIS Á - KÁROM
KI VÁ GÁ TOM EZT A SÜRŰ KEREK ERDŐT,
HEJ VERJE MÉG AZ ISTEN A CSÁLFÁSZE - RETŐT

29. *TEMPO GIUSTO* **SZABÓ JÓZSEF 59 É.**
ONOD 1954

DE SZERETNÉK CSILLAG LENNI AZ ÉGEN,
A FŐ UTCÁN VÉGIG - SUTNI KEMÉNYEN
ESTE MIKOR A LEG JOBBAN KÉK A GYŰG NÉ,
AKKOR MĒNNÉK A BA BÁMHO MULATNI

A dúr hangsorú bővüléssel szemben még élesebben mutatkozik az ellenállás. A most megszólaló példa két közbülső hangsora felső h-val és fisz-szel bővül, de ezt a bővülést még kiegyensúlyozza a jól pentatonizáló két szélső sor: (Lásd 33.)

A következő két példában fa-val bővült so pentaton fordulat biztosítja a fölényt: (Lásd 34—35.)

Ezzel szemben a h hang és a rákvintelő fisz hang betörése s mindennek tükröző megismétlődése a kupolás szerkezetben győztes marad a sorvégző pentatonos frázisok felett: (Lásd 36.)

A dúr diatonia terjedésének egyik jele tehát a so-pentaton és dúr hangsor ingadozásának eldőlése egy dallamon belül a dúr javára.

30. **KISPÁL GERGELY 61 É.**
MÁLYINKA 1959

NEM AKAR A KISPEJLOVAM A HEGYREMÉN - NI
NEM AKAR A SZERETŐM SZERETNI

De vannak más jelei is.

Felhangzanak olyan dallamok, melyek a maguk egészében a so-pentatonos dallamok dúr változatainak mondhatók. A 33. sz. dallam egyik, nem nagyon távoli dúr változata a sokfelé elterjedt „Sej haj, a bogácsi csárda ki van festve” k. hosszabb sorú variáns.

Hangsorai: $g_2d_2-g_2g_2fisz_2c_2-d_2hc_2a-g_1g_1$
 $h_2g_2-a_2h_2-a_2c_2fisz_2g_2-d_2d_2$ stb.

A 34. sz.-nak egész közeli dúr változata (közönségesen elterjedt)

$g_2g_2a_2-g_2g_2d_2-g_2c_2h a-g_1g_1$ stb.

A 35. sz. közelinek mondható, mindenütt elterjedt dúr variánsa:

$d_2d_2g_1g_1-hd_2-c_2h g_1a-g_1g_1$ stb.

31. **TEMPO GIUSTO** **VIRÁGH PÁL 52 ÉV SAJÓKAZA 1951**

SZÉPÉN HASAD A HAJNÁL SEJ GYONÁ ZSÁNDÁR MEGVÁSÁL
 VASÁT VER Á KEZEMKÉ SEJ BE BETYÁRÁZ ÉGYESRE
 SEJ BE BETYÁRÁZ ÉGYESBE

Szintén a dúr hangsor terjedésének jele a so pentatonos dallamok plagális dúrba hajlása, minden tájon. Ilyen módon gyakran halljuk a 2., 3., 15., 21., 22. sz. dallamokat a finálisnak négy hanggal való felcsúszásával, s ennek megfelelően a frazeológia némi változtatásával.

*

A borsodi népzeneből bemutatott so-pentaton és pentatonos dallamokhoz fűzött megjegyzéseimet az alábbi néhány megismétlő gondolattal foglalom össze:

32. **TEMPO GIUSTO** **LÖRINC PÁL 41 É. BAHORVAT 1955**

EGY ICCE BOR KÉT ICCE BOK MÉGITAS SA MAGÁT
 EZ A PIROS BARNÁ KISLÁNY KIMULÁS SA MAGÁT

Az ismertett so-pentaton (pentatonos) dallamok *plagális jelenségek*. Nem foghatók fel a finális egy hanggal való leereszkedéséből származtatható dallamoknak, mint azt a néhány kis ámbitusú, a la-pentatonban b3.-as második sorvégződésű dalt, melyre a 93. oldalon és a 6. sz. jegyzet alatt utaltam. A borsodi példák nem ezekkel, hanem a nagy hangterjedelmű so pentaton (pentatonos), az ország más területein is régen sokfelé felhangzott dalokkal rokonok, olyanok, melyek felépítésében a parallelizmus nyomai kitűnnek.

E dallamok létrejöttét az autentikus la-pentaton hangsorú megfelelésekhez hasonlítva könnyű elképzelni a g_1 finálisra, vagyis a tonalitás megtartásán belüli plagális

33. **TEMPO GIUSTO** **KULCSÁR RÉZI 18 É**
MÁLYINKA 1946

LÁNYOK LÁNYOK, MÁLYINKA I LÁNYOK
VESSEN LÁNGOT AZ AL SÓ SZOK - NYÁTOR
AZ IS AZÉRT VESSEN TÜZES LÁNGOT
ÁRVA SZIVEM GYÁKORAN MEGCSAL - TÁTOR

dalolással. A naiv énekes a finálison belől is elmozdíthatja a szokott hangsort, erre mutat az említett sajómercsei dallamközlő példája (lásd 2. sz. jegyzet). A so-pentaton képzete

34. **TEMPO GIUSTO** **ZAGRAI ZULISKA 15 É**
ABOD 1937

KÉT ÚT ÁLL ELŐTTEM, MELYIKEN IN - DÚLJAK?
KÉTŐ A SZERETŐM, MELYIKTŐL BÚ - CSÚZZAK?
MÍG A SZŐKÉ - TŐL BÚCSÚZOK, A BARNA HA - RAGSZIK,
IGY HÁT AZ ÉN SZIVEM SOHÁ MEGNEM NYUGSZIK

ősi örökség, mely a rokon keleti népektől elágazott magyar nép zenéjében szívósan továbbélt, s e továbbélés egyik módja lett a hangelmozdításnak említett formája az észak-magyarországi dallamdialektus területéhez tartozó Borsodban is.

35. **TEMPO GIUSTO** **BARÁTH JÓZSEFNÉ 31 É**
HARSÁNY 1941

A MI HÁZUNK ELŐTT VAN ÉGYVADAL -- MA FA
A TE TŐ RE HAZLIK ANNAK MINDEN ÁGA
BÍMBÓ IS VAN RAJTA, CSAK LE VE LE NINCSEN
HÁZASODJ MÉG BABÁM ES VERJEN MÉG AZ ISTEN

BARTA JÁNOS 45 É.
CSERMELY-BÜKMOGYORÓSD 1954

36. *TEMPO GIUSTO*

SÁRGA LÁBÚ PÁCSIR TA PÁ CSIR TÁ

RÁSZÁLLT A KAZAL RA, KAZÁLRA

MINDIG CSAZ AZI CSICSERGI CSÁCSOGJA,

ISTEN VELED MOGYORÓSD FÁ LÚ - JA

A plagális so-pentatonia megszólaltatásában döntő szerepe volt a b-hang (eredeti do) meghátrálásának.

A so-pentatonia itt említett plagalitása mellett szól az a negatívum is, hogy nagy hangterjedelmű, parallel szerkezetű la-pentaton dallamoknak f_1 -re lesüllyedt finálisú so-pentaton megfelelőit más tájak dallamai közt sem találtam.

A plagális, so-pentaton dallamok — mint minden más tájon, Borsodban is szívósan ellenálltak a diatonizálódásnak. Ezt mutatják a mixolyd és dúr irányban bővülő dallamok gyakori pentatonos hangváltásai és a dallamvezetében felismerhető so-pentaton és dúr ingadozások.

Bár a mixolyd és dúr diatonizáció egyre nagyobb mértékben terjed, a so-pentaton jellegzetes dallamfordulatait még nem tudta teljesen háttérbe szorítani.

Lajos Árpád

DAS ERSCHEINEN DER SO-PENTATONIK IN DER VOLKSMUSIK DES KOMITATES BORSOD

Zu den häufig beobachteten Erscheinungen in der Volksmusik gehört die Tonartänderung des Themas bei Variationen der Volksliedtypen. Zahlreiche — sowohl alte als auch neuere — ungarische Volksweisen in la-Pentatonik erscheinen auch im Volksliederschatz des Komitates Borsod in so-Pentatonikvariation.

Bei einem Vergleich der in zwei Tonarten gesungenen Melodien stellte es sich heraus, dass die besprochenen, in so-Pentatonik gesungenen Melodien im Gebiet des Komitates Borsod — zumindest gegenwärtig — plagale Erscheinungen sind, d. h. dass sie nicht als Melodien zu werten sind, die aus einer um einen Ton gesenkten Finalis abgeleitet werden könnten. Zumeist sind es Melodien von grösserem Ambitus, im Gegensatz zu jenen Melodien mit kleinerem Stimmumfang und mit Rezitativgepräge, die im Gebiet des ostungarischen Musikdialektes, vornehmlich in Siebenbürgen vorkommen, wo in den Variationen der so-Pentatonik zweifelsohne das Senken der Finalis um einen Ton erkennbar ist.

Das Entstehen der hier besprochenen so-Pentatonik-Melodien können wir uns auf dem Grundton $g^?$ — mit Beibehaltung der Tonalität, aber mit einer Tonver-

schiebung in plagaler Tonart — leicht vorstellen. Es könnte vorkommen, dass der Sänger aus dem Volke die übliche Tonreihe innerhalb der Finalis versetzt. Die *so*-Pentatonik ist ein aus Urzeiten überkommenes Erbe, das in der Musik des ungarischen Volkes — das sich von den verwandten asiatischen Völkern getrennt hatte — zäh weiterlebte; eine Art des Weiterbestehens war die Form der bereits erwähnten Tonverschiebung im ostungarischen Gebiet des Melodiendialektes, dem auch das Komitat Borsod angehört. Bei der plagalen *so*-Pentatonik kam der Versetzung des Tones *b* (ursprünglich *do*) eine entscheidende Rolle zu.

Die plagalen *so*-Pentatonik-Melodien widerstanden — ganz wie in anderen Gebieten Ungarns, auch im Komitat Borsod — der Diatonisierung. Dies bestätigt der häufige Tonwechsel des pentatonischen Tonsystems, das sich in Richtung der mixolydischen und den *dur*-Modi erweitert, und dies beweisen auch die Schwankungen in der Melodienführung zwischen der *so*-Pentatonik und dem *dur*-Modus.

Obwohl sich die mixolydische und in *dur*-Modi auftretende Diatonisierung immer mehr und mehr verbreitet, konnte sie die Melodienwendungen der *so*-Pentatonik noch nicht gänzlich verdrängen.

Á. Lajos

J E G Y Z E T E K

1. Alföldi példák: Kodály—Vargyas: Magyar népzene példatár: 179., 183., 186., 402., 407., 412., 416., „Tiszán innen, Dunán túl” gyűjt. 102. sz. „Gyöngyvirág” 33. sz. Erdélyi példák: Magyar népzene példatár 180., 401., „Viola” 20., „Tiszán innen, Dunán” túl gyűjt. 110. sz. Dunántúli példák: Magyar népzene példatár 185., 187., Berze-Nagy János: Baranyai gyűjtés I. köt. 188. old./40. sz., 225/1., 227/3., 382/53., 385/57., 439/139., 464/3., 471/11., 477/19., 492/40., 497/46., 503/54., 514/3., „Tiszán innen, Dunán túl” gy. 108., 109. sz. Észak-magyarországi példák: „Gyöngyvirág” 24., „Tiszán innen, Dunán túl” 104. sz.

2.

3. A dal változatai a hajdúságban: Magyar népzene Példatár 186. sz. Dunántúlon: Berze Nagy János Baranyai gyűjtés I. köt. 477. old. 19. sz.
4. Változata, sőt teljes megfelelője Magyar népzene Pt. 181. sz.
5. Kedvelt pásztordallam, változata megvan Dunántúlon is, vö. Berze Nagy János: Baranyai gyűjtés I. köt. 225/1 sz.
6. A *so*-pentaton székely népdalok: „Három árva” (Kodály: 101 magyar népdal), „Árva vagyok, nincs gyámolóm...” Kodály—Vargyas Pt. 142. sz. So pentaton változataik: Kodály—Vargyas Pt. 180. és 179. sz.
7. A *so*-pentaton borsodi változatnak dunántúli változatát 1. Berze Nagy János Baranyai gyűjtés I. 315 old/64. sz.
8. Változatok:
 - A 19. sz. vö. „Viola” gyűjt. 62. sz. (Maros Torda m.). A 22. sz. alföldön terjedt el különösen. Vö. Magy. Népz. Pt. 407. sz., (Csongrád), „Tiszán innen, Dunán túl” gyűjt. 102. old. Vésztő Békés, „Gyöngyvirág” gyűjt. 33. Jászság.
 27. sz. változatai Erdélyben „Tiszán innen, Dunán túl” gyűjt. 110 (Kolozs m.), „Viola” gyűjt. 20. Maros Torda.
 28. sz. változatok a palócság körében leggyakoribbak. Vö. : „Tiszán innen, Dunán túl” gyűjt. 112.

NÉPZENÉNK PROBLÉMÁI EGYDALOLÓ SÜLYI PÁSZTOR ÉLETÉNEK TÜKRÉBEN

Népdalainkat, népünk alkotó ösztönének hangokban kifejeződő, művészi formába ötvöződött produktumait eddig elsősorban mint zenei alkotásokat vizsgáltuk. Zenei szempontok alapján készítettünk elemzést róluk, ezek szerint rendszereztük s vontuk le róluk a következtetéseket. Ezek a zenei elemzések is mélyen világítottak bele népzenénk problémáiba, s az összehasonlító népzene tudomány segítségével pedig nagy területet tártak fel ebből az ismeretlen, csodálatos világból. Azonban magukat a daloló embereket, s a dallamok mögött húzódó életet, a dal és az ember közötti kapcsolatot eddig aránylag keveset vizsgáltuk. Pedig minden alkotás a maga sajátos eszközeivel tulajdonképpen az életet tükrözi. Kapcsolatuk kölcsönös. Ezért a művészi alkotás közelebb visz az élet igazabb megismeréséhez. A művészetet, így a népzene létrehozó, azt továbbéltető élet feltárása pedig mélyebbre vezet maguknak az alkotásoknak a megragadásában.

Ezért igyekeztem népzenénk problémáit egy olyan ember életén keresztül vizsgálni, akinek világában jelentős helyet foglal el a népi zene. Mennyiségileg és minőségileg is tekintélyes, sokrétű népdalkincsrel rendelkezik. Ősi hagyományok hordozója mai változó életünkben. Ezeket a feltételeket együttesen találtam meg Tarjáni András, ma 71 éves sályi pásztorember személyében.

Mivel nemcsak dallamokat jegyeztem le ettől az embertől, hanem hosszú éveken át figyeltem minden megnyilatkozását, így dallamainak használatát, azok változásait is éppúgy szemügyre vehettem, mint a pásztoréletben betöltött funkciójukat. A daloló Tarjáni András on keresztül a népdal állandóan hullámzó életének egy szakaszát láthattam magam előtt. S ez a szakasz éppúgy tükrözi az egészset, mint az alkotás a mögötte rejlő életet.

E sorokon keresztül az embernek s az őt körülvevő világnak bemutatása után elsősorban dallamainak életére szeretnék rávilágítani.

Tarjáni András egy régi pásztorcsalád utolsó pásztorokodó tagja. A nagyapja: Antal, — akinek alakja a család emlékezetének a határán áll, — „pácás bacsó” volt. A pásztor szervezet legmagasabb fokozatát érte el. Hat nyáj birka, hat bojtár tartozott a keze alá. Egész életét bojtárjaival együtt a nyáj mellett, s csaknem mindig a szabad ég alatt töltötte. „Mindig ott háltak, ahol rájuk esteledett.” A bacsó tisztség elnyerése feltételezte a kiváló szakmai tudást. Ez öröklődött aztán az apára s a fiúra is. Ezenkívül a zenei érzék, az ősi dallamkincs, sőt a pásztor személyéhez gyakran kapcsolódó „tudomány” is velejárt ezzel az örökséggel. Tarjáni Antalnak egy boszorkánypatkoltatási esetére ma is emlékeznek a családban. Az apa: András is meg tudta rontani vagy javítani a tehenet. Értett a kutya megnémítéséhez. Mikor úrnapi körmenet volt a faluban, — mondják kiment a temetőre. Leszakított egy-egy marék füvet. Ezt aztán eladogatta. Azt mondta, hogy ha ezzel kiforrázzák a fazekat, akkor „nagyon feles lesz benne a tej.”

Ez az ember rengeteg nótát tudott. A hangszerjátékhoz is értett. Furulyán, sőt „ódalfúvós furulyán” is játszott. S őreá is úgy emlékeznek a faluban, mint aki „a jószágnak felettébb gondját tudta viselni.”

Ilyen ősökre tekinthet vissza Tarjáni András. Vagyont ugyan nem hagytak rá, hiszen szegény emberek voltak, de annál bőségesebben örökölt tőlük hivatásszeretetet, állatokhoz való hozzáértést, készséget a természet jeleiből való olvasásra, régi szokásokat, zenei képességet és jelentős dallamkincset. Nyolc esztendő alatt összesen 352 dallamot jegyeztem le tőle.

Ennek a gazdag dallamkincset hordozó embernek egyenes tartásában, nyílt tekintetében, nyugodt járásában van valami ősi méltóság. Aki közelebbről nem ismeri, nem is sejt, hogy milyen szűkös anyagi körülmények között élte le élete javát.

Egy öreg, rozoga, zsúpfedeles házban látta meg a napvilágot. Háromosztatú falusi ház volt ez, melynek ajtaján a pitarba, onnan az első házba, meg a ház vége felé eső „komorába” lehetet jutni. Az első házban gömbölyű kemence volt, melyet a konyhából lehetet fűteni. A füstje is itt ment ki a szabadkéményen. Az egyetlen szoba bútorzata is szegényes volt. Két nyoszolya (hat tagú volt a család) egy láda, egy lóca meg egy asztal képezte teljes berendezését. A mestergerenda szolgált még a borotválkozó szerszámok s a házban fellelhető írárok (levelek s biblia) eltevésére. A szoba díszét a falra akasztott szép „rózsás tányérok” adták, meg egy nagy Mária kép, egy Kossuth kép s a katonai szolgálati kép, akkori szokás szerint Ferenc Jóskaival ékesítve.

Öltözete is a legegyszerűbb volt. Gyermekkorában télen gatyát, vagy nadrágot, s „untercikket” adtak rá, tavasztól késő őszig meg csak egy korcos inget. Legény korában, s később meg csizma, gatyá, lobogós ujjú ing, szűr, bunda képezte a ruházatát. Ma már ezek a régi ruhadarabok elmaradtak. Uniformizálódó munkaruházatán már csak a régi tollas kalap, s a kampós juhászbot emlékeztet az ősi foglalkozásra.

A család táplálkozása is egyoldalú és szegényes volt. „Reggelre pirítós kenyér vót fokhagymával — szól az emlékezés. Délbe’ valamilyen leves. Krumplileves, përgelt leves, bableves vagy galuska. Este meg mikor mi vót. Kukoricagörhe meg kukoricamálé vót legtöbbször. Nagyritkán húst is kaptunk.”

A szülői nevelés túlnyomórészt verésből állott akkoriban. „Szegény jó édeapám csak akkor nem vert még, mikor nem érkézett. Egyebkor mindig megvert”, mondja Tarjáni András. Ajándékot egyetlen egyszer kapott gyermekkorában. Egyik vásárból szép tollas kalapot hozott neki az édesapja. Olyat, amilyet csak a parádés kocsisok viseltek. Éppen beteg volt a kis Tarjáni András, Úgy megörült a kalapnak, hogy egészen „megkönnyebbedett” a betegségében.

Iskolába igen keveset járt nem csoda, ha nem vágyódott nagyon a tudomány után, mert akkoriban azt is csak pálcával osztották. Írni-olvasni csak a katonaságnál tanult meg. A jószágot azonban kezdettől fogva nagyon szerette. Akkor volt boldog, ha már gyermekkorában is kapott valami megbizást az állatok körül.

A szegényes körülmények, a szűkös táplálkozás mellett mégis boldog és megelégedett volt mindig. Annak is hogy tudott örülni, mikor feleségével földbevájt kis pincelakást szereztek életük kezdetén. S szorgalmas munkájukat dicséri az a takaros kis saját családi ház, ahová életük alkonyán eljutottak. A szegénység diktálta igényeit azonban akkor is megtartotta, mikor már többre is teltt volna. Reggelire ma is csak egy kis kenyeret eszik. Legfeljebb egy kevés szalonna kerül még mellé.” Mer’ ha az embër megészik egy falatot, ugyanúgy kiéhézik, mintha megészik egy karajt. Délre még a szalonnától is majd éhénveszik. Így hát féléslegés sokat énni” — szól Tarjáni András

filozófiája. Délben legtöbbször lebbencsleves járja. Néha krumpli, nagyritkán hús is kerül bele. Jóformán azonban hétről-hétre ez a legfőbb tápláléka. Vacsorára is ennek a maradékját eszi meg. Ezen a koszton van talpon kora hajnaltól (mert nyáron már 2 órakor felkel, ha azt akarja, hogy „a nap ne a hodályba érje a birkát” (sötét estig. Járja tűző napon a hegyoldalakat a nyáj után, feji gondozza 300 birkáját, gémeskúton húz itató vizet nekik. S mikor a vizet megitta a sok birka, újra telehúzza a vályút vízzel, hogy az utána itatni jövő pásztortársa ne üresen találja. Mégis boldog és megelégedett ember. Az ajkát sohasem hagyja el a nóta.

Élete nagy részét ő is kint töltötte a szabad ég alatt, a jószág mellett. A tanyák, az ólak, a hodályok, a hatalmas legelők s az állatok körül tevékenykedő pásztoremberek képezték elsősorban az ő világát. Ha életében szórakozásról lehet beszélni, ezt csak a pásztortársaival végigdalolgotott esték, s a családja körében, jóbarátok részvételével eltöltött nótás, beszédes alkalmak jelentették számára.” A szórakozásunk az vót — meséli felesége, Mari néni — hogy esténként összegyűltünk a többi családokkal. Majd mindég nálunk győttek össze. Itt ebbe a házba’ is mindég tele vagyunk télen. Ide gyönnek mind a szomszédok beszélgetni. Mikor összegyőttek a szomszédok, akkor András danolt nekik, furulyázott, meg mesélt. Mondott ő olyan meséket!”

Könyvet sose olvastak. András bácsi legfeljebb a kis bibliából olvas egy keveset. Színházban, moziban sohase voltak. Bálba, multságba nagyritkán, csak fiatal korukban jártak. Ilyen körülmények között aztán nem csoda, hogyha örömet találja Tarjáni András a dalolásban. Ebben éli ki egyes-egyedül a szép utáni vágyát. Itt kapja meg azt a felüdülést, azt a szellemi táplálékot, melyet a munkája után többé-kevésbé minden ember keres. Nem csoda hát, ha ezt az egyetlent olyan nagyon szereti.

Dallamainak nagy részét, legősibb és legértékesebb rétegét bojtárkodás közben édesapjától tanulta. Családtagjai is csak a pásztori munkában való segédkezés közben sajátítottak el az ő dallamkincséből. Felesége pl. aki jó nótás ugyan, s mindég boldogan hallgatta férje dalolását, jóformán semmit sem tanult meg ezekből a dallamokból. Ezeket mindég csak hallgatta, de nem dalolta vele. Ezért csak a lánykori summásnótáit tudja igazán, melyeket a summásmunkával járó aktív dalolási alkalmakon sajátított el. Gyermekei és unokái közül is csak azok tudnak a Tarjáni András dalaiból, akik gyakran segítettek pásztori munkájában s munka közben is vele daloltak. A házi összejöveteleken történt nótahallgatás nem volt elegendő arra, hogy azzal meg is tanulják a dallamokat. Ez is bizonyosága annak, hogy népzeneink fennmaradását, sőt zenekultúránk terjedését is igazából csak az aktív zenélés tudja szolgálni. A passzív hallgatás nem elegendő hozzá.

Tarjáni Andrásnak édesapján kívül még két jelentősebb daltanulási forrása volt: egy fiatalkori parasztleány jóbarátja, „Czövek Farkas Pësta”, és a katonaság. Az előbbtől tanulta meg újstílusú dallamainak nagyrészét. Neki köszönheti, hogy a pásztornótákon kívül a falu többsége által ismert és használt parasztdalokból is szép számmal tud. A katonáskodás időszakában sajátította el katonanóta kincsét. Közöttük sok a régi értékes dallam meg közismert, de szép világháborús katonanóta, s van bennük sok érték-telen mődal sőt sláger is.

Természetesen nem minden dallamot tanult meg, amivel életében találkozott. Bizonyos elvek szerint értékelte, szelektálta az elébe került dallamokat, s az arra érdeme-eket tanulta meg csupán.

„Akit szerettem, arra törekedtem, hogy megtanuljam. Akit nem szerettem, nem tanultam meg” — mondja. Vannak azután olyan dalai is, amelyeket igyekezett ugyan megtanulni, de annyira idegenek az ő világától, sajátos gondolkodásmódjának megfelelő

zenei nyelvtől, hogy csak bizonytalanul tudja őket. Maga is úgy találja, hogy pl. a „Vihar a levelet” meg a hasonló dalok bizony „nehezebbek”.

Első pillantásra úgy látja az ember, hogy a zenei érzékelésnek még azon a fokán áll, mikor valaki a legegyszerűbb zenei egységnek a szöveges dalt hallja. Nem vonja még el belőle a szövegtől függetlenül külön a dallamot vagy a ritmust. Csak együtt hallja őket, s a dalhoz elsősorban a szöveg tartalma felől közeledik.

Több megnyilatkozása volt Tarján Andrásnak is, amiből arra lehetett következtetni, hogy ilyen módon viszonyul a zenéhez. A gyermekdalra, vagy a fonóban tanult dalokra pl. kicsinylőleg mondja: „Az is nóta? „Nem azért, mert nem szépek, hanem azért, mert a gyermekek, s az asszonyok megnyilatkozásait alacsonyabbrendűnek tartja a komoly férfiemberénél, különösen ha tekintélyes pástorról van szó. S a városi műdalok, bár elismeri róluk, hogy „nehezebbek” mégis magasabbra kerülnek értékmércéjén, mert az ő szemében a saját helyzeténél, életnívójánál sokkal magasabban levő emberek világát képviselik.

A reális érzék kétségtelenül erősebb, elsődlegesebb nála, mint az esztétikai. Amikor megmutattam neki pl. a töviskesei legelőn készült fényképfelvételt, akkor is öntudatlanul ez a realitás iránti érzék nyilatkozott meg elsőnek szavain keresztül. A képen látható ködben úszó hegygerincekből, a bükki táj szépségéből mit sem vett észre. Megnézte a képet. Elégedetten mosolygott, s egyetlen megálapítása ez volt rá: „Azér’ milyen jó húsb’ is vannak ezek a birkák” Jól végzett munkájának eredményét, igazolását kerestess látta meg először a képen. Ez okozott számára igazi örömet nem pedig a rajta látható festői táj szépsége.

Ha azonban mélyebben megvizsgáljuk a zenéhez való viszonyát, magasabbfokú zenei megnyilatkozásokkal is találkozunk nála. Megvan a képessége a szöveg és dallam szétválasztására, egymástól külön való felfogására is. Erre az absztrakcióra már csak azért is el kellett jutnia, mert az éneklésen túl hangszerezen is játszik. Ennek pedig előfeltétele az, hogy szövegtől különválasztva is vissza tudja adni a dallamot is. Az is szokása, hogy egy-egy kedves nótája dallamát néha szöveg nélkül eldúdogatja magában. Tudja pl. a szövegtelen katonai trombitajeleket is. Bár ezek legtöbbször utólagosan szöveget költöttek az egyszerűbb katonák. De az „extra marsot” szövegtelenül tudja. Absztrakciós képessége birtokában az egyes zenei elemekre külön tud figyelmét irányítani, függetlenül a többitől. Így az újstílusú dallamok zöme azért tetszik neki, mert „pattogósabb,” mint a hallgató. Mikor egy mari dalt énekeltem előtte, (Puro tanyet. . .) nagy tetszéssel hallgatta, s azt mondta rá: „Ej, de hatalmas nóta!” — pedig ennek szövegéből egy szót sem értett. Itt már igazán csak a dallam szépsége ragadhatta meg. Tetszésnyilvánításához kétségtelenül az is hozzájárult, hogy ennek a dallamnak hangneme, lejtése nagyon közel állott az ő régi, kedves pástornótáinak dallamosságához. Amit pedig sajátjának érez az ember, azt szereti, és szépnek is tartja.

Hogy az érzelmi elemek iránt is milyen fogékony, bizonyítja pl. a Görög Ilona ballada, vagy az Árva madár. . . kezdetű dal meghallgatása után tett kijelentése: „Nagyon szép, mert igazán szívreható!”

Ha dallamainak csoportosításánál Járdányi Pálnak a dallamrajz alapján álló rendszerező elvét követjük, akkor négy csoportot különböztethetünk meg Tarjáni András dalaiban. Az I. csoportba sorolhatjuk azokat a dallamokat, melyeknek kezdő sora magasabb a záró sornál. Ezek nagyjából olyan dallamok, melyeket Bartók „rég stílus”-nak nevezett, Kodály pedig a „népzene ősrétege” elnevezéssel határolt el. Egyik szép példája a következő dallam.

8
VII—9

8 (5) b3
Sály (Borsod m.)
Tarjáni András 65 é.
Barsi Ernő (1959. aug.)

PARLANDO RUBATO

PAL - LA - GON LE - GEL A JU - HOM
DE SZÉ - PEN SZÓL A KO - LOM - POM
KÉT SZÉ - LIN ÁLL A BOJ - TÁ - ROM
KÖ - ZE - PI - BE JA SZA - MÁ - ROM

A dallamrajz alapján való csoportosítás kitágítja a régi stílusként meghatározott kategória kereteit, amennyiben ide sorolhatjuk az 5 és 6 soros, sőt a 1 pentaton dallamokon túl a pentaton fordulatokat tartalmazó, de s végű dallamokat is.

Így pl. 5 soros formája ellenére ide vehetjük ezt a szép régi, és nagyon kedvelt dallamú népdalt is. (Dallamára még 15 másik szöveget is énekelt Tarjáni András).

6
VII—9

b7 4 (5) bVII
Sály (Borsod m.)
Tarjáni András 68 é.
Barsi Ernő (1962 aug. 3.)

PARLANDO RUBATO

IS - TE - NÉM, IS - TE - NÉM
KI - NEK TĚ - GYEK PA - NASZT
KI - NEK TĚ - GYEK PA - NASZT?
HO - LÓT SZÁZ KŐ ZÓIT SÉM
TA - LÁ - LOK EGY I - GAZT.

2. Istenem, Istenem,
 Hol lesz meghalásom,
 Hol lesz meghalásom?
 Vagy erdőn, vagy mezőn,
 Vagy a puszta síkon.

3. Vagy erdőn, vagy mezőn,
 Vagy a puszta síkon,
 Vagy a puszta síkon.
 Hol a sárga rigó
 Fűtyül sírhalmomon.

Összesen 76 I. csoportba sorolható dalt énekelt Tarjáni András. 77.-nek ide vettem még egyetlen gyermekdalát is, mivel önmagában kevés önálló csoport felállításhoz.

A II. csoportba kerülnek azok a dallamok, melyeknek kezdő és zárósora azonos. Ezek megegyeznek az „új stílus” eddigi meghatározásával. Ide sorolható dallamainak száma 131.

Szép példája a következő katonanóta:

11
 1 — 11

1 (5) 5
 Sály (Borsod m.)
 Tarjáni András 68 é.
 Barsi Ernő (1962. aug. 3.)

GIUSTO J=88

FERENC JÓSKA, HA BEVÉTTÉL HUSZÁRNAK,
 GONDJÁT VISELD A JÓ ÉDÉS ANYÁMNAK!
 MER'HA GONDJÁT NEM VISELÉD SZÉGÉNYNEK.
 NEMSIÓGÁLOK CSAK A NAGYJÓ ISTENNEK

A III. csoportot az a 73 dallam alkotja, melyek fordulatain a népies műdal hatása érezhető.

A IV. csoportba pedig 55 népies és 12 egyéb műdal került.

Tarjáni András dallamkincse nem egyetlen formába merevedett, mechanikusan elsajátított dallamok összessége, hanem éppen olyan állandóan hullámzó, változó folyam, mint a népdalok egésze. Az ő dallamkincsén is ugyanazokat a jellegzetességeket szemlélhetjük, melyeket a népközösség által használt, állandóan alakuló, változó népdalok életén is láthatunk.

Az első sajátosság, ami Tarjáni András dallamanyagán szembetűnik az, hogy a hozzá eljutó dallamok mindig csak az ő zenei gondolkodásmódjának legjobban megfelelő dallamvilág sajátosságaihoz igazodva kerülnek bele a dallamkincsébe. Vannak a tudatában olyan mélyen gyökerező, sajátos dallamok, dallamfordulatok, melyek sokszor szinte egészen elhomályosítják a tudatába jutó újabb dallamokat (különösen ha azok idegen lej-

tésúek, s eltérőek ezektől a dallamoktól), úgyhogy azokat is csak a saját dallamára alkalmazza. Talán ezzel magyarázható, hogy egy-egy dallamra a különböző dalok egész sorát énekl. Nemcsak a régi, hanem az újstílusú dallamok esetében is gyakran találkozunk nála ezzel a sajátossággal.

Így pl. a Pallagon legel a juhom... dallamára még 23, s az újstílusúak közül a fentebb közölt Ferenc Jóska, ha bevettél... dallamára még 4 egészen más szöveget is énekel.

Ennél az oknál fogva énekelheti néha a megtanult műdalszöveget is népi dallamra, mint a következő Fráter Lóránd-szöveget is.

10
1 — 9

4 (5) 4
Sály (Borsod m.)
Tarjáni András 69 é.
Barsi Ernő (1963 II. 2)

PARLANDO RUBATO

DE SZER-RET-NÉK KICSINY GYERMÉK LÉNNI
GYERMEKSÉGEM VISSZA TUDNÁM SÍRNI
SZER GYERMÉKKOR, JÖJJ VISSZA ÉGY SZÓRA
RÓZSA, RÓZSA, FEHÉR ŐSZI RÓ-ZSA

De az ellenkező folyamat is megfigyelhető Tarjáni András dalolásában. Ugyanazok a dallamok elváltoznak, variálódnak a folytonos használat közben. A variálás egyrészt Tarjáni András teremtő fantáziájának következménye, másrészt a tudatába hirtelen előretörő régi dallamfordulatok hatásának is betudható. Nézzük meg pl. a „Pallagon legel...” kezdetű dallamnak változásait. 3. sorában a hangoknak ez a sorrendje: r d t, l, d m r d (3 alkalommal énekelte így) a következőképpen is változott: r d t, l, m m r d (10 esetben) meg r d t, l, l, m r d (11-szer). A 4. dallamsor d r l, s, d t, l, l, (11.-szer) ilyen formában is gyakran előfordult: d t, l, s, d r l, l, (5 esetben). Az utóbbi időben pedig ebben az egészen megváltozott formában énekelte: d r m d m r l, l, (8 esetben). De még a nagyon biztosan rögződött és többnyire egyformán m r m r m r m l hangokkal énekelt első sor is hangzott el a következő formában: l s l s d' d' t l.

Melizmát aránylag ritkán használ. Néha azonban díszíti énekét s a más és más melizmák is változatosabbá teszik ugyanazt a dallamot.

Figyelemreméltóak variálás szempontjából a műdalai is. Annnyira idegen tőle a hangsoruk, a felépítésük, hogy csak a népdal sajátosságainak megfelelően tudja átvenni őket. Nemcsak a pentatoniától idegen félhanglépéseiket tünteti el, hanem az ún. „hallgatónótá”-ból gyakran keményebb veretű giustót is formál.

A variáláson kívül a dallamok kopásának, romlásának jelenségével is találkozunk Tarjáni András dalolásában. Ennek leggyakoribb formája az oktávtörés. Általában

akkor énekel vele a népi énekesek, mikor a dal nagy ambitusát nem győzik hangterjedéssel, s oktávval mélyebben folytatják a megkezdett dallamsort. Tarjáni András ellenkező módon is használja az oktáv törést. Mikor mások előtt, vagy pedig mikrofonba énekel, akkor az ereszkedő felépítésű dallamok végét nem éneklí természetes mély fekvésükben, hanem oktávval magasabban, hogy a hangja annál „hatalmasabban” szóljon.

Az is megesik, hogy a dallam 3. 4. sora, (melyet általában meg szoktak ismételni a népi énekesek) annyira előtérbe kerül az emlékezetében, hogy egyszerűen erre éneklí tovább a dallamot.

Műdaloknál is gyakran éneklí féldallamot, 3. 4. dallamsorra énekelve végig az egész szöveget.

Előfordul nála a dallam felejtésének egy olyan foka is, melynél a hangnem érzése borul fel a dallam végére. Megegyező 1. és 4. sorú formánál pl. a moll hangnemben kezdett dallam a visszatérésnél dur dallammá változik.

Dallamaihoz kapcsolódó verseit vizsgálva rendkívül sok szép, költői szöveget találunk közöttük. Nemcsak a pásztorélet tárul elénk ezekből a dalokból, hanem régi híres betyárok alakjai, a magyar múlt keservei és örömteli pillanatai, s a magyar ember sok-sok jellemvonása elevenedik meg bennük. Szinte nincs olyan emberi érzés, ami hangot ne kapna dalaiban. Milyen gazdaggá formálták ezek a dalok Tarjáni András érzelmi világát.

Érdekes jelenség dalhasználatában a dallamok elváltozásához hasonlóan a szövegvariálódás is. Pl. a Pallagon legel... dallamára 1959. nov. 12.-én a következő szöveget énekelte:

*András felé van az idő
Derül borul mindenfelől.
Nem találok annyi helyet,
Huva lēhajtsam fejemet.*

1960. jan. 15.-én pedig ezt a dalszöveget így variálta:

*András felé van az idő
Tornyosodik már a félhő.
Sírnak rínak a bárányok
Változtatnak a bojtárok.*

A pásztorélet és a pásztor dallamkincs szoros kapcsolatára mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy dalszövegeinek kifejezései, jelzői sok esetben ugyanazok, mint a prózai beszédjében használatosak „Beléd száll a fényes balta...” éneklí egyik dalában. S mikor elbeszéli édesapjának a sorsát, hogyan szerezte vissza egyszer az ellopott tinóját a disznóshorváti erdőben legeltető pásztoroktól, elbeszélésében is azt mondja: „Látja ám édesapám, hogy a fényes balta be van vágva az ajtófélbe.”

Aki nem ismeri közelebbről a pásztoréletet, nem is sejti, hogy a pásztor dalok szövegeinek egy-egy jelzője vagy megállapítása mögött mi minden rejtőzik. Mennyire a reális életet adja vissza, s milyen súlya van minden egyes sorának. Felületes szemlélő előtt pl. a kedvelt Pallagon legel a juhom... kezdetű pásztorótában a második szöveg-sor: De szépen szól a kolompom... nemcsak a szemlélő által történt leírás csupán, hanem sokkal több van mögötte. A pásztorok ugyanis rendkívüli gondossággal és hozzáértéssel válogatják össze a csengőiket és kolompjaikat, s büszkék is a „jó szólású csengőre. Tarjáni András egyik széphanjú csengőjéért pl. egy álló napig kaszált. Két széphanjú kolompját” és „pérgőjét” (kisméretű kolomp) Tiszacsegén vásárolta darabonként 24 illetve 12 Ft.-ért.

Tekintélyes összeg ez egy pásztorkeresetből. S az, hogy milyen nagy utat tett meg, míg Sályból Tiszacsegére eljutott néhány széphanú kolompért, mutatja, mekkora áldozatot hozott megszerzésükért. (Valószínűnek látszik, hogy a kolompok, csengők hangjainak összeválogatásában bizonyos népi harmónia érzék nyilvánul meg. Ennek feltárása további kutatások feladata lesz. Annyi bizonyos, hogy hangjuk után válogatja ki a pásztor csengőit, kolompjait, s a válogatás után egyszerre is összerázza őket. Hogy ehhez az összeválogatáshoz való érzéket sokra tartja Tarjáni András, elárulja a tiszacsegei csengővásárról bizonyos büszkeséggel elmondott emlékezése: „Mikor összeráztam őket, hát összecsdültek a bámulására.”

Ha az ember nemcsak messziről hallgatja a kolompszót, hanem közelről is megismeri a pásztoréletet, mennyivel mélyebbre jut a pásztorélethez megértésében.

Aki megismerte Tarjáni Andrást az tudja igazán, hogy mennyire az életet éneкли, mikor pl. ilyen strófákat dalol:

*Csörög csattog a vasajtó
Talán gyön a tömlőtartó.
Hányja-veti fejem alját,
Nem ástam-e ki a falját.*

Hogy átérzi dalolás közben ennek a mondanivalóját. Hiszen az édesapja is annak köszönhette az életét, hogy a boszniai fogságból egykor megszökött a bicskával kibontott falon át.

Költészetté vált élet, s az éneklésen át újra életté váló költészet: ez Tarjáni András dalkincse.

Barsi Ernő

Tarjáni Andrást hallgatják a fonóban

PROBLEME DER UNGARISCHEN VOLKSMUSIK. WIE SIE SICH IM LEBEN EINES HIRTEN VON SÁLY WIDERSPIEGELN

Unsere Volksmusikwissenschaft untersuchte die Volkswesen vor allem als Musikwerke und versuchte mit den Mitteln der musikalischen Analyse in dieses Gebiet einzudringen. Doch erstreckten sich die Untersuchungen kaum auf den Sänger, auf das Leben, das hinter diesen Liedern steckte, und die Beziehungen, die zwischen dem Lied und dem Menschen bestanden. Ein jedes Kunstwerk widerspiegelt mit seinen arteilgenen Mitteln das Leben; bringt uns einer Erkenntnis des Lebens näher. Eine Darstellung des Lebens, das diese Kunstwerke gezeitigt hatte, führt zu einer besseren Erfassung der Kunstschöpfungen.

Die Beziehungen zwischen der Volksmusik und dem Menschen bildeten den Gegenstand meiner Untersuchungen, die sich mit dem liederkundigen, 71jährigen Hirten András Tarján vorgenommen hatte. Er ist der letzte Sproß einer uralten Hirtenfamilie, der seines Zeichens gleichfalls Hirte ist. Die Liebe zu seinem Beruf, seine Sachkenntnis, die Fähigkeit, aus Naturerscheinungen folgern zu können, seine abergläubischen Vorstellungen, alten Bräuche, sein musikalisches Talent und sein Liederschatz sind das Erbe, das von seinen Hirten-Vorfahren auf ihn überkommen ist. Während der vergangenen acht Jahre habe ich 352 seiner Melodien aufgezeichnet.

Das Leben, das dieser Kenner vieler Melodien lebte, war einfach. Die Schule hatte er kaum besucht; Lesen und Schreiben lernte er beim Militär. Wenn wir dies bedenken, wundert es umso mehr, daß die Texte seiner nach dem Gehör erlernten Lieder sowohl quantitativ als auch das Dichterische betreffend einer Antologie gleichkommen. Er kannte nur ein einziges Buch: seine kleine Bibel. Niemals in seinem Leben hatte er ein Theater, ein Kino besucht. Den Rundfunk hörte er erst in allerletzter Zeit, aber auch dann nur selten.

Seine Kleidung und Ernährung sind denkbar einfach. Gegenwärtig trägt er zwar schon ein uniformisiertes Arbeitsgewand; vor kurzem aber war er noch so gekleidet, wie es bei den ungarischen Hirten üblich war: er trug ein Hemd mit weiten Ärmeln und die breiten Hose (gatyá) aus hausgewebter Leinwand und Stiefeln. Gegen Regen und Wind schützte ihn der buntgestickte Mantel aus Grobtuch (szúr), gegen die Kälte der mit dem Fell nach außen gekehrte Schafspelz. Dazu hatte er einen breitrandigen Hut mit Federschmuck.

Auch heute noch ißt er zum Frühstück nur Brot. Zum Mittagessen bereitet er sich fúrgewöhnlich eine Mehlspeissuppe (lebbencs); davon läßt er etwas für das Abendessen. Nur selten ißt er Fleisch oder gekochte Mehlspeisen, wenn ihm nämlich seine Frau wöchentlich einmal das Mittagessen auf die Weide bringt. Im Sommer steht er jeden Tag um zwei Uhr auf; melkt seine Schafe; wandert mit ihnen von einer Bergweide zur anderen, bis zum späten Abend. Zieht täglich aus dem Schwengelbrunnen das Trinkwasser für seine 300 Schafe. Nur selten begegnet er Menschen. Und dennoch ist er glücklich und zufrieden. Er singt auch dann, wenn ihn niemand hört und hat seine Freude daran. Das Lied und seine Schalmel machen ihm die Einsamkeit erträglich und schön. In der Musik findet er volle geistige und ästhetische Befriedigung.

Die Hauptquellen, aus denen er seinen Liederschatz schöpfte, waren sein Vater, ein Jugendfreund und die Kameraden beim Militär.

Bei der Systematisierung seines Melodienschatzes ging es vor allem um die Absonderung der Volkswesen von den Kunstliedern. Durch eine Aufteilung der Volks-

lieder auf zwei Gruppen ergaben sich vier Kategorien: I. Die erste Zeile des Liedes wird in einer höheren Lage gesungen, als die letzte Zeile. Kennzeichnend für diese Gruppe ist außerdem die Pentatonik; die Vortragsweise ist eine Art Parlando. (B. Bartók nennt diese Kunstform den „alten Stil“; Z. Kodály hält sie für die „Urschicht der Volksmusik“). Hierher lassen sich 77 Lieder Tarjáni's einordnen.

II. Jener Gruppe von Liedern, bei denen die erste und letzte Zeile völlig gleich klingen — es sind dies neuere Melodien der Volksmusik — gehören 131 Lieder Tarjáni's an.

III. Den Volksliedern, die wie Kunstlieder anmuten, lassen sich 73 Lieder zuteilen.

IV. Diese Gruppe bilden die Kunstlieder volkhafter Prägung, u.zw. 55 Lieder. 12 Lieder ähnlicher Art schliessen wir gleichfalls dieser Gruppe an.

Tarjáni's Lieder sind nicht formgebunden: seine Vortragsweise ändert sich ständig. Während meiner achtjährigen Sammeltätigkeit konnte ich zahlreiche Varianten ein und derselben Melodie aufzeichnen. Doch konnte ich auch das Gegenteil beobachten: Melodien gleichen sich Volkweisen an, die er besonders lieb hat und die tief in seinem Bewußtsein wurzeln. Auch die Übernahme der Kunstlieder erfolgte nicht mechanisch: er paßte sie den Gesetzmäßigkeiten der Volkweisen an oder sang einfach den Text zu Volksmelodien (s. Melodiengruppe III). Einige uralte Melodien leben in ihm so wirksam und beständig fort, daß er — insofern es das versmaß gestattet — ganze Reihen von Texten zu diesen Melodien singt.

Gewisse Anzeichen, wie der Oktavenbruch oder die Veränderung der Tonart innerhalb einer Melodie lassen auf eine gewisse Dekadenz seiner Melodien schließen. Bei Liedern, bei denen die erste Zeile mit der vierten übereinstimmt, kommt es vor, dass die in *moll* begonnene Melodie in *dur* endet, oder umgekehrt.

Die Texte seiner Hirtenlieder beziehen sich auf Erlebnisse des Hirtenlebens und auf die ungarische Vergangenheit. Tarjáni variiert seine Texte. Ausdrücke und Attribute seiner Umgangssprache stimmen mit der Ausdrucksweise seiner Liedertexte überein. Alles, was in den Liedern gesagt wird, hat einen tieferen Sinn. „Szépen szól a kolompom...“ Daß die Kuhglocke schön klingt, ist nicht nur eine Feststellung, denn die Hirten pflegen ihren Leittieren sorgfältig ausgewählte, aufeinanderabgestimmte Glocken um den Hals zu hängen und sind stolz darauf, wenn die Viehglocken harmonisch zusammenklingen. Es ist anzunehmen, daß beim Aufeinander-Abstimmen der Glocken ein gewisses volkhaftes Harmoniegefühl mitbestimmend war.

Das Leben von András Tarjáni erlangte seine Vollendung im Lied; durch den Gesang wurden diese Melodien wieder zum Leben.

E. Barsi

A ZEMPLÉNI HEGYVIDÉK NÉPI KULTÚRÁJÁNAK KUTATÁSÁRÓL

AZempléni hegyvidék, korábbi elnevezése szerint az Eperjes-tokaji hegylánc, Szlovákia területén, Sáros megyében kezdődik, Abaúj és Zemplén régi megyehatárán délnek tartva, Mád és Tokaj környékén szakad meg a síkság felett. A természeti szépségekben bővelkedő hegylánc átlagos magassága 400 m körül van, s a középső részét — különösen Háromhuta községtől északra — valóságos úttalan rengeteg foglalja el. E vidék szívében van a Dorgó, hazánk ritkaság lúcfenyvese. A falvak jórészt a hegység keleti és nyugati lejtőire települtek, csak a harántfutó völgyekbe merészkedett be és települt meg az ember. E vidék történeti emlékekben is igen gazdag. Erősen romos várai (boldogkői, regéci, füzéri, tokaji és sárospataki) a tatárjárás, török-idők és a szabadságküzdelmek emlékét hirdetik. A szerencsi Árpád-kori templom, az 1290-ben épített Omodé vár, a gönci huszita házak, a vizsolyi biblia és kelyhek, az ősi sárospataki kollégium, a regéci és hollóházi fajance, a Tokaj vidéki szőlőkultúra, az üveghuták és szalajkák emlékei a Zempléni hegység nagy, történelmi kultúrájáról tesznek bizonyosságot.¹

A Zempléni hegyvidék népi kultúrájának feltárásával a néprajzi irodalom, más tudományokhoz hasonlóan — az utóbbi évektől eltekintve — nem sokat foglalkozott. Hivatásos etnográfus, évtizedek alatt, csak egyszer-egyszer vetődött el a vadregényes hegyvidék községeibe, pedig gazdag hagyományairól mindegyik hamar tanulságot tesz. Különösen a hegyvidék belsejéhez közeleső községek — így Mogyoróska, Baskó, Regéc, Arka, Háromhuta, Komlóska, Telkibánya, Kis- és Nagyhuta — valóságos élő néprajzi múzeumok.

Az intézményes és szervezett kutatás aránylag elég korán megkezdődött s ezek a megmozdulások jórészt Sárospatakhoz, a református főiskolához kapcsolódtak. A 18. század végén itt készült az első magyar népmesegyűjtemény,² a 19. század legelején már dalokat jegyeztek fel,³ s a század közepén *Erdélyi János* is Sárospatakon tanároskodott, lelkesítve tanítványait a népi hagyományok gyűjtésére.⁴ Századunk első évtizedeibe *Gulyás József*, *Harsányi István*, *Deák Geyza* ugyancsak sárospataki tanárok végeztek folklóre gyűjtést.⁵ Az utóbbi három évtizedben, *Ujszászy Kálmán* irányítása alatt 1931-ben létrejött Faluszeminárium, jórészt teológus diákjai gyűjtötték össze igen terjedelmes és értékes néprajzi anyagot.⁶ Sajnálatos azonban, hogy kb. 22 000 oldalas gyűjtésük java nem került a nyilvánosság elé. A hitelesség kedvéért azonban meg kell említenem, hogy e gyűjtések és munkák jórésze nem a hegység falvaiból való, hanem a Hegyköz, Hegyalja és a Bodrogköz jobbára református falvaiból. A budapesti Néprajzi Múzeum néhány munkatársából verbuválódott munkaközösség 1938-ban Pusztafalu község népi kultúrájának néhány lényeges problémáját mérte és dolgozta fel. A község gazdálkodásáról *Tagán Galimdsán*⁷, az építkezésről, kendermunkáról és a viseletről *Gönyey Sándor*,⁸ a hagyományos népszokásokról pedig *Szendrey Ákos* írt tanulmányt.⁹ A Népművelési Intézet munkatársai dolgoztak még szervezeten vidékünkön, s a Pusztafalutól Karcság c. munkában

publikálták a Hegyköz és Bodrogeköz egy részének hagyományos tánccéltét, s a hozzá kapcsolódó viseletet és szokásokat.¹⁰

A felszabadulás után fellendülő múzeumszervezés tette lehetővé — 1950-ben — a sárospataki Rákóczi Múzeum megszervezését, amelynek vezetői, *Bakó Ferenc*, *Dankó Imre*, *Balassa Iván* és *Filép Antal* nemcsak a múzeumot és gyűjteményét teremtették meg, hanem jelentős kutatómunkát is végeztek Abauj és Zemplén megye területén,¹¹ a Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei címmel igen értékes kiadványsorozatot szerkesztettek és adták ki.

Mielőtt a Zempléni hegyvidékről eddig megjelent publikációkat áttekintenénk, előre kell bocsájtanom, hogy nem törekedtem a teljességre, csak a leglényegesebb munkákra hívom fel a figyelmet és csak a hegység szorosánvett területéről megjelent irodalomra utalok, a Hegyaljára, Hegyközre és a Bodrogeközre vonatkozókat figyelmen kívül hagyom. A leglényegesebb irodalomra való hivatkozást nemcsak a beszámoló terjedelmének korlátozott volta kívánja, hanem az is, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye néprajzi és kultúrtörténeti irodalmáról igen részletes bibliográfiák készültek. A Bodrogeköz Hegyalja és Hegyköz néprajzi irodalmáról, valamint a hegyaljai borászatról *Bakos József*,¹² az egész megye néprajzi irodalmáról *Bodgál Ferenc* állított össze bibliográfiát.¹³

Abauj és Zemplén megye népének élete, története tekintetében már igen korán megindult az érdeklődés. Gazdasági, honismertető munkák már a 18. század végétől jelennek meg. *Fuker F. J.* 1790-ben¹⁴ és *Fichtel J. E.* 1791-ben¹⁵ Bécsben megjelent munkái e vidék honismereti irodalmának legkorábbi darabjai. A legalapvetőbb régi munkákat e vidékről a 18—19. század fordulóján a haladó szellemű Zemplén megyei tudós nótárius majd követ, *Szirmay Antal* írta.¹⁶ A fontos munkák sorában meg kell még említenem *Patzovszky A.*-nak a Zempléni hegyvidékről 1809—1810-ben¹⁷ és *Wimmer G. A.* Abauj megyéről 1831-ben kiadott monográfiáját.¹⁸ Néprajzi tekintetben is igen sok használható adat és megfigyelés található területünkre a gazdaság történeti, főleg a regéci és a sárospataki uradalom gazdálkodásáról írott munkákban, *Jármay Edit*, *Bakács István*, *Ravasz János*, *Dongó Gyárfás Géza*, *Iványi Béla*, *Divéky Adorján*, *Kemény Lajos*, *Csoma József*, *Oláh József* és *Makkai László* munkáiban.¹⁹ Ugyancsak becses anyagot őriznek a régebbi és újabb megyei monográfiák,²⁰ valamint az Abauj és Zemplén megyében megjelent irodalmi, történeti és honismertető folyóiratok valamint újságok is.²¹ Az utóbbi években megjelent munkák közül *Balassa Iván*²² kis néprajzi összefoglalását, valamint *Tamaskó Ödön*,²³ *Angyal Béla*,²⁴ *Nagy Lajos*²⁵ és *Borsodi Gyula*,²⁶ jobbra honismertető munkáit említhetem meg.

A nagyobb ütemben, jórészt az utóbbi évtizedekben meginduló néprajzi szakirodalom viszonylag gazdagnak látszik, azonban ha akár területileg, akár témakörök szempontjából csoportosítjuk, azonnal feltűnik, hogy milyen kevés a feldolgozott téma és még milyen sok a teendő. Vegyük sorra a publikációkat témakörök szerint: 1921-ben *Hézszer Aurél* telkibányai ember földrajzi leírása vezette be a modern szemléletű kutatást.²⁷ Viszonylag a leggazdagabb a népi építkezés egyes kérdéseiről megjelent irodalom. *Vajkai Aurél* az alsó-hernádvölgyi népi építkezésről,²⁸ *Varga László* a megye népi műemlékeiről,²⁹ *Gönyey Sándor* területünk régi tűzhelyeiről³⁰ ír igen hasznos tanulmányt *Balassa Iván*³¹ a Hegyközi cselédházak 19. század eleji életéhez, *Kenéz Győző*³² 17. századi ingatlan becslési összeírásokból közöl becses adatokat. A tárgyi kultúra esetében is meglehetősen szűkkörű irodalomra hivatkozhatunk. *Bakó Ferenc* az erdőhorváti perecsütő asszonyok, munkájáról és életéről,³³ *Takács Béla* a telkibányai fajance gyár parasztedényeiről és az üveghuták megmaradt emlékanyagáról³⁴ *Román János* pedig főként a sárospataki kerámiáról³⁵ készített igen alapos tanulmányt. *Bakos József* a sárospataki malom-

kőbányászatról,³⁶ *Kovács László* a telkibányai állatgyógyításról,³⁷ *Balassa Iván* pedig a kishutai erdei méhvasdászatról³⁸ közöl adatokat.

A folklóre területén is csak látszólag kedvezőbb a helyzet. A régi kutatás irányának megfelelően jobbra az egyes szokások felé fordult a figyelem. A lakodalmi szokások ismeretéhez *Kis Áron* a Hegyaljáról,³⁹ *H. Nagy Lajos* Tállyáról,⁴⁰ *Gönyey Sándor*⁴¹ és *Katona Imre*⁴² Pustafaluról publikált adatokat. Más népszokások köréből *Seeman Gábor* betlehemes leírásáról,⁴³ *Szendrey Zsigmond* Zemplén megyei népszokásokról,⁴⁴ *Gönyey Sándor* és *Seemayer Vilmos* az erdőbényei bodnártáncról⁴⁵ valamint *Pataki Sándorné* Mikóháza táncéletéről⁴⁶ írott publikációját említhetjük meg. A legújabb munkák sorában igen szép és hasznos *Sztarecsky Zoltán* Kékedi népdalok c. kötete.⁴⁷

Időközben igen becses archivális anyag is gyűlt össze különböző tudományos intézetek és múzeumok adattárában. Csupán a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában 1958-ig a Zemplén hegység területéről több mint 20, jórészt nagyon jó adatokat és leírásokat tartalmazó anyag került be főleg helyi gyűjtők munkája kapcsán.⁴⁸

A Zempléni hegység hagyományos népi kultúrájának tanulmányozásával a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete az 1950-es évek közepétől foglalkozik. 1951 szeptemberében, majd 1952. nyarán tanulmányutat szerveztünk Sárospatak, Hegyköz területére, illetőleg Boldogkőváralja, Arka, Mogyoróska, Baskó, Háromhuta és Komlóska falvakat látogattuk meg. Ettől az időtől fokozatosan orientálódott intézetünk érdeklődése a Zempléni hegység községeinek néprajzi problémái felé. Egyes témakörökben a szórványos gyűjtést már 1953 nyarán megkezdtük. A tervszerű kutatást a Magyar Tudományos Akadémia tudományos és anyagi támogatásával és tervmunkája keretében 1957-ben kezdtük el. Munkánk céljául tűztük ki egy monografikus jellegű és igényű tanulmánykötet elkészítését s ennek szellemében a népi kultúra minden témakörében hozzákezdtünk az anyaggyűjtő munkához. A terepmunkát tervünknek megfelelően, 1962 végén be is fejeztük s munkánk pillanatnyilag a feldolgozás állapotában van. Az említett idő alatt Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről több száz munkanap alatt igen jó és tekintélyes anyagot gyűjtöttünk össze. Intézetünk kéziratos archívumába 1962 decemberéig 197 tételszám alatt 10.699 cédulányi, illetőleg oldalnyi anyagot leltároztunk be. A rajzok és fényképek száma — becslésem szerint — meghaladja a 2500 darabot. Ez a gyűjtemény képezi azt a nyersanyagot, amely alapja készülő monográfiánknak. A terepen az anyaggyűjtést a Néprajzi Intézet dolgozói és felső éves hallgatói végezték,⁴⁹ s a feldolgozással ugyancsak az előbbiekből alakult szűkebb munkaközösség foglalkozik.

Monografikus kutatásunk színteréül nem választhattuk az egész Zempléni hegységet. Leszűkítettük vizsgálatainkat a vidékre jellemző kisebb területre, a hegység nyugati lejtőjének középső községeire (Korlát, Fóny, Hejce, Boldogkőváralja, Arka, Baskó, Mogyoróska, Regéc és Háromhuta). Természetesen nem korlátoztuk minden témakör esetében vizsgálatainkat kizárólag a felsorolt falvakra, hanem több esetben bekapcsoltuk kutatásainkba szomszédos községeket is. A területet úgy választottuk meg, hogy vizsgálhatók legyenek a földművelő és a kishatárú hegyi falvak, valamint a magyar, szlovák és ruszin etnikum egymáshoz való viszonya, kapcsolata és kulturális kölcsönhatása. A Hernád völgye felé eső községek intenzív földműveléssel foglalkozó magyar községek. A 650 lakosú Korlát, a 956 lélekszámot számláló Fóny és a 725 lakosú Hejce a földművelő magyar községek, ahol a társadalmi rétegződés igen erős, s a községben jelentős számú zsellér is élt. A terület legnagyobb községe, Boldogkőváralja (1177 lakos) ugyancsak nagyhatárú, eredetileg bortermelő község. Lakossága magyar, némi ruszin keveréssel. A falu határának jelentős része földesúri tulajdonban volt. Egy szűk völgyben meghúzódó 315 lakosú, ugyancsak magyar község, Arka népe is jórészt földműveléssel foglalkozik.

Jellegzetesen kisbirtokos falu, a társadalmi rétegződés viszonylag kicsi, zsellérsorban alig néhány család élt. Igen jó földje a Hernád völgyébe húzódik ki, kisebb erdője szinte minden gazdának volt. A földművelő és a tipikus hegyi falvak között az átmenetet legjobban Arka képviseli. Gazdasági és társadalmi tekintetben némileg hasonló a helyzet a 698 lélekszámú Baskó esetében is, bár itt jelentősebb szerepe volt megélhetésük biztosításában az erdőnek. A hegység belső területének egyik legjellegzetesebb községe a 350 lélekszámú Mogyoróska. A lakosság hegyoldalakon meghúzódó kevés és kies szántó mellett igen jelentős erdővel is rendelkezett, s lényegében ez utóbbi biztosította létalapjukat. A hasonló helyzetű és nagyságú, 354 lakost számláló Regéccsel együtt, lakói régen a regéci váruradalom jobbágjai voltak. Azonban míg Mogyoróska eredetileg ruszin telepítésű, addig Regéc magyar falu. A hegység közepén, egy hosszú keskeny völgyben húzódik meg, az egymástól 2—3 kilométernyire eső, három kis szlovák falu, Óhuta, Középhuta és Újhuta, amely 364 lakosával újabban Háromhuta néven alkot közigazgatási egységet. Földművelésre alkalmas földjük alig van, lakói erdei munkából élnek, illetőleg az 1920-ig fennálló üveghutában dolgoztak. A múlt század közepén már *Pesty Frigyes* is azt írja róluk, hogy erdőirtással, ölfavágással, fafeldolgozással foglalkoznak, s ablakosként, valamint fa eszközök árusításával Nyíregyháza, Debrecen és Nagyvárad vidékére is eljártak.⁵⁰ A tenyérnyi földek megművelésére — hasonlóan vidékünk más szlovák falvaihoz (Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta) — jobbára az asszonyok foglalkoztak.⁵¹

Egy-egy tájegységet általában azért választunk ki monografikus kutatásra, mert annak kultúrája viszonylag egységesnek tekinthető (Göcsej, Kalotaszeg Balatonvidék, matyók stb.). A Zempléni hegyvidék középső része e tekintetben nem mondható egységesnek. A kultúra egységét megbontja az állandóan alakuló földrajzi környezet. Az ember természetátalakító munkája nyomán, főként az intenzív földművelőkultúra előretörése kapcsán megváltozott a vidék külső képe. A 19. század folyamán a hegység erdőiből irtással újabb területeket ragadtak el, s a nyugati lejtőkön a korábban Göncig, sőt Kassáig felhúzódó szőlőkultúra a behurcolt peronoszpóra következtében elpusztult. A Hernád völgyében — mint már említettem — a gazdasági élet alapja a földművelés, míg minél beljebb megyünk a hegység belseje fele, annál jobban adja át a helyét az erdőhöz kapcsolódó fakitermelő, állattartó és gyűjtögető életmódnak. Hozzájárul a népi kultúra tagozódásához, másrészt, a jobbára 17. században meginduló ruszin, a középkori betelepítés utáni újabb német (Rátka, Herceghút, Károlyfalva), szlovák (Hollóháza, Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta) betelepülés, illetőleg szervezett betelepítés.⁵²

A Zempléni hegység népe nem is alkot önálló etnikai csoportot. Hagyományos kultúrája nem őríz elegendő önálló, más területektől elkülönülő elemet. Inkább összekötő kapocs az Alföld s a hegyvidék, konkrétabban az Északi- és Keleti-Kárpátok kultúrája között. Ennek kialakulását egyrészt földrajzi helyzete, másrészt történeti fejlődése is elősegítette. Itt elsősorban a 16—17. századi nagy népkeveredésre, a törökhódoltságot követő demográfiai átrendeződésre, illetőleg a Rákóczi szabadságharc leverését követő évtizedek nagy áttelepítésére gondolok.

A földrajzi környezet és ennek kapcsán a gazdasági helyzet életirányító hatása a Zempléni hegység falvaiban nagyon jól megfigyelhető. A Hernád völgy jellegzetes földművelő, gabonatermesztő kultúrájával rokonságot mutat az Alfölddel. Itt ismeretes volt a gabonafélék nyomtatása, a *bögő* és a cséplésnél használt görbefogó gereblye, s szórványosan előfordul a gabonavermelés is. A keletre eső, hegyi falvakban viszont még élénken él a kapával való földfeltörés, a sarlós aratás emléke s a kézzel történő vetés szinte általános. A gabonafélék szemnyerésére kizárólag a cséplés szolgált.⁵³ A hegyvidék sok vonatkozásban a nyugat- és közép-európai hegyi gazdálkodás életformájával mutat rokoni-

ságot. A falvak lakói inkább erdőgazdálkodással és állattenyésztéssel foglalkoznak. *Fényes Elek* 1837-ben idevonatkozólag a következőket írja: „A rengeteg makkot adó tölgyes, bikkos erdők annyira elősegítik a' sertés tenyésztést, hogy ezekből tulajdon szükségén kívül még a Szepességnek is bőven jut.”⁵⁴ Az Alföldről is sok sertést hajtottak fel ide makkra, s a 18—19. század fordulóján Baskón pl. még a juhokat is makkon hizlalták.⁵⁵ A hegyi legelőkön sok szarvasmarhát, sertést, és egyes helyeken juhokat is legeltettek. Az állattenyésztő jellegre utal még napjainkban is a szántóföldek kerítéssel való védelme, főleg az utak mentén és a legelők és rétek szomszédságában. Nagyon jelentős volt, főleg Mogyoróska, Regéc, Baskó és Háromhuta népének életében az erdő. A földesúri és falusi erdők elkülönítése, majd a vásárlások majdminden gazdát egy-egy kis erdőterület birtokosává tett. Az erdőkhöz kapcsolódó jogi helyzet éppen olyan bonyolult volt mint egyes alföldi falvak esetében a legeltetési jog. E községeknek „az erdő volt a kenyere”, igen sok fát, főleg őlfát szállítottak eladásra a Hernádvölgy falvaiba, s helyette ott gabonát, kukoricát és sokszor burgonyát is vásároltak. Az utóbbi évtizedek során, főleg a *hutásoktól* (Háromhuta lakói) megtanulták a fafeldolgozást, főleg a donga és a keréktalp faragást. Kézpénzszükségletüket újabban az igen nagyarányú erdei gyűjtögetésből biztosítják.⁵⁶ Egy-egy idényben szinte szekérszámra gyűjtik és szárítják a gombát és a vadgyümölcsöket (körte, alma, mogyoró, csipke, szeder stb.), s ebből egy-egy ügyesebb család több ezer forintnyi haszonra tesz szert. Az erdő hatása a hagyományos építkezési módokban is megnyilvánul. A legidősebbek még emlékeznek arra, hogy régen a házak a nagy gerendákból összerótt boronaházak voltak, a mostani legöregebb épületek már paticsfalúak. Bent a szobában — az egész vidékre jellemző⁵⁷ — kabolás kemence állt s a padkája alvóhelyül szolgált. Az erdő és a hegyvidék jelentős szerepére utal még az igen élénken élő erdei vadméhkeresés és a megtalált méhcsaládok mézének elrablása, a vízmeghajtású kendertörő s a szokások területén az ún. erdőkultusz, az erdőben, fákban lakozó képzelt erdei szellemek hite.⁵⁸ s a népmondákban az erdőhöz, hegyekhez és völgyekhez kötött hagyományok.⁵⁹ Az erdő és a hegyvidék alapvetően megszabta a lakosság természetismeretét is.

A hegyi falvak még ma is viszonylag zárt közösséget alkotnak. Ez a jelleg itt is a feudalizmusban alakult ki, és az önellátó gazdálkodás következménye. A munkában megnyilvánuló közösségi jelleget, az összetartozást és az összefogást a termelőeszközök fejletlen volta kívánta meg. A kapitalista áruterelés hatása nem fejtett ki e területen olyan erős hatást, amely e feudális örökséget és hagyományokat szétzúzhatta volna. Az árucserével jobban foglalkozó hernádmonti falvakban, főleg Fonyban és Korlátan a gazdasági egység megszűnt, kifejlődött a társadalmi rétegződés és a bérmunka. A hegyvidéki falvak munkaszervezete lényegében a feudális faluközösség hagyományait őrzi. A társadalmilag leghomogénebb falvakban (Baskó, Háromhuta, Regéc, Mogyoróska) nagy vagyoni különbségek nincsenek s igen intenzív az egyes nagyobb munkák esetében (házépítés, aratás, behordás stb.) az összefogás és egymást-segítés. A rokonok, szomszédok, komák együttesen, egymást segítve végzik el a munkát. A segítségadást azonban nem tartják számon, mindenki akkor és úgy viszonzozza, amikor tudja. Ugyanakkor a földművelő községekben (Korlát, Hejce, Fony) a bérmunka mellett igénybe vett segítségadás viszonzását szigorúan megszabja a szokásjog, s kínosan számontartják a viszonzás mértékét és módját. Pl. egy napi igássegítségét két-három napi gyalogsegítséggel kell megfizetni. Nagyon érdekes megfigyelni, hogy hogyan múzódunk a hegység belső része felől a Hernád felé, mind inkább előtérbe lép a számontartás, majd a szokásjogilag szigorúan megszabott viszonzatszolgáltatás.⁶⁰ Igen érdekes, hogy a társadalmi organizáció és munkaszervezet tekintetében a különböző nemzetiségű falvak esetében nincsenek különbségek. Ez arra utal, hogy a gazdasági helyzet alakította ki társadalmi és a jogi viszonyokat.

A népi kultúra egyes jelenségei esetében pontosan kimutatható a hegyvidéki, kárpáti művelődési elemekkel való kapcsolat, illetőleg kölcsönhatás. A Zempléni hegység a kárpáti és az alföldi terület között átmeneti jellegű, összekötő kapocs a fauna és a flóra tekintetében is.⁶¹ Ez a kultúrjavak esetében is kimutatható. A négy gerendán álló tetős szénatartó (*állás, rakodó sopa*), a csűrök, a korábbi faeketípus, szénaszárító állványok (*osztró*), a szórólapátok, a kétágú favillák az Északi- és Keleti Kárpátok népi kultúrájával mutatnak rokonságot.⁶² A kenderáztatás módja is arra utal, hogy területünk az alföld és a hegyvidék határán fekszik. Ismeretes ugyanis az alföldi jellegű kévés áztatás mellett a köteges kenderáztatási mód is.⁶³ A kerek alaprajzú disznóolák ugyancsak a Keleti-Kárpátok hucul népcsoportjánál ismeretesek.⁶⁴ A Zempléni hegység igen változatos népi kultúrája rokonságot mutat a keleti-palóc területek felé is; főleg a kicskás tető, a kabolás kemence, a batyuzás különböző formái esetében.⁶⁵ A szövés-fonás, de jobbára a hímzés egyes elemei, a gyékényből készült méhkasok a bodrogi és a taktaközi régi vízi, lápi életformával való kapcsolatra utalnak.

A Zempléni hegység a nemzetiségek tekintetében is színes terület. A magyar falvak közé beékelődött szlovák, ruszin és német falvak lakossága napjainkra megőrizte nyelvét s bizonyos vonatkozásokban a kultúráját is, bár a keveredés kivéve a német falvakat különösen az utóbbi század alatt elég nagy volt. A földrajzi környezet, a közös történelmi sors mellett ez is hozzájárult e vidék népi kultúrájának egységesüléséhez. Aszláv népek hatására utal a földbeásott ruf köré rakott szénaboglya, a *kopa*. Szláv népektől kölcsönözhettek a két nyelvű *tilót* (főleg Háromhután), amely déli irányban haladva eljutott a Taktaközbe is.⁶⁶ A magyar fogazott tiló a Bodrogi közben még általános, vidékünkön teljesen ismeretlen. A kendermunka és feldolgozás *surinka, slika* és *branka* mesteresség szavai ugyancsak a kenderfeldolgozásban is érvényesülő szláv hatásra utalnak.⁶⁷ Valószínűleg a betelepülő szlovákok hozták magukkal a következő háromhuta népszokást: A leányok farsangkor szépen felöltözve végiglátogatták a házakat, szappanos vizet és borotvát hoztak magukkal azzal a céllal, hogy megborotválják a legényeket. Ettől a veszedelemtől a legények csak pénzzel válthatták meg magukat.⁶⁸ Egyes dülőnevek (*Papajus, Vadascsina, Ostriverskó*) Baskón a ruszinok emlékére hirdetik.⁶⁹ Viszont, valószínűleg a betelepült német kádármesterek hagyományozták tovább az erdőbényei bodnártáncot,⁷⁰ s német munkavezetők és munkások honosították meg az erdei fakitermelés egyik legjellegzetesebb eszközét, a *stelbákot* (nyári szánkót). A hegyaljai s így vidékünk szőlőkultúrája pedig olasz és vallon kultúrelemeket is őriz.

A Zempléni hegység népi kultúrájáról készülő monografikus jellegű tanulmánykötetünkben a következő témakörök kidolgozását tűztük célul:⁷¹ gyűjtögetés, vadászat, méhészkedés, erdei életmód, famunka, állattenyésztés, földművelés, szőlészet, táplálkozás, település, építkezés, közlekedés, teherhordás, társadalmi- és munkaszervezet, népszokások, hitvilág, népmese, monda és népi orvosló eljárások. Összefoglaló jellegű fejezetben vizsgáljuk a népi műveltség általános jellemvonásait, a társadalmi és gazdasági tényezőkkel való viszonyát, a nép etnikai tudatának megnyilvánulásait, s a terület kultúrája alakulásának új feltételeit és körülményeit.⁷²

A kutatás irányítását, a monográfia szerkesztését az intézet dolgozóinak közreműködésével *Gunda Béla* egyetemi tanár végzi. Munkánk során a következő elvi szempontok folyamatos érvényesítését tűztük célul: 1. A gazdasági és társadalmi szervezet befolyása a népi műveltségre, s a kettő kapcsolata. 2. A terület etnogeográfiai helyzete és a népi kultúra kapcsolata. 3. A táji adottságok és a népi műveltség. 4. A szocialista átalakulás miképpen befolyásolta a népi kultúra alakulását. Vizsgáljuk a falvak gazdasági és társadalmi rétegeinek, a különböző gazdasági csoportoknak a kultúráját, a kívülről

jövő impulzusoknak (kívülről jövő házastárs, munkavállalás távolabbi területen, Amerikába ki- és visszavándorlottak) a közösség életére, a gazdálkodásra gyakorolt hatását. Mit hoznak magukkal, hogyan illeszkednek bele közösségükbe és miképpen teremtenek és honosítanak meg újabb eljárásokat és hagyományokat. Vizsgáljuk az egész terület etnikai jellemvonásait, valamint azt, hogy miben látják saját etnikai jegyeiket. Egyik fő célkitűzésünk a belső akkulturációs folyamatok kutatása.

A Néprajzi Intézet anyagából eddig igen kevés adat került publikálásra. Ennek legfőbb oka az, hogy önálló kötetben kívánjuk közreadni munkánk eredményeit. Az eddig megjelent publikációk időrendi sorrendben a következők:

Nagy Benjámín: Adatok a magyar teherhordó eszközök használatához és elterjedéséhez. — *Ethn.*, LXV. (1954) 142—152.

Valádi Erzsébet: Egy dalbetétes mese változatai. — Tudományos diákköri dolgozatok, II/a. füzet. Budapest, 1955. 243—255.

Gunda Béla: Poznámki k studiu cepov a obilnych truhiel u slovákov. — *Slovensky Národopis*, IV. (1956) 157—162.

Gunda Béla: Garagulya, zajda, kazup és egyebek. — *Gunda Béla*: Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen. 1956. 126—134.

Szabadsfalvi József: Néprajzi kutatómunka az abaúj-zempléni hegyvidéken. — *Széphalom*, IV. (1956). 1. sz. 74—78.

Pecseri Ágnes: Rákóczirol regél a nép. — *Szabadság*, XII. (1956) 13. sz.

Újváry Zoltán: Árgirus nótája egy népi énekeskönyvben. — *Ethn.*, LXVII. (1956) 125—126.

Újváry Zoltán: Vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az abaúj-zempléni hegyvidéken. — *Népr. Ért.* XXXIX. (1947) 231—243.

Újváry Zoltán: Primitív tűzgyűjtás a Zempléni hegyvidékről. — *Ethn.*, LXIX. (1958) 462—464.

Iváncsics Nándor: Népi világitás a Zempléni hegyvidéken. — *Ethn.*, LXIX. (1958) 409—423.

Újváry Zoltán: Niektoré údaje k etnografickému studiu juhozemplínskej slovenskej obce Háromhuta (Mad'arsko). — *Slovensky Národopis*, VII. Bratislava, (1959.) 241—276.

Ferenczi Imre: Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. — *Ethn.*, LXXI. (1960) 389—436.

Ferenczi Imre: Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz. — *Műveltség és Hagyomány*, I—II. 1960. 5—33.

Újváry Zoltán: Primitive Methoden der Feuerbereitung aus Nordungarn. — *Acta Ethnographica*, X. (1961) 389—394.

Ikvai Nándor: Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni hegyvidéken. — *Ethn.*, LXXIII. (1962) 26—53.

Szabadsfalvi József: Adatok a Zempléni hegyvidék népi világitásához. — *Ethn.*, LXXIV. (1963) 261—263.

Szabadsfalvi József: Juhmakkoltatás az észak-keletmagyarországi hegyvidéken. — *Műveltség és Hagyomány*, V. 1963.

Ferenczi Imre: Huszita emlékek és a néphagyomány. — *Műveltség és Hagyomány*, V. 1963.

Ferenczi I., Die hussitische Überlieferung in der Volkstradition. — *Slavica*, III. 1963. 115—130.

Itt kívánom megemlíteni, hogy több, nagyon kiváló, publikálásban meg nem jelent egyetemi szakdolgozat és pályamunka is készült a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetében a Zempléni hegység népének életéről és kultúrájáról: *F. Valádi Erzsébet* Abaúj és Zemplén megye meseanyagáról,⁷³ *Pecséri Ágnes* Mogyoróska és Regéc Rákóczi-mondáiról,⁷⁴ *Nagy József* a népi dramatikusan hagyományokról,⁷⁵ *Zupkó Béla* a Cserehát ünnepi és munkaalkalmi költészetéről,⁷⁶ *Csató Endre* a borsodivánkai lakodalomról,⁷⁷ *Szigeti Jolán* a vadontermő növények felhasználásáról,⁷⁸ *Ikvai Nándor* a Zempléni hegyvidék földművelő gazdálkodásáról,⁷⁹ *Flórián Mária* a kenderfeldolgozásról,⁸⁰ *Szabó László* pedig a munkaszervezet⁸¹ témaköréből készített tartalmas és igen alapos szakdolgozatot. *Újváry Zoltán* a kovácsvágási vizellátásról,⁸² *Nagy József* a vajdácskai teherhordási módokról,⁸³ *Szalacsi Rácz Mária* pedig a téli napforduló megünnepléséről⁸⁴ írt az elmúlt évek során egyetemi pályadolgozatot. *Ferenczi Imre* a Zempléni hegyvidék Rákóczi mondáiról készített egyetemi bölcsészdoktori disszertációt.⁸⁵

Modernszemléletű monográfia elkészítése napjainkban igen nagy körülményeket és alapos anyagismeretet igénylő, komoly feladat. Szaktudományunk és a rokonszomszágok nagyütemű fejlődésével a társadalmi és gazdasági átalakulás követelményeivel minden tekintetben lépést kell tartania. Az egyes témakörök, a tárgyi és a szellemi kultúra széleskörű problematikáját és szempontjait ugyancsak figyelemmel kell kísérni. Az egyes témakörök esetében a tudásanyag annyira meggyarapodott, hogy tudományágunkban is széleskörű specializálódás következett be. A kutatók zöme is csak egy-egy témakör (mese, népdal, szokások, pásztorokodás, népművészet stb.) alapos és széleskörű feldolgozásával foglalkozik. Következésképpen az utóbbi évtizedek során az egyes témák monografikus igényű feldolgozása felé irányult az elméleti kérdéseket is felvető kutatás. Ezzel szemben a néprajztudomány területén mindinkább előtérbe lépnek olyan célkitűzések, amelyek az etnikai sajátosságokat és a műveltség egészének lényegét, átalakulásának feltételeit kívánják megismerni s e célkitűzések megvalósításához igen fontosak az egyes területekről készített monográfiák. Készülő munkánkkal a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete is a magyar néprajztudomány egyetemes ügyét kívánja szolgálni.

Szabادfalvi József

A RESEARCH OF PEOPLE'S CULTURE IN THE ZEMPLÉN HIGHLANDS

The author who is a co-worker of the Ethnographical Institute of the Debrecen University gives a detailed survey of the ethnographical research in the Zemplén Highland within the boundary line of Borsod-county as well as of the various views and methods of research. The spiritual center of this territory is Sárospatak, where students and professors carried on a valuable collecting work in the XVIII—XIX centuries and after John Erdélyi, the well known ethnographer Joseph Gulyás, Stephen Harsányi, Geyza Deák made research-work. In the last thirty years the village-seminary under the leadership of Coloman Ujszászy collected material mostly from this territory, the material contains about 22 000 pages. The co-workers of the Ethnographical Museum also carried on research work here, then the Rákóczi Museum of Sárospatak was orga-

nised in 1950 and since then the collecting and publishing work of this institution has been significant too.

The students of the Ethnographical Institute in Debrecen under the direction of Professor Béla Gunda have been also engaged in research since 1950 and their monography in progress will deal with the following intems: collecting, hunting, bee-rea ring conduct in the forest, wood-work, animal husbandry, agriculture, viniculture, aourishment, settling, building, communication, portorage social and work-system, mythology, tales, legends and popular curing methods, in a summarizing chapter they examine the general features of people's culture, its relation to social and economical factors the manifestation of people's etnical consciousness, the new conditions and circumstances of the formation of culture in this territory.

J. Szabadfalvi

J E G Y Z E T E K

1. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének a Zempléni hegyvidéken végzett munkájáról a *Széphalom* felkérésére 1955-ben készítettem egy rövid beszámolót, sajnálatos módon azonban kéziratomat nem elég gondosan rövidítették, minek következtében pontatlanságok és logikai hibák kerültek bele. — *Szabadfalvi József*: Néprajzi kutatómunka az Abaúj-zempléni hegyvidéken. — *Széphalom*, IV. 1956. márciusi sz. 74—78.
2. *Bernáth Lajos*; Magyar népmesék a XVIII. századból. — *Ethn.*, XIII. 1902. 289—301.; *Gulyás József*: A sárospataki kézíratos népmesegyűjtemény. Sárospatak, 1931.
3. *Harsányi István—Hódosi Béla*: Két XVIII. századi dalgyűjtemény sárospataki kézírata. — *Ethn.*, XXV. (1914) 101—107.; Legújabbban *Pogány Péter* foglalkozott a *Felvidítő* c. gyűjtemény keletkezésével (*Ethn.*, LXIX. (1958) 93—115.).
4. *K. Pozsonyi Erzsébet*: Erdélyi János és a népköltészet. I. — *Ethn.*, XXXVIII. 1927. 114—118.) *Balassa Iván*: Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között. Sárospatak, 1960. 5.
5. *Gulyás József—Kántor Mihály*: Sárospatak és vidéke. Budapest, 1933.; Munkáik jórészte a Néprajzi Múzeum Adattárában, a sárospataki Tudományos Gyűjtemény könyvtárában található. L. idevonatkozóan részletesen *Bakos József*: Bodrogköz-, Hegyalja- és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma. Sárospatak, 1947.; *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma. Budapest, 1958.
6. *Ujszászy Kálmán*: A faluszeminárium. A sárospataki Református Főiskola faluszemináriumának füzetei. Sárospatak, 1934.
7. *Tagán Galimásán*: Pusztafalu gazdálkodása. — *Népr. Ért.*, XXXI. (1939) 142—156.
8. *Gönyei Sándor*: Az Abaúj megyei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete. *Népr. Ért.*, XXXI. (1939) 119—141.
9. *Szendrey Ákos*: Pusztafalusi néphagyományok. *Népr. Ért.*, XXXI. (1939) 156—170.
10. *Szentpál Mária (szerk.)*: Pusztafalutól Karcsáig. Abaúj megyei táncok és dalok. Budapest, 1953.
11. *Bakó Ferenc*: Adatok a szocializmus faluépítésének történetéhez. A Görgyartó tanya-központ kialakulása. — *Ethn.* 1953. 24—86.; *Balassa Iván*: Földosztó mozgalom a Bodrogközben 1898-ban. — Sárospatak, 1956.; *Dankó Imre*: A Sajó—Hernád-melléki hajdútelepek. Sárospatak, 1955.; *Dankó Imre*: A sárospataki piac. — *Népr. Közl.* II. (1957) 255—263.; A többi munkára a továbbiakban hivatkozom.
12. *Bakos József*: i. m.; *Bakos József*: Tokajhegyalja és bortermeleése néprajzi, hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma. Sárospatak, 1795.
13. *Bodgál Ferenc* i. m.
14. *Fuker F. J.*: Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebirges. Wien, 1790.
15. *Fichtel J. E.*: Mineralogische Bemerkungen von den Karpaten mit Kupf. und Charte des Vulkanischen Gebirges von Eperjes bis Tokay. Wien, 1791.
16. *Szirmay Antal*: A tokaji, vagy is hegyaljai szőlőknek ültetéséről. Pest, 1810.; *Szirmay Antal*: Notitia Comitatus Zempléniensis. Buda, 1804.; *Szirmay Antal*: Raepresentatio Comitatus Zempleni. . . Diószeg, 1790. *Szirmay A.*: Notitia topografica politica, inclyti Com. Zempleniensis. Buda, 1805.

17. *Patzovszky A.*: Ueber die Gebirge, zwischen Eperjes und Tokaj. Leonh. Tschschentuch 1809., 1810.
18. *Wimmer G. A.*: Das Aba-Ujvárer Komitat im Königr. Ungarn. Wien, 1831.
19. *Bakács István*: A regéc-sárospataki uradalom levéltára. — Kny. Levéltári Közlemények 1953. évi kötetéből; *Bakács István*: Trautsohn herceg regéci uradalmának terméseredményei a XVIII. században, Budapest, 1930; *Divéky Adorján*: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal (XVI—XVII. sz.). Budapest, 1905; *Dongó Gyárfás Géza*: Zemplén vármegye történeti földrajza. — Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1898. 37, 69, 106, 137, 178, 206, 233, 265, 333, 1899. 2. 33, 65, 97 skk. lapok; *Iványi Béla*: Gönc szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926; *Jármay Edit—Bakács István*: A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században, Budapest, 1931; *Károlyi Gy. H.*: Abaúj megye XVI. századbeli művelődéstörténetéből. Kassa, 1875.; *Kemény Lajos*: Abaúj-Torna vármegye az Árpádok alatt. Kassa, 1888; *Kemény Lajos*: Abaúj-Torna vármegye története. 1527—1648. Kassa, 1915; *Kemény Lajos—Csoma József*: Abaúj-Torna vármegye történelmi monográfiája. I—II. Kassa, 1912—1915; *Makkai László*: I. Rákóczi György gazdasági iratai (1631—1648). Budapest, 1954; *Ravasz János*: A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében. Budapest, 1938; *Oláh József*: A robotmunka a sárospataki és regéci uradalmakban a XIX. század első felében. — Agrártörténeti Tanulmányok (szerk. *Szabó István*), Budapest, 1960. 271—338; *Oláh József*: A sárospataki és regéci uradalmak állattenyésztése a XIX. század első felében. Agrártörténeti Szemle, IV. (1962) 234—265; *Vizmányi Ödön*: Paraszti birtok állapota Zemplén megyében. Budapest, 1884.
20. *Balla Géza*: Zemplén megye. Budapest, 1893; *Borovszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R. T. város. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, é. n.; *Borovszky Samu—Sziklay János*: Abaúj vármegye és Kassa. Budapest, 1896.; *Csikvári Antal* (szerk.): Abaúj-Torna vármegye. Budapest, 1939; *Csikvári Antal* (szerk.): Zemplén vármegye. Budapest, 1940.; *Korponay János*: Abaúj vármegye monográfiája. I—II. Kassa, 1886—1878; *Molnár E.* (szerk.): Abaúj-Torna vármegye. Budapest, 1935.
21. Abaúj megyei Közlöny, Ábrázolt Folyóirat, Felső-magyarországi Közlöny, Felső-magyarországi Múzeum, Gazdasági Értesítő, Hegyalja, Kassa—Eperjesi Értesítő, Kassai Munkás, Zemplén, Zemplén Hegyalja, Zempléni Híradó, Zempléni Gazda stb.
22. *Balassa Iván*: Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között. Sárospatak, 1960.
23. *Tamaskó Ödön*: Zemplén hegység. Budapest, 1958.
24. *Angyal Béla* (szerk.): Szerencsi járás monográfiája. Szerencs, 1955.
25. *Nagy Lajos* (szerk.): Zempléni hegység. Útikalauz. H. n. 1958.
26. *Borsodi Gyula*: Hegyaljai útijegyzetek. Miskolc, 1955.
27. *Hézszer Aurél*: A Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése emberföldrajzi szempontból. Föld és Ember, 1924. 97—108; *Hézszer Aurél*: Egy község emberföldrajzi leírása (Telkibánya). — Föld és Ember, 1921. 1—16.
28. *Vajkai Aurél*: Adatok az Alsó-Hernádvölgy és az abaúji Cserehát népi építkezéséhez. — Népr. Ért. XXIX. (1937) 118—135.
29. *Varga László*: Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi műemlékei. — Kny. az Építés és Közlekedéstudományi Közlemények, IV. 1960. évi 1—2. számából.
30. *Gönyey Sándor*: Régi tűzhelyek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. — Népr. Ért., XXII. (1931) 6—16.
31. *Balassa Iván*: Cselédházak az abaúji Hegyközben 1809-ben. — Népr. Közl., III. (1958) 1—2. sz. 320—321.
32. *Kenéz Győző*: Ingatlanbecslés Fonyban a XVII. sz. első felében. — Ethn., LXXII. (1961) 620—622.
33. *Bakó Ferenc*: Az erdőhorvát peresztű asszonyok. — Ethn., LXIII. (1952) 416—432.
34. *Takács Béla*: A telkibányai keménycserépgyár parasztedényei. — Népr. Ért. XLIV. (1962) 163—202; *Takács Béla*: Üvegutak a Zempléni hegységben. — Borsodi Szemle, V. (1961) 1. sz. 29—35.
35. *Román János*: A sárospataki fazekasság vázlatos ismertetése. — Ethn., LXII. (1951) 294—350; *Román János*: Sárospataki kerámia. Budapest, 1955; *Román János*: Die Töpferei von Sárospatak. Budapest, 1955.
36. *Bakos József*: Adatok a sárospataki malomkőbányászok XVIII. századi munkájához. Ethn., LXII. (1951) 171—172.
37. *Kovács László*: Állatgyógyító eljárások Telkibányáról. — Népr. Ért., XXVIII. (1929) 125—136.

38. *Balassa Iván*: A vad méh befogása Abaújban. — Népr. Közl. II. (1957) 1—2. sz. 148.
39. *Kis Áron*: Régi lakodalmi szokások a Tokaj-Hegyaljáról. — Ethn., II. (1891) 246—249.
40. *H. Nagy Lajos*: Régi lakodalomdal, leíratott Tállyán, Zemplén megyében. — Vasárnapi Újság, 1865. 151.
41. *Gönyey Sándor*: A tűz szerepe a pusztafalusi lakodalomban. — Ethn., XLII. (1931) 198.
42. *Katona Imre*: Egy lakodalmi gyűjtés tanulságai. — A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője, 1953. 1. sz. 13—15.
43. *Seemán Gábor*: Betlehem járás. (A Hegyalján.) — Magyar Nyelvőr, X. (1831) 280—285.
44. *Szendrey Zsigmond*: Zemplén megyei néphagyományok. Sátoraljaújhely, 1925.
45. *Gönyey Sándor*: Az erdőbényei bodnártánc. — Ethn., XLV. (1934) 74—77; *Seemayer Vilmos*: A bodnártánc eredetéhez. — Ethn., XLVIII. (1937) 86.
46. *Pataki Sándorné*: Mikóháza táncélete. — *Morvay Péter (szerk.)*: Néphagyományaink értékeiből. Budapest, 1954. 92—93.
47. *Sztareczky Zoltán*: Kékedi népdalok. Miskolc, 1959.
48. Név szerint is meg kívánom említeni az alábbiakat: Aradszky Pál, Balogh Ferenc, Barna János, Böszörményi József, Csernák László, Diczkány Dénes, Farkas Aladár, Gyula Illés, Cziráky László, Krupa György, Lebó István, Mató László, Pataki Sándor, Szádváry József, Szojtácsky István, Sztareczky Géza, Tóth Zoltán, Úveges Gyula.
49. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének dolgozói és hallgatói közül a következők vettek részt az anyaggyűjtő terepmunkában: ifj. Barta János, Bellon Tibor, Békefi Margit, Bencsik János, Benedek László, Béres Csaba, Bodó Sándor, Csató Endre, Farkas József, Ferenczi Imre, Flórián Mária, Gunda Béla, Hoppál Mihály, Ikvai Nándor, Korács Attila, Kecskés Péter, Jávor Katalin, Máday Gyula, Muraközi Ágota, Nagy Benjámin, Nagy József, Orosz Ilona, Pecséri Ágnes, I. Sándor Ildikó, Szabadfalvi József, Szabadi Imre, Szabó László, Szalacsi Rácz Mária, Szigeti Jolán, Szilágyi Miklós, Újváry Zoltán, F. Valádi Erzsébet, Varga Gyula, Visky Teréz és Zupkó Béla.
50. *Pesty Frigyes*: Helynévgyűjtés. Abaúj megye Pest, Széchenyi Könyvtár. Kézirat.
51. Az előbbiekből felsorakoztatott adatok a következő munkákból származnak; Borsod-Abaúj-Zemplén megye fontosabb statisztikai adatai, 1956. Miskolc, 1957; *Fényes Elek*: Magyar Országának „s” a’ hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota... Pest, 1837—1841; *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára... Pest, 1851.
52. *Fényes Elek*. id. munkái; *Balassa Iván*: Néprajzi Feladatok a Hernád és a Tisza között. Sárospatak, 1960. 3.
53. *Ikvai Ivánesics Nándor*: Népi földművelő gazdálkodás a Zempléni hegyvidék középső részén. Szakdolgozat. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Adattára. Rövidítése a továbbiakban: DENIA. 475.
54. *Fényes E.* i. m. (1937—1841) III. 8.
55. *Oláh J.* i. m. (1962) 240; *Szabadfalvi József*: Juhmakkoltatás és szakkélet-magyarországi hegyvidéken. — Műveltség és Hagomány, V. 1963.
56. *V. ö. Újváry Zoltán*: Vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az abaúj-zempléni hegyvidéken. — Népr. Ért., XXXIX. (1957) 231—243.
57. *Vajkai A.* i. m. 269—270; *Gunda Béla*: Tárgyi néprajzi adatok Felső-Borsodból. — Népr. Ért., XXVI. (1934) 4—10; *Gönyei S.* i. m. (1931) 8—16.
58. *Ferenczi Imre*: Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz. — Műveltség és Hagomány, I—II. 1960. 5—33.
59. *Ferenczi Imre*: Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. — Ethn., LXXI. (1960).
60. *Szabó László*: A paraszti munkaszervezet Abaúj-Zemplén megye középső részén. a XIX. sz. végén és a XX. században. Szakdolgozat. DENIA: 753.
61. *Korponay J.* i. m. 330; *Tanaskó Ö.* i. m. 15—17.
62. *V. ö. Gunda Béla*: Népi mezőgazdálkodás a Boldva völgyében. — Népr. Ért., XXIX. (1937) 69—70.
63. *Flórián Mária*: A kender termesztése és feldolgozása a Zempléni hegyvidék középső részén. Szakdolgozat. DENIA, 754. 68—69; *Kovács László*: Kendermunka és sorszámái a Takta-közben. — Népr. Ért., XXXIII. (1941) 122.
64. *Gunda B.* i. m. (1937) 46.
65. *V. ö. Gunda B.* i. m. (1934) 1—16; *Gunda B.* i. m. 1937. 45—71.
66. *Kovács L.* i. m. (1941) 122.
67. *Flórián M.* i. m. Műszótár.
68. *Borovszky Samu (szerk.)*: Zemplén vármegye. Budapest, é. n. 166—167.

69. *Ikvai—Iváncsics N.* i. m. 11.
70. *Gönyey S.* i. m. (1934) 74—77; *Seemayer V.* i. m. 86.
71. A monográfia beosztásában a felosztás hagyományos rendjét megtartottuk.
72. A monográfia feldolgozó munkájában a következők vesznek részt: ifj. Barta János, Béres Csaba, Ferenczi Imre, Flórián Mária, Gunda Béla, Ikvai Nándor, Kovács Attila, SzabADFALVI JÓZSEF, Szabó László, Szilágyi Miklós és Újvári Zoltán.
73. *F. Valádi Erzsébet*: Népmesék a Hegyközből és Bodrogeközből. — DENIA: 356.
74. *Pecséri Ágnes*: Rákóczi mondák Regécen és Mogyoróskán. — DENIA: 357.
75. *Nagy József*: Népi dramatikus játékok a Hegyalján. — DENIA: 361.
76. *Zupkó Béla*: Ünnepi és munkaalkalmi költészet a Cserehát északi részén. — DENIA: 360.
77. *Csató Endre*: Lakodalom Borsodivánkán. — DENIA: 387.
78. *Szigeti Jolán*: Vadontermő növények felhasználása a Zempléni hegyvidék néhány falujában. — DENIA: 397.
79. *Ikvai Iváncsics Nándor*: Népi földművelő gazdálkodás a Zempléni hegyvidék középső részén. — DENIA: 475.
80. *Flórián Mária*: A kender termesztése és feldolgozása a Zempléni hegyvidék középső részén. — DENIA: 754.
81. *Szabó László*: A paraszti munkaszervezet Abaúj-Zemplén megye középső részén. — DENIA: 753.
82. *Újváry Zoltán*: A vízellátás módjai és eszközei Kovácsvágáson. — DENIA: 221.
83. *Nagy József*: Adatok a Zemplén megyei Vajdáccka emberi erővel végzett teherhordásához. — DENIA: 367.
84. *Szalacsi Rácz Mária*: A téli napforduló megünneplése néhány zempléni faluban. — DENIA: 680.
85. *Ferenczi Imre*: II. Rákóczi Ferenc és a néphagyomány. — DENIA: 417.

A PAMLÉNYI ÉREMLELET

Mennyiségre nézve nem nagy érmelelet került elő Pamlény (Encsi j., Borsod-Abaúj-Zemplén m.) község határából. A lelet mindössze 95 darabból áll és XVIII. századi tallérokat, valamint 15 krajcárosokat tartalmaz. Az utolsó évszám benne I. Lipót körmöci veretű 15 krajcárján előforduló 1677. Valószínűleg ez jelenti a körülbelüli elrejtési időt is. A lelet elrejtésének közvetlen okára nem lehet rámutatni, de a XVII. századnak ezek az utolsó évtizedei elég mozgalmasak voltak Magyarországon a török elleni felszabadító hadjárat eseményei következtében, úgyhogy teljesen indokolt volt minden különösebb ok nélkül is az ilyen és hasonló korú éremkincsek elrejtése.

A lelet összetételét nézve az áll 46 tallérból és 49 darab 15 krajcárosból. Az érmeek által nyújtott kronológiai adatok vizsgálatából azt az érdekes megfigyelést lehet tenni, hogy a tallérok 1586—1660 közötti évekből valók, de csupán egy cseh tallér 1586-ból, a többi mind a XVII. századból, míg a 15 krajcárosok 1661—1677 közötti évekből származnak. Természetszerűleg mindig a magyar pénzek szoktak a legkésőbbi veretek lenni, jelen esetben is az utolsó magyar tallér 1660-ból való, míg a magyar veretű 15 krajcárosok 1674—1677. évekből. Most, ha a pénznemekre való tekintet nélkül nézzük a leletanyag évszámait, akkor kiderül, hogy 1586—1663 között eléggé összefüggő a sorozat, majd 1674—1677. között megint összefüggő, vagyis mintegy évtized nincs képviselve semmilyen verettel a leletben. Ennek a különös jelenségnek a magyarázatát nem tudjuk nyújtani, csak a tényt magát megállapítani.

A lelet anyaga nagyjában a szokott összetételű, vagyis magyar, osztrák tartományokbeli és német pénzekből áll. Egy ilyen későn elrejtett leletanyagban érdekes két erdélyi tallérnak az előfordulása. A legtávolabbi területről származó darab Nevers et Rethel grófság tallérja a XVII. sz. elejéről. Nyilvánvaló, hogy az ilyen távoli szórványos nyugati pénzek a császári zsoldos katonák révén jutottak Magyarország területére.

Ha nem is nagy a lelet anyaga, azért a szerény anyagból is lehet némi következtetést levonni a lelet korának pénzforgalmi viszonyaira. Először is negatív eredmény a lengyel pénzek teljes hiánya. Látszik, hogy a XVII. század vége felé a lengyel pénzek forgalma inkább Erdélyre, és az Erdéllyel szomszédos területekre húzódott vissza, holott korábban különösen az észak-magyarországi leletek zsúfolva voltak lengyel pénzekkel. További megfigyelés a németalföldi tallérok viszonylag jelentős száma, ami nyomatékosan megerősíti azt a már eddig is tudott tényt, hogy ezek az eredeti nevükön albertin néven ismert tallérok, melyek nálunk keresztes tallérok néven szerepeltek, egyre tömegesebben forogtak. Itteni nevüket a rajtuk látható András kereszt után nyerték, elterjedésüket pedig megkönnyítette az a körülmény, hogy finomságban valamivel alatta állottak a császári és magyar talléroknak.

A lelet példányai általában, de a magyar pénzek különösen is kifogástalan veretek, úgyszólván verdefényes állapotban kerültek elő, amiből az következik, hogy nem lehettek hosszabb ideig forgalomban.

A lelet jegyzéke :

Magyarország

1. II. Ferdinánd	tallér	K-B	1633	1 db
2. II. Ferdinánd	tallér	K-B	1635	1 db
3. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1648	1 db
4. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1653	3 db
5. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1654	3 db
6. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1655	5 db
7. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1656	2 db
8. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1657	2 db
9. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1658	1 db
10. III. Ferdinánd	tallér	K-B	1659	1 db
11. I. Lipót	tallér	K-B	1659	1 db
12. I. Lipót	tallér	K-B	1660	3 db
13. I. Lipót	15 kr.	K-B	1674	1 db
14. I. Lipót	15 kr.	K-B	1675	7 db
15. I. Lipót	15 kr.	K-B	1676	21 db
16. I. Lipót	15 kr.	K-B	1677	11 db

Erdély

17. Bethlen Gábor	tallér	N-B	1621	1 db
18. II. Rákóczi György	tallér	N-B	1656	1 db

Alsó-Ausztria

19. I. Lipót	15 kr.	CA	1661	1 db
20. I. Lipót	15 kr.	CA	1663	3 db
21. I. Lipót	15 kr.	rozetta	1674	3 db
22. I. Lipót	15 kr.	rozetta	1675	1 db

Stájerország

23. III. Ferdinánd	tallér		1651	1 db
24. III. Ferdinánd	tallér		1654	1 db

Csehország

25. Rudolf	tallér	Kuttenberg	1586	1 db
------------------	--------	------------	------	------

Tirol

26. Ferdinánd fhg. (1564—95)	tallér		é. n.	1 db
27. Lipót fhg.	tallér		1632	1 db

Szászország — Albertini-főág

28. Johann Georg	tallér		1628	1 db
------------------------	--------	--	------	------

Liegnitz—Brieg

29. Georgius	15 kr.		1660	1 db
--------------------	--------	--	------	------

Württemberg — Öls

30. Sylvius Friedrich 15 kr. 1675 1 db

Basel

31. Város tallér 1622 1 db

Nevers et Rethel

32. Carol (1601—27) tallér é. n. 1 db

Németalföld

33. Albert és Erzsébet
(1598—1621) Brabant tallér é. n. 2 db

34. Albert és Erzsébet
(1598—1621) Tournai tallér é. n. 2 db

35. IV. Fülöp Brabant tallér 1624 1 db

36. IV. Fülöp Brabant tallér 1631 1 db

37. IV. Fülöp Brabant tallér 1633 1 db

38. IV. Fülöp Brabant tallér 1637 1 db

39. IV. Fülöp Brabant tallér 1653 1 db

40. IV. Fülöp Tournai tallér 1628x 1 db

41. IV. Fülöp Tournai tallér 1647 1 db

Westfriesland

42. Tartomány tallér 1621 1 db

Huszár Lajos

THE COIN-FIND AT PAMLÉNY

The coin-find containing 95 pieces turned up in the boundary of the village Pamlény (Borsod-Abaúj-Zemplén County) consists of thalers and 15-krajcár coins from the XVIII. century (46 thalers and 49 15-krajcár coins) The last date on the coins is 1677, so that may be the time of hiding away. The composition of the find is identical with the material of similar contemporary finds, i. e. it contains coins used in the provinces Austria—Hungary and Germany. Two conclusions may be drawn from this small find for the history of money. First, the fact that there is no Polish coin among the pieces shows the losing out of the circulation of Polish money, the other is the relatively great number of the thalers from the Netherlands. This is a new contribution to the ever growing circulation of the Netherlandian Albertini in the XVII century which known by us as thaler merked with a cross.

L. Huszár

RÉGÉSZETI ADATOK A BODROGKÖZ HONFOGLALÁSKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETHEZ

A Bodrogköz, hazánknak ez az ÉK-i része, a Tisza, a Bodrog, és annak egyik mellékfolyója, a Latorca által határolt, megközelítőleg háromszög alakú sík terület. ÉNy-on a Zempléni hegység vulkanikus kúpjai, DNy-on a Taktaköz határolja, D-en a Nyírség folytatásának tekinthető. Tulajdonképpen az Alföldhöz tartozik, annak legészakibb nyúlványa. A csehszlovák határ most a Bodrogköz közepén húzódik, de a földrajzi és történeti leírásnál nem vonhatunk ilyen merev határt a tulajdonképpen összefüggő terület közé, ezért a dolgozatban többször történnek utalások a mostani csehszlovák területre.

A Bodrogköznek a folyószabályozás előtt egészen más volt a földrajzi képe, mint most. Területét éppen úgy homokbuckák borították, mint a Nyírségét. A futóhomokos területet 3 részre oszthatjuk:

1. Egy nagy összefüggő területet találunk a Bodrogköznek ma Csehszlovákiában levő részén, a Tice ér mentén.

2. Nagyobb méretű homokréteg fekszik Nagy- és Kisrosvágy, Ricse, Zemplénagárd környékén. Halmai É-i irányúak, E területhez sorolhatjuk a Karcsa-Vajdáccka közötti homokos területet.

3. A harmadik összefüggő futóhomok terület a Bodrogköz DNy-i részén egy háromszög alakú terület, melyen Viss, Kenézlő, Zalkod fekszik — s ez szigetszerűen elkülönül a Bodrogköz többi részétől.¹

A terület vízrajzi képének kialakításában nagy szerepe volt a két folyónak, a Tiszának és a Bodrognak. A kanyargós, nagy törmeléket szállító folyók számtalan morotvát alkottak, és áradásuk alkalmával óriási területeket öntöttek el. Ilyenkor csak a magasan fekvő homokhátak maradtak vízmentesek. A víz hamarosan leszaladt, de a mélyebben fekvő részekben ottmaradtak a tavak, a mocsarak. A folyószabályozás előtti állapotokat ábrázoló térképeket nézve, láthatjuk, hogy a Bodrogközben nagy területeket borított a mocsár és a nedves, mocsaras rét, melyen számtalan apróbb, nagyobb ér kanyargott, s amelyet kisebb, nagyobb tavak tarkítottak. A területre nagyon jellemző a múlt századi leírás: „A vidék nagy kiterjedésű síkság, tó, mocsár és nádas, a kevés magaslat egymástól elszigetelve.”²

Sajátosan egyéni jellege volt a Bodrogköz középső részének, Vajdáccka, Bodrog-halom, Karcsa környékének. Itt folyt a legtöbb apró bővízű ér, itt volt a legtöbb tó. A terület nagy része vizenyős, mocsaras rét, felszabdalva az erek által, melyek egymással összefüggő, bonyolult rendszert alkottak, és aszályos nyarakon előfordult, hogy teljesen kiszáradtak. Dúsan termő növényzet miatt legeltetésre nagyon alkalmas terület volt. Emberi letelepedésre ezen a vidéken az apró, egymástól elszigetelt homokdombok adtak lehetőséget.

A Bodrogköz régi vízrajzának rekonstruálásához a XVIII—XIX. századi kéziratos térképeken és leírásokon kívül adatokat találunk Ortvy Tivadar: „Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig” c. munkájában, ahol összegyűjtve találjuk az oklevelek által említett vízrajzi neveket. Egy táblázatot állítottam össze az Ortvainál szereplő és a XVIII—XIX. századi kéziratos vízrajzi térképek adatainak összevetésével.

Ortvy által említett vízrajzi név.		Ugyanaz a név a XVIII—XIX. sz. térképeken
<i>Ér, tó, halás</i>	Mikor és hol szerepel?	Melyik térképen és hol szerepel
Arosthó	1239. Viss—Kenézlő vidéke Ortvy—1882. I. 93. o.	Aréstó a Bodrog egyik Viss—Zalkodvidékén.
Asowan	1239. Viss—Kenézlő vidéke (Ortvy—1882. I. 97. o.)	Ásván—Tokaj—Zalkod mellett.
Bá bathova	1245 (Ortvy—1882. I. 101.)	Azonosíthatatlan.
<i>Besdiner</i>	1248, 1299. —Olaszi környékén (Ortvy—1882. I. 129. o.)	(?) Liszka—Sára környékén Sebes ér (?)
<i>Bodrog h</i>	1067, 1224, 1239, 1248. 1252 (Ortvy — 1882. I. 129.)	Bodrog folyó
Bziuthow	1299. Liszka—Olaszi—Viss vidékén. (Ortvy 1882. I. 172. o.)	Azonosíthatatlan.
<i>Chewrketyzere</i>	1230. Viss—Kenézlő környéke (Ortvy — 1882. I. 205. o.)	Azonosíthatatlan.
<i>Dedel</i>	1239. Kenézlő vidéke (Ortvy — 1882. I. 262. o.)	A Török érrel összefüggő Dedej ér.
Devers	1211, 1214. A Karcsa által alkotott tó Örös környékén. (Ortvy — 1882. I. 265. o.)	Örös környékén — Örs tó.
<i>Eleer</i>	1248. 1299. Viss vidéke (Ortvy — 1882. I. 292.)	Azonosíthatatlan
<i>Feouenyés</i>	1255. Szegilong környéke (Ortvy — 1882. I. 304.)	A Bodrog jobboldali mellékvize. A Bodrog balpartján is szerepel egy Fövényes tó.
<i>Fequetetó</i>	1255. Liszka—Olaszi vidéke. (Ortvy — 1822. I. 304.)	Fekete tó Viss—Zalkod vidékén. Kenézlő környékén is van egy ilyen nevű tó.
<i>Giznoeer</i>	1248. Viss—Zalkod környéke. (Ortvy — 1882. I. 536. o.)	Diós ér Zalkod környékén (?)

<i>Sodus</i>	1300. — A Tisza jobbpartján. (Ortvay — 1882. I. 377.)	Azonosíthatatlan.
<i>Karacha</i>	1211, 1214, 1254 — Karcsa környéke. (Ortvay — 1882. I. 414. o.)	Karcsa ér Karos—Karcsa község környéke
Kermel	1211, 1214. (Ortvay — 1882. I. 428.)	Azonosíthatatlan.
<i>Keretpotaca</i>	Anonymus, 1262. — Spatak környéke. (Ortvay — 1882. I. 429. o.)	Retelpatak—Spatak mellett.
Kumuloer	1211, 1214. (Ortvay — 1882. I. 445. o.)	
<i>Kythize</i>	1239. A Tisza réve Kenézlőnél. (Ortvay — 1882. I. 456. o.)	Kitze ér szerepel Kenézlő környékén.
<i>Mescspataka</i>	1248. 1255. 1299. — Liszka—Keresztúr környékén. (Ortvay — 1882. I. 523.)	Meszespatak — A Bodrog jobboldali mellékveze.
Nadaston	1211, 1214 A Bodrogköz É-i részén. (Ortvay — 1882. II. 30.)	Nádastó—Több helyen előfordul Tokaj, Luka környékén.
<i>Old ere</i>	1239. A Tiszának Kenézlőnél kiszakadt ere. (Ortvay — 1882. I. 72. o.)	Old ér itt nincs. Esetleg Olaj ér.
Papthowa	1239. Kenézlő vidéke (Ortvay — 1882. II. 89.)	Kenézlő környékén 1623-as Canonica Visitatio is említi. Az 1775-ös térképen nem szerepel.
<i>Piscarsher</i>	1211, 1214 — Olaszi környéke. (Ortvay — 1882.)	Piszkáros ér — az Olaszi melletti Piszkáros tóba vezet.
<i>Piscarustou</i>	1255. Liszka—Olaszi környékén. (Ortvay — 1882. II. 103.)	Piszkáros tó Olaszi környékén.
<i>Posoghere</i>	1239. Viss—Kenézlő vidéke. (Ortvay — 1822. II. 122.)	Azonosíthatatlan.
<i>Sebus</i>	1262. (Ortvay — 1882. II. 207. o.)	Sebes ér Viss környékén.
<i>Thevrekew</i>	1239. Visztól É-ra. (Ortvay — 1822. II. 262.)	Török ér Viss mellett.
<i>Veter</i>	1255. Liszka—Olaszi vidéke. (Ortvay — 1882. II. 320.)	Azonosíthatatlan.
<i>Vyzeskeuros</i>	1211—1214. A Tisza valamely kiágazása. (Ortvay — 1882. II. 408.)	Azonosíthatatlan.
<i>Zadona</i>	1211—1214. A Bodrog által alkotott tó. (Ortvay — 1882. II. 426.)	Azonosíthatatlan.

Ez a kevésszámú okleveles adat is azt bizonyítja, hogy a Bodroghköz vízrajza lényegében ugyanolyan volt az Árpád-korban, mint a folyószabályozás előtt, és a földrajzi elnevezések is lényegében már az Árpád-korban kialakultak.

A Bodroghköz növényzetében nagy szerepe volt az erdőnek — különösen a két folyót, a Bodrogot és a Tiszát kísérő galéria erdőnek. Az árterületeket, az erek, tavak partját és a mocsarakat gazdag vízinövényzet borította. Nagy, füves térségek is lehettek itt, és hatalmas, beláthatatlan nádasok.

Ilyen földrajzi környezetben élhettek a Bodroghközben az egymást felváltó nemzedékek — ilyen környezetbe kerültek az ide bejövő honfoglaló elődeink. A honfoglalás korából csak temetőket ismerünk. Azt, hogy milyen jelentős volt e terület a honfoglalás korában, mutatja az innen előkerült nagyszámú temető és szórványanyag —, közülük olyan fontos temető, mint a Kenézlő-Fazekaszugi, ahol két temetőt is feltártak,⁴ s a Karos-Eperjesszegi.⁵

A következő helyekről kerültek elő sírok: Zalkod—Szegefarka,⁶ Szabolcs-Vontatópart,⁷ Gáva-Szincsedomb, Tiszakarád-Inasa dülő,⁸ Sárospatak-Apróhomok,⁹ Sárospatak—Baksa-homok.¹⁰ Ezek a hitelesen feltárt temetők. Szórványok, néhány sír: Karcsa-Tégláska,¹¹ Nagyrozvágy-Futóhomok,¹² Semjén-Istvánmező,¹³ Zemplénagárd-Telekeshalom,¹⁴ Zalkod község belseje,¹⁵ Szabolcs község alatti út,¹⁶ Kenézlő,¹⁷ Gáva vasúti híd, Alsóberecki,¹⁸ Nagykövesd.¹⁹

A honfoglaláskori temetők leletanyaga azt mutatja, hogy a honfoglalók legelső csoportja telepített itt meg. A temetők anyaga nem keveredik más népek leletanyagával, és a sírokban talált pénzleletek alapján a temetőket a korai időre — a X. század elejére tehetjük.²⁰

A kora Árpád-korból főleg a XI. századból ismerünk temetőket e területről. Szabolcs községben az Általános Iskola udvarán van egy feltáratlan temető, mely Árpád-házi királyok pénzeivel keltezett.²¹ Gáva-Vásártéren 33 sírt tárt fel Kalicz Nándor, melyek Béla dux és I. Endre dénáraival keltezettek.²² Sárospatak-Akasztszteren II kora Árpád-kori sírt tártak fel.²³ Karos-Templomdombon pedig még feltáratlan a XI. századi temető.²⁴ E temetők közül csak egyről mondhatjuk biztosan, hogy templom körüli temető volt, a Karos-Templomdombiról. A többiek leletanyaguk, a temetés módja, a sírokban talált mellékletek még inkább a honfoglalás korához kötik.

Korai, IX—X. századi leletanyaggal keltezett telepeket a következő helyeken találtam: Karos-Hosszúhomok,²⁵ Karos-Tobajka,²⁶ Karos-Kenderszer,²⁷ Karos-Mókahomok,²⁸ Karcsa-Somos.²⁹ Az innen előkerült hullámvonalas díszű rosszul iszapolt, durva szemcséjű kerámiatöredékek szláv jellegűek. A Karos-Somosdombon előkerült leletek biztosan a szlávhoz köthetők (az ott talált félhold alakú csüngők kelteznek biztosan a lelőhelyet). A telepek mindegyike víz partjára települt, viszonylag nagy kiterjedésű lehetett. Ásatás hiányában e telepek lakóinak életéről semmit sem tudunk, de a telepek elhelyezkedése azt mutatja, hogy földművelő életmódot folytathattak lakói.

Árpád-kori telepeket terepbejárásomból és az okleveles adatok alapján ismerünk nagy számban. A felszíni leletek és az okleveles adatok is azt mutatják, hogy e terület nagyon korán, a XI—XIII. században sűrűn benépesült. Terepbejárásomon elég nagy számban találtam olyan Árpád-kori településeket, melyeket az okleveles adatokkal nem lehetett azonosítani. Ezeket a felszíni leletekből megállapítva, nagyság szerinti csoportokba oszthatjuk. Nagyobb települések, melyek összefüggő száraz területen feküdtek, a következők: Kenézlő-Botzáslapos,³⁰ Sárospatak-Apróhomok,³¹ Karcsa-Somos,³² Zemplénagárd-Liget,³³ Zalkod-Jakob-domb,³⁴ Kisebb települések, melyek a

belső mocsaras részekben, vízzel körülvett szigeteken találhatók, a következők: Bodroghalom-Nagycsonkás-völgyes,³⁵ Tiszakarád-Bábahomok,³⁶ Karcsa-Békahomok,³⁷ Karcsa-Kenderhomok,³⁸ Karcsa-Magospart,⁷⁹ Szórványok: Szabolcs-Kisfaludpuszta,⁴⁰ Alsóberecki.⁴¹ A lelőhelyeken talált leletanyag a Zalkod-Jakob-dombi teleptől eltekintve mind XI—XIII. századi. Néhány lelőhelyen az Árpád-kori cserepek mellett késő középkori cserepeket is találtam: Monyha tanya,⁴² (XI—XIV. századi cserepek), Dámóc-Földvár,⁴³ Karos-Apácshomok,⁴⁴ Szórvány: Sárospatak-Apróhomok,⁴⁵ A terepbejárásomon talált lelőhelyek egy részét sikerült az okleveles adatokkal azonosítani. Egy részük a mai községek Árpád-kori előzménye: Zalchoc (Zalkod) 1299,⁴⁸ Keresztúr (Bodrogkeresztúr) 1255,⁴⁹ Más részük elpusztult Árpád-kori falu: Chenke (Zalkod-Csenke dűlő) 1211,⁵⁰ Kythcze (Kenézlő Gicepart) 1239,⁵¹ Kengel (Bodroghalász-Vasúti hid) XI—XIII. század,⁵² Abba (Sárospatak—Páter homok) 1290,⁵³ Homoky (Sárospatak-Sirályhomok) 1280,⁵⁴ Ágouch (Ágoc tanya) 1329,⁵⁵ Eusud (Öszöd) 1278.⁵⁶ Ezenkívül 43 ma is meglévő község már az Árpád-korban is fennállott. Kilenc oklevelekben említett Árpád-kori és késő középkori falu helyét nem sikerült megtalálni a terepbejárás során: Mezes (Meszes) 1255,⁵⁷ Nagyhomok 1367,⁵⁸ Dobrona (Dobronya) 1358,⁵⁹ Chekezeg (Csekeszög) 1416,⁶⁰ Beckhed (Becske) 1355,⁶¹ Bodoló (Bodolyó tanya) 1254,⁶² Gerebse (Gerepse puszta, most Csehszlovákia) 1254,⁶³ Rwsa (Rozsálypuszta) 1290,⁶⁴ Sárkán (Sárkány puszta) 1413,⁶⁵ A terület életében a középkorban nagy szerepet játszott az itt felépült három vár: Tokaj, Patak, Kövesd és a két földvár: Szabolcs és Leányvár. A szabolcsi földvár építését a legújabb kutatás a korai vaskorba helyezi, de a honfoglalás korában és a középkorban is használatban volt. Erről Anonymus tudósít bennünket,⁶⁶ majd egy okleveles adat szerint I. László 1092-ben itt tartott zsinatot.⁶⁷ Tehát ekkor már jelentős erősség lehetett.

Az ősi hagyományokra támaszkodó XIII. századi magyar krónikaíró, Anonymus elmondja, hogy a honfoglaló magyarok ezt a két folyó közé eső területet megszállták, „az Úr megtestesülésének 937. esztendejében Árpád vezér elküldvén seregeit, az egész földet, mely a Tisza és a Bodrog közé esik, Ugocsaig, minden lakójával együtt elfoglalta.”⁶⁸ Későbbi birtokviszonyokból és elbeszélő forrásokból világosan látjuk, hogy a Bodrogtól közvetlenül északra a csatlakozott törzs, a kabarok nemzetségei telepedtek meg.⁶⁹ Az ő egyes rajaik kereshették fel elsőnek a Bodrogközt is, és a halászó-vadászó, nomád állattenyésztő, mocsári és erdei legeltetést folytató népnek ez a föld kitűnően megfelelt, ott végleges szállást vettek. Nézzük meg, mit ír erről Anonymus: „Mialatt több napon át ott időztek, a vezér és az övéi, látták a föld termékenységét, mindenféle vad bőségét, meg azt, hogy milyen gazdag halban a Tisza és a Bodrog folyam, ezért a földet kimondhatatlanul megszerették.”⁷⁰ A régészeti leletek — mint azt fentebb láttuk —, a legnagyobb mértékben alátámasztják az előbbi leírásokat. A honfoglaló temetők szinte az egész Bodrogközt behálózzák. Minden esetben vízparti homokdombokon találjuk a sírokat. Mint már megállapítottuk, a honfoglalók legelső csoportjához köthetők.⁷¹

A benyomuló honfoglaló magyarok nem üres, lakatlan területeket találtak itt. A Karos-Templomdombi temetőben honfoglaláskori és XI. századi sírok között egy késő avar kori sír is volt, tehát az ide feljutó későavar szórványok megérték a honfoglaláskort, és beleolvadtak a honfoglaló magyar népességbe.

Az avarokon kívül a szlávok azok, akiket honfoglaló ősaink itt találtak. A szláv népek közép-európai feltűnése egybeesik az avar hódítás kezdetével.⁷² Hogy a Bodrogközbe mikor jöttek, azt nem tudjuk. De hogy a honfoglaláskor itt voltak, azt döntően bizonyítják az itt talált szláv leletek és nem utolsósorban a szláv helynevek. Öt szláv

jellegű kerámiával keltezett telepet találtam terepbejárásomon, melyek a Bodroγκöz ÉK-i részén egymáshoz közel helyezkednek el. Ezek közül a legjelentősebb a Karcsa-Somoson talált lelet, melyet félhold alakú ezüstözött bronz csüngője 800—950 körülre keltezi. Ugyanilyen függő került elő a Királyhelmeceen feltárt szláv temetőből.⁷³ Régészeti leleteken kívül a nyelvészeti adatok döntően bizonyítják a szlávok honfoglalás előtti itt lakását. A ma is meglévő és az elpusztult községek neve közül 20 szláv eredetű [Balsa, Vencsellő, Gáva, Kenézlő, Viss, Zadán (Zsadány), Petrahó, Luka, Karos, Karcsa, Dobrużna, Pácin, Bodolyó, Gerebse, Kisrozvág, Nagyrozvág, Láca, Ricse, Perbenyik, Dámóc].⁷⁴ Ebből Balsa és Vencsellő szláv eredetű, de magyar képzővel képzett név Petrahó pedig nem honfoglaláskori, hanem későbbi, XI—XII. századi. Nemcsak a falunevék, hanem egyéb helynevek — főleg víznevek, homokdombok, rétek nevei is szláv eredetűek. Ha ezeket térképre vetítjük, nagyon érdekes kép rajzolódik ki elénk: a szláv helyneveket elszórtan, szinte az egész Bodroγκöz területén megtaláljuk (még Tokaj mellett is — Zsaró). De ezek legnagyobb részt a Bodroγκöz ÉK-i, DK-i csücskében csoportosulnak. Karostól-Zemplénagárdig szinte minden jelentősebb patak vagy homokdomb neve szláv. Egy másik kisebb tömbjüket a Bodroγκöz DNy-i részén, Balsa, Vencsellő, Kenézlő környékén találjuk.⁷⁵ E szláv telepek közelebbi etnikai hovatartozását nagyon nehéz megállapítani. Nem voltak egységesek, nem egyidőben telepedtek ide. Zömük honfoglaláskor előtti, ezekből egyikről lehet megközelítően megállapítani a délszláv eredetet: Ricse.⁷⁶ Petrahó későbbi, már a kereszténység korából való (Péterfalva), a Zemplénagárd környékén levő Ruszka Gorond, Oroszhegy tó, Oroszhegy szintén későbbi, talán a ruténekhez köthető, akik csak a XIII. században költöztek erre a területre.⁷⁷ Az, hogy a honfoglalók átvették a szlávoktól a települések nevét és egyéb helyneveket kétségtelenül arra mutat, hogy nagyobb számú szláv lakosságnak kellett itt élni, főleg az ÉK-i részeken.

A honfoglaló magyarok beköltözésük után berendezkedtek itt és ettől kezdve a kora Árpád-koron, késő középkoron keresztül napjainkig benépesítik ezt a területet. A honfoglalás után már a kora Árpád-korban a falvak egész láncolata alakult ki. Ezt az átmenet nélküli települést nagyon szépen igazolja az, hogy néhány helyen, így pl. Zalkodnál, Apróhomokon az Árpád-kori falu közvetlenül a honfoglaláskori temető mellé települt. Karcsa-Somosdombon pedig a IX. századi szláv telep mellett közvetlenül találjuk a korai Árpád-kori — XI—XII. századi leletekkel keltezett telepet. Azt, hogy az Árpád-kori telepek a honfoglalók szállásaiból alakultak ki, nagyon szépen bizonyítják a helynevek. Ezek egy része pusztá személynév. Ez a helynévadás csak a honfoglalás korából és a kora Árpád-korból ismert, a későbbi években már nincsen meg.⁷⁸ E helynevek a következők: Zalkod, Csenke, Szabolcs, Vajda, Berecki, Apács, Becsked, Csekeszeg, Cigánd, Öros, Géres, Cséke Semjén, Öszöd, tehát falunevünk nagy százaléka.⁷⁹

A korai megtelepedést igazolják a birtokviszonyok is. Az egyik igen régi nemzetség, a Baksa, melynek talán legelső szállásföldke a Bodroγκöz, és talán a honfoglalókkal jöttek ide.⁸⁰ A nevüket őrző Baksa homokon egy honfoglaláskori temetőt tártak fel. E nemzetség egész sereg falut birtokol később a Bodroγκözben. A XIII. század végén az övék: Kövesd, Semjén, Homoky.

Az Árpád-kori telepeket sűrűn egymás mellé települve találjuk, minden esetben vízparton. Mint fentebb már említettük, nagyságra két típust lehet elkülöníteni. A nagy kiterjedésű falvak minden esetben olyan helyen helyezkednek el, ahol nagyobb száraz, víz nem járta terület vette körül a települést. pl. ilyen: Zalkod, Chenke, Zalkod-Jakob domb, Sárospatak-Apróhomok, Abba, Homoky, Eusud, Zemplénagárd-Liget. A kisebb települések egészen kicsi, víz által időnként száraz réttel körülvett apró homok-

dombokra települtek. Pl. Tiszakarád-Kishomok, Tiszakarád-Polorsziget, Tiszakarád—Bánhomok és a Karcsa környékén talált Árpád-kori települések. Ezek feltehetően apró halászfalvak voltak. A lakosság életében nagy szerepet játszott a halászat egészen a legutóbbi időkig, a folyók szabályozásáig. Erről így vallott egy karcsai öreg halász: „valamikor, régesrégén, mikor még az egész határt nád, víz, meg sás borította, hát lakás csak a dombokon lehetett. A karcsaiak is ilyen vízből kiemelkedő dombon ütöttek tanyát. Akkor még a földművelést hírből sem ismerték, hanem mindenki halászzal, madarászással foglalkozott.”⁸¹ Később mesterségesen is létesítettek halastavat. Elég sok adatunk van mesterséges halastavakról a XIII. században. Ilyen volt az Arostou (Árés tó) Olaszliszka környékén,⁸² Fequetetou (Fekete tó) Zalkod mellett,⁸³ Aowan (Ásvány tó) Tokaj környékén,⁸⁴ Mindhárom a Bodrog mesterségesen elzárt kiágazása és valószínűleg zsiliprendszeren keresztül érintkezhettek a Bodroggal. Ilyen halastó volt még Olaszliszka környékén a Piscarustou (Piszkáros tó),⁸⁵ melyet a Piscarsher (Piszkáros ér) táplált,⁸⁶ a Paphouwa (Pap tava) Kenézlő környékén,⁸⁷ mely a Tisza egyik kiágazása által alkotott halastó volt. A XVII. században szinte minden község környékéről ismerünk halastavat.⁸⁸ Az 1620-as években a következő községek környékéről ismerünk halastavakat, Agárd-Halastó, Nagyrosvány-Pap tava, Cigánd-Halastó-Pap tava, Karád-Pap tava-Halastó, Karcsa-Pap tava, Kenézlő-Pap tava.

Nemcsak a halászat, az állattenyésztés is főfoglalkotás lehetett. Tudjuk, hogy a honfoglalók nomád állattenyésztők voltak. A Bodrogtóba jöve, állataik számára gazdag legelőket találtak. Felmerülhet az a kérdés, hogy a belső mocsaras részeken talált kora Árpád-kori települések vajon mind halásztelepek voltak-e? Az állattenyésztéssel kapcsolatban feltételezhetjük, hogy ezek egy része összefüggésben van a magyarok ún. kettős szállás rendszerével. E telepek egy része ui. olyan helyen volt, ahol az év nagy részében dús legelők állottak az állatok rendelkezésére. (Karcsa, Luka, Tiszakarád stb. környéke.) Ez esetben feltehetjük, hogy a telepek a kora Árpád-korban nyári szállások voltak. Ezt látszik bizonyítani az a körülmény, is, hogy e településeknél egy esetben sem sikerült templom nyomára bukkanni. Tudjuk, hogy honfoglaló elődeink az állattenyésztés, a halászat és vadászat mellett földműveléssel is foglalkoztak. Nem lehet véletlen, hogy a nagyobb települések olyan helyen találhatók, ahol nagyobb földterület volt a földművelés számára. Érdekes jelenség az is, hogy ezek az apró telepek a késő középkorban elpusztultak. A leletek alapján azt mondhatjuk, hogy csak a XIV. századig élnek. Ezt úgy is magyarázhatjuk, hogy a földművelés nagyobb térhódításával olyan helyekre települ a lakosság, ahol több a föld. Bár a Bodrogtóban a földművelés egészen a legújabb időkig, a folyók szabályozásáig csak másodlagos szerepet játszott.

Terepbejárásomon késő középkori telepet — egy kivételtől eltekintve (Dámóc—Szahajtó környéke) — nem találtam ezen a területen. Ennek magyarázata az lehet, hogy a lakosság a késő középkorban a ma is meglévő falvakba tömörül. A török pusztítások a Bodrogtó egy részét is érintik, és a lakosság száma a háború nyomán járó járványok, éhínség és más körülmények folytán is megfogyott és a részben megváltozott életkörülmények is szükségessé tették, hogy kevesebb, de nagyobb települések alakuljanak ki.

Az a társadalmi és közigazgatási szervezet, mely a bodrogtóközi népet helyéhez juttatta és megtelepedése után összefogta, koronként változó volt,⁸⁹ Az első telepeket, mint már említettük, még a X. században, a bevándorló magyar nemzetségek állították. A két folyóköz K-i szárazulatainak többi, akkor lakatlan részére és a hadászati fontos átkelőhelyekre, utakra a X—XI. század fordulóján a központi (fejedelmi, később királyi) hatalom tette rá a kezét, majd a királyok az itteni földeket a Bodrogtó határszélén levő

két vár (Zemplén és Patak) köré szervezték. Három DNy-i falura (Viss, Kenézlő, Zalkod és nyilván Csenke is) a szabolcsi ispán terjesztette ki hatalmát. A XII—XIII. században a következő helyeken laktak bizonyíthatóan királyi népek: Tokaj, Patak, Szabolcs, Vajdácaska, Rozvágy, Leányvár. Lakói közül a XIII. század folyamán sokan nemesi szabadságot nyertek. Egyes területeket az újabban beköltözött előkelő nemzetségeknek — Gut-Keled (a nemzetség emlékét őrzi egy dűlőnév Ricse környékén), Hont-Pázmány, Rátót — adományozta az uralkodó. Ezen kívül a leleszi konventnak voltak jelentős birtokai a Bodrogtőz egész területén.⁹⁰

A későbbi időben a Szerdahelyi, Tárkányi, Sóvári Soós, az Agárdy családnak, majd a Patak várát kezükbe kerítő Palóczyiaknak és Perényieknek vannak nagy birtokai itt.

A közlekedésben a terület jellegéből adódóan nagy szerepet játszott a víziút. A két határfolyó, a Bodrog és a Tisza kitűnő hajóutat biztosított. A belső részekben a nagyobb, bővízű erek, így a Füzesér és a Karcsa jöhet elsősorban számításba közlekedés szempontjából. Bővízű, hajózható folyó volt a Karcsa. 1613-ban Allaghi Menyhért főispán hajóvámszedő jogot kért a Karcsára II. Mátyástól, Rákóczi György 1646-ban szabályoztatta, állandó hajóút lett. Tokajig rajta szállították a sót.⁹¹ Az országos fő közlekedési út Buda felé a Bodrogtőzön kívül vezetett, a Bodrog jobb partján, a Hegyalján, ahol a hegyek lábánál levő száraz területen biztonságosabb volt a közlekedés. 1255-ben egy oklevél említi a „nagy utat, mely Patakról jön, és Keresztúr felé fordul.”⁹² A Bodrogtőzön futhatott keresztül az az országosan is fontos út, mely Olaszliszka környékén átjött a Bodrogon és a Szigetközön (Viss, Kenézlő, környéke) át lejutott a Tiszához. A Tiszán átkelve, Szabolcsra, Rakamazra keresztül Nyíregyháza felé vezetett. Olaszliszka környékén Fejerkeő néven említenek egy révet 1248-ban,⁹³ majd 1239-ben a Viss és Csenke helységeket tárgyaló oklevél említi azt az utat, mely „Olasz faluból vezet Kenézlőre” és „lejut a Kyzthche révhez”⁹⁴ a Tiszához. A Kyzthche rév tehát fontos átkelőhely lehetett. A zaty apátság 1067-ben kelt oklevele említi a „nagy utat, mely Rakamaztól Szabolcsra jön.”⁹⁵ Ugyancsak ez az oklevél említi a Kwrew (Kőrévet), mely az oklevél szerint a Bodrog és a Tisza összefolyásához közel vitt át a Tiszán. Ennek pontos helyét ma nem tudjuk, de feltehetően Tokaj és Rakamaz között lehetett. A Bodrogtőz É-i (ma Csehszlovákiában levő) részéről is fontos utak vezettek a Bodrogtőzön át. Így országos szempontból is jelentős az az út, mely Lelesz vidékéről indul és Királyhelmecon, Perbenyiken, Dámócon áthaladva lejutott a leányvári Tisza révhez. Ez átkelőhely fontosságát okleveles adataink bizonyítják, és az a tény, hogy megerősítésére itt a kisvárdai Várdayak várat építettek.⁹⁶ Ez az elpusztult leányvári vár. A leányvári révén átjutva Kisvárdára majd Debrecenbe vezetett az út.

A Bodrogtőz tehát a honfoglalástól a középkoron át napjainkig viszonylag sűrűn benépesült terület. Lakói szinte háborítatlanul éltek itt életüket egészen a múlt század végéig, amikor a folyók szabályozásával, a mocsarak lecsapolásával gyökeresen megváltozott itt az élet.

Valter Ilona

ARCHÄOLOGISCHE BEITRÄGE ZU DER LANDNAHME-
UND ÁRPÁDENZEITLICHEN SIEDLUNGSGESCHICHTE
DES BODROGKÖZ

Bodrogköz, die Ebene zwischen Theiß und Bodrog war vor den Entwässerungs- und Regulierungsarbeiten fast durchwegs ein Sumpfland mit vielen Wasserläufen, aus dem kleinere und größere Sandbänke und Sandhügel emporragten. Das üppige Grasland bot gute Weiden für das Vieh. Demnach fanden die landnehmenden Magyaren hier günstige Lebensbedingungen vor. Bereits vor der ungarischen Landnahme was das Gebiet bewohnt: annehmbar gab es hier kleinere-größere awarische Streusiedlungen, während die nordöstlichen und südwestlichen Teile Slawen in nicht unbedeutender Zahl besetzt hielten. Diese frühen (9—10. Jahrhundert) slawischen Siedlungen sind durch Ortsnamen slawischen Ursprungs erwiesen (Balsa, Gáva, Kenézlő, Karcsa usw.). Gräberfelder — durch frühlandnahmezeitliche Funde datiert — bezeugen wiederum die Landnahme der Ungarn (Kenézlő-Fazekaszug, Karos-Eperjeszug, Zalkod-Szegfarka, Tiszakarád-Inasa dúlő, Sárospatak-Baksa-homok, usw.). An Hand von Urkunden scheint es bestätigt, daß sich hier die Kabaren, die sich den Ungarn angeschlossen hatten, niederließen. Schon in der frühen Árpádenzeit entstand hier eine ganze Reihe von Dörfern. Daß sich die árpádenzeitlichen Siedlungen aus den Lagern der Ungarn entwickelt hatten, belegen Ortsnamen, von denen viele von Personennamen stammen. Diese Art der Benennung von Ortschaften nach Personen war nur in der Landnahmezeit üblich. Anlässlich meiner archäologischen Geländebegehung im Bodrogköz, entdeckte sich zahlreiche árpádenzeitliche Siedlungsreste; ein Teil derselben ist urkundlich belegt. Diese Siedlungen waren unterschiedlich groß: die größeren lagen auf trockenen Landstrichen (Kenézlő-Botzáslapos, Sárospatak-Apróhomok, Karcsa-Somos, Abba, Homoky usw.), die kleineren Siedlungen auf wasserumspülten Sandhügeln (Tiszakarád-Kishomok, Tiszakarád-Polor und Bám-sziget). In der Umgegend von Karcsa fanden sich ganz kleine árpádenzeitliche Siedlungen. Erweisen ist ihr Bestand durch Keramikscherben bis zum 13. Jahrhundert, nicht aber darüber hinaus. Möglicherweise handelt es sich um kleine Fischerdörfer. Im Zusammenhang mit der Viehzucht liegt ferner die Annahme nahe, daß diese kleinsten Siedlungen ursprünglich die Sommerlager der landnahmezeitlichen Magyaren waren.

Der Fischerei kam im Leben unserer Vorfahren eine bedeutende Rolle zu. Wir besitzen Angaben aus der Árpádenzeit, daß es bereits damals künstlich angelegte Fischteiche gab. Später, im 16—17. Jahrhundert hatte fast ein jedes Dorf seinen Weiher.

Verwaltungsbehördlich unterstand Bodrogköz um die Wende vom 10. zum 11. Jahrhundert dem ungarischen König. Später geriet ein Teil der Ländereien in den Besitz des Gespans von Szabolcs. Auch der Konvent von Lelesz besaß hier bedeutenden Grundbesitz.

I. Valter

J E G Y Z E T E K

1. *Trenkó Gy.*: A Bodroghköz vízrajzához. Föld. Közl. 1909. 295. o.
2. *Révy G.*: A Bodroghközi Tiszaszabályozási Társulat belcsatornázási művei és vízviszonyai. Bp. 1886. 18. o.
3. *Dongó Gy.*: Zemplén vm. történeti földrajza. AZT. 1898. 190. o.
4. *Jósa A.*: Honfoglalási emlékek Szabolcsban. AÉ. 1914. 303—304.
5. MNM Adattár: K. I. 5, K. I. 42., K. III. 107.
6. *Jósa A.*: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. AÉ. 1914. 164—184. o.
7. AÉ. 1923—26. 172. o.
8. MNM. Adattár: T. III. 227., T. IV. 359. o.
9. *Szendrei J.*: A sárospataki honfoglaláskori lelet. AÉ. 1903. 303. o.
10. MNM. Adattár: S. I. 16., A. II. 127.
11. *Valter I.*: Jelentés a Bodroghközben végzett terepbejárásról. I. MTA. Fég. Kut. Csoportja Adattára. (A továbbiakban MTA. Adattára.)
12. *Pesthy F.*: Helységnévtár II. 212. o.
13. *Jósa A.*: Szabolcs megyei múzeum ős és középkori tárgyainak ismertetése. Nyíregyháza 1899. 190. o.
14. *Jósa A.*: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. AÉ. 1914. 172. o.
15. MTA. Adattára: II. 3.
16. Dolg. 1933—34. 219. o.
17. MNM. 82/1950. 9.
18. TM. FN. 38/1905. 1—4. 8.
19. MNM. 8/1913. 1—5.
20. *Dienes I.*: Honfoglaló magyarok. A kisváradai vár története. Kisvárdá 1961. 133. o.
21. MTA. Adattára: IV. 80.
22. *Kalicz N.*: Gáva-Vásártér. Régészeti Füzetek 1958. 41. o.
23. *Kalicz N.*: Régészeti kutatások és leletek B. A. Z. megyében 1958-ban. Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve. 1958.
24. MNM. Adattára: K. IV. 402.
25. MTA. Adattára: III. 9.
26. MTA. Adattára: I. 15.
27. MTA. Adattára: I. 18.
28. MTA. Adattára: I. 19.
29. Herman Ottó Múzeum: 55.12.1—19.
30. MTA. Adattára: III. 67.
31. MTA. Adattára: I. 26—28.
32. MTA. Adattára: I. 5.
33. MTA. Adattára: IV. 74.
34. MTA. Adattára: III. 64.
35. MTA. Adattára: III. 48.
36. MTA. Adattára: I. 23.
37. MTA. Adattára: I. 10.
38. MTA. Adattára: I. 9.
39. MTA. Adattára: I. 3.
40. MTA. Adattára: IV. 8.
41. A Sárospataki Nagykönyvtár Múzeuma: B. 1901/3.
42. MTA. Adattára: IV. 75.
43. MTA. Adattára: IV. 76.
44. MTA. Adattára: I. 20.
45. MTA. Adattára: I. 21.
46. MTA. Adattára: IV. 77.
47. MTA. Adattára: II. 39.
48. MTA. Adattára: III. 62. Fehér VI. II. 221.
49. MTA. Adattára: III. 59., Wenczel Árp. Új Okm. VII. 405—406.
50. MTA. Adattára: III. 64., Wenczel: Árp. Új Okm. VII. 73.
51. MTA. Adattára: III. 65., Wenczel: Árp. Új Okm. VI. 73.
52. MTA. Adattára: I. 32.
53. MTA. Adattára: II. 45., A. Z. T. 1909. 347. o.

54. MTA. Adattára: II. 41., Karácsonyi S.: Magyar nemzetségek a XIV. századig. Bp. 1900—1904. III. 17.
55. MTA. Adattára: II. 43., Karácsonyi A.: I. m. I. 176.
56. MTA. Adattára: III. 72., Karácsonyi: I. m. II. 79.
57. Wenczel: Árp. Új Okm. VII. 405.
58. Zemplén vármegye története. Bp. 1905. 124. o.
59. Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890. I. 346. o.
60. Csánki: I. m. I. 345. o.
61. Zichy: II. 1355. 643. o.
62. Karácsonyi: I. m. II. 66. o.
63. Karácsonyi: I. m. II. 66. o.
64. Karácsonyi: I. m. I. 188. o.
65. Csánki: I. m. I. 361. o.
66. A magyarok elődeiről... Bp. 1958. 113. o.
67. Szabolcs vármegye története. Bp. 1905. I. 61. o.
68. A magyarok elődeiről... Bp. 1958. 107. o.
69. Maksai F.: A Bodrogló (kézirat) — Dienes I.: Honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története. Kisvárd, 1961. 133. o.
70. A magyarok elődeiről... Bp. 1958. 107. o.
71. Dienes: I. m. 133. o.
72. Simonyi D.: Studia Slavica I. 1955. 333. sk.
73. Kazacsayné—Gnandt P.: Szórványos szláv leletek Karcsáról. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 1955. 24—25. o.
74. A felsorolt helynevek szláv voltát Mikessy Sándor állapította meg.
75. Lásd térkép melléklet.
76. Kniezsa I.: Az ecsedi láp környékének szláv eredetű helynevei. Debrecen, 1943. 36. o.
77. Zemplén vármegye története. Bp. 1905. 347. o.
78. László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 227—228. o.
79. A felsorolt helynevek magyar voltát szintén Mikessy Sándor állapította meg.
80. Karácsony: I. m. I. 154—180. o.
81. Nagy Géza karcsai tanító gyűjtése. Elmondta néhai Dudás János 1944. telén, 63 éves korában.
82. Ortway T.: Magyarország régi vízrajza a XIII. század közepéig. Bp. 1882. II. 414. o.
83. Ortway: I. m. I. 97. o.
84. Ortway: I. m. I. 335. o.
85. Ortway: I. m. II. 103. o.
86. Ortway: I. m. II. 103. o.
87. Ortway: I. m. II. 89. o.
88. A felsorolt adatokat a Sárospataki Ref. Főiskolai Könyvtár Kézirattárában levő Liber Redictum Eccl. Com. Rempl. (Canonica Visitatio) -ből vettem, és az 1620-as éveket mutatják.
89. Az itt következő leírásnál Maksai Ferenc: A Bodrogló c. kéziratában levő tanulmányát használtam fel.
90. Zemplén vármegye története. Bp. 1905. 348. o.
91. Trenkó: I. m. 302. o.
92. Wenczel: Árp. Új Okm. VII. 405.
93. Fejér—Cod. Dipl. IV. II. 22.
94. Wenczel: Árp. Új Okm. VII. 72. 73.
95. Wenczel: Árp. Új Okm. VII. I. 26.
96. Zemplén vármegye története. Bp. 1905.

A BODROGKÖZI HOSSZÚ-RÉT TELEPÜLÉSE

Ébner (Gönyey) Sándor a Bodrogek községeinek településéről írt tanulmánya végén azt mondta, hogy: „töretlen úton haladva érzem, hogy a kép nem teljes és annak kiegészítésére törekedni fogok, de e mellett kérem e helyen mindazokat, akiknek alkalmuk van hozzá, igyekezzenek a még el nem tűnt adatokat megmenteni, míg a rohamos átalakulásban el nem vesznek.”¹ Jelen dolgozatom nem akar pótlása lenni a töretlen úton járás dacára is pótlásra egyáltalán nem szoruló tanulmánynak, hanem egy, a Gönyey tanulmányban nem tárgyalt bodrogek közzi terület—a Hosszú rét—településével kíván foglalkozni.

Dolgozatom megírására Bakó Ferenc Györgytartó településéről és Szolnok Lajosnak a vajdácskai udvar építményeivel foglalkozó tanulmánya ösztönzött.² Úgy vélem, hogy a Bodrogek köz településéről alkotandó képünk az említett tanulmányok mellett csak akkor lesz teljes, ha foglalkozunk a Bodrogek köz középső része, a település szempontjából eddig alig tárgyalt Hosszú-rét településével is. Helyesen állapította meg Gönyey tanulmánya bevezetőjében, hogy a Bodrogek köz településének vizsgálata, a folyószabályozások következtében végbement változások miatt különös figyelmet érdemel. Megállapítása fokozott mértékben érvényes a bodrogek közzi vízivilágot legtovább megőrző Hosszú-rétre vonatkozóan. Ezen a területen az első települések mindössze 50—80 évesek, zömük azonban jóval fiatalabb.

Ecsedi István itt járva, még 1925-ben is lápvilágnak rajzolta ezt a tájat és egy azóta eltűnt világba vezette olvasóját.³ Dacára, hogy ez a táj is változott, mégis mindmáig ez a terület őrizte meg leginkább a folyámszabályozások és ármentesítések előtti Bodrogek köz képét.

A Bodrogek köz földrajzi felépítésével említett tanulmányában Gönyey Sándor foglalkozott. A Hosszú-rét szerinte a Bodrogek köz legmélyebb, teknőhöz hasonló, része. A Bodrogek köz közepén foglal helyet, pontosan nem körülhatárolt terület.

Az a Bodrogek és a Tisza által határolt félsziget, amit régebben *Tiszabodrogek köznek* is neveztek, településileg négy különböző részre osztható. Az első rész földrajzilag a Nyírséggel azonos, vele hosszú időn át közigazgatásilag is egy volt. Kenézlő, Viss és Zalkod községek területe; a *Kenézlői hátság*. A második darab a Bodrogek köz Királyhelmece felől eső, ugyancsak homokos hátsága, ami azonban már nem a Nyírséghez, hanem a Tiszaháthoz, illetve az ungi, zempléni előhegyekhez, a hátsó Hegyaljához tartozik és hasonló hozzá a maga alacsony hegyeivel (Nagykövesdi hegy, Királyhelmecei hegy), löszhátságaival: ez a *Királyhelmecei hátság*. A harmadik rész a mindmáig ármentesítetlen *Bodrogszög*, a félsziget nyugati csücskében. Végül, a negyedik, a *Hosszú-rét*. Településileg a Kenézlői- és a Királyhelmecei hátságok együtt tárgyalhatók. Így tette Gönyey Sándor is, mert az itteni települések, ha természetszerűleg kötöttek is a kiemelkedésekhez, a szigetekhez, mégsem annyira ezekhez, mint inkább a vizekhez alkalmaz-

1. 1920-ban épített tanya Dorkón

kodtak. A vizek adta életlehetőség volt fontos mind a sziget, mind a lépi települések számára. A Bodrogszög és a Hosszú-rét települése ismét tárgyalható együtt. A Bodrogszög azonban kicsi és településileg még ma is jelentéktelen terület.

A Bodrogtöz közepén és inkább a déli részén, a Tiszával párhuzamosan elnyúló Hosszú-rétet nyugatról a Füzesér, északon a Karcsa, keleten a Királyhelmecei hegy és tartozéka a Nagyrozvágy—Ricsai-hátság, délen pedig a Tisza határolják. Az ármentesítés előtt összefüggő mocsárvilág volt. Mélyen benyúlt a kiemelkedő hátságok közé is. Így tüntette fel a II. József-féle térkép, Szirmay térképmelléklete (1805) és a Magyar Átlás „Zemplén megyei abrosza” (1810). is.⁴ Víztelenítése két részben történt. Az első lépés a folyamszabályozás volt. A folyamszabályozások (1860—1880) azonban csak kismértékben érintették a Hosszú-rétet. A víz megmaradt a mély, sokszor lefolyástalan fenekekben, tavakban, erekben. Esős időben még ma is sok helyén nagy kiterjedésű vízállások keletkeznek rajta. A sok helyen vele egy szinten folyó Tisza és Bodrog gátszakadásai, kiöntései esetenként pótolták a valahogy mégis levezetett vizeket. A Hosszú-rét víztelenítése szempontjából jelentősebb volt az ármentesítés. 1880 körül határozták el, hogy a Bodrogtöz belsejét, a Hosszú-rétet, csatornákkal fogják vízteleníteni. Rövid idő alatt egész csatornarendszer épült ki. Ez a csatornarendszer két fő és több mellékcatornából áll. A Bély—Cséke—Karádi főcsatornába torkollik többek között az Agárd—Leányvári és a Karcsa-csatorna, a Szerdahely—Törökéri főcsatornába pedig a Füzesér, a Malomér, a bodroghalmi és a kenézlői kanális csatlakozik. A csatornákat 5 zsilip és 24 tiltó szabályozza.⁵ A folyamszabályozás és az ármentesítés végül is odavezetett,

hogy a Hosszú-rét 1900 tájára száraz, vízmentes lett. Azóta újabb csatornák építésével, feltöltéssel és lassú feltöltődéssel az egész Hosszú-rét kiszáradt és alkalmassá vált a földművelésre és településre.

A Hosszú-rétet *Hunfalvy János* a szabolcsi Rétköz másának mondta. Hunfalvy azt írja, hogy „a Rétköz s a vele átellenben a Tiszának túlsó oldalán elterülő bodrogi Hosszú-rét a két parti lápfenékkel együtt, nagyszerű vízszerkezettel borított térség, mely Szabolcsban Vencsellőtől kezdve Komoróig és Vörösmartig terjedve, a Tisza egész partját, Zemplénben pedig majdnem az egész Bodrogi Kis-Patakig és Király-Helmezig foglalja magában. Midőn a Tiszának úgynevezett zöld árja, nyári áradata beállott, a Tiszának és Bodrognak számtalan erei és folyásai, a Kis és Nagy Ticce, meg az úgynevezett morotvák vagy holt ágak mind megteltek, összevisszajárták a térséget és számtalan sík tócsát hagytak hátra, melyekhez az áradat eltakarodta után is csak ladikon, vagy nádsűrűségeken nagy bajjal átvégődve lehetett jutni. Most a Tisza-szabályozási munkálatok következtében csak a legmélyebb fenékekben maradt meg a víz, s a múlt száraz években azok is kiszáradtak”.⁶

Bánkúti Ferenc tévesen egyetlen, önálló tónak vette a Hosszú-rétet, holott több önálló, saját névvel is bírt vízállásnak, tónak, fenéknek, laposnak, érnek, mocsárnak az összefoglaló neve.⁷ A Hosszú-rét ármentesítés előtti vízrajzával *Trenkó György* foglalkozott.⁸ Megállapította, hogy az óriási lápfmedence vizét a csapadékon és a földárján kívül a Tisza és a Bodrog árvizei szolgáltatták. Lefolyása és leszivárgása alig volt. A hordalékától megtisztult víz nagykiterjedésű, dús növényzetű mocsarakat és sekély vizű tavakat képzett rajta. *Szirmai Antal* a Hosszú-rétet egyszerűen a Tisza árterületének vette. A Tisza, mondja, „ahol a Bodrogi körül alacsonyabban fekvő vidékénél

2. Kezdetleges tanyaépítkezés Szophomok alatt

foly, néhány mellékágot bocsájt. Ezek egyikét Karcsának nevezik, amely a helmei hegyből eredő patakokkal megszorodván. Géres, Örös, Páczin és Karcsa községek közt kanyarog és azon *hosszú rétnék* nevezett tavakat képezi, melyek Szerdahely, Karos és Luka, községektől egészen a Tiszáig terjednek és ott Leányvárt, Czigándot és Karádot örökösü szinte átgázolhatatlan mocsarakkal zárják el a világtól.”⁹ Több *sziget, homok, gerind* vagy *gorond* emelkedett ki belőle. Településről csak ezeken a szigeteken (például Apróhomok, Hosszúhomok, Halászhomok, Várhomok, Kapushomok, Szophomok stb.) vagy gerindeken (például Körtvéfa gerindje, Hosszú gerind stb.) beszélhetünk. Községek a Hosszú-réten nem keletkeztek. Egyedül Lukát, a mai Bodroghalmot számíthatnánk ide, de ez a község is végeredményében a Hosszú-rét szélén, szigetre települt. Ezeknek, a Hosszú-rét széleire, szigetekre települt községeknek több közülük volt a szomszédos területekhez, mint a Hosszú-réthez. A Hosszú-rét mocsárvilága egymástól is elzárta őket.

A Hosszú-rét mocsárvilága annyira elzárta például Czigándot és Karádot a Bodrogtól többi községtől, hogy azok inkább a tiszántúli, szabolcsi helységekkel tartottak kapcsolatot. Velük kereskedtek, kapcsolataik inkább velük voltak. Ez nem is volt csoda, hiszen Vencsellő állítólag Tiszán inneni, Karád és Czigánd pedig eredetileg tiszántúli helység volt és csak később települtek át.¹⁰ Karádot például annyira körül vette a víz, hogy: „temettetni szoktanak a falutól Enyészetre fekvő egy homokon, alkalmas egy düllő földnyi messzeségre, még pedig azzal a bajjal, hogy ha vízáradás vagyon, mindenkinek hajón mennek oda által”.¹¹ *Dóczy József*, a kevésbé ismert Hosszú-rétet a közvélemény által jobban ismert Hansághoz hasonlította és „*Zempléni Hanság*”-nak nevezte.¹² Nagyobb áradások idején a széleire települt szigetfalvakat is veszélyeztette. Így például 1831-ben is a Sasó nevű nagy homokdombra kellett előle a nagyrozvágyiaknak menekülniük.¹³ A Hosszú-rét szélesen elterülő mocsárvilága lehetetlenné tett majd mindenféle közlekedést és mezőgazdasági kultúrát. Jellemzően írta idevonatkozóan a jó forrásokból merítő *Vályi András* Karádról, hogy: „fekszik Kuka helységgel dél felé által ellenben a Tisza parton, de csak nagy télbe, vagy nagy szárazságban lehet ezen két helységből egy másba járni, mivel közöttük négy mérföldnyire, tiszta nádas, és gyékényes tók, s járhatatlan sok ingadozó lápok vagynak, őszi vetése semmi sint, mivel szántó földgyei tavakká változtak, tavaszi kevés, kaszállójok tsátés helyeken bőven vagyon, a kenyérnek való megszerzésére való földeket N. Szabolcs Vármegyében szoktak bérleni, a marha tenyésztést szeretik.”¹⁴ Nem volt ebben akkor semmi különös vagy éppen sajnálatos, hiszen a bodrogtölcsiek főfoglalkozása a halászat volt; a bodrogtölcsi falvak pedig jellegzetes halászfalvak voltak. A lakosság nem félt a víztől; sárospataki szólásmód, hogy: „várják, mint a bodrogtölcsiek az árvizet.”¹⁵ Tévednénk, ha az idézetek alapján arra gondolnánk, hogy a Hosszú-réten csak árvíz vagy áradás idején volt víz és szárazságban a rét felszáradt. Az árvíz csak azt jelentette, hogy magasabb volt a víz szintje, hogy nagyobb földterület került víz alá, mint általában volt. A Hosszú-rétnék óriási kiterjedésű olyan területei is voltak, amelyeken állandó volt a víz.

Érdekes élet alakult ki ebben a környezetben. A Hosszú-rétet övező mocsári erdőkben vaddisznó, őz, nyúl, róka, vidra, vadmacska, a mezőkön tuzok, nyúl, fogoly, fűj, a tavakban és erekben vadliba, gyöngyvér, búvár, vadkacsa, szárcsa, gém, kócsag, vízityúk, vöcsök, a nádasokban nádi- és halfarkas tanyázott a szinte mindenütt megtalálható töméntelen halon, csíkon, nadályon és rákon kívül.¹⁶ A Bodrogtól lakosai gyűjtögető, zsákányoló, halász-vadász életmódot folytattak és zárt településekben éltek.¹⁷ A gyűjtögetés, a halászat és vadászat mellett egyedül állattenyésztésük volt jelentős. Különösen fontos volt szarvasmarha tenyésztésük. A félvad szarvasmarhák

a mocsárvilág ingó lápjain találták a legelőket. A hízóba fogott sertéseket apróhallal hizlalták. Kiterjedt réti legelőikre messze aszályos vidékekről is vállaltak legeltetésre jószágot, például a Csongrád megyei Szentestől és a békési Szarvasról is. Az 1863-as aszályos esztendőben a Nagykunságból különösen sok szarvasmarhát hajtottak ide, ahol kiváló legelőkre találtak.¹⁸

Az ármentesítetlen Hosszú-rét a senki földje volt. A falvak határai is bizonytalanok voltak. Birtok- és határpercek csak a szigetekért és homokokért folytak, de a XVI—XVII. században még azokért sem igen, mert fontosabb politikai és birtokügyi kérdések elterelték a figyelmet a különben sem értékes, alig megközelíthető helyekről.¹⁹ Cigándnak és Karádnak például csak névleg volt földesúra, valójában mindkettő szabad község volt, dolgaikat alig érték számon, a közigazgatás igen ritkán ért el hozzájuk.² És ha így voltak a községek, mennyivel inkább így lehettek a Hosszú-rét homokjai szigetjei és gerindjei?

Utak nem vezettek át a Hosszú-réten, hidak nem voltak rajta. A községek közt meglevő szegényes közlekedést „hajók”, azaz egyetlen fatörzsből égetéssel vagy vájással készült lélekvesztők bonyolították le. A hajók számára a nádasokba utakat vág- tak. Ilyen hajóutak voltak a vajdácskai—nagygéresi, a kispatak—cigándi, a Kispatak—karádi, a kispatak—bodroghalmi, a bodroghalom—berecki (ez a Pusztahápon és a Csigéren át Óteleknek vezetett, emlékéit a Telekér helynév őrzi), a bodroghalom—vajdácskai, a cigánd—nagykövesdi, a cigánd—ricsi és a ricse—szentesi út.

Ezeken a hajóutakon kívül leginkább a falusi bejárókra, gátakra, járókra emlékeznek még a bodrogek. Ezek a bejárók a Hosszú-rétről vezettek be a községekbe. Egyik-másikról írásos emlékün is van. *Vályi* azt írja például, hogy Alsóberecki felől Bodroghalomba „1/2 óráig merő gátakon kell a vizek között nagy bajjal bé törekedni.”²¹ Hasonló volt a helyzet Ricsén is. „Ide száraz út soha nints, kivált szekeren, hanem a gyalog járók, egy szál fáról elnyújtott gerendákon járnak be két felől, de olyan mély vizek felett, hogy a' ki belé esne annak mélysége az ő magasságát megszügyenitené.”²² Az emlékezetten kívül pár helynév is őrzi a járók emlékét: az *Általjáró* Kisrosvágyon a Tajba és a Suhatag tavak között; az *Erdő út köz* és a *Magaspart* Karcsán, az *Egypart*, a *Kis lép útja* Cigándon; az *Átjáró* és a *Két hid köz*i a sárospataki Alsóhatárban²³; a *Keskeny-* és a *Vonó szög* a Told Erdejében²⁴; az *Oroszhegyrejáró*, a *Hosszúhegy járó* a *Bíró járó* és a *Közép járó* pedig Bodroghalomban. A Hosszú-réthez tartozónak kell vennünk a Kenézlő és Sárospatak között elterült híres mocsári erdőt, a Told erdejét is. Gazdag halállományú erdőség volt, jelentős halászzattal.²⁵

A falvakhoz közeleső pár homokon, szigeten folyt a szűkkörű földművelés: Kizárólag a lakosság szükségletére termeltek. Pedig ahol lehetett földművelést folytatni ott általában igen jó talaj volt. Ricséről mondja egy XVIII. századi jegyzőkönyv, hogy „szakaszonként vagynak nékik a lápok között olyan homokjaik mellyeken az Isten lábának nyomai észre vehetők, és felettébb nagy kövérséggel adatnak.”²⁶ A földművelés azonban, mint már mondtam is, csak másod vagy harmadsorban jöhet számításba a akkori Bodrogekön.

A fuvarozás is fontosabb volt, mint a földművelés. Az alföldi, szabolcsi termékeket a Felvidékre és viszont a felvidéki termékeket az Alföldre, Szabolcsba fuvarozó cigándi, karádi, ricsei, tárkányi és leányvári szekeresek messze elkerülték a Hosszú-rétet és Bottány-Lelesz vagy Perbenyik—Géres—Szente felé vették az utat.

Egyébként a falvak szűk területét, határát csak ritkán hagyták el, akkor is rendszerint többed magukkal. Az életmód, a foglalkozások olyan természetűek voltak, hogy egyedül nemigen boldogulhattak. Általában többen fogtak a munkákhoz, lett légyen az

akár halászat, akár vadászat, gyűjtögetés, fuvar vagy állatorzás. Az ilyen települési forma és az ismertetett természeti viszonyok következtében a régi Hosszú-rét települése igen szegényes volt. A szigeteken, gerindeken, partosabb kiemelkedések vízmentes helyein mindössze egy-egy halászkunyhó állt. Sárospatak úgynevezett Alsóhatárának minden kiemelkedő pontján volt ilyen építmény. Sokan még emlékeznek ezekre a kunyhókra, egyiknek-másiknak még nyomon lehet követni a helyét is. Ezek a kunyhók nem a szigetek, gorondok legmagasabb pontján voltak, mint gondolnánk, hanem közel a vízhez ahol a csónakot kiköthették, ahol a halat vízben tarthatták. A szigetet, gerindet körülvevő nádrengetegből ki se látszottak. Ez volt különben a cél is; felesleges lett volna tudni a halászok, vadászok vagy gyűjtögetők útját.

Ezeket a kunyhókat csak ideiglenesen használták. A gyűjtögetők, halászok, vadászok sokszor több napra is távol voltak a falvaktól. Ilyenkor ezekben a kunyhókban húzták meg magukat. Bennük töltötték az éjszakát, bennük bújtak meg az esők, viharok idején. A közelükben rejtették el a zsákmányt, míg haza nem vihették. Állandó lakója kevés volt a Hosszú-rétnek. Itt is voltak a társadalomnak számkivetettjei, itt is éltek a társadalmat, a közösséget nem igénylők. Ezeknek egy kései képviselőjét találta meg és mutatta be Ecsedi István a már említett munkájában. A természet mindent megadott számukra; az élethez feltétlenül szükséges kevés pénzt, ha más módja nem volt, a szomszédos helyiségek vásárain darutoll, nádaly, hal és madártojás árusításból szerezték meg. De leginkább cseréltek. Használt ruhaneműkért, csizmáért halat, csikot, teknőst adtak. Települési szempontból az a jelentőségük, hogy kóborlásaik közben felkutatták és használták azokat a helyeket, amelyek településre alkalmasak voltak, amiket aztán később, az ármentesítés után a települők meg is szálltak.

3. Tanya Szophomokon. A ház végén levő istállóhoz toldott csűrrel

4. Ól és göré egy szophomoki tanyán

Ezek a kunyhók nádból, gyékényből vagy gallyból készültek. A rájuk emlékezők elbeszélései és a mai hozzájuk hasonlatos építmények alapján megállapíthatjuk, hogy három fajtájuk volt. Ritka volt a kúpos, köralapú nádkunyhó. Több volt a leásott ágashoz támasztott rúdra tett nád vagy gyékénytetejű kunyhó. Ennek több esetben még ajtaját is csináltak. Voltak aztán, igen elvétve, nádpatics kunyhók is gyékény vagy nád tetővel, ajtóval, ablaknyílással. Belül a földre gyékényt tettek, hogy beázás esetén a becsurgó víz a gyékény alatt kifolyhasson, vagy beszivároghasson a földbe; sárt ne csináljon. Kívül pár kéve nád feküdt a földön, ezeken ültek. Tekintettel a vizes talajra a kunyhók belsejét nem mélyítették le. Ez még a kiemelkedő helyeken, a homokok tetején épített kunyhóknál se volt szokásos. A kunyhó környékén mindig lehetett törmelék nádat, gyékényt, ágakat találni a tüzeléshez. A tüzet lehetőleg nem hagyták kialudni. A hamu alatt mindig hagytak annyi parazsat, hogy a rádobbott nád vagy gyékény fellobbanjon. A kunyhó legfontosabb tartozéka a kút volt. A lápok vize ihatatlan volt, ásott kutak pedig még a falvakban is ritkák voltak. A nádkutak segítettek a bajon. Majd minden kunyhó közelében, de nem mellette, nehogy a réten járókat odavezesse, volt egy-egy jó nádkút. A nádkutat messziről észre lehetett venni. Kimagasló nádvirágbokréta jelezte, hogy ott jóvízű nádkút van. A nádkút igen egyszerű szerkezet volt. Egy kb. másfél méter hosszú vastag nádat belülről átfúrtak úgy, hogy a csomókat átlyukasztották benne. Aztán leszúrták a puha talajba egészen a tiszta vizig. Ennek a szintje általában igen közel volt a föld felszínéhez úgy, hogy a ledugott nádszálból kimaradt rendszerint 30—50 cm. Ezen a kiálló nádszálon át megszívták a vizet. Az első zavaros szívást kiköpték. Az ezután jövő tiszta vizet aztán már ihatták. Hogy a kutat el ne tévesszék, hogy másoknak is segítségére legyenek vele, leszúrtak mellé egy hosszú nádszálat, aminek a végére nádvirágbokrétát, *titirkát*, kötöttek. Innen aztán ezeket a kutakat *titirkás* kútnak is nevezték. Még Ecsedi

István is látott ilyen nádkútát, de még 1942-ből is ismeretes egynek a leírása.²⁷ Ma már egy sem ismeretes belőle. A kunyhók helye egyben kikötő hely is volt. Ezért a víz szélén rendszerint volt egy leásott vagy földbeszúrt karó. Ehhez kötötték ki a csónakot. A kunyhó körül volt még pár leásott vagy levert ágas, vagy karó hálószáritásra; pár kosár pedig haltartásra.

A kunyhóban semmiféle berendezés sem volt. Az ajtó, ha volt egyáltalán, nádból készült. Két faág vagy még inkább nádköteg közé szorították a nádat, kötőfűvel, vékony fűz vesszővel megkötötték és készen is volt az ajtó, amit aztán elhasznált bőrdarabbal, szíjjal vagy fűzkötéssel erősítettek az ajtófélfát helyettesítő ágashoz. Az újabb keletű hasonló építményeknél drótot is használtak.

A legfejlettebb építmény volt a nádpatics kunyhó. Ennek néha ablaknyílása is volt. Azonban csak nyílás, ablak nem volt rajtuk, adatközlőim legalább is ilyenre egy esetben sem emlékeztek. Szokás volt ezt az ablaknyílást is száraz fűvel, kötőfűvel vagy gyékénnyel betömni. Nádpatics kunyhóban emlékezett egyik karádi adatközlőm ágyra is. Lábai a földbe leszúrt faágak voltak, az oldala pedig 2 deszka. A két oldaldeszkat kettő vagy három fenékdeszka tartotta össze a lábakon kívül. Az ágy fenéke szénával volt kitöltve. Ez a kunyhó a Cigánd feletti Bodnár homokon állt.

A kunyhók lakói felszerelési tárgyaikat, eszközeiket; ha ideiglenes lakók voltak, a hajóban, ha állandóbbak a kunyhó falába szúrva, a kunyhó földjére terített gyékény alá eldugva vagy csak szabadon a kunyhó előtt, a földön tartották.

Az ármentesítés után a Hosszú-réten háromféle települési forma alakult ki. Az egyik a majorsági település. Ezt, a víztől elhódított területeket megszerző nagybirtok alakította ki. A másik a tanyai település, amit viszont a Hosszú-réten földet szerző szegény parasztság teremtett meg. A harmadik fajta település a majorsági településből nőtt ki: új községeket létesítettek. Ezeknek az új községeknek a létesítése a legutóbbi időkre esik és érintetlenül hagyja a szegényparasztság tanyai települését. A majorsági településeknek viszont utat mutattak a további fejlődésre. Azóta is több major lakossága törekszik arra hogy önálló községgé szervezkedjék.

A nagybirtokosok az ármentesítéskor felszabadult területeket igyekeztek maguknak megszerezni. A bodrogi birtokosok földterülete az ármentesítés után nagyban növekedett. A földeket művelés alá fogták és egyidejűleg nagyszabású állattenyésztésbe is kezdtek. A nagybirtokok terjeszkedése révén új növények honosodtak meg, illetőleg terjedtek el: a krumpli, a dohány, a kukorica és a napraforgó. A korábban csak a lakosság saját szükségletére termelt kender és kisebb mértékben lent pedig nagy mennyiségben kezdtek termelni. Egyik-másik birtokos pár kisebb mezőgazdasági üzemet is létesített, de leginkább szeszgyárat. A nagybirtokok mindenütt a jó földeket szerezték meg, a föld ára magasra szökött. Így aztán az ármentesítés következményeként a földművelésre kényszerült bodrogi lakosság föld nélkül maradt. Az a pár paraszt is, aki földet tudott szerezni a szűk határu községektől távoli, a nagybirtokoknak már nem kellő, rendszerint gyenge minőségű földhöz jutott csak. Ezeken a földeken jövedelmező földművelést általában nem lehetett folytatni. Ugyanakkor a paraszti állattenyésztés is csökkent és a fuvarozás is megszűnt. Egyetlen megélhetési lehetőség kínálkozott: a cselédsors a nagybirtokokon. A legnagyobbodott nagybirtokok új beruházásokat igényeltek, tehát nem tudtak jól fizetni se, a termelt növények is a munkaigényesebbek közé tartoztak. Súlyosbíttatta a helyzetet, hogy a bodrogiak nem is nagyon értettek a földműveléshez, számukra ez nehéz, nem szokott munka volt: és nem vállalták a kevés fizetésért.²⁸ Inkább kívándoroltak. Ezért aztán munkáshiány keletkezett. A munkáshiánnyal küzdő nagybirtok

kétféleképpen oldotta meg a kérdést. Egyrészt idénymunkásokat hozatott a Felvidékről és Erdélyből: másrészt cselédséget telepített főleg Szabolcsból és Hevesből.

Települési szempontból a cselédség a fontosabb tényező. Elhelyezésükről a birtok erre megfelelő részén gondoskodtak. A Hosszú-rét szegélyein elhelyezkedő homokokon „major”-okat létesítettek. Egy-egy ilyen major pár „hosszú-ház”-ból, a cselédség részére; nagy istállókból, az állatoknak: magtárakból, górékból, kovácműhelyből és egy vagy több tisztli lakásból állott. Némelyik major olyan nagy és népes volt, hogy külön iskolát kellett benne létesíteni. Természetesen nem minden major az ármentesítés után keletkezett. Karád határában egy 1840-es térkép már „majorsági birtok”-ot jelzett és a Vajdácskához közel eső Halászhomok uradalmi telepét pedig már 1860-ban „Halászhomok majorság”-nak említik.²⁹ De a zömük későbbi keletű, az ármentesítés után létesült és a víztelenített Hosszú-rét területén áll.

Ezeket a majorságokat Bakó Ferenc említett tanulmánya bemutatta, velük foglalkozni nem tartozik feladatomban közém.³⁰ A Hosszú-rét települése szempontjából a majorságoknál fontosabbak a szétszórt tanyák. A Hosszú-rét tanyákkal való betelepülésének három fő mozzanata volt. Az első mozzanat az ármentesítés utáni pár szegényparaszti település, a második a két világháború közötti kétszeri parcellázás (1922—25-ben és 1930-ban) eredménye, a harmadik pedig a felszabadulást követő földosztás. Az ármentesítés után lassan indult meg a település. A bodrogi falvak határai az ármentesítés után is szűkek maradtak. Régen a víz szorította őket, most pedig a nagybirtok. A lakosság szaporodásával a falvak szűk határai telítődtek, a földterület felaprózódott. Nagyobb arányú kitelepülés a Hosszú-rétre mégsem következett be, mert sokan kivándoroltak. Az ekkor keletkezett Hosszú-réti tanyák lakói között ezért nem bodrogiakat is találunk. Az ekkor települők közül többen jöttek a Hegyaljáról. Mindannyian a filoxera miatt tönkrement szőlősgazdák voltak, akik itt, a kezdetlegesebb körülmények között gondolták helyzetüket megjavítani. Már az első települők között több uradalmi ember, volt kovács, béresgazda, juhász, sőt kulcsár is akadt, akik az összegyűjtött pénzeszközükön önálló gazdálkodásba fogtak. Az uradalmi emberek szinte kizárólag Szabolcsból jöttek.

A két világháború közötti kétszeri parcellázás sokakat csábított a Hosszú-rétre. A bodrogi falvak nincstelenjei közül sokan „váltottak” földet és igyekeztek a birtokon egy kis házat „ragasztani” maguknak. Az 1930-as parcellázás különösen jelentős volt. Vagyonkájuk roncsaiból sok család vásárolt itt pár hold földet és kezdett gazdálkodásba. Az ekkoriban települők nagy többsége már a bodrogi falvakból került ki. Sokan „amerikai pénz”-ből vették a földet. A kivándorlók tíz-húsz év után hazajöttek pár száz dollárral vagy küldtek az itthon maradtaknak és abból vásároltak. Pár környékbeli nagyobb helységből is nagy számmal települtek ekkor ki, mint például Sárosatakról, Sátoraljaújhelyről vagy a távolabbi Szerencsről. Érdekes jelensége az akkori településnek, hogy a települők között akadt pár, előzőleg az iparban foglalkoztatott is. Viszátértek a földhöz, azt látták „biztos kenyérnek” a dekonjúktura idején. A települők minden esetben házat építettek maguknak. A Hosszú-rét képét ez a települési időszak változtatta meg alapvetően.

A felszabadulás után következő földosztás bonyolult települési folyamatot alakított itt ki. A földosztással felszabadultak a községek határai. Aki csak tehette, a falvakhoz közel „íratott” földet magának a volt uradalmak jó minőségű földjeiből. Tehát a települők a falvak felé vették az irányt, illetőleg pár nagyobb major és távoli falu esetben egy-egy központibb fekvésű major felé. Ugyanakkor a kifelé való település is folyt. Ennek az is oka volt, hogy egy idő után a falvak közeli határ részeiben levő földek elfogytak. Sokan azonban tudatosan jöttek ki a Hosszú-rétre, építettek tanyákat, választották a

kezdetlegesebb tanyasi körülményeket. A kitelepülők többségének, akárcsak a múltban is, most is az volt a célja, hogy összeszedje magát, hogy talpra álljon, hogy gyorsabban vagyonosodjék.

A földosztás megváltoztatta a falvak és a majorok képét is. Mind a falvakban, mind majorokban új részek épültek, területileg megnöttek. Falvak közül legszembe-szökőbb az illetén változás Karcsán, a majoroknál pedig Mária- és József majorok, illetőleg önálló községgé alakulva Tiszacsermely esetében. Itt a két, eredetileg egymástól mintegy másfél kilométerre levő major — a praemontrei rend birtoka volt — új házakkal teljesen összeépült és tényleges községgé formálódott. A további fejlődés és vizsgálat szempontjából érdemes feljegyezni, hogy a Bodrogköz állami gazdasági és termelőszövetkezetei a falvakban és a majorokban szerveződtek, érintetlenül hagyták a tanyákat.

A Hosszú-rét tanyáira, bármelyik időszakban létesültek is, a szegénység a jellemző. Mindhárom települési korszakban a szegények jöttek ide, választották a kezdetlegesebb tanyasi életformát. A tanyasi életet a megfeszített, kemény munka jellemzi elsősorban. A kulturális körülmények szegények; nem is igen törődnek velük. A tanyasiak jellemző tulajdonsága az egymás iránti bizalmatlanság. Az a bizalmatlanság él itt tovább változott formák között, amiről Bakó Ferenc a györgytarlóakkal kapcsolatban már szólt. Magukat „*tanyasi*”-nak mondják, így hívják őket a falusiak és a majorságiak is. Ha a falusiak és majorbeliek róluk beszélnek kiérződik szavaikból a lenézés. Az iskolázás is nehezen megy náluk, mert a tanyasi iskolák nemcsak messze vannak és a hosszú úton sok lábbelít, ruhát nyú el a gyerek, hanem azért is, mert az iskola elveszi az olcsó munkacserőt.

A tanyasiaknak általában 10—15 hold földjük van. Ezek zöme — körülbelül 60%-a „juttatott föld”, azaz a földosztás juttatta a gazdájának. Ez a nagy százalék nem bizonyítja viszont azt, hogy a Hosszú-rét településének döntő többsége a földosztás után jött volna létre, mert sok esetben a földnek csak egy része juttatott és az annak idején vett 2—10 holdat egészítették ki vele, de azért az egészet juttatottnak mondják. 30%-nyi lehet a „parcellázott” és csupán 10% a „vett” föld.

A földek általában homok vagy tőzeges talajok, különösebben nem jók a megmunkálásra. Terméshozamaik alacsonyak.

Az alacsony terméshozam azzal is magyarázható, hogy a „kint élőknek” általában nincsen megfelelő eszközkészletük sem. Eke a legtöbb tanyában van, de vetőgép már nincsen. Boronaként itt még mindig él a tövis, henger se igen akad. Mindennél súlyosabb azonban az, hogy nincsen elegendő trágya, műtrágyát és más talajjavító szereket vagy eljárásokat pedig nem ismernek. A trágyahiány összefügg az állattartással. Az állattartás is szegényes. Ló ugyan szinte minden tanyában van, de a szarvasmarha aránylag kevés, a trágyázás szempontjából a sertések sem jöhetnek számításba, mert még azoknál a tanyasiaknál sincsen több tíznél, akik „eladóba hizlalik.” A juhászat nem általános, csak egyes helyeken jelentősebb. Így például Kenézlő, Györgytarló vidékén, ami voltaképpen nem tartozik a Hosszú-réthez. Egyedül baromfit tartanak sokat. Ez viszont a trágyázás szempontjából jelentéktelen.

A Hosszú-réti tanyák földjein legjobban fizet a rozs. Ezt termelnek legtöbbet. Újabban igen terjed a tengeri is. A nagybirtokok hatására mind több és több burgonyát, dohányt és napraforgót termelnek. Néhány tanyasi legújabbban szőlővel is próbálkozott. A háttas, homok-talajba szőlőt ültettek. Mindennél jelentősebb azonban a gyümölcsösítés, főleg az alma termesztése. Az almatermesztést néhány nagybirtok vezette be a két világháború között. Aztán kisemberek is rákaptak Tiszakarádon, Kenézlőn, Cigándon, Tiszacsermelyen. Így terjedt aztán befelé, a tanyák közé is.

5. 1947-ben épített tanya Apróhomok alatt. Előtte földverem

A kevés szemterményt a padlásokon helyezik el. Külön magtárat sehol sem építenek. A kamrákban sincsen külön helye a gabonának. Hombárt nem építenek. A tengerit górékban tárolják és csak akkor szedik ki belőle, amikor „morzsolóba kerül”. A górék vastag ágafákon álló, hosszú, vékony lécépítmények. Sok helyen kukoricaszárral fedik. A górék alatt nincsen semmiféle építmény sem. A burgonyát elvermelik. A gyümölcsöt a tanya közvetlen közelében termelt zöldségfélével együtt az asszonyok a közeli piacon értékesítik. Az almát ugyancsak, de csak akkor, ha kis mennyiségről van szó. Nagy

6. 1930-ban épített „gazdag” tanya Apróhomok alatt

mennyiségben kereskedőknek adták el, most pedig a különféle felvásárló szervezeteknek hordják be Patakra, Újhelybe és Dombrádra.

Az állatok a lovak kivételével szabadon vannak. A teheneket csak azokból a tanyákból csapják a csordákhoz, amelyek közel esnek valamelyik faluhoz vagy a csordalegelő, esetleg a hajtóút van a közelben. Különbö a tehénnel, birkával, kecskével — ahol van — végig legeltetik az árkokat, a kanális partokat. Ugyanúgy szabadjára engedik őket, mint a baromfiakat. A kanálisokhoz közel eső tanyákon különösen sok a kacsa, liba, máshol inkább tyúkokat tartanak. A tojásokból az egész éven át „pénzel az asszony” a piacokon. A sertésekkel kitérítik a földre maradt kicsi krumplikat, megetetik velük a pocsolókból kosarakkal kimert kis halakat. Néhány tanyában méheket is találunk. A méheket tavasszal kiteszik a tanyák közelébe telepített kis akácokba. Ezeket ugyan évenként vagy kétévenként levágják, mert kell a tüzelő, de kihajtanak.

A tanyasi család egyséjtű. Ezt is a települési célok indokolják. Ha csak egy mód van rá, a fiatalok „különmennék” az öregektől, szó sincsen már a Bodroglóközből mégnem is olyan régen ismert nagycsaládról. A férfi a földdel és a házkörüli munkákkal van elfoglalva. Ekéje majd minden tanyasinak van, soknak még fagerendelyes. A szántást lóval vagy tehénnel a férfi végzi. A boronálás, hengerlés is az ő gondja. Az aratás az egész családot foglalkoztatja, a férfi kaszál az asszony markot szed. A nagyobb gyerekek pedig keresztet raknak. A hordás megint a férfi dolga. A cséplésnél is ő vigyáz a gépesekre. Kapálásokban az egész család dolgozik. Egyelik a répát, kapálják a krumplit, kukoricát, aztán ássák, törik. A gyerekek vigyáznak az állatokra, kislány a kacsákra, libákra; kislány a tehénre, esetleg a legelő lóra, disznókra és birkákra. A férfi minden szerszámot, eszközt, amit csak tud, maga készít el. Faragószék, vonókés, a paraszti eszközkészítés elengedhetetlen szerszámait, általában elterjedtek a tanyasiak között. Vásárra is a férfi jár, az állatok eladása, vevése az ő gondja. Amit maga, a családjával együtt meg tud építeni, azt maga építi, az épületeket gondozza, javítja. Az asszony szinte minden nap piacol. Tanyasi asszonyok naponta 10—20 km-eket gyalognak befelé, nagy zajdákkal a hátukon. Tejet, tojást, baromfit, zöldségféléket, gyömolcsöt visznek a pataki meg az újhelyi piacokra vagy „állandó” házakhoz. A tanyasi asszonyok piacolása jellegzetes. Hazafelé mindig visznek valamit, mert „nincs bót, ahova csak átugrok”, mondogatják. Kocsin csak akkor jönnek, ha az uruk is bejön állatot eladni vagy vásárolni valamit. A kisvonatra se ülnek, mert alig érdemes. Az állomásoktól rendszerint még kilométereket kell gyalogniuk, hogy hazajérjenek.³² A régi életmód pár csökevénye még él közöttük. Gyakran megtapogatják, „mártogatják” a még meglévő vizeket vagy áradások után a kanálisokat, csatornákat. A lefolyástalan gödrökből vasvillával is „kiszúrik” a halat. Madártojást is szednek itt-ott, sőt csapdával nyulat is fognak.

Itt is nagy esemény és kizökkenti a családot a hétköznapi megszokott rendjéből a születés, a házasság és a halál. Mindegyik ünnep számba megy. A születés a kezdetleges egészségügyi viszonyok között még ma is veszélyekkel teli esemény. Nemcsak az asszony kímélését, hanem kiszolgálását is magával hozza. A szülő nőhöz segítségül, azután meg a háztartási munkák végzésére, ha felnőtt lány nincs a háznál, elhívják az anyját vagy az anyósát. Ha felnőtt lány van, akkor nem hívnak segítséget. Bárt, orvost a legközelebbi faluból hoznak. Szekeren megy be érte a férfi, ha megjöttek az asszony fájásai. A keresztelő nagy ünnepséggel megy végbe. Nagy vacsorát rendeznek a tisztelőkre, keresztzülőknek az apa testvéreit kérik föl s csak ha ilyenek nincsenek, jönnek számításba az anya testvérei. Igen ritka, hogy nem rokont választanak keresztzülőknek. A keresztzülőnek semmi különösebb kötelezettsége sincsen, rendszerint hozzájárul valamivel a keresztelői vacsorához. Vagy bort küld, vagy egy birkát. A lakodalom hason-

lóan nagy ünnep, bár szokásvilága erősen leegyszerűsödött. A fő mozzanat itt is a vacsora. Segítségért erre az alkalomra se igen hívnak. Nem is nagyon kell, mert az ünnepség a szűk-körű családra korlátozódik. A temetés különösen komor a Hosszú-réten. A halottat a rendszerint a Sárospatakról kihozott koporsóba teszik és beviszik temetni valamelyik faluba. Hosszú kocsisorokban megy a koporsót vivő szekér után a rokonság és a szomszédos tanyák népe. Kell is, hogy menjenek, mert egyedül ők lesznek a temetés közönsége, hiszen a tanyasi halottat nem ismerték a faluban, vagy ha ismerték is, nem igen tudták meg időben, hogy meghalt. A temetésről hazafelé menet megáll a kocsisor valamelyik korcsmánál meginni a búcsúztatót. Ezt a búcsúztatót a legközelebbi hozzátartozó szokta fizetni: „Isten fizesse meg hozzánk való jóakaratakat” köszöntése közben. Odahaza aztán a szűkebb család, míg a távolabb lakó rokonok is ott vannak”, „elülik a tort”. Ez egy egyszerű vendégség, semmi szokásbeli eleme sincs.

Régebben keresztelőre, lakodalomra külön disznót hízlaltak. Nem pénzért adták aztán el, hanem elcserélték borért. Hegyaljai szőlősgazdák, akiknek nem állt módjukban disznót hizlalni, kocsira tettek egy-egy hordó bort és leszekereztek a Bodrogközbe, újabban a Hosszú-rétbe is. Ott aztán a bort elcserélték hízott disznóért. Állandó cserepárok is alakultak ki idők folyamán és a bor, mint csereérték mellé, később bevonult a fa is. Innen származik az a mondás, hogy „a hegyaljai szőlőkben megterem a disznó is”. Ma már ez sincs meg és sok helyen az ünnepi alkalmakhoz nem hegyaljai, hanem a bodrogközi homokra telepített homoki szőlők borát isszák.

Közösségi alkalmak nem fejlődtek ki. A kukoricafosztás, tollfosztás és a dohány-simítás is családi körben történik. Évenként egy-egy bált szokás rendezni a tanyasi iskolákban, ide elmegy a tanyák öregje, fiatalja. Egy-egy ilyen „bilétes bál” nagy esemény, főleg a fiatalok számára. Előtte is, utána is hetekig beszélnek róla.

A Hosszú-rét települését, a tanyák építését kevésbé folyásolták be a közlekedési lehetőségek. Az ármentesítés azt is lehetővé tette, hogy a Hosszú-réten utak épüljenek. Az utak a nagybirtokok szempontjai szerint készültek, leginkább a falvakat, illetőleg a majorokat kötötték össze. A Hosszú-réten több útvonal is épült, közülük legfontosabbak a kenézlő—tiszakarád—cigánd—ricsé—leányvári, illetve zemplénagárdi; a sárospatak—cigándi, a sárospatak—bodroghalom—karádi, a sárospatak—vajdácskakaras, —karcsa, —pácín, —rozvág, —semjén, —ricséi utak. Mind makadámút és újabban némelyiken rendszeres autóbuszforgalom is van. Az utakkal egyidőben jelentek meg a Bodrogközön a vasutak is, de ezek a Hosszú-rétet óvatosan elkerülték. Még 1880-ban épült a sátoraljaújhely—királyhalmec—csapi rendes nyomtávú fővonal. Ez ugyanúgy elkerülte a Hosszú-rétet, mint az 1913—14-ben épült keskenyvágányú Bodrogközi Gazdasági Vasút, mely voltaképpen még ma is egyetlen vasútja a Bodrogköznek. A „kis vasút” ahogy itt nevezik, Sárospatakról nagy kanyarodással a Kenézlői hátság irányába tart. Amikor eléri, az északi szélén haladva megközelíti a Tiszát és vele párhuzamosan továbbhaladva Karádra, Cigándra, Ricsére megy; érinti Ricsét és Zemplénagárdot és Királyhalmecen végződik. 1936-ban Sárospataktól pár kilométerre elágaztattak belőle egy mellékágat, amely Viss, Kenézlő érintésével a Kenézlő—balsai Tisza hidon átment Szabolcsba és ott a Nyírségi Gazdasági Vasúthoz csatlakozott. A Hosszú-rétet ez az elágazás sem érintette, sőt még kevesebb köze van hozzá, mint az eredeti vonalhoz. Ez az eredeti vonal, az Elágazás nevű megállóhelytől, mely még 1910 táján a környék legjobb halászhelye volt, egészen Ricséig a Hosszú-réten megy. Útját elszórt tanyák és majorok kísérik (Rózsás, Dorkó stb.). A tanyákat földutak kötik össze az utakkal és egymással. Ezek az év nagyobb részében majd hogy járhatatlanok. Általában nem is ezeken bonyolódik le a forgalom. A Hosszú-réti gyalogos egyenesen, tanyairánt megy. Legelőkn, ka-

szálókon, tarlón vagy vetésszéleken mindig jobb az út, mint a rendes úton, mert a fű megkönnyíti a járást. A sár miatt a bodrogköziek általánosan használt lábbelije a gumicsizma. A tanya iránt közlekedők útjába sok csatorna esik. Különösebb akadályt azonban nem képeznek. Hidat ugyan nem építenek rájuk, hanem keresztbe tesznek bennük egy-egy kéve nádat, napraforgó kórót vagy gyékényt, esetleg kukoricaszárat. A víz szépen átszivárog rajta, felül pedig a gyalogosok átmehetnek.

Ha egy Hosszú-réti tanyát meg akarunk nézni, nem kell sokáig keresgelnünk. A tanyák rendszerint emelkedéseken, homokokon, gerindeken épültek. Messzire ellát-szanak; a melléjük telepített pár fa, főleg jegenyé, pedig messziről felhívja rájuk a figyelmet. A tanyahely általában nem sáros, mert homokon épült, de a közvetlen közelben már agyagnak, törmeléknek kellene lennie, mert az épületanyagot helyben termelik ki. Udvarról csak abban az esetben beszélnek a tanyasiak, ha fel van kerítve. Különben csak „telek” a neve a tanya körüli területnek. Sok tanya még ma sincs felkerítve, ami pedig fel is van, az is sok esetben nem minden oldalról. Kerítésnek a napraforgó-kórót használják. A telek vagy udvar legfontosabb építménye a kút. A kutak vize általában rossz, mert a talajvíz igen magasan van és rendszerint csak eddig az „első vízíg” ásnak le. Nehéz is volna mélyebb kutat készíteni, mert a puha föld gyakran beomlik, téglá, sőt betongyűrű kellene hozzá. A régebbi kutak mind gémesek, újabbak kezdik őket átépíteni kerekeskutakra. A kutak mellett rendszerint vályú áll. Az újabbak betonból készültek, a pár régebbi favályút is ilyenekkel pótolják majd, ha elkorhadnak. Elvértve találunk néhány csűr is. Ezek a tanya lakójának származási helyét jelzik, minden bizonnyal a Hegyaljáról költöztek ki. A csűrök anyaga vesszőfonat, teteje nád vagy gyékény. A házra merőlegesen fekszik. Ha van, benne tartják a szekeret, a szekér részeit, a kast, a saroglyát, szántalpat, a gazda

szerszámaikat, a faragószéket, a kaszákat, kapákat, ásót, ekét stb. Ahol csűr van ott külön szín nincsen. Az istállót csak az újabb tanyáknál építik külön; a régeit bieknél egyvégbe és egy fedél alatt van a házzal. A házzal szemben, a telek végében áll a két-féle szalmakazal: a régi, avult szalmái és az újé; a szénakazlak, kukoricaszár, nád- és napraforgó kúpok. Az avult szalmakazal alatt van rendszerint a tyúkól vagy a disznóól olyan formán, hogy a kórókból összeróttól vázra rakták a szalmát. A disznó és baromfiólakba homokot horda-

7. Bővíteni szándékolt „konyhatanya” Szophomok alatt. A később felépítendő szoba vályog alapozása már elkészült

nak az állatok alá. A kazlak egyik végében, a telek sarkában áll a trágyadomb, a másikkban az árnyékszék. Ez rendszerint napraforgókörökből készül, pár helyen tapasztva is láttam. Ahol külön istálló épült, az a csűr helyét foglalja el; merőleges a házra. Falai vagy vertfalak vagy vályogból készültek. A tetőzet nád, gyékény, újabban cserép is pár helyen, de sok esetben padlás nélkül ráhelyezett avult szalmaboglya. Ahol külön istálló épült, ott vele egy fedél alá szint is építettek. A tetőt tartó gerendákat két erős ágas tartja. A színben a szekér és tartozékai, a gazda szerszámai kapnak helyet. A felsorolt állandó jellegű építmények mellett van a tanyasi udvaroknak pár ideiglenes építménye is. Ilyenek a téli vermek, a répa, krumpli elvermelésére, a tavaszi és koranyári etetősök vagy fedelek a fiatal baromfiak részére, különböző ideiglenes jellegű ólak, ólféleségek. Minthogy a ház alá pincét nem építenek, sok helyen állandó jellegű vermet is készítenek. Az ilyen állandó jellegű verem úgy készül, hogy egy körülbelül $2 \times 3,5$ m nagyságú és másfél méter mélységű, egyenes falú gödröt ásnak. A gödör házfelőli, rövidebb oldalának közepén úgy ásnak le egy ágast, hogy az a föld színétől másfél méter magas legyen. Az ágasba egy hosszú és erős gerendát, culápot vagy rudat úgy akasztanak bele, hogy a másik vége a gödör átellenes oldalának közepén megtámaszkodhassék. A rúdra, gerendára aztán léceket, rudakat helyeznek; hogy ne mozduljanak el odadrótozzák őket. A rudakra gallyak, a gallyakra szalma, a szalmára kukoricaszár kerül. A kukoricaszárát aztán befödik a gödörből kikerült földdel. A feltámasztott veremvég egyik felét nád vagy napraforgópaticcsal befödik, a másik felét pedig ajtónak képezik ki. Ajtót, használt fa, deszka darabokból vagy nád, gyékény, esetleg napraforgókörökből készítik. Az ilyen vermek készítésénél kihasználják a felszínkülönbségeket is. Ha csak lehet emelkedőbe ássák a verem gödrét. Különösen alkalmas az ilyen megoldás ott, ahol istállónak is ilyen építményt készítenek. Ha ugyanis az ilyen istálló emelkedésben épül, akkor nem kell külön lejáratot készíteni az állatok számára, mert a természetes lejtés feleslegessé teszi. Szokás az ilyenvermek, istállók tetejére is szalmakazlat rakni.

A Hosszú-réti udvarok építményei, az építmények technikája sokban hasonlít a vajdácskai udvar építményeihez, azok technikájához. Az általam tapasztaltak is megerősítik Szolnoky Lajos megállapítását: „a melléképületek építési módja sok régi, a lakóháznál már nem használt építési technikát őrzött meg.”³⁹ Bár meg kell jegyeznünk, hogy a

8. Kezdetleges, félbemaradt, tanyaépítkezés az Elágásznál

Hosszú-réti tanyák egyszerű építési módja is sok ősi, kezdetleges építési módot, eljárást őriz. A Hosszú-réti udvari építmények alapanyaga a föld. A földet alkalmazzák különböző, a környezetükben található növényekkel építőanyagként. Ilyen növények a nád, a gyékény (ezeket kévékben számolják és használják), a napraforgókóró és a kukoricaszár. Az előbbit ugyancsak kévékbe kötik, az utóbbinál csomóról, kötegről, kévéről beszélnek. Használatos még a fűzfavessző is, de mindinkább csökkenő mértékben. A technikák közül legegyszerűbb a földelés (például vermelésnél, veremfedésnél), elterjedt a nád, gyékény és napraforgópatics. Paticsfalak készítésekor a nádat, gyékényt vagy napraforgókórót ágasok között leszúrkálják a földbe, közbül egyszer vagy kétszer kötéssel (nád, gyékény vagy napraforgószár köteggel hozzákötéssel) megerősítik, hogy jobban álljon. Aztán kívül-belül betapasztják. A sárba pelyvát vagy avult szalmát kevernek. Így készül a kerítés és a tapasztás nélküli fal is, azzal a különbséggel, hogy a leszúrt vagy leásott nád, gyékény vagy napraforgókórószárazakat szövési technikával legalább egy helyen megerősítik és általában drót közé szorítják. Kerítésnek és nagyobb felületű paticsfalnak gyékényt nem igen használnak, mert gyenge és elhajlik. A gyékényt inkább kötésre használják. Méhkast kötnek belőle és kívül betapasztják és kész a fiatal baromfiak, csibék, libák, kacsák menedéke. A fűzfavesszőt más hajlékony vesszőkkel együtt ugyancsak kötésses technikákhoz használják. Kerítés is készül fűzfesszőből vagy fal, amit aztán betapasztanak.

A Hosszú-rét tanyáinak udvarain látható építmények között és a „ház”, a lakóépület között lényeges különbség van. Amíg az udvari építményeket szinte kizárólag a család maga készíti, addig a ház építéséhez segítség, sőt szakember, kőműves, ács is szükséges. A telkeket általában úgy választották meg, hogy a birtok legkiemelkedőbb részén legyen. A telek legmagasabb pontján, arccal dél, vagy délnyugat felé fordulva épültek a házak. Sok esetben nem a telek közepére; a telek a ház alatti lejtőn fekszik. Így a baromfiak, az épületek, a kút tájéka, a kazlak szemmel tarthatók. A házépítésnél is elsősorban a család dolgozik. Először „megássák az alapot”. Ebbe legújában használt téglából vagy a Hegyaljáról vett és hozott terméskőből „fundamentumot” is csinálnak. A téglát vagy követ „majterral” kötik össze, legtöbbször maga a család. A fundamentumra emelik a falakat. Általában „rakott falat”, ritkábban vályog falat húznak. A rakott falat az ismert módon az egész család készíti, segítségül a rokonságból hívnak férfiakat. A vályogot sok esetben cigányok (Sárospatakról vagy a szomszédos szabolcsi helységekből: Bercelről, Paszabról, Balsórol, Gáváról, vagy a bodrogi községekből, főleg Vajdácskáról és Cigándról) a helyszínen „verik ki.” Szokás venni is. A bodrogi falvak szélein, a cigánytelepeknél mindig van eladó, száradóba állgatott vályog. Ezrét 250—400 forintért adják. Ha a cigány helyben veri ki a vályogot kosztot is kap és az épülő ház más sármunkáját is ő végzi. Ő tapasztja le a padlást, a falakat. Téglából vagy kőből nem építkeznek. Pár olyan háznál, mely az urasági épületek szétbontása utáni bontási anyagokból épült, esetleg több a téglá vagy a kő, mint általában szokásos, de teljesen ezekből az anyagokból nem építkeznek. Amikor a falakat „felhúzták”, elhelyezik a gerendákat, az ácsok „felállítják” a tetőszéket. Újában „bolti” gerendákat használnak, cseréppel fednek, de kevéssel ezelőtt még az ács a helyszínen ácsolta meg a gerendát a Hegyaljáról vett fából és náddal, olykor gyékénnyel fedték. Az ácsokkal egyszerre dolgozik a kőműves is. A kéményt kőműves építi, mert azt más nem tudja. A padlócsinálás (döngölés és letapasztás) a fal tapasztása az épület kimeszelése a család munkája. Ajtókat, ablakokat valamelyik falubeli asztalossal csináltatják és az építők „állítják” be őket.

A Hosszú-réti tanya lakóháza három osztatú. De csak a teljesen kiépült tanyák esetében. Mert megállapíthatjuk, hogy éppen az ide kitelepülők anyagi viszonyai miatt

kevés a teljesen befejezett tanyaépület. Sok esetben csak a konyha épült meg; a ház hosszú ideig egy osztatú marad. A ház kétharmad részét a „szoba” foglalja el, a megmaradt egyharmadon pedig két helyiség, a konyha (néhol pitvar) és a kamara osztozódik. Sok, főleg újabb, ház előtt tornác van, még pedig az egész épület hosszában. A tornác egy tető alatt van a házzal még akkor is, ha esetleg később építették a házhoz. Általában faoszlopok tartják. Ezeket az oszlopokat egyszerű, vonókéssel készülő díszítéssel is ellátják. Abban az esetben, ha az istálló egybeépült a házzal, a tornác csak a házig tart. Viszont van olyan eset is, hogy a ház ablakos, (rövidebb) végén is van tornác úgy, ahogy az a Tiszaháton, Szabolcsban szokás. A házak mennyezete felesen deszka és felesen tapasztott. Ahol deszka a mennyezet ott legtöbbször nem a házban, hanem a padláson, a padon megy a mestergerenda. A tapasztott mennyezet készítése nehezebb, de olcsóbb. A gerendákhoz léceket szögeznek, azokra nádatokat terítenek, lerögzítik dróttal, léccel és aztán betapasztják. Sok földes tanya, újabban azonban a régebbi épületeknél is terjed a padlózás. A tornác forgalmas részére, az ajtó elé köveket, téglákat ásnak le. Az ajtók többségükben tömörek. Ezért télen, amikor az ajtó be van zárva, a konyha sötét. Nyáron, amikor a konyha ajtaja mindig nyitva van, egy lécsajtócska, a veréce, tartja távol a baromfiakat a konyhától. A konyhában régi módi tűzhelyek nem igen vannak. Beépített „téglamasínák”-ban tüzelnek. A konyhából nyílik a szobákba épített kemencék tüzelőszája, a kamin. Az újabb tanyáknál berakott masina helyett „spórokat” használnak. A szobában a kemencék mellett rendszerint van egy másik berakott masina is. Télen a család a szobában él. Nagyobb tanyáknál a szoba rövidebb oldalán, a „ház ablakos végén” két, kisebb házaknál, egy ablak van. Ahol egy ablak van a ház végén ott feltétlenül van egy ablak az udvar felé is, ahol viszont kettő van az oldalon, ott sok esetben az udvarra nincs ablak. A szobák berendezése új keletű. Vásári bútorok vannak bennük, rendszerint két ágy egymás mellett vagy egyvégtében, előttük pár székkal. Az ablak előtt áll a karos pad és az asztal. Az asztal fölött függ a lámpa, amit szokás színes papírral kidíszíteni. Egy szekrény és egy kredenc egészíti ki a bútort. Nyáron, késő őszig a tornácon áll a faháncsból készült dikó. Ezeket rendszerint komlóskai, erdőhorvati árusoktól veszik. Téltre beviszik a szobába. Ilyenkor az ajtó mögötti sarokba kerül. Rongypokróccal letakarva ágynak, ideiglenes fekhelynek használják.

A kamrában, melynek az udvarra egy kisméretű ablaka van, a fal mellé fektetett gerendákon, zsákokban áll a liszt, az őrlésre váró gabonanemű; a korpa, a morzsolt tengeri, a dara. A sarokban földön áll a zsír. Fölötte, a mennyezetről függő rudakra aggatva lóg a szalonna, kolbász, amíg van; a sonka és a füstölt hús. A másik falhoz eszközöket támasztanak és a falba vert faszögekre aggatva edények, szerszámok (kis fateknő, sziták, kovászfa, lekvárfőző-üst, kanál, dagasztóteknő, fűrés, cseréptálak, fazekak, köcsögök) lógnak. Az ablak alatt polc vagy asztal áll edényekkel. Itt tartják a tejet, a túrót, a mézet és más ennivalót.

Díszítés, dísz a már említett tornácoszlopokon kívül alig akad. Régebbi építésű és berendezésű tanyák konyháiban és szobáiban is található pár cserép- és kőtányér kiakasztva a falra. A cseréptányérok általában Sárospatakról, a kőtányérok pedig Hollóházáról, Diósgyőrből származnak. Virágoskert nincs, az ablak alatt láthatni pár virágot, leginkább őszirózsát. A szobák ablakaiban, különösen, ha lány is van a családban, mindig van virág, legtöbbször muskátli.

A tanyasiak főfoglalkozása a földművelés. Általában szemtermelők. Kis, csak a család által feldolgozható mennyiségben termelnek kendert, cirokot. A konyhaszükségletére babot, borsót, lencsét, káposztát kis területen, ha lehet a tökkel együtt köztes veteményként kukorica közt termelik. Répát és krumplit takarmány célra is termelnek.

Az állattenyésztés a földműveléssel szoros összhangban folyik. A tarlón pulykák legelnek, a földbenmaradt kis krumplit a tisznókkal dúratják ki. Akinek lova van az „ráérős időben” fuvarozni is elmegy. A községekben és a szomszédos nagyobb településeken szívesen fogadják meg őket, mert olcsóbbak, mint a hivatásos fuvarosok.

Összefoglalva az elmondottakat, mint lényegest kiemeljük azt, hogy a Hosszú-rét települése fokozatosan történt a folyamszabályozások és az ármentesítés után, mind beljebb és beljebb a nagy rétség belseje felé. A település még ma sincs befejezve, most is tartó folyamat. Ennek a folyamatnak aprólékos, a részletekbe menő megfigyelése a néprajztudomány sok ágán kívül a társadalomtudomány számára is becses adatokat szolgáltat. Érdekes jelenség, hogy itt a tanyasi település terjedéséről, növekedéséről van szó Igen figyelemreméltó az a körülmény is, hogy a Hosszú-rét településében a politikai változások élesen tükröződnek, hogy egy aránylag kis területen viszonylag rövid idő alatt háromféle településforma alakult ki.

Dankó Imre

DIE BESIEDLUNG VON HOSSZU-RÉT IM BODROGKÖZ

Vorliegende Studie behandelt die Besiedlung von Hosszú-rét im Bodrogek, dem Gebiet zwischen Theiss und Bodrog, nach der Fluss- und Binnenwasserregulierung.

Das unter dem Namen Hosszú-rét bekannte Gebiet war noch vor 80 Jahren ein unberührtes Moorland. Die Ansiedlung dieses Gebietes erfolgte — bedingt durch die Regulierungsarbeiten — stufenweise und dauert auch heute noch an.

Die Art, in der die Besiedlung erfolgte, war zweifach: den besten Boden erwarben Grossgrundbesitzer, die Meierhöfe errichten liessen; das minderwertigere Ackerland erhielten Kleinbauern, die von dürftigen Wohnstätten aus ihr Anwesen bewirtschafteten.

Diese Studie befasst sich ausschliesslich mit der Entstehung dieser Einödhöfe und der Lebensweise ihrer Einwohner; lässt aber auch das Leben in den provisorischen Fischerhütten nicht unerwähnt; bespricht das sozial-wirtschaftliche Leben der Bauern auf den Einödhöfen; ihre Beziehungen zu den Dorf- und Stadtbewohnern; ferner ihre eigenartigen Bräuche, mit Bezug auf alle bedeutsameren Momente des Lebens.

Verfasser bespricht eingehend auch die Lage der Einödhöfe, die Eigenart ihrer Bauweise, das dabei verwendete Baumaterial, ferner das Haus- und Arbeitsgerät.

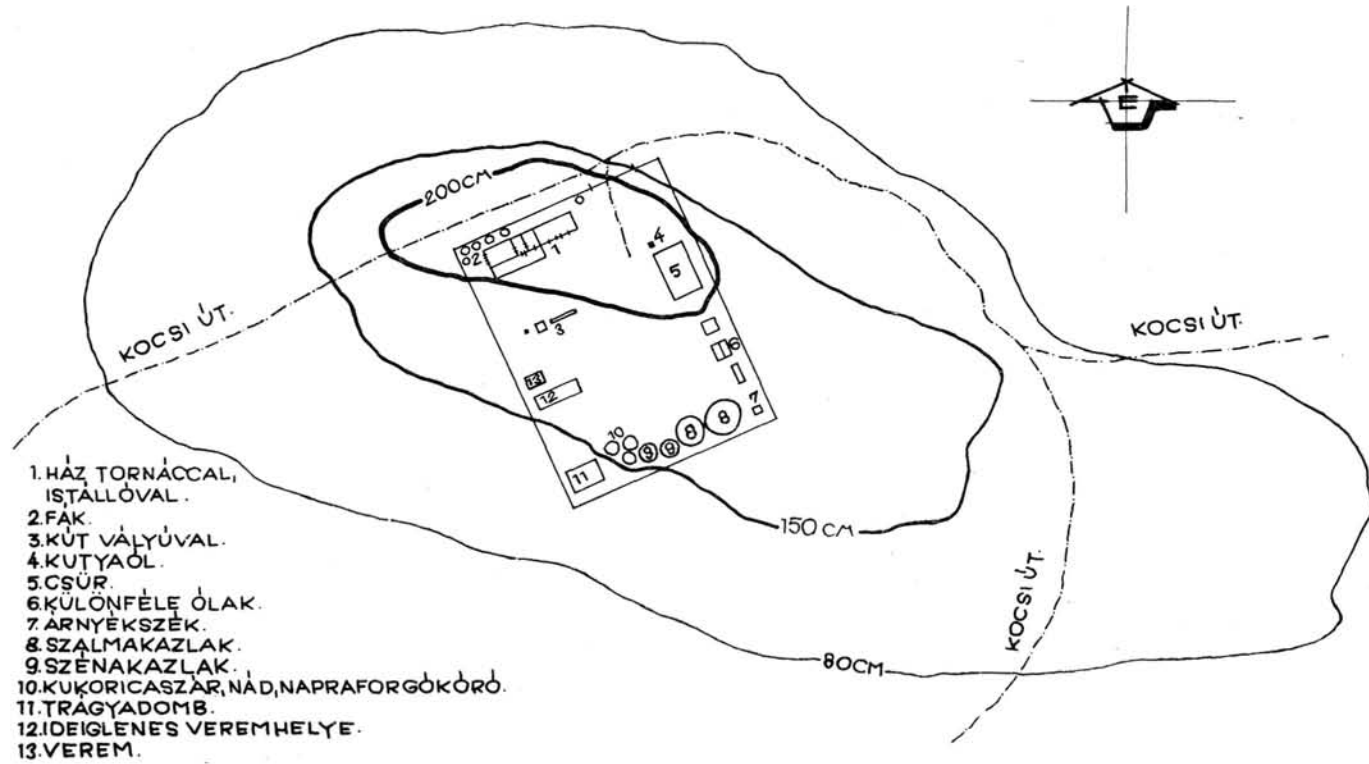
I. Dankó

J E G Y Z E T E K

1. *Ébner (Gönyey) Sándor*: A Bodrogek köz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember. V. (1925) 102.
2. *Bakó Ferenc*: Adatok a szocializmus faluépítései nék történetéhez. Ethnographia. LXIV. (1953.) 24—86. Györgytarló község szervezéséről és építéséről szól, behatóan tájékoztat a telepések társadalmi viszonyai kapcsán a majorságok életéről. — *Szolnoky Lajos*: Az udvar és építményei Vajdácskán. Ethnographia. LXVII. (1956.) 593—632. A bodrogek köz i Vajdácscsa udvarainak építményeiről, építési technikájukról tájékoztat.
3. *Dr. Ecsedi István*: Poros országutakon. Debrecen. 1925. Benne: „A Bodrogek köz rejtelmei” c. fejezet. 5—19.
4. *Szirmay Antal*: Notitia topographica in clyti comitatus Zempléniensis. Buda. 1805. Kiadta: Kovachich György. — Görög: Magyar Átlás. Bécs. 1802. Zemplén Vármegye Táblája.
5. *Mailáth József gr.* (Szerk.): A Bodrogek köz i Tiszaszabályozó Társulat monographiája. 1846—1896. Budapest. 1896. általában, és *Kiséry László*: Csonkamagyarországi Bodrogek köz. Debrecen. 1935. 4.
6. *Hunfalvy János*: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. II. Pest, 1864. 615.
7. *Bánkúti Ferenc*: A Bodrogek köz. A víz tájalakító szerepe. Kogutovicz Károly emlékkönyv. Szeged. 1939. 322.
8. *Trenkó György*: A Bodrogek köz i vízrajzához. Földrajzi Közlemények, 1909. 5—6. Különlenyomat.
9. *Szirmay* id. m. Fordította: *Matolay Etele*: Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. II. 318.
10. „... járt az régi Hellyen lévő Ventsellei Házakban a Tiszán innen mivel a Nagy Apja is ott lakott ... Nem hallotta, hanem bizonyosan tudja, hogy Ventsellő Helység is innen a Tiszán vót helyheztetve mivel még maga is Házat ért ottan és a régi Kementzékét maga szántogatta és bontogatta ki.” Tanúkihallgatási jegyzőkönyv a Told-alji részekről. 1784. A T(iszáninnen)i R(eformátus) E(gyházkerület) T(udományos) Gy(űjteményei) L(evéltára U./44. 2172. — Adatok arra, hogy Cigánd és Karád a Tiszántúlról települt volna át *Gulyás József*: Sárospatak és vidéke. Budapest. 1933. 211. található k.
11. *Conscriptio venerabilis tractus Zempléniensis* (bodrogek köz i rész). 1872. T. R. E. T. Gy. L.
12. *Dóczy József*: Magyarország tekintete. Béts. 1830. 42. „A' Zemplini Hanság a' Bodrog köz i szigetén Karánd és Czigánd határain.”
13. *Br. Reviczky Ferenc* naplójából: „Az úgynevezett Pallagtsa nevű nagy Tó, elárasztván a víz a Lápot, mind egész a Hollóssy Házáig szivárgott, azon a Házon pedig alól az úgynevezett Nagy Pesta Házáig csónakozható volt; innét a Fellegvárból széjjel nézve a Hegyalja felé, mind egy Tengernek látszott csak Pátzin és Czigánd látszott a Habok közl ki mint valami parányi szigetek. Én magam a Fellegvári Udvarom alsó Kapujába ültettem szálfákból készült Tutalyra raktam cselédeimet és úgy evedztem ki 23-ad magammal a Sasóra.” 1831. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XIV. 285—286. Fellegvárnak nevezi magaslaton épült udvarházát.
14. *Vályi András*: Magyarország leírása betürendi sorban. Buda. 1796—1799. II. 288. — Vályi zempléni adatközlője a nagy helyismerettel bíró Bernáth Ferenc „első Vitzé-ispány” volt. Vö. Vályi 669.
15. *Soltész Margit*: Szótlásmódok Sárospatakról. Magyar Nyelvőr. 1882. 283—284.
16. *Mailáth József*: id. m. 51. és *Kántor Mihály*: Az ezeréves cigándi malom. Sárospataki Hírlap. 1927. febr. 20.
17. *Gönyey Sándor* id. m. 92—93.
18. *Györffy Lajos*: Nagy inség 1863-ban. Túrkeve. 1932.
19. *Bybek István* gróf, királyi kúriai bíró 1366. dec. 5-én Visegrádon kelt ítéletlevele szerint Sárospatak királyi város határa Gáva pervesztes község rovására kiegészül a Tisza jobb parti homokokkal: Kápló (Lápló?) Aba és Zab (Szop?) homokával. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XV. 347. l. — Kocsma fia, Vécs, pataki polgár 1376-ban a pataki polgárok és telepések nevében ünnepelesen kinyilatkoztatja, hogy a földet egészen a Tisza folyóig, minden hasznával együtt a pataki nép és a telepések élvezték és Patak királyi városához tartozott, ellentmondás ellenük soha sem volt, ennek ellenére szárazság idején, mikor a gázlók és a halászó vizek kiszáradtak és a kaszálók lesültek, akkor Miklósi Pál és fiai a pataki lakosokat akadályozták a haszonélvezetben. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XVI. 107.

20. Szent-Iványi Károly főszolgabíró jelentése Málczán 1882. ápr. 18-án. „Ezen községek a többiektől távol esvén, ritkábban látogathatók meg és életüket inkább Szabolcs vármegyében szerzett keresettel tartják fenn.” Sátoraljaújhelyi Állami Levéltár. 256. sz. jelentés. Vö.: Mailáth id. m. 145.
21. Vályi id. m. II. 552.
22. Conscriptio id. m. 1782. 26.
23. Sáros Nagy és Sáros Kis Patak túl a' Bodrogi határrészeinek osztályozási jegyzőkönyve. 1866. aug. 5. T. R. E. T. Gy. L.
24. Inquisitionalis de Tood erdeje. 1713. T. R. E. T. Gy. L. U./44. 1715. és Told Erdeiről való recensio. 1658. die 15 February. Sáros-Nagypatak város jegyzőkönyve. T. R. E. T. Gy. Könyvtára kéziratára. 320.
25. „... mikor a' Gyalmos Szegedi Halásznak a' Toldonn halásznak, annakfelette mikor szákolnak az Bodroghon Szekérrel tartoznak, de gyalog Embert nem adtak soha” (a sároskispatakiak). Urbarium seu nova Connumeratio. 1782. T. R. E. T. Gy. L. U./44. 310.
26. Conscriptio id. m. 1782. 26. 1.
27. *Puskás Lajos*: Bodroközi halászás (Nagyrozvány és vidéke.) 1942. A sárospataki gimnázium Erdélyi János Önképzőköre pályázatára készített pályamunka. Szerzője VIII. gimn. o. tanuló volt. T. R. E. T. Gy. Adattára Fsz. Kt. 38. szám.
28. *Balassa Iván*: Földosztó mozgalom a Bodroγκözben 1898-ban. Sárospatak. 1956. 4—6. 1. és *Legényei Bodnár Péter*: Bodroγκöz kivándorlás szempontjából. Budapest. 1902. általában, de 22—24.
29. A vajdácskai református egyház kereszteltek anyakönyve. 1860. 91.
30. *Bakó Ferenc* id. m. 25—29.
31. *Bakó Ferenc* id. m. 78.
32. *Dankó Imre*: A sárospataki piac. Néprajzi Közlemények. 1956.
33. *Szolnoky Lajos* id. m. 593.

Hosszúréti tanya alaprajza

A MISKOLCI VÖRÖS ŐRSÉG NAPLÓJA

A Magyar Tanácsköztársaság küzdelmes honvédő háborújában új győzelmek fejezet kezdődött 1919 májusában, amelynek a bevezetője Miskolc visszaszerzése volt május 21-én. Ekkor aratta az újjászervezett Vörös Hadsereg első nagy győzelmét a beavatkozó imperialisták felett és ez a fegyvertény volt az első szakasza az Északi hadjárat néven ismert történelmi eseménynek.

A miskolci csatával, annak szűkebb helytörténeti vonatkozásaival már foglalkoztam egyik dolgozatomban¹ — és ebben igyekeztem összegyűjteni azokat a helyi adatokat, amelyekkel — részletesebben — természetesen nem foglalkoztak azok a kutatók, akik teljes egészében és terjedelmében tárták fel a Magyar Tanácsköztársaság proletárhadseregének történetét. Kiegészítés kívánt lenni ez a feldolgozásom, mint ahogy ez az adatismertetés is eddig nem ismert helyi anyaggal kíván hozzájárulni az eddigi történelmi dokumentumok sorához.

Ha a helyi anyaggyűjtés kérdéséről szólunk, feltétlenül meg kell említenünk még azt a helyi összeállítású és kiadású rendkívül gazdag visszaemlékezés- és dokumentumgyűjteményt, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság 40 éves évfordulója alkalmával gyűjtött össze a MSZMP Borsodmegyei Bizottsága. Nagyon sok eddig ismeretlen adat került itt napvilágra és a könyv becses forrása lett legújabbkori történetünk e fontos fejezetének.²

A miskolci Herman Ottó Múzeum szocialista dokumentációs adattárában őrzött sajtó- és visszaemlékezés-, valamint szépszámú egyéb dokumentum-anyag egy szélesebb összefogó tanulmányra vár és bizonyos, hogy ezekben még számos új momentum fedezhető fel, első pillanatra is, amelyek becses adalékul szolgálhatnak 1919 nagy emlékéhez. E sorok írója ebből a dokumentum-anyagból most csupán egyet, egy a szakirodalomban eddig nem ismert forrással kíván foglalkozni. Ez a miskolci Vörös Őrség naplója.³

A napló egy eredetileg vastagabb kötetből kiszakított részlet, amely az 1919. május 20-tól kezdődő és az aug. 3-án lejegyzett utolsó rendőri eseményeket tartalmazza. E kiszakított részlet, de számunkra a legfontosabb időt tartalmazó naplótöredék történetéről csak annyit tudunk, hogy azt Budai József középiskolai tanár ajándékozta a múzeumnak a Tanácsköztársaság megdöntése utáni időkből és ezzel megmentette az utókor számára ezt a becses dokumentumot.

A napló 30 cm magas, és 21 cm széles, vonalaspapírból összekötött példány. Eredetileg a május 20. előtti naplóadatok a helyi rendőri ügyeletes jelentéseit tartalmazhatták, mint ahogy a birtokunkban levő naplórészlet is zömmel ilyen jelentéseket foglal össze, piaci, csendháborítási és hasonló eseményeket rögzít. Van azonban néhány olyan adata, amely tényadataival, több napi esemény lejegyzésével, helytörténeti feldolgozásainak számára megbízható forráspéldány. Az alábbiakban éppen ezért nem a napló teljes szövegét közlöm, hanem olyan válogatásban adom a szövegrészleteket, amelyek inkább felhasználhatók a további kutatás számára.

Meg kell még jegyezni, hogy a naplót valószínűleg még néhány napig a miskolci rendőrség helyén maradt ügyeletes szolgálati emberei vezették. Ez kitűnik a stiláris fogalmazásból. A miskolci Reggeli Hírlap 1919. május 22-i számában értesülünk ugyanis abból, hogy 21-én alakult meg a Vörös Őrség. Ebből a tudósításból idézzük a következőket:

„Három hetes agonizáltságából tegnap egyszerre felébredt a rendőrség, melyet a cseh imperialista katonaság Miskolcon vendégszereplő urai a régi rendőrség formájára akartak újra szervezni. Ez azonban csak rövid időre sikerült nekik és pütkösdi királyság volt csak uralmok a forradalmakra praedestinált Miskolcz városában. Tegnap este hét órakor, mikor már a cseh megszálló csapatok fejvesztetten kapaszkodtak az utóvédnek egy-egy mentőexpedíciószerű támadásba, Lengyel Miklós elvtárs a Zöldfa utcai épületben levő laktanyában átalakította a rendőrséget Vörös Őrséggé. A Vörös Őrség ebben a pillanatban 80 emberből állott körülbelül. Rövidesen az éj leple alatt összegyűlt a szervezett munkásság jó része is a Vörös Őrség laktanyájában, hol aztán Lengyel elvtárs kiosztotta ezek között a csehek elől elrejtett 120 fegyvert, 9 láda municiót, és 40 db kézi gránátot. Felosztotta az így felszerelt elvtársakat 2 századba. Az első század parancsnoka Belanszky Károly volt, a másodiké Batta Simon elvtárs. A századok kivonultak a laktanyából és operálni kezdtek a város belterületén a fejvesztetten és rendezetlenül visszavonuló csehek ellen. A szentpéteri kapuban lekapcsoltak 2 teherautót tele municióval, 8 lőszerkocsit, és több mint 50 csehet. Az estnek, mely az egyik próbaköve volt a Vörös Őrség öntudatos viselkedésének, az érdem oroszlánrésze dr. Kozslik István zászlóaljparancsnok elvtársunké volt, ki egész éjjel legyőzhetetlen energiával intézkedett a rend fenntartása érdekében. Korán reggel megszállta a Vörös Őrség a postát és a járókelők összeszedték a szanaszét fekvő lőszerládákat, az utcákon eldobált fegyvereket és felszereléseket.”

Ugyanebben a lapszámban jelent meg „A szervezett munkásság örködik a rend felett” címmel a következő közlemény:

„Miskolcz szervezett munkássága tegnap estétől (május 21) a Vörös Őrséggel együtt átvette a város nyugalma és a rend biztosítása érdekében az örködést. Különösen azok a szervezett munkások, akik a nemzetőrségnek voltak a tagjai, ma délelőtt tömegesen jelentkeztek a rendőrség épületében, hogy a vörös őrséggel karöltve a város rendjét biztosítsák. A délutáni órákban már több mint hatszázan jelentkeztek. A jelentkezés még folyik, s így a város közbiztonságának megőrzése biztosítva van.”

Az idézett cikkben szereplő Kozslik István Vörös Őrség zászlóaljparancsnok bejegyzésével kezdődik egyébként a napló 20-iki, keddi bejegyzése, s a cikkben idézett rendőrségi épület a jelenlegi SzMT-székház helyén lebontott Zöldfa utcai emeletes épület volt.

A miskolci Vörös Őrség naplója :

1919. május 20. kedd

Ügyeletes Dr. Kozslik István

Események:

Du. 2—6 órakor erős ágyúzás hallatszott Hejőcsaba irányából.

Este 7 órakor Pokorny ezredes megőrzés végett átadja a térparancsnokság kulcsait.

Május 20. Kedd.
 üreslehetes Dr. Kozslik István
 Események:
 Du. 2-6°-kor erős ágyúzás hallatszott Fleő-
 csaba irányából.
 Este 7°-kor Pokorny erődés megőrzés végett
 átadja a térrészesmunka kulcsait.
 Este 8^o15'-kor a rendőr kaszárnyából jelentik,
 hogy a vörös hadsereg előőrsé elérte a Szemere utcát.
 Este 9°-kor telefonon intézkedtem, hogy a men-
 tők szállítsák be a Szent István kórházba egy cseh
 legionárius hulláját, kit egy kis ideig tartó utcai
 harcban az Abbázia kávéház előtt agyonlőttek.
 Miskolc, 1919. máj. 21.
 Láttam Dr. Rimóczy főkapitány
 Dr. Kozslik István
 t. n. n.

A miskolci Vörös Őrség naplójának 1919. május 20. napi bejegyzése a miskolci csata időpontjaira vonatkozó adataival

Este 8 óra 15 perckor a rendőr kaszárnyából jelentik, hogy a Vörös Hadsereg előőrsé elérte a Szemere utcát.

Este 9 órakor telefonon intézkedtem, hogy a mentők szállítsák be a Szent István kórházba egy cseh legionárius hulláját, kit egy kis ideig tartó utcai harcban az Abbázia kávéház előtt agyonlőttek.

Miskolc, 1919. máj. 21.

Láttam Dr. Rimóczy
 főkapitány

Dr. Kozslik I.
 tb.

1919. május 22. csütörtök

Éjjel 12 órakor Hajdu Lajos vörös járőrparancsnok behoz 7 gyanús vöröskatonát, kik Sajóbáonyon a front háta mögött kóboroltak, igazolványuk nincs.

A direktórium rendeletére őrizetbe vétettek. — Buday őrzáratos őrmester jelentkezési kötelezettségének eleget tett.

1919. május 23. péntek

Du. 7 órakor román repülőgép bombát dob a Kont utcára, amely a Pásztor házat átfúrja s a szobába behatol. Emberéletben kár nem esett.

Reggeli 7 órakor Frankel Bertalan Szentpéteri Kapu 27. szám alatti lakos jelenti, hogy a reggeli órákban lakását egy gránát megrongálta, egy gyermeket a gránát-szilánk megsebesített.

1919. május 24. szombat

Du. 2 órakor Pisztró Ferencz vörösőr telefonon jelenti, a Rózsa u. 5. szám alatt ellenséges gránáttól találva Cservenák Jánosné meghalt. Intézkedést kér. Helyszíni szemlét tartva megállapítást nyert, hogy az ellenséges gránát reggel 7 órakor csapott be a Rózsa u. 5. szám alatti ház mellett levő színbe, ahol szerencsétlenül járt dolgozott, hozzátartozói 12 órakor vették észre, amikor keresésére indulva a gránáttól félig betemetve találták meghalva.

1919. május 29. csütörtök

Ellenséges repülőgép este 7 órakor a város fölött keringett, mely alkalommal a Mátyás Király utcában egy bombát dobott le, mely bomba egy üres istállóba esett, kárt emberéletben nem okozott, egy másik bomba a Soltész Nagy Kálmán utcában a Szinva medrébe esett be, csupán egy ház ablaka törött be.

1919. május 30. péntek

Este 9 órakor Dobrovoczký Géza és Ferencz vöröskatonák behoznak két fogoly cseh katonát, kiket Sajóvamoson fogtak el. Reggelig őrizetbe vették.

1919. május 31. szombat

Du. 3 órakor Dresser Zoltán VI. rohamzászlóaljbeli vöröskatoná előállítja Polyák Mihály 24 éves rk. ágostonlaki, Tauchman Francisek 32 éves rk. studeneczi, Száriszla Ján, 21 éves evang. rucsatini és Kalinek Francisek 28 éves litkovicei születésű cseh katonákat, kik Szikszón jelentkeztek a vörös kat. parancsnokságánál. A városparancsnokságon további intézkedésig őrizetbe vették.

Du. 3 óra 10-kor Orosz György vörösőr előállítja Hrusa József 24 éves königráti és Csetesznyi Johan 48 éves brezovai szül. csehszlovák katonákat, kik a városparancsnokságon további intézkedésig őrizetbe vették.

1919. június 1. vasárnap

Este 10 órakor Bodnár János vörösőr előállítja Belfie Ferdinánd francia katonát, a vele levő Novák Katalint, kik állítólag Aradról menekültek, jelenleg tovább utazni nem tudnak. További intézkedésig ideiglenesen őrizetbe vettem.

1919. június 2. hétfő

Du. 6 órakor Fischer Károly és Pacholik Ferencz cseh tüzérek további intézkedésig őrizet alá helyeztek.

1919. június 4. szerda

Este 10 órakor Janicsák János és Schramko Gyula vörösőrök előállítják Milovánovics Miklós 26 éves cipész segéd Gerő u. 7. sz. alatti lakost, mert Frank Miklóst pofonütötte, Barna Istvánt az ajtón kivágta s mivel az odahívott elővezető vörösőrök felszólították, hogy miért tette ezt, nevezett vörös őröket meglökte s velők is gorombászkodott.

1919. június 6. péntek

Du. 1/2 6 órakor Nyarai detektív bekíséri Lang Sándorné kofát, tyúkrágítás miatt. Tyúkot elárverezték, jelentés megtevé.

1919. június 10. kedd

Du. 9 óra 8 perckor Fürjész István vörösőr előállítja Stern József misk. szül. 68 éves gyümölcsárust, mivel a cseresznye kilóját 32 kor.-ét árusította. A cseresznye lefoglaltatott. Jelentés csatolva.

1919. június 12. csütörtök

D.u. 7 órakor Rosenthal Sándor cukorkaárus előállítatik, mert a cukorka csomagját, melyben 8 drb cukorka van 8 koronájával árusította. 49 csomag cukorka lefoglaltatott.

1919. június 15. vasárnap

Este 7 órakor Simon Zoltán hadügyi megbízott előállítja Duka János 8. sz. bérkocsist, mert nem akart vele Szirmabesenyőre menni. Jegyzőkönyv mellékelve, kocsitba indíttatott.

1919. június 19. csütörtök

Éjjeli 11 óra 10 p. Ozák József sátoraljaújhelyi vörösőr parancsnok továbbítás végett 31 cseh és 2 orosz foglyot átad, kiket a sátoraljaújhelyi harcokban a vörös katonák elfogtak, őrizetbe vették.

1919. június 21. szombat

Du. 3 ó. 45 perckor Czaga Vincze vörösőr jelenti, hogy a személypályaudvaron van Kun Béla népbiztosnak 4 megbízottja, akik podgyászaikat akarják behozatni, kér részükre kocsit küldeni. Dellei László vörösőr kiküldetett, aki 5 órakor jelenti, hogy az illetők podgyászaikat behozták.

Du. 6 ó.10-kor A Borsod Miskolci Direktórium közli, hogy az 5. hadosztály-parancsnokság telefonon kér egy írógépszerelőt azonnal Putnokra küldeni. Nagy József detektívnek kiadatott a katonai állomásparancsnoksághoz leendő továbbítás végett.

1919. június 23. hétfő

Du. 4 órakor Löwi Ernő előállítatik, mert a cigaretta darabját 40 fill. árusította. Igazolás után elbocsájtott, 109 drb cigaretta lefoglaltatott.

Du. 5 órakor Ritu Józsefné előállítatik, mert a cseresznyét 1/2 literenként 6 koronáért adta. (Cseresznye lefoglaltatott kb. 2 l.).

Este 7 órakor Kohn Miklós előállított, mert 40 fill. árulta a cigarettát darabonként. 89 drb cigaretta lefoglaltatott.

Este 8 órakor Dobos János és Schwarcz Gyula vöröskatonák feljelentést tesznek az avasi „Tátra Mulató” ismeretlen bérlője ellen, mert vacsorát csakis kékpénzért szolgál ki.

1919. június 25. szerda

Este $\frac{1}{2}$ 7 órakor az ifjúmunkások a városháza nagy udvarán gyűlést tartottak. Szónokaik Székely Ferencz és Feldman, Reisinger Ferencz.

1919. június 26. csütörtök

Délután 3 óra 15 perckor Szatmári Sámuel vörösőr a Nagyszállodából behoz 15 kiló cseresznyét, mert ott negyed kilóját 7 koronáért árulták.

Lajta Jenő budapesti első vörös gyalogezredbeli katona jelenti, hogy Munk Károly a Royal étteremben ma délután ellenforradalmi nyilatkozatot tett.

1919. június 27. péntek

Du. $\frac{1}{4}$ 3 órakor bekísértetik Almási Lászlóné alacskai lakos, mert libát árulva egy 200 koronás bankjegyet nem volt hajlandó vevőtől elfogadni. Jkv. felvéve, a forradalmi törvényszékhez kísértetett.

1919. június 30. hétfő

Este 9 órakor a miskolci személygyűjtő állomás Sas Kálmán vörösőr útján előállít egy lemaradt olasz katonát. Őrizetbe vétetett.

1919. július 2. szerda

Du. 3 órakor megjelenik Csillag István és panaszt emel Molnár István ellen, mert 3 csomagnak, a vasuttol való behozataláért 15 koronát kért.

1919. július hó 3-án

Du. $\frac{1}{2}$ 8-kor megjelent Sövény elvtárs a helybeli keresk.-i biztossághoz beosztott elvtárs azzal, hogy az intéző tanács határozata alapján minden Kassa felől jövő utas podgyásza a pályaudvar őrség által átvizsgálendő s talált felesleges ruházati és egyéb élelmi cikkek elkobzandók, s erről feleknek elismervény adandó.

1919. július 4.

Délután 6 órakor: Bihulek Gyula vörösőr előállította Németh Antalné Fábrián u. 15. sz. alatti lakost, mert a gomolyát 60 koronával árulta kilónként. 11 db. félkilós gomolya lefoglalva. Jelentés.

A fenti vörösőr előállítja Veres Béláné Füzes u. 38. sz. és Kis Erzsébet Füzes u. 38. sz. a. lakosokat, mert cseresznyét 25 koronával literenként árusítottak. 4 kg cseresznye lefoglalva. Jelentés.

1919. július 5. szombat

8 ó. 15 p.-kor Bánszky József vörös vasútezred politikai megbízott feljeleni és előállítja Hubert Miklós vöröskatonát, ki először a kávéházban, később nyilvános helyen (Burdé ház) harisnyát és selymet árult és csak kékpénzt fogadott el, 8 pár harisnyát és 3 méter selymet lefogaltam bűnjelként.

1919. július 7. hétfő

2 ó. 30 p.-kor Deichsel miskolci sodronygyár ellenőrző munkástanácsa és termelőbiztosra írásbeli panaszt nyújt be Thiers Róbert kőműves pallér és Steiger Bernát miskolci lakosok (Szentpéteri Kapu 20. sz.) ellen lopás és orgazdaság büntette miatt.

Esti 8 ó. 20 p.-kor Prohászka András (lakik Bodrogkisfaludon) feljelentést tesz, hogy esti 7 órakor a Korona éttermében ismeretlen tettes kabátja alsó zsebéből ellopta noteszét, melyben 1200 kor. készpénz és katonai igazolványa voltak.

1919. július 8. kedd

Du. 2 ó. 25. p. Bóra Adolf vörösőr előállítja özv. Rakóczkay Istvánné Miskolc Petőfi u. 67. sz. lakost, mert 6 kg gomolyát Horváth Giza és Vattai Györgyné miskolci (Petőfi u. 63. és 73.) lakosoknak csak kékpénz fizetése ellenében akart eladni.

Weinberger Dániel elvtárs miskolci (Kalapos u. 2.) lakos feljelentést tesz Wiener keresk.-i ügynök (Royal Szálloda körüli lakos) ellen, ki jóval a maximális áron felül czérnát kínált megvételre és csakis kékpénzért. Kb. 40 tuczat spulni czérnáról van szó.

9 ó. 50 p. Juhász Bertalan saújhelyi I. (Sujh. Deák u. 36.) feljeleni Ádáminé messzilátó korcsmárosnét, mert bort csak kékpénzért akart adni.

10 ó. 40 p. Bielek Gyula vörösőr előállítja Gömöri Jenő újságíró (beosztva a kassai szlovák kormányzótanácshoz) lakik Templom u. sz. a. Illéséknél záróra áthágás miatt.

12 ó. 20 p. Ivasinka Mihály vörösőr előállítja Nagy Mária miskolci lakos (Gerő u. 5.) háztart. alkalmazottat és Balogh Mancsi nyíregyházi menekült jelenleg miskolci (Serház u. 19. sz.) lakosokat a református gimnáziumban elhelyezett vöröskatonára osztály szolgálatvezetőjének felhívására, mert a laktanyában a szeretőjüknél tartózkodtak.

1919. július 10. csütörtök

Du. 5 ó. Majdák János vöröskatonára árdrágítás miatt feljelentést tesz az „Emke” kávéház tulajdonosa ellen.

1919. július 11. péntek

De. $\frac{1}{2}$ 1 ó.: Váradi Károly és 3 társa vörösőrök Stricz György Tiszalucz község határában levő székely zászlóaljtól engedély nélkül eltávozott vöröskatonát előállították. Nevezett Czipsusz (?) János vörösőr által csapattestéhez visszakísértetett.

1919. július 12. szombat

Du. $\frac{3}{4}$ 11 ó. Varga detektív 2 órát kért telefonon a Royalhoz küldeni.

Du. 11 ó. Varga detektív Kovács János és Moos Dezső vörösőrök által bekísértette Náczy (?) István 4/10. zlj. és Molnár István 1/10 zlj. beli vöröskatonákat, mert mint a ragálykórházban gyógykezelés alatt levők a Baross kávéházban találtattak. Kórházba visszakisértettek.

1919. július 24. csütörtök

Győri vörösőr előállítja Kurucz Imréné ináncsi lakost azért, mert cseréüzletet akart csinálni ruhaneműek ellenében s csak kékpénzért akarta árulni az élelmiszereket. Fekete városparancsnok rendelete folytán az áru a közéletmezési hivatalnak átadatott. Az ügyről jegyzőkönyv vétetett fel, az előállított egyén személyazonosságának megállapítása után elbocsájtattott.

Szepessy István vörösőr előállítja Szegedi Sándor vöröskatona zászlóalj élelmezőt, mert kocsiján egy hordó bort hozott s azt az avasi pincébe akarta szállítani. Reisinger Ferencz intézőbizottsági elnök rendelete folytán, mivel szesztilalom áthágásáról szó sincsen, engedélyt adatott a bornak az Avasra leendő felszállítására. Jkönyv felvéve.

Jobbágy Ferencz és társa panasza Klein Ármin és társa vendéglős ellen kék pénz visszaélés miatt.

1919. július 27. vasárnap

A 9-ik miskolci ezred politikai megbízottja jelenti, hogy Szerencs felől 500—600 katonaszökevény közeledik Miskolc felé. Kéri feltartóztatásukat és visszakisérésüket. A fenti tényről, mivel elegendő vörösőrrel a parancsnokság nem rendelkezik, Kremaszki megyei vörösőrparancsnok elvtárs értesítettett, a további intézkedések megtétele végett.

12 ó. 40 p. Kremaszki parancsnok értesít, hogy a fentiekre a rendelkezéseket megtette és hogy még a pályaudvari állomásparancsnokság is figyelmeztetendő.

12 ó. 42 p. A pályaudvari állomásparancsnokság a fenti katonaszökevények esetleges vonaton való megőrzésére (?) figyelmeztetve lett.

1919. július 28. hétfő

Reggel 5 ó. 20 p. Schreiber vörösőr-osztag parancsnok telefonon jelenti, hogy a Zsolcai Kapu felől a város belsejébe 100 számra özönlenek be fegyveresen a vasútról megszökött vöröskatonák. Azonnal intézkedés történt, hogy az összes osztagok tartalékjai fegyveresen kivonuljanak. Marx lakotanya ügyeletesen pedig telefonon felhívott, hogy nevezettek lefegyverzésére fegyveres járőrök vonuljanak ki azonnal. Hadtáppálomás parság. sürgős intézkedés megtételére felkérte.

Reggel 7 óra. Izsák központi vörösőr őrsparancsnok a Zsolcai kapuból telefonon jelenti, hogy nem menekült vöröskatonák beözönléséről van szó, hanem a Vörös Hadosztály vonul vissza a frontról teljes rendben Miskolc felé, hol koncentrálnak lesznek. Nevezett őrsparancsnok, ki a Városház központi őrségről vonult ki, bevonulásra utasított.

1919. július 30. szerda

D.u. 5.30-kor Hadi Gyula hidasnémeti vörösőr Lukács Nusi, Ványó Manczi, Markó Anna, Matz (?) Anna és Romanyacz Andrásné, akik Hidasnémetiben tartott razzia alkalmával magokat igazolni nem tudták. Az ottani parság, a miskolci erkölcsrendészeti hivatalhoz utalta őket. Őrizetbe vették. Jelentés.

A miskolci Vörös Őrség naplója, amint a közölt anyagból kitűnik, a helyi eseményekből több érdekes és lényeges eseményt rögzít, de különösen érdekes és teljesen pontos forrásadatot nyújt a miskolci csata napjának néhány momentumához. Óra és percnyi pontossággal állapítja meg a miskolci csatát bevezető „ágyúzás” időpontját, a győzelmes proletár-zászlóalj bevonulását a városba.

Szerencsés véletlen, hogy ez a dokumentumunk megmaradt és ezt, a hálás utókor különösen Buday József személyének köszönheti, aki ezt megmentette és a múzeumnak adta megőrzésül.

Komáromy József

ДНЕВНИК МИШКОЛЬЦСКОЙ КРАСНОЙ ОХРАНЫ

Самый большой боевой подвиг Красной Армии первой Венгерской Советской Республики (1919 г.) — т.н. Сражение у Мишкольца. Эта битва, как и вместе с ней прорыв т.н. северного фронта — совсем разгромила войска интервенционные, наголову разбила их ряды.

После победоносного окончания Сражения у Мишкольца начался поход, который в венгерской революционной специальной литературе называется Северным и который освободил значительные словацкие территории из-под буржуазной власти и дал основания на провозглашение Словацкой Советской республики.

Дневник мишкольцкой Красной Охраны, заключающий в себе официальные записки из этого времени, фиксирует много местных событий, а особенно служит материалом источника к некоторым моментам дня сражения. Он определяет с точностью в час и минуту момент канонады, открывающей мишкольцское Сражение, вход пролетарских Батальонов в город и надвигающиеся позже события дней.

Этот документ новейшей истории находится в коллекции мишкольцского музея. Автор среди своего текста публикует факсимильный отпечаток страницы Дневника, относящей к началу Сражения у Мишкольца.

Иожеф Комароми

J E G Y Z E T E K

1. *Komáromy József*: A győzelmes miskolci csata, 1919. május 20—21. Borsodi Szemle, 1956. évi I. évf. 3—18 pp.
2. 1919 Borsodi Emlékek. 1—132 pp. Miskolc, 1959. MSZMP Borsod Megyei Bizottsága. Tár-gyalt időpontunkról a Tanácsköztársaság védelmében c. fejezet 74—102 pp.
3. Herman Ottó Múzeum, Szoc. Dok. Adattár. Lelt. sz.: 7/931—2. sz. Buday József ajándéka. A május 20. napi feljegyzésben szereplő Rimóczy 1919. május 24-től vörösőrparancsnok, június 6-tól vörösőrezredparancsnok. A naplót július 8-tól Fekete (István) (?) vörösőr-városi parancsnok láttatja, ill. írja alá július 26-ig. Ez idő után csak az ügyeletes aláírása van meg augusztus 3-ig, amikor a napló utolsó bejegyzése szerepel.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁSOK BORSODNÁDASDI EMLÉKEIBŐL (1900—1926)

Országgyűlési képviselőválasztás Borsodnádason az I. világháború előtt (1900—1914.)

Az ország politikai életének vázlatos ismertetése

Acári Oroszországban robbanásig feszül a néptömegek elégedetlensége, majd ennek eredményeként kitör az első orosz forradalom 1905 januárjában.

Magyarországon már három évtizede kormányoz a szabadelvű párt, amikor 1905 januárjában megtartott választások alkalmával az ellenzéki pártszövetség kerül ki győztesen és ezzel megtöri a szabadelvű párt hegemoniáját.

Két ország, két esemény kapcsolódik egymáshoz. Péterváron gyilkos sortűz tizedeli a munkásokat a „véres vasárnapon”, Ausztria-Magyarország apostoli királya a parlamenti jogszabályokat áthágva, saját bizalmi embereiből nevez ki parlamenten belüli kormányt. Azonos indítókok különböző eszközök alkalmazására készítetik az uralkodókat.

A Fejérváry¹-féle darabont kormány² súlyos politikai válsággal kerül szembe. A szociáldemokrata párt változatlanul az általános választójogot helyezi követeléseinek élére, ugyanakkor a nemzet függetlenségének kérdését, és a demokratikus tömegmozgalmak követeléseit elődázza.

1906-ban az ellenzéki pártszövetség (koalíció) paktumot köt a dinasztíával. Az agrárproletáriátus és az ipari munkásság forradalmi rétege a társadalmi életben és a politikában továbbra is háttérbe szorul. Szervezettségük foka még nem ért el addig, hogy jogos gazdasági és politikai követeléseiket valóra válthatták volna.

Ezek a társadalmi rétegek még véleményüket sem igen hallathatták az 1905. évi választásokon. Közülük nem kerültek ki virilisek,³ nem voltak választók és választhatók.

Az ország bonyolult társadalmi és politikai élete egy évtizeden belül az imperiaalista jellegű világháborúba torkollik.

Borsodnádasi viszonyok az 1905. évi választások idején

Borsodnádasd községben 1853-ban 790 lélek lakott a faluban és 9 lélek a Bogdán nevű szénbányánál. A község lakossága kivétel nélkül földműveléssel, állattenyésztéssel és erdőgazdálkodással foglalkozott.

A község lakossága a lemezgyár létesítése és a szénbányák megnyitása következtében 1900-ban már 2127 lélek. Nyilvánvaló, hogy a közel másfélezres szaporodás az ipartelepítés következménye volt.

A politikai jogok gyakorlásában az ipari munkások nagy része nem vehetett részt. Az idegenajkú gyári és bányamunkások javarésze írástudatlan volt. Az ipari dol-

gozók jelentős hányada földtulajdonnal nem rendelkezett, így nem volt adófizető polgár, tehát nem vehetett részt a választásokon. Igen kevésre tehető azoknak a gyári és bányamunkásoknak a száma, akik résztvettek az 1905. évi választáson.

A községbeli vagyonos parasztgazdák a hagyományokhoz híven Dédesre mentek, hogy leadják szavazatukat a kormánypártra, vagy egyesek az ellenzékre. Erre a választásra lovaskocsival mentek, a következőre már az Ózd-Nádasdi iparvasúton szállították őket.

A választási harc a hagyományos formák között zajlott le a faluban éppúgy, mint a gyártelepen. Ennek szemléltetésére szólaltassunk meg néhány idősebb parasztot és ipari munkást.

Adalékok

A földművesek az egyik idősebb parasztember⁴ emlékezete szerint kivették részüket a szavazásból: „Akkor még a föld után volt meg a szavazati joga a parasztoknak. Csak a nagyobb parasztok mentek szavazni Dédesbe. Egy-egy községből csak 40—50 ember ment el, hogy megválassza Dédesben a képviselőt.

Itt a községben Kovács Birkás Antal korteskedett.⁵ Úgy emlékszem, hogy ő ellenzéki volt. A kormánypártot a községi előljáróság, a községi bíró meg a hitesek képviselték. Itt a faluban nem volt szavazás, csak az agitálások folytak itt, meg a szórakozások.

A választás előtt kiosztották a jelvényeket. A kormánypártiak jelvénye háromszínű toll volt, piros-fehér-zöld. Azt szúrták a mellükre, vagy a kalapjuk mellé. Rajta volt egy búzakalász is.

Amikor agitáltak, mindenki kapott egy zászlót. Annak a pártnak a zászlóját tette ki, amelyikre szavazni akart.

Apám *hites* ember volt, így neki a kormánypártra kellett szavazni. Nagypám meg ellenzéki volt. Így nálunk két zászló is volt. A kormánypárté piros-fehér-zöld, az ellenzéké pedig piros-fehér. Az ellenzéknek nem volt jelvénye. Abban az időben négy hites volt a községben, ők mind a kormánypártra szavaztak.

Megkezdődött az evés-ivás. Amikor nagypát kísértem haza, — mint gyerek, — tele volt a zsebe szivarral. Akkor sok szivart osztogattak a kortesek. Etették, itatták a népet.

Az öregek mindig emlégették, hogy kire szavaztak. Az öregek még Serényire,⁶ meg Ábrányira⁷ szavaztak.

1905-ben elmentek Dédesbe. Befogott minden paraszt a kocsijába. Elindultak a gyár felé. Kértek a határba, onnan már nem mehettek egyedül. Minden kocsit két oldalról két *uhlános*⁸ huszár kísért a falu határától. Megüzenték a szomszéd községekből, hogy agyonverik a kormánypártiakat. Arra Balaton, Szilvás, az mind ellenzéki volt. Azok az uhlánosok egy szót se tudtak magyarul.

Dédesben már voltak veszekedések is a két párt között, de a katonaság helyrehozta a rendet. Apámék akkor vitték a sok túrót, kenyeret ettek, ittak, mulattak útközben.

Aztán úgy emlékszem, hogy a következő választáson Hebron József⁹ volt az ellenzéki jelölt. Ő küldte a bort is Nádasra. A kormánypárt jelöltje pedig Borbély Lajos¹⁰ volt, a rimai gyár vezérigazgatója.

Akkor már vonaton vitték a szavazókat. Akkor már a gyáriak közül is többen szavazhattak. A hangulat az ellenzékiek mellett volt, de mégis a kormánypárt győzött. A gyáriak mind a kormánypártra szavaztak, mert jobban voltak kötve. A követük volt a munkaadójuk. A parasztok függetlenebbek voltak. Ők még akkor is szavazhattak az ellenzékre.”

Egy másik parasztember¹¹ megerősíti az előbbieket: „Akkor, akinek kevés volt a földje, nem szavazhatott. Serényire szavaztak apámék, meg Ábrányira. Még arra is emlékszem.

Dédesen volt a szavazó helyiség. Itthon is, ott is volt sok bor, ennivaló. Ingyen ettek-ittak, így tették bolonddá a népet.

Előbb korteskodtak 2—3 hétig. Ha az egyik kortesnél elfogyott az enni-innivaló, elmentek a másik korteshez, ott mulattak. Oda szavaztak. Az az úr nyert a választásokon, aki jobban bírta etetni-itatni a népet.

Apám Dédesbe ment a kocsiával. Az egyik ember annyi pálinkát megivott az úton — fuvaros volt a gyárnál, — hogy mire Dédesbe értek, meghalt a kocsin. Akkor a sok gazda mind fuvaros volt a gyárnál.

Volt piros-fehér-zöld toll a választók kalapjához tűzve. Hallottam, hogy mikor mentek Dédesbe, meg is hajingálták őket útközben, mert az ottvalók mind ellenzékiek voltak. Később már nem mentek Dédesbe. Választáskor csak itthon ettek-ittak, szivaroztak, danoltak a falu között.”

A *gyárimunkás* adatközlőnk¹² így emlékezik a választásokra: „Abban az időben volt a választás Dédesen. Volt akkor Kossuth¹³ párt és kormánypárt. Voltak még apróbb pártok is. A gyárvezetőség mindig a kormánypárt mellett volt. Azt akarta, hogy a munkások is oda szavazzanak. Akkor még kevés munkásnak volt szavazati joga. Csak előmunkások, tisztviselők, mesterek szavazhattak.

Egyszer a sáti földesúr, Kiszely Sándor¹⁴ volt a kormánypárti képviselőjelölt, ellenfele pedig Hebron József ügyvéd. A falu inkább Kiszely-párti volt, mert attól kaptak bort. Még a kortes fel is jött velük a gyárba. Bejöttek az olvasóba. A kortes felugrott az asztalra, hogy beszédet tart. Akkor Jávorcsik, egy nagy erejű telepi hengerész lekapta az asztalról a kortest. Megrázta. Mondta neki: „Ki vagy te? Mit akarsz te a munkások között? Ez itt mind ellenzéki, nem kormánypárti!”

Máskor se nyugodtak a kormánypártiak. Nádasról egy csoport jött fel a kaszinókertbe. Mi az olvasóban voltunk. Már akkor nagyon fojtogattuk egymást. Egy diós-győri gépész kiugrott az udvarra. A falusi bíró kezébe belevágta a bicskáját. A falusiak megvadultak. Kiszedték a karókat a fák mellől. Az egyik gyárit jól elverték. Amikor hazafelé mentek, a Gedeon-féle házban egy ellenzéki lakatos ablakait beverték. Nagyon huncutok voltak. Mindig annak a pártnak a tollát tűzték ki, amelyiknek megérkezett a kortese. Így mind fizetett nekik. Amikor már a kortes itt volt, csak akkor tűzték ki a zászlóját.

Mi is felszúrtuk a tollakat a gyárban. Akkor a gyárigazgató parancsolt még tán az alispánnak is az egész megyében. Amikor az igazgató elolvasta a kalapom mellett az ellenzéki képviselő nevét, megkérdezte: „Volt maga katona? Lenne-e?” Másnap megint megkérdezte. Megfenyegetett, hogy nem kapok felmentést, elvitet katonának. Nem tetszett neki, hogy mi ellenzékiek voltunk. Másnak a kalapját mind a földhöz verte, akinél az ellenzék jelvényét látta.

Aztán kortesdalokat is énekeltünk. Az ellenzékiek ezt daloltak a Kossuth nótá dallamára:

*Kiszely Sándor öreg ember, öreg ember, szólni sem mer,
Kösse fel jól a gatyát, ha a Hebronnal szembeszáll...!*

A kormánypártiak erre ezt dalolták:

*Hebron Jóska emberevő. Iszik mint a kefekötő,
De most akármennyit iszik, Követnek már el nem viszik,
Éljen Kiszely Sándor!*

Országgyűlési képviseléválasztás Borsodnádason a Horthy-rendszer idején (1922—1926.)

Az ország politikai életének vázlatos ismertetése

Az ellenforradalom 1921-ben Gróf Bethlen István¹⁵ személyében talált rá arra a politikai vezérre, aki alkalmas volt a kapitalista gazdasági és politikai rendszer stabilizációjának végrehajtására. Bethlen kormánya az ellenforradalom rendszerét 1921—1922-ben politikailag is megerősíti.

Sikeresen megegyezik a jobboldali szociáldemokratákkal. Megszületik a Bethlen—Peyer féle paktum. A szociáldemokraták jobboldali elemei a burzsoázia ügynökeivé válnak ennek az egyességnek a következtében. Néhány országgyűlési mandátum érdekében lemondanak az állami alkalmazottak és a földmunkások szervezéséről.

Míg a kommunistákat és más haladó mozgalmak képviselőit az 1921. III. tc. üldözi és kitiltja a politikai élet porondjáról, addig 1922-ben a Szociáldemokrata Párt parlamenti párt lett Magyarországon. Vezetői elárulták a munkásosztály harcának ügyét és lojális ellenzék szerepének betöltésére vállalkozott.

Midőn Horthy Miklós elfoglalja a kormányzói hivatalát, a szociáldemokraták jobboldali vezetői nevében ilyen tirádákat zeng Vanczák János¹⁶ a Népszavában: „Magyarország népe ez alkalommal lehetőséget kapott arra, hogy az ország legfőbb méltóságát maga ruházhassa arra, akiben legjobban megbízhat s akire sorsát nyugodtan rábízhatja . . . minden gerinccességünk fenntartása mellett készségesen nyújtjuk oda kérges kezünket békülésre, főméltóságod bölcsességére bizzuk e kéz értékének vagy értéktelenségének elbírálását.”

Az 1922-ben megtartott választásokon a szociáldemokraták 24 mandátumot szereztek. 1926-ban, az új választójog következtében már csak 14-et. Ezen a választáson a titkos szavazás rendszerét már csak Budapesten hagyták meg, ezzel is csökkentették azok számát, akik az ellenzékre adták volna le szavazatukat.

A Szociáldemokrata Párton belül időközben megerősödik az ellenzéki irányzat, bekövetkezik a Kommunisták Magyarországi Pártjának 1924—1925. évi újjászervezése. Ennek köszönhető, hogy fény derült a jobboldali szociáldemokraták osztályárulására. Ettől az időtől elevenedik meg újból a munkásmozgalom a Tanácsköztársaság megdöntése óta.

Borsodnádasi viszonyok az 1922—1926. évi választások idején

A két választás alkalmával a kormánypárt és a szociáldemokrata párt egyenlő esélyekkel kezdte meg a választási kampányt a községben és a lemezgyártelepen. Mivel a szociáldemokrata párt is indult, lehetővé vált az, hogy a szervezett dolgozók ennek a pártnak a jelöltjére adják le szavazatukat.

A szociáldemokraták jelöltje Vanczák János volt. Hiába tartozott ő a párton belül kialakult, megalkuvó politikát folytató jobbszárnyhoz, a községbeli és üzemi dolgozók belé helyezték bizalmukat.

A kormánypárt jelöltje Bíró Pál¹⁷ volt. A községi előljáróság, a gyárüzem és bányauzem vezetősége minden anyagi és erkölcsi lehetőséget felhasznált arra, hogy a nádasdiak kivétel nélkül Bíró Pálra szavazzanak.

Az etetés-itatás, az állások ígérgetése, illetve a fenyegetések, megfélemlítések, a nyílt szavazási rendszer, a szavazati jog önkényes megvonása lehetővé tette azt, hogy a

kormánypart kerüljön ki a választásokból győztesen. Az emlékezések szerint Vanczák János vissza is lépett a jelöltségtől és így Bíró Pálnak nem is volt ellenzéke a választás idején.

A kormánypart jelöltje ebben az időben a Rima Murány Salgótarjáni Vasmű R. T. egyik fő részvényese és vezérigazgatója is volt. Így mind a lemezgyári mind a bányászati üzemi dolgozók munkaadójukkal kerültek szembe, ha az ellenzéknek támogatták. Akadt jónéhány munkás, aki az ellenzéki miatt néhány évig tartó munkanélküliséggel fizetett.

Adalékok

A *parasztok* szavazataiért megindult a harc adatközlőnk¹⁸ szerint: „A parasztság akkor is függetlenebb volt, mint a gyárimunkás vagy a bányász. A parasztok is Vanczákra akartak szavazni. Úgy is volt, hogy mind odaszavaz.

Akkor Sz. B. lett a kortese Bíró Pálnak. Ő ezzel szerezte meg a protekciót, az italmérési jogot. A kortes összehívta a parasztokat a kocsmába. Ott ittunk-ettünk éjfélig. Volt sok szivar, ami kellett. Ott volt velünk a gyárigazgató is. Azt mondta, hogy Bíró Pál támogatja a parasztokat. Nehogy azt gondoljuk, hogy az áldomást Bíró Pál fizeti, hát elővette a pénztárcáját, kifizette, amit ettünk-ittunk.

Egész éjszaka volt szórakozás. Akkor már úgy hírlett, hogy Vanczák vissza is lépett. Ott volt velünk K. Antu bácsi is. Ő pedig ellenzéki volt. Mondta is az igazgatónak: „Most megismerik az embert az urak, amikor szükségük van rá. Többet meg felénk se néznek, ha már rájuk szavaztunk!” A gyárigazgató azt mondta: „No, Antu gazda, nyugodjék meg, Bíró Pál megkeresi még magát a választás után is!”

Úgy is lett. Megáll egy autó Antu bácsi háza előtt a választás után. Kiszáll belőle Bíró Pál: „No lássa, Antu gazda! Megkerestem magát!” Elbeszélgettek. Antu bácsi panaszkodott a képviselőnek valami vasúthely kisajátítása miatt. Tehette is mert, sokféle volt neki földje, az övével mindenhol találkozott.

Daloltak is a faluban, amikor Vanczák visszalépett, és Bíró nyerte a választást: „Bíró Pálnak nincs gatyája, Vanczák János adott rája!” A *gyárimunkás*¹⁹ visszaemlékezése rávilágít a munkaadó és munkás közötti viszonyra: „A szociáldemokrata párt tagja voltam. A szakszervezetnek is tagja voltam. Bethlen idején volt a szavazás. A katolikus párt visszalépett, maradt a kormánypart és a szoc. dem.

Az első választás idején a gyárban, mint felfogó dolgoztam. Nem volt szavazati jogom, de mint ifjúmunkás figyeltem az eseményeket.

Bejött Vanczák János a faluba. Úgy látszott, hogy ő lesz a képviselő. A rimai vezetőség behívta akkor a szakszervezeti vezetőséget. Az egyiknek ígértek mesteri állást, a másikat fizetésemelést. Kaptak szívart. Beállítottak a faluba több helyre is egy-egy hordó kortesbort. Meghasonlottak a vezetők. Huszonnégy óra alatt megváltozott a helyzet.

Aki nem hajlott a szóra, azt megfenyegette a gyári vezetőség.,

Soknak azt mondták, hogy nincs szavazati joga. Talán volt a faluban 82, aki ki mert állni Vanczák mellett. A telepiek közül alig akadt, mert ott mindjárt elbocsátották őket, vagy kitették a lakásból.

Megfélemlítették a munkásokat. Nyílt szavazás volt. Kénytelenek voltak Bíró Pálra szavazni. Fónagy Gyula, Szkalosi Béla, Érsek Gyula prókátor, Kóczyán Berta, — ezek voltak azok, akik még az urnánál is kitartottak. Amikor a gyárigazgató megtudta a választás eredményét, azt mondta, hogy Borsodnádásd kommunista fészek. A balatoniakat megdicsérte, még zászlót is adott nekik, mert ott nem volt szakszervezet. Aki nem

szavazott Bíró Pálra, azt elbocsátották a gyártól. Annak 4—5 évig koncsorognia kellett munka után.

Úgy volt a bíró választáskor is mint máskor. A falu mégcsak kitartott, de leállították a gyárat, lehozta a vonattal 300—400 munkást, és eldöntötték a választás sorsát.

Az lett a bíró, akit a gyárigazgató akart. Azután már csak azt énekeltük mi ellenzékiek:

*Bíró Pali tehenet fej,
Csizmájára csepeg a tej.
Akár nyerünk, akár veszünk,
Vanczák János a követünk,
Éljen a haza!*

A *bányász*²⁰ szintén munkanélkülivé vált ellenzékisége miatt: A bányától elbocsátottak vagy harminc embert Vanczák miatt. Baloldaliak voltunk, nem szavaztunk Bíró Pálra. Vanczák nem tudott adni semmit. Bíró Pál kormánypárti volt, az megfizette még a gazdákat is. Mondtak is a gazdák a választás után: „Mink győztünk, az urak.” Mi meg csúfoltuk a kormánypártiakat, ezt daloltuk:

*Bíró Pálnak nincsen díszna',
Maga rőfög a hidasba'
Kilenc malac van alatta,
Azt is maga fiadzotta,
Éljen Vanczák János!*

Az is megtörtént a mocsolyási bányánál, hogy kijött Bíró Pál a választás előtt. Volt, aki éljenezte, de akadt olyan is, aki a Vanczák plakátját ragasztotta rá a Bíró Pál hintójára. Sok embert leszámoltak azért, mert Vanczákra szavazott.”

Nemcsik Pál

ИЗ ПАМЯТНИКОВ ПАРЛАМЕНТСКИХ ВЫБОРОВ
В С. БОРШОДНАДАШД
(В 1900—1926 ГГ)

Автор занимается с историей выборов по основаниям слов крестьян и заводских рабочих. Свою работу он разделяет на 2 части, в первой публикует он памятники эпохи с начала 20 века до I мировой войны, в другой памятники эры в 1922—1926 гг. В обеих частях он даёт краткий исторический обзор, потом даны события в словах рассказывающих. Памятники сделаны живыми публикацией некоторых современных песен вербовщиков голосов. Автор перечисляет в примечаниях свои источники. Эти некоторые воспомонания являются интересным документом рабочих села Боршоднадашд и окружающих заводских посельков, их образа жизни и политических движений.

J E G Y Z E T E K

1. Fejérváry Géza, br. (1833—1914) miniszterelnök.
2. Darabont kormány: Fejérváry Géza br. kormánya.
3. Virilisek: a legtöbb adót fizetők közé tartozó emberek, akik vagyonuk révén a községi, városi, megyei törvényhatóságok tagjai voltak az úri Magyarországon.
4. Kovács Dezső, 63 éves tsz. paraszt, adatközlő.
5. Kortés: a félfudális választási rendszerben az országgyűlési képviselők választókat toborzó és szavazatokat gyűjtő megbízottja, aki etetéssel, itatással, megvesztegetéssel és tettelegességgel fejtett ki agitációt a szavazatok elnyerése érdekében.
6. Serényi Béla, gr. (1866—1919) a képviselőház tagja.
7. Ábrányi Kornél, ifj. (1849—1913) író és politikus, képviselő.
8. Uhlánus: ulánus: lándzsával felfegyverzett könnyű lovas.
9. Hebron József, ellenzéki képviselőjelölt.
10. Borbély Lajos, kormánypárti képviselőjelölt.
11. Becsei Antal, 80 éves tsz. paraszt, adatközlő.
12. Sztrakay József, 75 éves ny. gyárimunkás, adatközlő.
13. Kossuth Ferenc (1841—1914), 1895-től képviselő, a Függetlenségi Párt elnöke. Pártja harcos, dualizmus ellenes politikáját feladja. A koalíció vezérő bizottságának elnöke 1905-ben, az uralkodóval való megegyezés útját egyengette.
14. Kiszely Sándor, kormánypárti képviselőjelölt.
15. Bethlen István gr. (1874—1947) erdélyi nagybirtokos, reakciós politikus. 1921—1931 között miniszterelnök. Nagy szerepe volt az ellenforradalmi rendszer viszonylagos gazdasági és politikai konszolidációjában.
16. Vanczák János (1870—1932), a Szociáldemokrata Párt jobboldali szárnyának jelentős alakja, képviselő.
17. Bíró Pál, Dr. (1884—). A Rima Murány Salgótarjáni Vasmű R. T. vezérigazgatója, országgyűlési képviselő.
18. Lásd a 4. adatközlőt.
19. Bakos Imre, 60 éves ny. gyárimunkás, adatközlő.
20. Ipacs János, 70 éves ny. bányász, adatközlő.

A FELVIDÉKI VÁNDORKIÁLLÍTÁSOK TÖRTÉNETE

A milleniumot követően művészeti életünk is fellendült. Ezt az állam és a magánosok vásárlásai segítették elő, de csaknem teljesen a fővárosra korlátozódott. A nagybányai festőiskola megalapítása egy teljesen új korszak kiindulása volt. Azonban az új irányzat zászlóvivőinek is a főváros közönségét kellett ügyüknek megnyerniük, s éppen ezért jóformán nem is foglalkoztak a vidéki közönség meghódításának ügyével, amit Budapest rendkívül nagy művészeti szerepe teljes mértékben indokolt. Rövid idő után a nagybányai iskola legjobb erői is a fővároshoz kapcsolódtak. Vidéken képzőművészeti élet jóformán nem volt. Ezen az elmaradott helyzeten kívánt változtatni a Felvidéki Vándorkiállítás. Célját Lyka Károly így fogalmazta meg: „Jó művészetet vinni a vidéki városokba, s minden módon buzdítani a közönséget a vásárlásra. Ezt a nem könnyű feladatot igyekezett megoldani egy lelkes barátja a művészetnek Balogh Bertalan miskolci államvasúti főtiszt.”¹

Balogh Bertalan, mint a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület főtitkára² jól ismerte a vidéki városok kulturális helyzetét. Nehéz feladatra vállalkozott. A szomszédos városokkal szemben — kulturális szempontból — lemaradt Miskolcon akart kulturális életet teremteni. Ennek érdekében igen sokoldalú munkát végzett.³ Páratlan szervezőkészséggel rendelkezett és az akkori körülmények között szinte hihetetlennek tetsző feladatokat oldott meg. Életének legjelentősebb sikere a Felvidéki Vándorkiállítás létrehozása és kiállítás-sorozatának kétszeri megrendezése volt.

Munkájának értékét nagyban emeli az a tény, hogy mint vasúti tisztviselő vállalkozott e feladat megoldására és így állását tekintve nem volt különösebb társadalmi rangja, illetve helyzeti előnye. E hátrányok mellett is biztosítani tudta terve megvalósítását, melyet a nagy kiállítási intézmények addig kielégítően nem tudtak megoldani.

Miskolc története szempontjából is jelentőséggel bír az a tény, hogy a vándorkiállítás gondolata és megvalósítása kulturális életének egyik irányítójától ered. A sok tekintetben — elsősorban kulturális téren — lebecsült és elmaradottnak nyilvánított Miskolc a vándortárlat többi állomásaival egyenrangú félként állta meg helyét, sőt a második vándorkiállításon felül is múlta azokat, mind az érdeklődés nagysága, mind a vásárlások végösszege tekintetében.

Művészeti irodalmunk Lyka Károlyon⁴ és az 1955. óta folyamatosan megrendezett miskolci országos képzőművészeti kiállítások egyik méltatóján kívül,⁵ nem foglalkozott a vándorkiállítás kultúrpolitikai és művészeti jelentőségével. Igaz, hogy e kérdés feldolgozása is akadályokba ütközött, mert az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat iratanyaga, melyben a vándortárlat iratai voltak, megsemmisült. A Borsod—Miskolci Közművelődési és Múzeum-Egyesület iratai és Balogh Bertalan vándorkiállítási levelezése pedig nem volt hozzáférhető.⁶ Ma már ezek az iratok a Herman Ottó Múzeum művészettörténeti adattárában rendelkezésre állnak, a kiállítások terjedelmes sajtóvisszhangjá-

nak anyagával együtt. Az utóbbi időben egyes kisebb részletek publikálására is sor került.⁷

Nem hagyható figyelmen kívül e kérdés vizsgálatával kapcsolatban az a tény sem, hogy Miskolc város, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megye képzőművészetének története sem került eddig feldolgozásra, tudomásunk szerint csupán Bartus Ödön festőművész tett erre kísérletet, de ő is csupán a miskolci művészettel foglalkozott.⁸ Úgy véljük, hogy ez a tanulmány is hasznos adatokat szolgáltatathat e nagy és lassan már nélkülözhetlenné váló munka megírásához.

A kor, melyben a vándorkiállítás megvalósult a XX. század művészeti életének legizgalmasabb és a további fejlődésére döntően kiható időszaka volt. Külföldön Picasso ekkor szakít az európai festészet évezredes természetszemléletével (az „Avignoni kisasszonyok” 1906-ban készült) itthon pedig ekkor jelenik meg Ady „Új versek” című kötete, Bartók Béla pedig ekkor kezdi meg világszerte elismert művei alapjait képező népdalgyűjtést. A képzőművészeti életben jelentős mérföldkő a MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) megalakulása is (1907), mely festészetünk további egészséges fejlődése számára biztosította a lehetőséget.

A MIÉNK Szinyei Merse Pál vezetésével egyesítette mindazokat a művészeket, kik az akadémizmust és a Múcsarnokban uralkodó szellemet nem tudták elfogadni.

Természetesen távol áll tőlünk, hogy ezeket az említett kivételes jelentőségű és jelentkezésük időpontjában fel sem mérhető horderejű eseményeket közvetlen kapcsolatba hozzuk a vándorkiállítással, vagy Balogh Bertalan személyével. Kétségtelen azonban, hogy a századforduló és az első világháború közötti időszakban a társadalmi és kulturális élet minden területén megjelennek a gyökeres változást szorgalmazó írók, tudósok és művészek.⁹ A változás propagálói túlnyomó többségükben nem voltak forradalmárok, sokszor még polgári radikálisok sem, de abban megegyeztek, hogy újat, korszerűt és a magyarországi fejlődés számára kedvezőbb lehetőségeket kívántak biztosítani. Balogh Bertalant is ezek közé tartozónak érezzük. Külön érdeméül kell említenünk, hogy a felvetett probléma elméleti kifejtésével nem elégedett meg, hanem életrealitásának bizonyítását is vállalta. Tettével a kulturális élet fejlesztését, a fővárosra korlátozott, színvonalas képzőművészeti kiállítások anyagának vidéken történő bemutatását, tehát a haladást kívánta szolgálni.

Budapesten összpontosult a századforduló körül minden művészeti esemény. Egy két város megkísérelte, hogy saját erejéből teremtsen képzőművészeti életet. Így a nagy képzőművészeti múlttal és Bécs közelsége miatt jelentős helyzeti előnyökkel rendelkező Pozsonyban 1885-től működött a Képzőművészeti Egyesület. A századforduló után pedig Szegeden, Szolnokon, Aradon és Debrecenben alakult Műpártoló Egyesület. Azokban a városokban pedig, ahol az előfeltételek nem voltak meg egy külön Műpártoló Egyesület létrehozásához, a különféle közművelődési egyesületek foglalkoztak — többek között — a képzőművészet ügyével is. Ezek a szervezetek azonban meglehetősen elszigetelődve és magukra hagyva végezték úttörő munkájukat. Hiányzott az a szerv, mely a helyi szempontok felett állva, összefoghatta volna ezeket a jószándékú, de nagy részt a helyi művészet pártolásában megrekedt törekvéseket.

A nagyobb városokban ekkor már léteztek a múzeumok is. Jelentősebb képtára azonban egyiknek sem volt, s képeik csaknem kizárólag portrék, valamint történelmi jeleneteket ábrázoló festmények voltak. A modern művészet alkotásai csaknem teljesen hiányoztak és általában a művészeti ízlés fejlesztésére nem voltak alkalmasak.

Legnagyobb múltú kiállítási intézményünk az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (rövid nevén Múcsarnok) rendezett ugyan néhány sikeres vidéki kiállítást.

tást.¹⁰ Ezek azonban csak ad hoc rendezvények voltak. Hiányzott a következetes program. Miután az egyes városokban a kiállítások nem követték egymást az elért eredmények elenyésztek.

A Múcsarnok művészetpolitikájával elégedetlen művészek 1894-ben megalapították a Nemzeti Szalont. Hock János, — ebben az időben a Szalon egyik irányítója — 1898-ban megjelent röpiratában (Művészi reform) szentelt néhány oldalt a vidéki képzőművészet ügyének is. Művészeti előadásokat, képtárakat, vándorkiállításokat, műkereskedést és a nagyobb városokban műpártoló egyesületeket javasolt alakítani, illetve rendezni. A Szalon is rendezett vidéki kiállításokat, 1895—1906 között összesen 25-öt, 1907 és 1911 között pedig 26-ot. A vidéki kiállításokat a kritika általában nem fogadta kedvezően. Okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy a színvonal nem volt kielégítő. Szemére vetették a Szalonnak, hogy vidékre olyan képeket szállít, melyeket a fővárosban nem állítanak ki. A Szalon körén belül is elhangzott az a teljesen alapos bírálat, hogy ha egy vidéki városba a művészet meghonosítása céljából visznek kiállítást, akkor semmi esetre sem szabad selejtes képeket bemutatni.¹¹ Pécsen a kiállított 130 műből csak 10-et tartottak elfogadhatónak,¹² Szegeden pedig az egész kiállítással kudarcot vallottak.

Általában ezek a kiállítások a művészek számára sem hozták meg a kívánt eredményt, ami elkedvetlenedést okozott. Eredménye a kiállítások színvonalának további csökkenésében tükröződött. Mindinkább alkalmazkodtak a közönség ízléséhez, mert csak így volt remény az anyagi siker biztosítására. Mind határozottabban kifejezésre jutott a művészeti irodalomban, hogy a vidéki kiállítások ügyét szervezetteren kellene megoldani. Nyilvánvaló volt azonban az is, hogy a Társulat ezt nem képes lebonyolítani. Külön szervezet (munkabizottság) kellene, mely a Múcsarnok tavaszi és téli tárlatainak anyagát 15—20 vidéki városban bemutatná.¹³

A vidéki kiállítások ügye nem haladt előre. Minden szakértő előtt nyilvánvaló volt, hogy a helyzetet csak színvonalas vándorgyűjteményekkel lehet megmenteni, de nem akadt senki, aki az anyagi kockázatot vállalta volna. Ekkor jelentkezett Balogh Bertalan.¹⁴

„Magyar nemzeti közművelődés” című, 1905-ben megjelent, röpiratában¹⁵ a különféle magyar közművelődési egyesületek működésének megjavításához akart irányelveket adni. Célul tűzte ki a Közművelődési Egyesületek Országos Szövetsége megalakítása mellett az irodalmi, művészeti és zenei kultúra decentralizált fejlesztését is. Itt csupán a vidéki képzőművészetet érintő javaslataival kívánunk foglalkozni. Művészet előadások rendezését, művészi reprodukciók terjesztését ajánlotta, ez utóbbit a köznép által nagy mennyiségben vásárolt izléstelen szentképek ellensúlyozására is. Állásfoglalt a művészettörténet középiskolai oktatásának bevezetése mellett és végül pedig a művészeti vándorkiállítások megrendezését sürgette. Ezzel kapcsolatban megállapította, hogy a Képzőművészeti Társulat által eddig rendezett vidéki kiállítások csupán kísérleteknek tekintendők. Az egész országot művészi kerületekre kívánta felosztani és a vándorkiállításokat úgy megszervezni, hogy minden kerület kétévénként kapjon tárlatot. A kiállítások céljaul elsősorban a műízlés fejlesztését és másodsorban a művásárlást jelölte ki. Elképzeléseinek gyakorlati megvalósítása érdekében az első kiállítási körzetet (Eger, Gyöngyös, Miskolc, Kassa, Eperjes és Sátorajújhely városokat) is kijelölte.

A rendezést a Képzőművészeti Társulat közreműködésével javasolta megoldani. A társulatra hárult volna az anyag összegyűjtése, zsűrizése, szállítása (paravánokkal és dekorációs anyaggal együtt), továbbá a tárlatok rendezése. Felvetette a kiállításokkal kapcsolatban a műtárgysorsolás lehetőségét is. Továbbá az állami vásárlások kiterjesztését a vándorkiállítás anyagára is.

Ezsméit a közművelődési egyesületek kedvezően fogadták. Propagálásukra számtalan eladást tartott, Pozsonytól Máramarosszigetig és Ózdtól Aradig. Népszerűsége gyorsan nőtt. A legnagyobb (Nyitrától — Szepesig szervezkedő) közművelődési szervezet, a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület 1906. évi közgyűlésének ünnepi szónokaként kérte fel. Beszédét a közművelődési egyesületek szövetsége megalakítása érdekében tartotta meg.¹⁶

A vándortárlat gondolata kedvező visszhangra talált, mind a napi, mind a művészeti sajtóban. „Talpraesett egészséges program, melynek alapos tanulmányozását a művészet minden barátjának ajánljuk.” — írta a Művészet.¹⁷

A Közművelődési Egyesületek Országos Szövetségének megalakítása elé súlyos akadályok tornyosultak. Úgy látszott, hogy rövid időn belül nem lehet megvalósítani, ezért Balogh Bertalan egy részletkérdés — a vándorkiállítás — megvalósítására összpontosította erejét. Azt remélte, hogy ennek megvalósítása igazolni fogja egész javaslatának életképességét és elősegítheti annak létrejöttét is.

A vándorkiállítás ügyében, 1905. december 28-án kelt, nyomtatásban is közzétett, javaslattal fordult a Képzőművészeti Társulathoz, melyet gazdaságilag is kellően indokolt.¹⁸ Meggyőzően fejtette ki, hogy a „művészetek részére a közönséget nem teremteni, hanem nevelni kell, a nevelésnek pedig egyetlen biztos módja, ha annak a közönségnek, mely ma a fővárosba centralizált művészetünktől távol élve azt sem támogatni, sem élvezni nem képes, helyébe visszük a művészetet. . .”

A kiállításon várható művásárt minimálisan 15 000 koronára becsülte és kiemelte, hogy milyen kedvező helyzetet teremtene, ha évenként 7—8 ilyen kiállítás-sorozat kerülhetne rendszeresen bemutatásra. A kiállítások pénzügyi eredményét (4000 látogató, 1000 eladott katalógus és az eladási jutalék figyelembevételével) aktívnak jelezte. Hangsúlyozta azt is, hogy a kiállítás-sorozat sikere érdekében a művészeknek legjobb képeiket kellene rendelkezésre bocsátaniuk. Javaslatának reális voltát még azzal is igyekezett aláhúzni, hogy felajánlotta a Társulatnak, vállalja a kiállítás sorozat megrendezését, csupán készkiadásainak megtérítése mellett. Ezzel azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az ügyben kulturális feladatot lát és nem anyagi eredményekkel kecsegtető üzletet.

A sajtó bizakodással fogadta a javaslatokat és elfogadása mellett foglalt állást.¹⁹

A Képzőművészeti Társulat bürokratikus intézmény volt. A javaslat elfogadásához különböző szervek (igazgatóság, választmány stb.) hozzájárulása volt szükséges. Az ügy csak 1906. február végén jutott olyan stádiumba, hogy Balogh Bertalan körlevelében kérje fel a hat érdekelt várost és közművelődési egyesületeiket a kiállítás fogadására.²⁰

A Társulattal ekkor még vitái voltak. Végül március 8-án a Társulat igazgatósága elfogadta javaslatait. Kikötötték azonban a városonkénti 2500 K, összesen 15 000 K vásárlás biztosítását. A Társulat „óvatosságára” jellemző, s ez a későbbiek során is többször nyilvánvalóvá vált, hogy a részükre ellenszolgáltatás nélkül munkát végző Balogh Bertalantól előbb 5000, majd 2000 korona óvadékot kértek.²¹ Ugyanakkor megbízták a kiállítások előkészítésével.²²

Az előkészítő munkák elindítása után elutazott Münchenbe és Párizsba, hogy a kiállítás rendezés korszerű módját megismerje.

A kötelező vásárlás biztosítását a városok többsége ellenezte és ezért a Társulat jobbnak vélte ettől a kikötéstől elállni.²³ A Társulat igyekezett magát teljesen altruista intézménynek feltüntetni. Közölték Balogh Bertalannal, hogy a kiállítás esetleges hasznára nem tartanak igényt és azt a Borsod-Miskolci Múzeum képzőművészeti gyűjteményének gyarapítására fordítják.²⁴

A szervezés nagy lendülettel folyt. Balogh ismételt felkereste az érintett városokat és kiterjedt agitációt folytatott. Május 17-i körlevelében már arról tájékoztatta az érdekelteket, hogy a Múcsarnok tavaszi tárlatáról a legjobb képeket, a vándorkiállítás részére, visszatartotta.²⁵

Az eredetileg március—májusra tervezett kiállítás őszre maradt. A művészekhez a felkérő-levelet július 28-án küldték ki, s ebben a képek beadási határidejét szeptember 1-re, az első bemutatót Egerbe szeptember 20-ra tűzték ki. Balogh nyomatékosan kérte a művészeket, hogy „a cél érdekében” mérsékeljék árakat szabjanak.²⁶

A rendezésre — az akkori szokásoknak megfelelően — igen népes rendező bizottságok alakultak az egyes városokban számos fővédnökkel, védnökkkel, díszelnökkkel és elnökkel. A helyi notabilitásokat gróf Andrássy Gyula belügyminiszter, a Képzőművészeti Társulat elnöke, külön levélben is felkérte a közreműködésre és a kiállítás támogatására.²⁷

A tárlat iránt a művészek körében is igen élénk volt az érdeklődés. Összesen 376 mű érkezett be, melyből 326-ot fogadtak el. Miután azonban ennyi mű kiállítására egyetlen állomáson sem nyílt lehetőség, a Múcsarnok a képek egy részét, az időközben eladásra kerülő képek pótlására, tartalékolta.²⁸

A katalógusba ennek megfelelően 96 művész 196 alkotását vették fel. A kiállító népes sorából Beck Ö. Fülöp, Benczur Gyula, Csók István, Fényes Adolf, Iványi Grünwald Béla, Ligeti Lajos, Mednyánszky László, Rippl-Rónai József és Tornyai János, továbbá Boruth Andor, Bosznay István, Edvi Illés Aladár, Márk Lajos, Kacziány Ödön, Kézdi Kovács László, Komáromy Katz Ede, Neogrády Antal, Nyilassy Sándor, Pörge Gergely, Rubovics Márk, Skuteczky Döme, K. Spányi Béla, Vesztroczy Manó és Zala György nevét említhetjük. A szereplő művészek között ott találtuk tehát Benczúrt és a múcsarnoki akadémizmus híveit éppenúgy, mint a már elismert impresszionistákat — élükön Szinyei Merse Pállal (aki Sátoraljajhelytől kezdődően szintén kiállított). Az anyag tehát eléggé reális keresztmetszetét adta az akkori magyar művészetnek.

Benczur Gyula és Szinyei Merse Pál magántulajdonban levő képekkel szerepeltek és ezzel is hangsúlyozták, hogy súlyt helyeznek a kiállítás ízlésnevelő feladatára.²⁹

A műkritika és a fennmaradt emlékezések csaknem egyöntetűen Rippl-Rónai „Öreganyám” című képét ítélték legjobbnak,³⁰ említették még Fényes, Szinyei és Med-

Balogh Bertalan arcképe.
A Herman Ottó Múzeum foto-tárából. (F. 9471)

nyánszky képeit is. A sárospataki cikkíró, akinek Rippl-Rónairól írt bírálata is érdekes, Fényes Adolf képeit „mint a szocializmus bevonulását a művészetbe” üdvözölte.³¹ Az egri bemutató megnyitására sikerült Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi minisztert megnyerni. Ez már önmagában is biztosította a sikert. Apponyi beszédében határozottan állást foglalt a vándorkiállítás gondolata mellett, „... midőn a képzőművészeti vándortárlatok intézményét nagyobb arányokban meghonosítjuk” kötelessége az első lépésnél jelen lenni, hogy kifejezze: „a kormány ezt országos ügynek tekinti”. Ezzel azonban a kormány szerepe be is fejeződött. Egyetlen képet vásároltak a kiállításról és nincs adatunk arra, hogy a továbbiakban is bármily jelentősebb erkölcsi vagy anyagi támogatást nyújtottak volna.³²

Az egri bemutatkozást mind a napi, mind a művészeti sajtó a legnagyobb elismeréssel fogadta. A Művészet cikkírója szerint a kiállítás a legkedvezőbb légkörben jött létre. Anyaga minden addigi vidéki kiállítás színvonalát felülmúlta. Apponyi szolidaritása arra sarkalja majd a Társulatot, hogy a vándortárlatot az egész országra kiterjessze.³³ Az egész sajtó őszinte elismeréssel emlegette Balogh Bertalant, a kiállítás szervezőjét.

A kiállításnak Egerben, két hét alatt 4089 fizető látogatója volt. Eladtak 31 művet 16 365 koronáért.

Miskolc volt a kiállítás második állomása. Korábban, 1899-ben a Szalon rendezett itt kiállítást, melyet Hock János hangulatkeltő művészeti előadásai vezettek be. Anyagában Glatz Oszkár és Mednyánszky László mellett kevésbé ismert művészek szerepeltek. A 280 műtárgyból a helyi kritika is mintegy 30 művet mellőzhetőnek jelzett.³⁴ Tíz nap alatt 3600 látogatója volt és a vásárlás 5500 koronát tett ki. Az eredmény magasan felülmúlta a Szalon korábbi aradi és szegedi kiállításainak eredményeit. 1902-ben a Műcsarnok jobb anyaggal szerepelt, az érdeklődés nagy volt, vásárlás azonban nem történt. Bár az előzmények biztatóak voltak az egri nagy siker után, egyesek mégis aggodalommal tekintettek a miskolci bemutató elé. Félttek attól, hogy a miskolci eredmények messze alatta maradnak az egrieknek. Valószínűleg ennek elkerülése érdekében írt Andrassy Gyula, mint a Társulat elnöke Szentpáli miskolci polgármesternek, melyben felkérte kövessen el mindent a kiállítás sikere érdekében.³⁵ Balogh és Szentpáli között nem volt teljes az egyetértés és valószínűleg ezért volt szükség erre a levélre. Andrassy, mint belügyminiszter, a polgármester felettese volt és kívánságai elől nehéz lett volna kitérni. Pontosan sajnos nem állapítható meg a nézeteltérés oka. A miskolci nehézségekről Balogh Bertalan csak annyit írt „... olyan indokai vannak, melyeket itt tárgyalni nem kívánok.”³⁶

A miskolci megnyitás valóban nem a legkedvezőbb körülmények között zajlott le. A felkért Molnár Viktor államtitkár utolsó pillanatban lemondott és így Tarnay Gyula borsodi alispán nyitotta meg.

Még a helyi sajtó is bírálta Tarnay beszédét elsősorban azért, mert az előző miskolci kiállításokat amatőr-kiállításoknak minősítette.^{35, 37}

Balogh Bertalan minden erejével azon volt, hogy elkerülje a miskolci kudarcot. Újságcikkek jelentek meg, személyesen agitált és az érdeklődés növelésére még a katonazenekart is beállították, hogy a kiállítási termekben délutánonként műsort adjon. Végül a miskolci bemutató mégis eredményesen zárult, 4700 látogatója volt, mellyel felülmúlta az egri eredményt, a vásárlások összege is csaknem elérte a 10 000 koronát. Egerrel szemben ez bizonyos lemaradást jelentett, de ez az egri papság nagyobb arányú vásárlásaival magyarázható. Ezzel szemben Balogh Bertalannak sikerült a miskolci bankokat vásárlásra bírni, azt azonban már ő sem tudta elérni, hogy az angol példához hasonlóan, a bankok a megvásárolt képeket a múzeumnak adják.³⁸ Érdekességként említjük meg Tornyai

János „Rákóczi Rodostóban” című festményét az egyik miskolci pénzintézet,³⁹ Uferbach Jenő: Vitakozó szocialisták című képét pedig a Kereskedők és Gazdák Köre vette meg. A Borsod-Miskolci Múzeum pedig Fényes Adolf: Asztalos című képét vásárolta meg, mely ma is képtárának legjelentősebb alkotása.⁴⁰

A vándortárlat kassai bemutatója kevésbé sikerült. Elsősorban azért, mert időpontja egybeesett II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalával. Az ünnepek költségei a tehetősebb kassaiakat úgy látszik meglehetősen terhelték és így mindössze 6887 korona vásárlás volt. A látogatók száma pedig csak 2835-öt tett ki.

A Kassánál jóval kisebb Eperjesen 6167 koronás vásárlás történt. Miután az egyes állomásokon az eladott képeket a vevőknek kiadták (összesen 61 művet) a Múcsarnok a sátoraljújhelyi tárlatra 71 tárgyból álló kiegészítést küldött. Jelentősebb alkotás csak Szinyei Merse Pál Őnarcképe volt, melyet a művész fia — magántulajdonként — bocsátott rendelkezésre.⁴¹

Sátoraljújhelyen sem volt nagy az érdeklődés. Mindössze 2276 korona értékű vásárlás történt. Palcsó Dezső festőművész, akkori pataki diák, így emlékezik vissza a tárlatra: „A képek a megyeháza nagytermében és két szomszédos teremben voltak elhelyezve, két sorban egymás felett. A nagy anyag miatt még néhány paravánt is felállítottak. A nagy terem képei nem fogtak meg: Zempléni, Bosznay, Vastagh stb. — Kacziány nem tetszett. Ellenben a baloldali kis teremben Rippl-Rónai „Öreganyám” képe, mellette Ferenczy „Tavaszi táj a Virághegyvel”, szemben velük Mednyánszky „Zuzmarás téli tája” ma is megmaradt a legintenzívebben az emlékezetemben. A jobboldali teremben Szinyei Őnarcképére, Benczúr Amorettek képére is emlékszem”.⁴²

Az újhelyi bankok is vásároltak (Udvary Géza: II. Endre és keresztesei c. képét) Zemplén vármegye pedig Komáromy Katz Ede: „Kossuth nótá”-ját.

Már a miskolci kiállítás alatt felmerült a Debreceni Műpártoló Egyesület részéről a kívánság, hogy a vándorkiállítást Debrecenben is mutassák be. A társulat ezt elfogadta és Gyöngyös előtt a debreceni tárlatot is programba állították.

Debrecenben a Műpártoló Egyesület 1904-ben rendezett tárlatot, melyen 50 művész 197 alkotását állították ki és mintegy 1900 korona értékben vásároltak.⁴³ A vándortárlaton mérsékelt vásárlás (6100 korona) történt, amit elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy a Műpártoló Egyesület működése révén az igények bizonyos fokig már telítődtek. Ezenkívül — miután csak közben merült fel az itteni bemutatás lehetősége — nem volt elég idő az előkészítésre sem.

Az utolsó állomás Gyöngyös volt, ahová 1907 januárjában került az anyag. A város nagyságához mérten a 4690 koronás vásárlás egészen jónak mondható. Itt történt meg a kiállítás folyamán árusított sorsjegyekre a műtárgyak kisorsolása.

A vándortárlat befejeztével Gyöngyösön kisebb ünnepséget tartottak, melyen Balogh Bertalan ismertette az eredményeket.

Egyébként az egész kiállítás-sorozatról részletes jelentést készített Balogh Bertalan és azt nyomtatásban is közreadta. A kiállítás a Múcsarnok számára teljes erkölcsi sikerrel és 2296 korona hiánnyal zárult. A jelentés hangsúlyozta, hogy ebből mintegy 1500 korona — megfelelő intézkedések mellett — megtakarítható lett volna. (Ugyanis a rendelések felett a Múcsarnok diszponált és több esetben Balogh Bertalan tudta nélkül is rendeltek olyan dolgokat, melyekre szerinte nem volt szükség.) Rámutatott azonban arra, hogy a Múcsarnoknak egyéb haszna is volt a tárlatból, mely nem a kiállítási címen jelentkezett. Így a társulati tagok ezzel kapcsolatos növekedése révén, továbbá a Társulat támogatására befolyt adományokból. (Seckendorff Borsod megyei nagybirtokos például 4000 koronát adott, mások is tettek 1—200 koronás adományokat.) Ezek a tételek persze

Rippl—Rónai József: Öreganyám

a vándorkiállítás elszámolásában nem szerepeltek és így a miskolci múzeum nem jutott műtárgyakhoz, melyeket a nyereségből kaphatott volna.

A kiállítás eredményei felülmúlták az ő — helyi ismereteken alapuló — becsléseit. A bemutatott művekből (110 művész 255 alkotásából) 86 művésztől 152 művet adtak el, 62 000 korona értékben. A magánvásár nagyobb volt, mint a Múcsarnok nemzetközi jellegű téli tárlatának eredménye,⁴⁴ holott az északi művészek nagy ingerrel bírtak, megcáfolja azt a már tudat erejével bíró hitet is, hogy a vidéki közönségnek nem volnának művészi igényei, pedig a hét város lakossága együtt alig haladja túl a főváros lakosságának egy negyedét s kiállítások együttes tartama sem volt hosszabb mint a nemzetközi tárlaté". Nem helytálló az a hiedelem, hogy vidéken csak az első kiállítások sikerülnek. Példa erre Miskolc és Debrecen, ahol az eredmények magasan felülmúlták az előző kiállítások eredményeit. Sikeres kiállításhoz elsősorban jó anyag és jó szervezés szükséges.

Megemlítette azt is, hogy a műtárgyak a katalógusi árhoz képest 38%-os engedménnyel keltek el, ami tanúsítja, hogy a művészek felárazták képeiket. Alacsonyabb árak esetén még kedvezőbbek lettek volna az eredmények.

Megelégedéssel állapíthatta meg jelentésében, hogy a „Magyar nemzeti közművelődés” című röpiratában kifejtett elvek helyességét a gyakorlati eredmények igazolták és azok továbbra is érvényesek.

Foglalkozott a vándortárlatok folytatásának ügyével is. Az eredeti javaslattal szemben az országban nem 16 csak 12 kiállítási kerületet kívánt létesíteni. Így a kerületek nem minden második, hanem minden harmadik évben kapnának kiállítást. Ha évente 4 kiállítás-sorozat kerülne megrendezésre, az a művészek számára mintegy 160 000 korona bevételt jelentene. Ez a becslés nem túlzott, mert az első kísérlet eredményei alapján készült és az első megrendezése volt a legnehezebb, hiszen „... annak összes külső teendői egy emberre hárultak és hogy ennek az egy embernek az akció megindításánál tömegtelen bizalmatlanságot, kishitűséget kellett leküzdenie, hogy ez az ember nem örvendhetett semmi tekintélynek, hir nem előzte meg, s hogy vidéki volt, másrészt e kerületbe csoportosított városok nem is tartoznak a gazdagabbak közé.” Ha a kiállítási szervezet létrejön, akkor három évenként kb. félmillió korona műtárgyvásárlás biztosítható. Ennyi pedig a Társulat ez idő alatt fővárosi kiállításokon — magánvásárlásból — nem tud biztosítani” ez a nagy összeg azt kell, hogy eredményezze, hogy a t. Társulat figyelmét ránk, a vidékiekre fordítsa, mert ez az elhatározása nemcsak abba a kellemes helyzetbe fogja hozni, hogy országos hivatását teljesen betöltse, de idővel jövedelmeit is meg fogja szaporítani.”

Hangsúlyozta, hogy a következő vándorkiállítások rendezésénél nagyobb figyelmet kell fordítani a tanulmányosság érdeklődésének felkeltésére.

A vándorkiállítások országos lebonyolítására egy külön igazgató és 3 tisztviselő beállítását tartotta szükségesnek.

Végül megemlítette, hogy a zsűrinek azonos mércével kell mérnie a vándortárlatok és a fővárosi kiállítások anyagát. Az előadások lebonyolításánál vigyázni kell arra is, hogy nem szabad mindent egyszerre letarolni és ezzel a további kiállítások eredményességét veszélyeztetni.

Ugyancsak fontosnak tartotta, hogy a kormány támogassa — anyagilag is — a kiállításokat. Befejezésül pedig azt a reményét fejezte ki, hogy a kiállítások folytatásának elhatározása a Társulat részéről rövidesen megtörténik, amíg a lezajlott tárlat eredményei frissek.⁴⁵

A kiállítás-sorozat visszhangja kedvező volt. Lyka Károly, aki kezdettől fogva az ügy egyik lelelkesebb támogatója volt, egész művészeti életünk legfontosabb eseményeként üdvözölte, „mégpedig azért, mert egy életerős, derék gondolat első megtestesülését láttuk benne, olyan gondolatét, amelyet nemcsak lehetne, de kellene is folytatni, ha komolyan vesszük a művészeti politikát”. A folytatást is természetesnek találta a morális és anyagi sikerek után. Sürgette a megfelelő szervezeti forma megteremtését, mert az első kísérletnél „egy buzgó magánember, aki egészen más életpályán mozgott, pusztán lelkesedésből magára vállalta az összes szervezési előkészítési munkálatokat, s mi több magára vállalta még az anyagi felelősséget is.” Leírta azt is, hogy az eredményes folytatás csak akkor látszik biztosíthatónak, ha Balogh Bertalant megnyerik véglegesen a vándortárlatok ügyének. Ajánlotta végül, hogy a kormány — az akadémikus támogató nyilatkozaton kívül — az állami vásárlásokból elveendő 20 000 koronával támogathatná a kiállításokat és ez az összeg végeredményben a művészek számára busásan megtérülne.⁴⁶

Az eredmények a fővárosi sajtó figyelmét is az ügy felé fordították. A Budapesti Hírlap, az egyik legelterjedtebb napilap, a vándorkiállítás színvonalát azonosnak ítélte a Múcsarnokban rendezett kiállításokéval.⁴⁷ A Pesti Hírlap pedig lehetőséget adott Balogh Bertalannak, hogy „Képzőművészetünk decentralizációja címen” három folytatásban fejthesse ki művészet-politikai elképzeléseit.⁴⁸ Ugyancsak lehetőséget kapott Lyka Károlytól is arra, hogy „Jegyzetek művészeti politikánkhoz” címen ugyancsak három folytatásban cikkezzen a Művészet hasábjain.⁴⁹

Maga a Képzőművészeti Társulat sem fukarkodott az elismeréssel, a szép szavakkal. Forster Gyula báró alelnök a választmány nevében így írt Balogh Bertalannak: „... első sorban a vándorkiállítás eszméjének felvetéséért, nem különben azért a lobogó lelkesedésért, azért az őszinte szeretetért, fáradhatatlan buzgóságért és minden legjelentelmenebb részletre kiterjedő éber körültekintésért, mellyel ezt az életrevaló eszmét mindjárt az első próba alkalmával oly fényes diadalra vinni szíves volt, mélyen átértzett őszinte és hálás köszönetet mond...”⁵⁰

A művészek véleményét talán Tornyai János közvetlen sorai tükrözik leghívebben: „Én a kegyed szép tervét nagy dolognak tartottam még a kezdet kezdetén, s örülök, hogy sikerült is nyélbe ütnie. Sokáig éltesse Önt az Isten hazánk javára, amelynek bezzeg szüksége van az ilyen fájú emberekre!... Szép vállalkozásához Isten áldását és azonfelül (Magyarországon) sok szerencsét kíván őszinte tisztelője: Tornyai János.”⁵¹

A Feszty Árpád elnöklete alatt működő Magyar Képzőművészek Egyesülete pedig a művészvilág számos tagjának részvételével, a művészek hálájának kifejezéséül, díszvacsorát rendezett tiszteletére.⁵²

Az eredmények és az igen kedvező visszhang után, melybe nyilvánosan legálábbis, egyetlen disszonáns hang sem vegyült, a legtermészetesebb dolognak látszott, hogy rövidesen sor kerül a folytatásra is. A tények azonban egészen mást mutattak.

II.

A teljes sikert és a mondhatni teljes elismerést még sem követték tettek. Voltak olyanok, akiknek úgy látszik nem tetszett ez az eredmény. Balogh Bertalant különböző vádakkal illették, például, hogy eladásnál valósággal presszionálja a vásárolni szándékozókat stb. Elhangzott az is, hogy ezt a kivételes eredményt megegyeszer nem fogja tudni azokban a városokban megismételni stb.⁵³ Sőt a minisztérium előtt egyenesen azzal vádolták Baloghot, hogy a hét városban évtizedekre kiélte a vásárlási kedvet.⁵⁴ Mondanunk sem kell, hogy az ellenzők nem az akcióért lelkesedő művészek köréből kerültek ki.

Fényes Adolf: Asztalos

Már az első kísérlet alatt annak utolsó stádiumában, felmerült a mikénti folytatás kérdése. Bruck Miksa festőművész már 1906 novemberében arról értesítette Balogh Bertalant, hogy a folytatás érdekében agítál.⁵⁵ Teljes mértékben érthető is ez, hogy a művészeket a szimpátián kívül egzisztenciálisan is érdekelte a kiállítás és a vásárlási lehetőségek remélt (az előzőekben kifejtett mérvű) növekedése pedig igen reménykeltő volt. Maga a Társulat is kedvezően ítélte meg a helyzetet. A választmány már 1907. tavaszán — elvileg — kimondotta, hogy a vándorkiállításokat a Balogh Bertalan által megjelölt irányban folytatni és lehetőleg állandósítani kell. Felhatalmazta az igazgatóságot arra, hogy a részleteket tárgyalják le.⁵⁶

A Társulat választmányának ezt a határozatát nagy vita előzte meg. K. Lippich Elek, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályának vezetője, a vándortárlat folytatása ellen igyekezett hangulatot kelteni. Azt állította, hogy „barátjai útján mindenféle információkat kért, amerre a vándorkiállítás járt és benyomása az, hogy úgy volt a kiállítás rendezve, mint amikor a gazda rablógazdálkodást folytat. Balogh Bertalan szerinte „úgy letarolta a bejárt területet, hogy ott évtizedekig nem fog műpártoló teremni”. Javasolta, hogy a vándorkiállítást ugyanabban a kerületben rendezzék meg ismét

Szinyei Merse Pál: Mező

„majd meglátnánk mennyire más eredménye lesz a vándortárlatnak”. Bálint Zoltán műépítész ugyanekkor a kiállítás deficitje (melyről feljebb kimutattuk, hogy a Társulat szempontjából csak viszonylagos volt) miatt támadta a vándorkiállítást. Kézdi Kovács László erre kifejtette, hogy ez a tárlat a művészeknek 64 000 korona jövedelmet jelentett és ezért az elszámolást elfogadja. Nemcsak a választmányban helyet foglaló művészek, hanem a műpártolók egy része is, Szmrecsányi Miklóssal az élen, a vándortárlat mellett nyilatkoztak. A szavazás során K. Lippich Elek így kisebbségben maradt.⁵⁷ Szomorú tény, hogy a magyar művészeti élet irányítója az egészséges javaslat ellen foglalt állást. Akadtak természetesen követői is. Így könnyen érthető, hogy a Társulat igazgatósága — a kapott felhatalmazás ellenére — sem sietett tárgyalni. Meghiúsult ezzel Balogh Bertalannak az a kezdeti reménye, hogy 1907 júniusában már a második sorozat megrendezésére is sor kerülhet.

Az igazgatóság azonban egyáltalán nem sietett tárgyalni. Bár Balogh Bertalan sürgette ezt, mert akkor még 1907. júniusában szerette volna a kiállítást útbaindítani.

Feltehető, hogy a vándorkiállítás folytatása a műkereskedelemnek sem állott érdekében. Színvonalas műveknek vidéken történő kiállítása rontotta az ő üzletüket, melynek célja nyilván nem az ízlés-nevelés, hanem a közönség ízlésének kiszolgálása volt, anyagi érdekből. Példaként említhető meg, hogy Gyöngyösön a vándortárlat után egy ügynök sekélyes művekkel teljes kudarcot vallott és ugyanakkor Ózdon, ahol nem volt kiállítás, 11 000 korona eladást ért el. Miskolcon pedig a Magyar Művészet Műkereskedés tárlata zárult 1908-ban anyagi eredmény nélkül.⁵⁸

A folytatás ügye zátonyra futott. Okát nehéz lenne pontosan meghatározni. Sem a kormány, sem a Társulat nem kívánt semmiféle áldozatot vagy kockázatot vállalni ezzel kapcsolatban. Nyilvánvaló volt, hogy a vándorkiállítás a művészek és a Múcsarnok számára is csak akkor hozhatja meg a kívánt eredményt, ha állandó szervezet gondoskodik lebonyolításáról. Az is nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen szervezet önmagában Balogh Bertalan nélkül, aligha fogja beváltani a hozzáfűzött reményeket. Feltehető, hogy a Múcsarnok erősen bürokratikus beállítottságú tisztviselői is idegenkedtek egy rendkívüli aktív és kivételes eredményeket felmutató kolléga befogadásától és ebben talán — bizonyos fokig — pozícióik veszélyeztetését is látták.

A művészeknek nem volt olyan ütőképes szervezetük, mely a Múcsarnokkal, illetve a Nemzeti Szalonnal szemben, melyek saját utjaikon jártak, saját érdekeiknek megfelelő megoldást tudtak volna találni. Tudnunk kell azt is, hogy a művészek egy része bizonyos függésben állott ezekkel a szervezetekkel és így ezektől nem is lehetett e szervekkel szembeni fellépést várni.

Kívül álló szervek részéről azonban meg volt a támogatási szándék. Kassa város polgármestere például levélben is kifejezte reményét a folytatás iránt és évekre folyamatosan támogatást is ígért.⁵⁹

Ismeretes Balogh Bertalan egy fogalmazványa is, mely a Társulat nevében a vallás és közoktatásügyi miniszterhez íródott. (Sajnos, hogy elküldték-e nem állapítható meg.) A javaslat lényegét így foglalja össze: „Az első ilyen kiállítás nemcsak arról győződött meg, hogy a rendszeresítés által a műtárgyak elhelyezésének évek óta megújuló ügyét az adott viszonyok között legjobban oldhatjuk meg, hanem arról is, hogy az általános műízlés fejlesztésére, valamint művészetünk válságos helyzetének megoldására ez idő szerint alkalmasabb mód és eszköz nem kínálkozik.” A jelentkező művészeti túltermelésnek belföldön csak így lehet új közönséget szerezni. Az első évre 10 000, a következő évekre pedig 20—20 000 korona szubvenciót kér a Társulat részére, a vándorkiállítás megrendezésére.⁶⁰

Balogh Bertalan később említette, hogy Apponyi, vallás- és közoktatásügyi miniszter korábban kiadott egy rendeletet, mely nagy jelentőséggel bírt volna a vidéki képzőművészet szempontjából, ha végrehajtják. Erre azonban nem került sor. Kétségtelen, hogy az egri és kassai tárlatokon, valamint más találkozásaik alkalmával sikerült a miniszter rokonszenvét a kiállítás számára megnyerni. Emlegette, hogy ha Apponyi tovább miniszter marad, akkor az egész ügy másképpen alakult volna.⁶¹

A második kiállítás-sorozat ügyében egészen 1909 elejéig semmi érdemleges nem történt. „1907 óta miért nincs vándorkiállítás? Miért és milyen kátyúban feneklett meg, vagy talán nem is akaródzik tovább folytatni?” — írta az Alkotmány cikkírója.⁶² Ezt követően a művészek egy csoportja ismét akcióba lépett. Erről a Balogh Bertalanhoz intézett leveleikből alkothatunk képet. Kézdi Kovács László⁶³, Vesztróczy Manó⁶⁴, Ujváry Ignác⁶⁵ és Bruck Miksa⁶⁶ és valószínűleg még mások vettek ebben részt. Az akció — miután befolyásos művészek foglaltak állást mellette — végül eredménnyel járt.

A Társulat elhatározta a folytatást „... az 1906-ban Nagyságod kezdeményezésére és vezetése mellett oly bámulatos sikerrel rendezett felvidéki vándorkiállítást Társulatunk a jövő 1910-ik évben megismételni óhajtaná. Kimondotta választmányunk azt is, hogy e kiállítás rendezését egyedül Nagyságod elhatározásától teszi függővé, mert a múltban szerzett tapasztalataink arról győzték meg, hogy a kiállítás sikerét egyedül Nagyságod személyében, lelkesedésében és mindenre kiterjedő gondosságában találja meg.”⁶⁷

Balogh Bertalan ismét vállalkozott a tárlat rendezésére. Az egész szervezés is másképpen indult, mint 1906-ban. Az első vándorkiállítás alkalmával Balogh Bertalan számára több kellemetlen helyzetet teremtettek az által, hogy jogköre nem volt pontosan tisztázva. Ezt a hibát a Múcsarnok most a rendezés kezdetén tisztázta és hivatalosan a vándortárlatok igazgatója címmel ruházták fel. Ugyanekkor az anyagi kérdések rendezése is megtörtént. Óvadékot nem kértek és felelőssége is csak addig terjedt, ameddig a Múcsarnok alkalmazottaié.⁶⁸

A második tárlattal kapcsolatban ő maga is írta, hogy míg az 1906-os vándorkiállítást általában „érdekes” kísérletnek tartották, addig a második után „a hivatalos körök is egy e gondolat alapján létesítendő országos szervezet és rendszer megindítását tervezik.”⁶⁹

A kormány támogatása ez alkalommal sem volt jelentős. A kultuszminiszter elrendelte az érintett városok középiskolás ifjúsága számára a vándortárlat megtekintését.⁷⁰ Molnár Viktor államtitkár pedig előszót írt a katalógushoz⁷¹ és ezt az egri és kassai lap is közölte. Ebben a vándorkiállítást, mint „nagyszabású vállalkozást” értékelte.⁷²

Bár Andrassy Gyula, a Társulat elnöke már 1909 végén felkérte a főispánokat a helyi szervezés megindítására, hosszú hónapok múltak el, míg a kiállítás végre megvalósulhatott.⁷³

Balogh Bertalan közben igyekezett a művészekkel is elmélyíteni kapcsolatát. Róna József, a Magyar Képzőművészek Egyesülete elnöke, meghívta, hogy az Egyesület ülésén adjon a művészek részére tájékoztatást a vándorkiállítás ügyéről.⁷⁴

Augusztus 18-án járt le a beadási határidő. A művészek részéről nagy volt az érdeklődés. Balogh Bertalan közbelépésére Szinyei Merse Pál, majd utóbb — Éder Gyula festőművész révén, Benczúr Gyula is küldött képeket.⁷⁵

A Múcsarnok zsűrije 137 művész 302 alkotását fogadta el kiállításra.

A katalógusban néhány cikk is megjelent. Molnár államtitkár már említett bevezetőjén kívül Alexander Bernát, Kézdi Kovács László, Balogh Bertalan, Lázár Béla és Lyka Károly írásai.⁷⁶

A kiállítók között neves művészeink közül Benczúr Gyula, Fényes Adolf, Ferenczy Károly, Glatz Oszkár, Iványi Grünwald Béla, Koszta József, Mednyánszky László, Rippl-Rónai József és Szinyei Merse Pál szerepeltek.⁷⁶

Az anyagot ismét hét városban mutatták be (Egerben, Miskolcon, Kassán, Eperjesen, Sátoraljaújhelyen, Debrecenben és Gyöngyösön), alkalmazkodva az 1906. évi sorrendhez. A sort ismét Eger nyitotta meg. A vernissage-on Molnár Viktor államtitkár és a művészek népes csoportja vett részt. A siker felülmúlta az előzőt. Első ízben történt meg, hogy a tárlaton művészeti előadásokat is tartottak. Az előadók között az előadásokat kezdeményező Balogh Bertalan is szerepelt. Előadásából, illetve a fennmaradt újságcikkből, képet alkothatunk művészetszemléletéről, ezért alap-gondolatát érdemes idéznünk: „Balogh Bertalan előadásában igazolta a modern művészek azt a jogát, hogy kifejezést adhasson saját hangulatának és nemcsak az általános emberi érzést ábrázolják, hogy joguk legyen a természetet, az embert, a kultúra termékeit, az érzéki világot éppen úgy, mint a szellem megnyilvánulásait úgy megörökíteni, ahogy maguk élik át, nem pedig amint azokat a konvenció akarja rájuk erőszakolni.”⁷⁷ Ehhez csupán annyit kell hozzátennünk, hogy mindezt Egerben mondotta el, ahol a kiállítás valamennyi állomása közül talán a legkonzervatívabb volt a közszellem.

A kiállítás további állomásain változatlanul nagy volt az érdeklődés. A vásárlások Miskolcon, Kassán és Sátoraljaújhelyen jelentősen felülmúlták az előző vándortárlat eredményeit. Az összesített eredmények, bár mindkét irányban voltak jelentős eltérések, csaknem azonosak maradtak az előző kiállításával. A második vándorkiállítás teljes mértékben igazolta Balogh Bertalan elképzeléseinek realitását és egyúttal teljesen megcáfolta K. Lippich Elek megjegyzéseit és jóslatait.

	1906.		1910.	
	Eladás darab	Összeg korona	Eladás darab	Összeg korona
Eger	31	16 365	32	14 075
Miskolc	24	8 525	32	14 050
Kassa	13	6 887	25	11 010
Eperjes	20	6 167	10	3 590
Sátoraljaújhely	22	2 276	18	7 390
Debrecen	20	6 100	18	5 495
Gyöngyös	22	4 690	5	1 815
Összesen:	152	62 010	140	57 425 ⁷⁸

Összehasonlításként említjük csupán, hogy a Nemzeti Szalon 1910. évi fővárosi és vidéki kiállításain 100 000 korona művásárt bonyolított le.⁷⁹

A kiállítás eredményei sorában kell említeni az ezzel kapcsolatban felmerült szorosán össze sem függő kérdéseket is. Így Meczner Gyula zempléni főispán a kiállítás rendezésével és Zemplén megye vásárlásaival kapcsolatban vetette fel a Zemplén megyei múzeum és képtár gondolatát.⁸⁰ Miskolcon pedig a Borsod-Miskolci Múzeum képtára részben vétel, részben ajándékozás útján, gyarapodott. Ekkor vásárolták meg Szinyei Merse Pál című olajfestményét és kapta ajándékba Szlányi Lajos: „Szerúskert” című festményét is.⁸¹

A szervezés is eredményesebb és kiterjedtebb volt. Valószínűleg ebben szerepe volt az előző tárlat országos sikerének is. A vásárlók között csaknem valamennyi érintett várost és vármegyét, valamint több pénzintézetet is találunk.

A vidéki kiállítások sikere — írta a Budapesti Hírlap — végeredményben a művészeknek múlik. Nem szabad „hulladékot” küldeni vidékre és nem szabad rendkívüli árakat szabni. „E tekintetben a multihoz képest javult a helyzet, bár most is látunk ezrekre taksált gyöngé képeket és olyant, melynek egy négyszögméter nagyságú vásznát is két darabból varrták össze.”⁸²

Balogh Bertalan a második vándorkiállítási sorozat eredményes lebonyolításával ismét igazolta, hogy jó kiállítási anyaggal és alapos szervezéssel lehet ugyanazokon a helyeken többször egymásután is kiállításokat rendezni.

Neves művészek juttatták kifejezésre, milyen jelentős eredménynek tartják a vándortárlatot és mennyire értékeli Balogh Bertalan tevékenységét.

Fényes Adolf 1910. december 1-én kelt hozzá intézett levelében többek között ezeket írta: „Tessék elhinni: mi is tudjuk, milyen nehéz képeket eladni, hát még vidéken, hát még a mai gazdasági viszonyok között. Annál inkább méltányoljuk azt az igazán rendkívüli eredményt, melyet Ön igen t. Uram immár másodízben mutat fel. Boldog lennék (nemcsak én, hanem sok sok társam, akivel a dologról beszéltem) ha sikerülne Önt valami módon állandóan a mi (?) ügyünkhöz kapcsolni.”⁸³ Koszta József pedig így írt, 1910. november 2-án kelt levelében: „Tegnap beszélgettünk Lyka Károlylyal az Ön által rendezett kiállítások sikeréről és azon nézetten vagyunk, hogy ezen kiállításokat rendszeresíteni és állandósítani kell és ennek érdekében az én részemem minden esetre meg fogom tenni, ez a magyar művészet érdeke.”⁸⁴

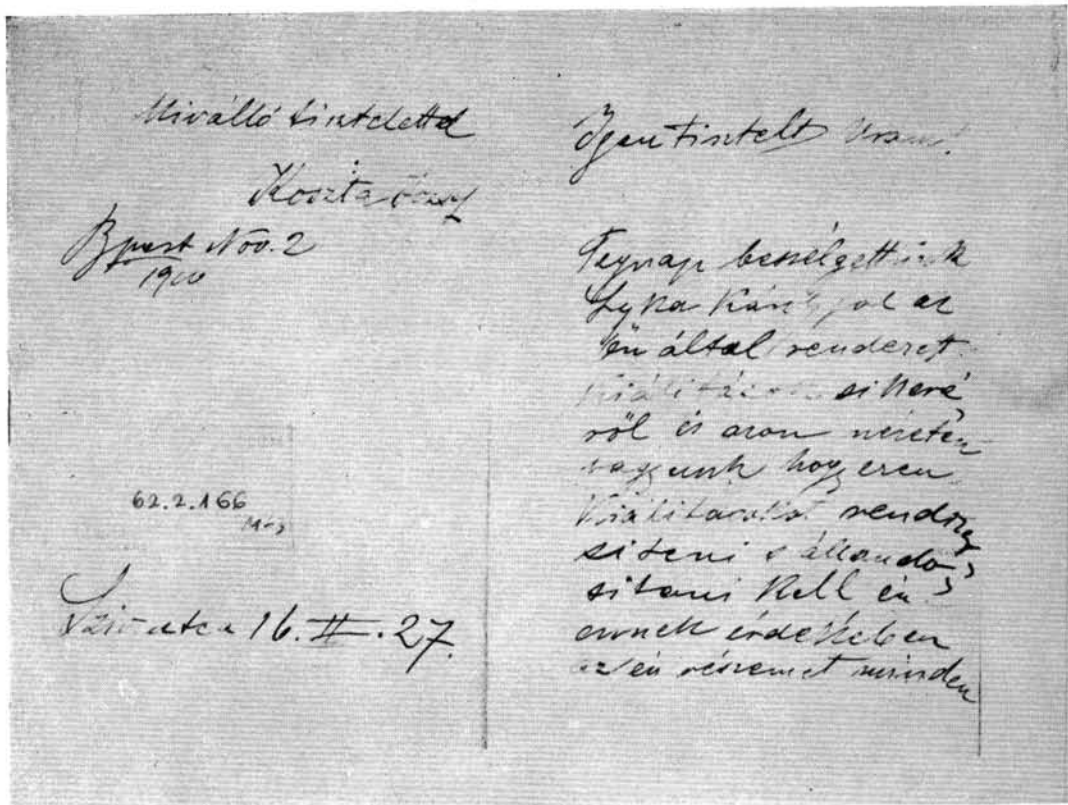
Természetesen Balogh Bertalant is élénken foglalkoztatta az eredmények alapján a mikénti folytatás ügye. Már a második kiállítás folyamán — Sátoraljaújhelyről — levelet írt Forster Gyula bárónak, a Társulat alelnökének (valószínűleg ő volt az, aki a Társulat vezetőségében hathatósan támogatta, a vándorkiállítással kapcsolatos törekvéseit).

A levél annak megállapításával kezdődik, hogy a kettős kísérlet sikerült. Ezért az 1906-os beszámolójában⁸⁵ és a Pesti Hírlapban 1907-ben megjelent cikksorozatában⁸⁶ körülírt módon javasolta a vándorkiállítások országos szervezetben történő folytatását. Így évente 100 000 korona bevételt lehetne elérni és a Múcsarnokot illető eladási jutalékból a rendezési költségek fedezhetőek lennének.

Saját személyét úgy kívánta a kiállítás ügyéhez kapcsolni, hogy mint MÁV tisztviselőt rendeljék be szolgálattételre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba és bízzák meg a vándortárlatoknak a Múcsarnok útján történő lebonyolításával.⁸⁷

Valószínűleg nem kapott levelére érdemi választ, mert a kiállítások folytatására nem került sor. Későbbi írásában említi, hogy 1914-ben, miután ismét eltelt négy év talán sor kerülhetne a III. vándortárlat megrendezésére. Óhaja azonban visszhang nélkül maradt.⁸⁸

Íratai között található egy fogalmazvány, mely valószínűleg 1914 után íródott. Ismeretlen személyhez szól és válasz a harmadik felvidéki vándorkiállítás megrendezésére szóló felkérésre. A megbízást elhárítja magától azzal, hogy „már a második körút rendezésére sem vállalkoztam volna, ha az elsőnek váratlan sikerét sokan mesterségesnek nem tartották volna. Be kellett bizonyítanom, hogy nekem van igazam és nem azoknak, akik a vándorkiállítás rendszerét és a benne rejlő gondolatokat egészségtelennek ítélték.” Egyébként elvi fenntartásai is voltak a harmadik felvidéki vándortárlattal kapcsolatban. Véleménye szerint a felvidéki vándortárlat kétszeri megrendezése kísérlet volt, ha a kísérlet sikerült, akkor az egész országban be kell vezetni, ha ez nem történik meg a kísérlet sikertelennek kell tekinteni.⁸⁹ A harmadik vándortárlat nem került megrendezésre.

Kosztá József levele. Budapest. 1910., nov. 2. Herman Ottó Múzeum Műv. Tört. Adattár 62.2.166.

Rendkívül sajnálatos, hogy ezt a nagyjelentőségű és felmérhetetlen művészeti és gazdasági kihatású vállalkozást mind a kormányzat, mind a képzőművészeti kiállítások megrendezésére hivatott Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, sőt maguk a művészek is hagyták megszünni.

A folytatás elmaradásának okait, okmányok alapján, nem sikerült megállapítani. Lyka Károly, a vándorkiállításnak — a maga korában is — következetes támogatója, akihez e kérdésben tájékoztatásért fordultunk így fogalmazta meg:

„Balogh Bertalan saját erejéből, önkéntesen vállalta, hogy a Múcsarnok képanyagát vándorkiállításokon, különféle vidéki városokban bemutatja a közönségnek. Tekintettel arra, hogy az addig rendezett kiállításai oly fényes eredménnyel végződtek, elhatározta, hogy nyugalomba vonul és minden erejét ennek az ügynek szenteli. Azonban ez az elhatározás nagy anyagi áldozatot kívánt volna és csak úgy lett volna megvalósítható, ha szerződéses viszonyba lép a Múcsarnokkal. De a Múcsarnok népes csoportja, mely ilyen saját érdekében álló áldozattól rövidlátó és önző okokból riadozott, nem volt hajlandó hozzájárulni ezen szerződéses viszony elősegítéséhez. Ezzel Balogh Bertalan nemes vállalkozásának sorsa meg is pecsételődött, anélkül, hogy bármely külső ok képezte volna akadályát annak továbbfejlesztésére. Így mondta el nekem annak idején ezt a szomorú történetet Ambrozovics Dezső, a Múcsarnok titkára.”⁹⁰

A vándortárlatok sorozata ezzel végleg lezárult.

A vándorkiállítások maradandó eredményének kell tekintenünk:

1. Mindenekelőtt Balogh Bertalannak sikerült bebizonyítania, hogy a vidéki városok érettek a művészet befogadására. Ahhoz azonban, hogy egy kiállítás megfelelő eredményt érhesen el, elsősorban jó anyag szükséges.

2. A városok, vármegyék, egyletek és pénzüzetek bekapcsolásával elindította a helyi képtárak megalapításának ügyét. (E téren elsősorban Zemplén vármegye tett kezdeményező lépéseket.)

3. Végül és ez sem elhanyagolható eredmény, hogy a művészek a két vándorkiállítás révén 120 000 korona értékű vásárláshoz jutottak.

4. Nem lehet ezenkívül eléggé hangsúlyozni, hogy mindezt egyetlen ember mutatta fel, aki kivételes szervezőképességgel, energiával és türelemmel rendelkezett ahhoz, hogy a különböző előítéletek legyőzése árán sokszor a minisztérium és a Társulat közgeinek akarata ellenére is sikerre vigye a vándorkiállítás és ezzel kulturális fejlődésünk ügyét.

A vándorkiállítás során végigtekintve meg kell állapítanunk, hogy az arra hivatott állami és társadalmi szervek, nem álltak hivatásuk magaslatán, amikor hagyták ezt a nagyszerű és kihatásaiban felbecsülhetetlen jelentőségű kezdeményezést elszoradni, mely Balogh Bertalan áldozatos munkája és a kockázat vállalása folytán szinte az ölükbe hullott és csak a rendelkezésükre álló erőforrások felhasználásával folytatni kellett volna. Bizonyos mértékig elmarasztalóan kell szólni a művészekről, illetve népes csoportjukról is, akik saját egyéni érdekeiket sem tudták hathatósan biztosítani a minisztérium, illetve az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat enyhén szólva „óvatos” művészetpolitikája mellett.

A kulturális szervezőmunkának azonban így is legszebb példája volt a vándorkiállítás. Jelentőségét, Balogh Bertalan kivételes képességeit és eredményeit, ha elkésve is igyekszünk méltón megőrizni.

Zsadányi Guidó

DEJINA HORNIACKÉHO VANDROVNÉHO VYSTAVENIA

Je známe, že na obratu storočia život maďarského výtvarného umenia sa odohral hlavne v Budapešti. Aj na vidieku boly organizácie výtvarného umenia (na príklad Spolok výtvarného umenia, založený v Bratislave r. 1885-om, atď.) a dve hlavnomestské vystavné inštitúcie, ako Celostátna maďarská spoločnosť výtvarného umenia (Vystavovňa umeni), a Národný salon, tiež usporiadali na vidieku výstavy. Tieto snahy nemaly jednotného a dôsledného programu, a bez toho nemohly preukázať významných a trvalých výsledkov. Uskutočnenie vandrovného vystavenia viaceri priali, ale žiadny orgán nechcel vzat' na seba zodpovednosť usporiadania.

Bartolomej Balogh, hlavný tajomník Spolku kulturného a muzeálneho v Borsod-Miskole, vypracoval podrobný návrh v roku 1905-om na usporiadanie vandrovnéj výstavy. Základnou zásadou výstavy naznačil, že je nutné vystaviť na vidieku hodnotný materiál, a je potrebné ustáliť reálne ceny, a vtedy bude možno dosiahnuť dobrého výsledku. Jeho návrh prijal Spolok výtvarných umeni, a roku 1906-om pod jeho vedením, usporiadali — na

pokus — prvé vandrovné vystavenie. Vystavu usporiadal v Miškolci, v Košiciach, v Prešove, v Novom Meste pod Siatrom, v Debrecine, v Egri a v Gyöngyösu. Dôhodok s predaných umeleckých predmetov dosiahol 64 000 Korún. K nasledujúcemu trhu, hoci umelci, tlač, a interesované mestá, dokonca aj Spolok výtvarných umeni sa vyslovil pri zopakovaní, — pre početné ťažkosti. — došlo iba v roku 1910. Druhé vandrovné vystavenie bolo v tých istých mestách usporiadané, kde prvé. Jeho výsledok bol takmer stejný s prvým.

Po týchto dvoch úspešných pokusoch zdalo by sa samozrejmom, aby vandrovná vystava jako stálá inštitucia pokračovala v svojej činnosti. Predzvesti boly priaznivé. Mesto Košice bolo na príklad ochotne zaistiť na kupy na vandrovom vystavení, ročne určitý obnos.

K tomu ale nedošlo, lebo vedúci Spolku výtvarných umeni nepochopili mimoriadný význam týchto vystavení, a takto s druhou sériou vystavenia sa skončilo toto pekné počínanie.

Napriek tomu, za trvalý výsledok týchto vandrovných vystavení, musíme nasledovné pokladať.

1. Akcia Bartolomeja Balogha dokázala, že vidiecké mestá sú schopné prijať umenie.

2. S pomocou miest, žup, peňažných ústavov, kulturných spolkov sa podarilo obrátiť pozornosť na založenie, potažne na ďalšie vyvíjanie miestnych múzei a obrazárni.

(Počínanie v tomto smeru bolo hlavne v župe Zemplén.)

3. Na dvoch vandrovných výstavách umelci predali obrazy v cene 120 000 Korun. Je to značný obnos, keď bereme do ohľadu to, že kupno-predaj Národného salonu v roku 1910-om sa skončil zo ziskom 100 000 Korún.

4. Napokon nie je možné dosť zdôrazňovať, že tieto výsledky preukázal jediný človek, ktorý mimoriadnou organizačnou schopnosťou, energiou a trpezlivosťou sa snažil priviesť túto vec k úspechu.

Vandrovné vystavenia predstavujú pekný príklad dobrovolnej, kulturnej organizačnej práce, ktoré keď aj pozde, predsa snažíme sa, primerane svojej významnosti, oceniť.

G. Zsadányi

„FÉSZEK”
VII. Kötés - utca 26.

Budapest, 1910 dec. 1.

Tegen kedvett Balogh kis!

Fogadja kérem kálai közö-
netemet.

Tessék elhinni: ~~mi~~ ^{mi} is
hiszek, melyen nehezebbé válik
mi, hát ony vidéken hát meg a mai
gardaigé viszonyok között. Amint
inkább mi vágyok az utazás-
rendkívüli eredmény?, melyet én
is. Utam, immár mások-
hoz mutat fel.

Polgári kinniek (memorandum),
kannan (ok - ok társam, ahová a
dlogor (kinniek) ha sikerülne
önt valóban mölde állandó-

an amii újunkhoz kancs-
ni.

szívöt idevatom én!

Igar hve
Fényes Adolf

Fényes Adolf levele. Budapest. 1910. dec. 1. u.o. 62.2.182.

J E G Y Z E T E K

1. Lyka Károly: Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig. 1896—1914. Bp. 1953. 19 pp.
2. Balogh Bertalan (balkányi) született Rákócson Zemplén megyében 1870. szeptember 8-án, meghalt Budapesten 1922. augusztus 7-én. MÁV tisztviselő volt 1892-től Miskolcon. A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület főtitkára, majd a közművelődési osztályának elnöke volt. Számos cikke jelent meg a fővárosi és helyi lapokban.
3. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái II. köt. 87—88 p. Munkásgimnáziumot, előadó esteket, koncerteket, népkönyvtárakat szervezett. Alapítója és elnöke volt a Felvidéki Zeneszövetségnek, egyik létrehozója a különféle közművelődési egyesületek munkáját összefogó Országos Közművelődési Tanácsnak.
4. Lyka i. m.
5. Rajnai Miklós: A II. Miskolci Képzőművészeti Kiállítás. Természet és Társadalom, CXV (1956) 9.
6. Balogh Bertalan kiállítási iratait (sajnos nem a teljes anyagot) özvegye átadta dr. Halmay Bélának Miskolc város akkori főjegyzőjének, aki a múzeumban helyezte el. Az anyag rendezésére és a múzeum művészettörténeti adattárában történő elhelyezésére csak 1962-ben került sor. Nagyban elősegítették jelen tanulmány létrejöttét tanácsaikkal Balogh Bertalan leányai özv. Haydu Istvánné és Komán Andorné, akiknek szíves segítségét hálásan köszönöm.
7. Szerző: Adatok Tornyai János miskolci kapcsolataihoz. Napjaink, II. (1963.) 2. Szerző: Szolnoki művészek (helyesen: az 1906-os és) 1910-es felvidéki vándorkiállításokon. Jászkúnység, IX (1963.) 2, 78—81. pp.
8. Bartus Ódön: Miskolc képzőművészete. (Kivonat egy nagyobb — teljes egészében nem ismert — tanulmányból.) Megjelent a Dr. Halmay Béla és Leszih Andor által szerkesztett Miskolc c. kötetben (Magyar városok monográfiája.)
9. Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története. (1896—1914) Bp. 1961.
10. Aradon, Nagyváradon, Debrecenben 1871-ben, Kolozsvárott 1873-ban, Pécsen 1885-ben, Miskolcon 1902-ben.
11. Lyka Károly: A Nemzeti Szalon válsága. Műcsarnok, 1901. 60—62 pp., és a Magyar Nemzet, 1901. jan. 15.
12. Krasznai Miklós: Pécsi műtárlat. Műcsarnok 1901. 135 pp.
13. Lyka Károly: Programpontok. Műcsarnok, 1901. 165 p.
14. Akciók a művészet érdekében. Modern Művészet, 1905/1906. 113—118 pp.
15. Balogh Bertalan: Magyar nemzeti közművelődés, Bp. 1905. Hornyánszky ny. 66 p.
16. Balogh Bertalan: A Magyar Közművelődési Egyesületek Országos Szövetsége. Bp. 1906. Hornyánszky ny. 24. p.
17. Művészet, 1905. 6. 420—421. pp.
18. Nyomtatásban is közzétett, 1905. december 28-án kelt, 4 oldalas javaslat. Herman Ottó Múzeum Művészettörténeti adattár (továbbiakban Adattár) 62. 1. 1.
19. Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, 1906. jan. 20. Ellenzék (Miskolc), 1906. jan. 9.
20. Adattár 62. 1. 14.
21. Uo. 62. 1. 2.
22. Uo. 62. 1. 6.
23. Uo. 62. 1. 15.
24. Uo. 62. 1. 16.
25. Uo. 62. 1. 17.
26. Uo. 62. 1. 39.
27. Uo. 62. 1. 40.
28. Alkotmány, 1906. szept. 7.
- 29/b. Vándorkiállítás 1905. Bp. 1906. Hornyánszky ny. 74 p 24 t.
30. Sassy Attila: A miskolczi képtárlatról. Ellenzék, 1906. okt. 9. és 13.
31. Palcsó Dezső festőművész levele a szerzőhöz. bé. me: Művészeti decentralizáció és a vándorkiállítás. Sárospataki Ifjúsági Közlöny. 1906. 7. 41 p.
32. Eger ünnepe. Pesti Hírlap. 1906. szept. 20.
33. (—) Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat felsőmagyarországi vándorkiállítása. Művészet 1906. 420—421.
34. Szabadság, (Miskolc) 1899. 91—92.
35. Miskolczi Napló 1906. X. 7.

36. Balogh Bertalan: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat felvidéki vándorkiállításának lezámolása. M. 1907. (Adattár 62. 1. 254)
37. Sassy: i. m.
38. Műpártoló pénztézetek, Pesti Hírlap, 1906. okt. 17.
39. A katalógus Sátoralfajújhelyen nyomott kiegészítésében a vásárlók felsorolása is szerepel. Továbbá szerzőtől Adatok Tornyai János miskolci kapcsolatai (6).
40. A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület évkönyve az 1906/1907. évre. Miskolc, 1907. 36. p.
41. A katalógus kiegészítése (35) és Szinyei Merse Félix levele Balogh Bertalanhoz. Adattár 62. 1. 177.
42. Palcsó Dezső festőművész (Kazincbarcika) levele a szerzőhöz.
43. Művészet, 1905. 55 p.
44. Uo. 1905. 214 p.
45. Balogh Bertalan: Az Orsz. Magyar Képzőművészeti Társulat felvidéki vándorkiállításának lezámolása, üzleti és kulturális eredményei és tanulságai. Miskolc, 1907. Szelényi és Tsa. ny. 15 p. (Adattár 62. 1. 254)
46. A vándorkiállítás tanulságai. Budapesti Hírlap, 1907. jan. 23. és A művészeti vándorkiállítás tanulságai. Pesti Hírlap, 1907. jan. 25.
47. Lyka Károly: Vándorkiállítások. Művészet, 1907. 170—172 pp.
48. Balogh Bertalan: Képzőművészetünk decentralizációja. Pesti Hírlap, 1907. febr. 10, 17 és 24.
49. Balogh Bertalan: Jegyzetek művészeti politikánkhoz Művészet, 1909, 1910.
50. Adattár, 62. 1. 302.
51. Közölte szerző: Napjaink 1963. 2.
52. Uo. 62. 1. 296.
53. Balogh Bertalan: Jegyzetek művészeti politikánkhoz. Művészet, 1909—1910.
54. A vándorkiállítások rendszeresítése. Pesti Hírlap 1910. nov. 6.
55. Adattár, 62. 1. 252.
56. Adattár, 62. 1. 302. (1907. április 10)
57. Kézdi Kovács László 1907. ápr. 10-én kelt Balogh Bertalanhoz írt levele, a szerző birtokában.
58. Balogh Bertalan: Jegyzetek kiállítási politikánkhoz. Művészet, 1909—1910.
59. Uo. 62. 2. 51. Évi 1000 korona vásárlásra.
60. Ua. 62. 2. 241.
61. Komán Andorné sz. Balogh Lucia szíves közlése.
62. Szuchy Emil: A vándorkiállítások. Alkotmány 1909. febr. 6.
63. Adattár 62. 2. 158. és 62. 2. 165.
64. Uo. 62. 2. 1.
65. Uo. 62. 2. 2.
66. Uo. 62. 2. 3.
67. Ua. 62. 2. 242. A Társulat felkérése Balogh Bertalanhoz.
68. Ua. 62. 2.
69. Eger c. lap, 1910. aug. 20.
70. Budapesti Hírlap, 1910. aug. 19.
71. Molnár Viktor: Képzőművészetünk nemzeti hivatása. Vándorkiállítás 1910. (katalógus)
72. Ua. Eger c. lap 1910. aug. 21. és Felsőmagyarország (Kassa) 1910. okt. 9.
73. Adattár 62. 2. 15.
74. Pesti Hírlap, 1910. máj. 24.
75. Adattár 62. 2. 128.
76. Vándorkiállítás 1910. (katalógus)
77. Cz. A. dr.: Előadások a tárlaton, Eger c. lap 1910. szept. 21.
78. Az I. vándorkiállításra vonatkozó adatok a hivatalos jelentésből (1. 45 jegyzetet) származnak. A másodikra vonatkozó adatokat a rendelkezésre álló vásárlási jegyekből, átvételi elismervényekből stb. utólagosan állítottuk össze.
79. A Nemzeti Szalon jövő évi munkaprogramja. Pesti Hírlap 1911. jan. 1.
80. Adattár 62. 218. Meczner Gyula főispán levele Balogh Bertalanhoz.
81. Jelentés a Borsod-Miskolczi Múzeum 1908, 1909 és 1910. évi működéséről. Miskolc, 1911. 33 p.
82. Budapesti Hírlap.
83. Adattár 62. 2. 182. Közölve: szerző által Jászoknál, 162. 2. (6)
84. Adattár 62. 2. 166.

85. L. 45 sz. jegyzet.
86. L. 48 sz. jegyzet.
87. Ua. 62. 2. 251.
88. Jelentés a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Közművelődési Osztályának 1912/13 évi működéséről. (Kézirat a Herman Ottó Múzeumban) 25—26 pp.
89. Ua. 62. 2. 243. Komán Andorné szíves közlése szerint 1920 körül íródhatott. A szövegből azonban inkább arra lehet következtetni, hogy 1918. ősze előtt jött létre.
90. Lyka Károly 1962. július 10-én kelt levele a szerzőhöz.

LESZIH ANDOR

(1880 — 1963)

Nemcsak a Herman Ottó Múzeum dolgozói vagy a miskolci szűkebb baráti és tágabb ismerősi kör, hanem a magyar múzeumi életnek minden szereplője, akik személyesen vagy irodalmi munkásságán keresztül ismerték és becsülték Leszih Andort, súlyos veszteségnek érzik az elmúlását.

Egyik utolsó mohikánként élt közöttünk, azoknak az időknek eleven emlékéül amelyeket a vidéki múzeumok hőskorának lehet tekinteni. Ügybuzgó és lelkes férfiak önzetlen munkájával alakultak sorra a múlt század második felében azok a különböző közművelődési, régészeti és történeti egyletek, amelyek sok ma virágzó életet élő múzeum alapját rakták le az ország nagyobb városaiban. Rengeteg munka, lelkesedés és áldozatkészség fűződik ezekhez a múzeumalapításokhoz, melyek sorában kronológiai tekintetben talán az utolsók közé tartozik a Borsod—Miskolci Múzeum szervezése 1899-ben, de az akkor elvetett mustármag nagy fává terebélyesedett és a miskolci múzeum fejlődésében hamarosan utolérte a többiekét. Hogy ez így történt, abban mindenképp Leszih Andornak volt elévülhetetlen érdeme.

Maga Leszih Andor törzsökös miskolci családból származott. Itt született 1880. szeptember 19-én, itt végezte tanulmányait a református gimnáziumban és az érettségi bizonyítvány megszerzése után mint biztosítási tisztviselő kezdte el pályafutását. A sors azonban másfelé fordította életútját, mert amikor a Borsod—Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület keretében 1899-ben megalakult a múzeum, rövidesen — 1901 februárjában — már jelentkezett ott mint önkéntes gyakornok és segített a múzeum rendezési, valamint meghatározási munkáiban. 1902-ben már ott találjuk a nevét a múzeumi bizottság tagjai között és amikor a múzeum első öréneke, Molnár Józsefnek a helye megüresedett, őt választotta meg az Egyesület 1905 július 1-i hatállyal a múzeum-őri tisztségre. Ekkor döntött el Leszih Andor sorsa véglegesen és ez a kinevezés kapcsolta őt élete végéig a múzeumügyhöz. Persze egyelőre korábbi állását is meg kellett tartania, mert a múzeumi stallum megélhetést nem biztosított a számára. Csak az első világháború éveiben rendeződött a helyzete, amikor a város és a vármegye átvette a múzeum személyi ügyeit és ennek következtében 1920-tól kezdve — 1915 januári hatállyal — mint városi státusban levő tisztviselő dolgozott a múzeumban. Itt ment végbe az a fejlődési folyamat, melynek eredményeképpen a kezdetben inkább csak az éremgyűjtés iránt érdeklődő magántisztviselő az ország egyik legkitűnőbb múzeumigazgatójává vált.

Pedig ezt a jelzőt nem volt könnyű megérdemelni. Kortársai között a nagyobb vidéki múzeumok élén ugyanis olyan nevek állottak, mint Móra Ferenc, Kiss Lajos, Zoltay Lajos vagy Marosi Arnold, hogy csak néhány példát említsünk. De ezek sorában is megbecsült hely illeti meg Leszih Andort úgy a vezetése alatt álló múzeum irányítása, mint az irodalmi munkásság tekintetében.

Leszih Andornak mint múzeumi szakembernek a munkája ebben a két irányban mérhető le. A múzeumi munkáját illetően nem kívánunk részletekbe bocsátkozni, hiszen a nyomtatásban megjelent kiállítási vezetők és a múzeum állapotáról rendszeresen készített évi jelentések hűségesen számot adnak erről, de néhány illusztráló adatot mégis meg kell említenünk ebben a vonatkozásban is. Saját vallomása szerint 49 ízben végzett régészeti ásatást, próbaásatást és kutatást, 83 gyűjtő- és tanulmányutat tett meg, 13 néprajzi gyűjtést végzett, 76 időszaki kiállítást rendezett és végül 70 előadást tartott, mely utóbbiak jó része múzeumi vagy várostörténeti vonatkozású volt. Ezekhez a jellemző számokhoz mi csak azt tehetjük hozzá, hogy a körültekintő gyűjtő munka eredményeként minden gyűjteménycsoport arányosan fejlődött, azonban mégis ki kell emelnünk az őskori ásatások anyagát, a borsodi néprajzi tárgyak gyűjteményeit, a miskolci tárgyi emlékek gazdag csoportját és végül az éremgyűjteményt, melyek országos viszonylatban is ismertté tették a miskolci múzeumot. Mindezek következtében a miskolci múzeum közismerten a legjobban vezetett és rendezett múzeumok egyikének volt mindig nyilvántartva. Leszih Andor szeretetre méltó egyéniségével jó kapcsolatokat épített ki a régi városi és vármegyei vezetőség felé és mindez meghozta a gyümölcsét: a múzeumi anyag gyarapodását. Ő maga lelkiismeretesen igyekezett szaktudását minden módon fejleszteni. Részt vett többek között az egykori Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége által 1908-ban rendezett régészeti tanfolyamon Kolozsvárt. Ez a tanfolyam mindig emlékezetes kedves élménye maradt, mert itt ismerkedett meg többek között Móra Ferencsel és Kiss Lajossal és kötött velük életre szóló barátságot.

A múzeumi munka mellett tudott időt szakítani arra is, hogy részt vegyen a miskolci Közművelődési és Múzeum Egylet, utóbb a Lévy József Irodalmi Egyesület munkájában és ellássa a miskolci Múzeumpártoló Egyesület munkáját is.

Mindezeknek a sok adminisztrációs terhet jelentő munkáknak lelkiismeretes végzése mellett talált módot azért arra is, hogy a reá bízott kulturális értékeket és sokirányú érdeklődéséből fakadó kutatásainak eredményeit feldolgozza és azokat irodalmi közlések formájában közkinccsé tegye. Nyomtatásban megjelent tanulmányainak, valamint kisebb-nagyobb közleményeinek a száma többszázra rúg. Ezeknek a túlnyomó része különböző hírlapokban látott napvilágot. E hírlapi cikkek csaknem kivétel nélkül a múzeumával, annak tárgyaival vagy általában borsod—miskolci vonatkozású témákkal foglalkoznak. Nem lehet célunk ezúttal a témájukban rendkívül szétágazó és széles skálán mozgó közleményeket részleteiben ismertetni, csak nagy vonásokban kíséreljük meg felvázolni e téren kifejtett tevékenységét.

Ha végigtekintünk a cikksorozaton, azt láthatjuk, hogy a Bükk-hegység őslakóitól kezdve a legújabb művészi irányok ismertetéséig úgyszólván minden foglalkoztatta, ami különösen Borsod megyével és szeretett városának, Miskolcnak a történetével állott kapcsolatban. Rengeteg apró, kultúrtörténetileg fontos közlés húzódik meg ezekben a cikkekben, melyeket a miskolci hírlapok szemellátható készséggel közöltek minden alkalommal. Ezekben a cikkekben találunk régészetet, numizmatikát, gazdag művelődéstörténetet, néprajzot, művészettörténetet, muzeológiát és még rengeteg egyéb anyagot. A szinte áttekinthetetlenül változatos sorozatban azonban észre lehet venni olyan témákat, melyekhez többször visszatér és amelyekkel nyilván szívesebben foglalkozott. Ilyeneknek tekinthetők a borsodi őskori telepek ásatásai, Muhipusztán a középkori Muhiközség feltárása, Miskolc város címere, a diósgyőri vár, Herman Ottó vagy Lévy József személye stb. Csak példaképpen ragadtuk ki ezt a néhány jellemző témát, de folytatni lehetne még a felsorolást. Ha Leszih Andor nagyszámú hírlapi cikkeinek sorát végigte-

kintjük, akkor azokból Miskolc város múltjának a mindennapi élete kaleidoszkópszerű változatosságban tárul elénk.

Ezek a közlések, mint említettük, főként hírlapokban jelentek meg. Valamennyi miskolci hírlap mellett fővárosi lapokban is jelentek meg cikkei és összesen mintegy húsz különböző olyan hírlapot lehet felsorolni, melyekben rendszeresen vagy alkalmilag közölt cikkeket. Legtöbb ismertető cikk a Miskolci Hírlapban látott napvilágot és ha ezek a kisebb-nagyobb közlések népszerű formában is jelentek meg, sok kutatómunka húzódik meg mögöttük és sok olyan adatot őriznek az utókornak, melyek egyébként a tudományos kutatás számára bizonyára elvesztek volna.

E cikkekhez kapcsolható az a sok felolvasás és néhány rádióelőadás is, melyeknek témája éppen olyan változatos, mint a cikkei. Ezek persze elröppent közlések, melyeknek ma már látható emléke nincs, de a maguk idejében fontos kultúrmissziót teljesítettek.

Az ismeretközlésnek ez a szétforgácsolása eredményezte talán, hogy nagyobb terjedelmű tanulmánya kevesebb készült, noha ismeretterjesztő és tudományos folyóiratokban mintegy száz közleménye látott napvilágot. Mégis akad azért egy olyan terület, amelyen a kisebb részletközlések mellett nagyobb lélegzetű dolgozatokban is közzétette kutatásainak eredményeit és ez az éremtan területe. Itt derül ki, hogy Leszih Andor szívéhez legközelebb álló tudományág a numizmatika volt. Ezt ő nem is tagadta soha, de bizonyítja az a tény is, hogy összes közléseit téma szerint csoportosítva, az éremtani közlemények teszik ki a legnagyobb számot. Már kisdíák kora óta nagy szeretettel gyűjtötte az érmeket és általában a régiségeket, valamint tanulmányozta azokat a szakkönyveket, amelyekhez alkalma volt hozzájutni, de a legszívesebben mégis a régi érmeikkel foglalkozott. Ott volt fiatalon 1901-ben a Magyar Numizmatikai Társulat alapítói között és állandó hűséges munkatársa volt a Numizmatikai Közlönynek. Több mint félszáz cikke jelent meg itt és ezenkívül még számos numizmatikai tárgyú közlése látott napvilágot a hírlapi cikkek sorában is. A Közlönyben tette közzé három legjelentősebb tanulmányát, melyek egyikében Miskolc város emlékérméit dolgozta fel, a másikban a szuhogyi csorbakői vár XVI. századi pénzhamisító műhelyét ismertette, a harmadikban pedig az andornaktályai XII. századi éremlelet feldolgozását nyújtotta. Ezek a numizmatikai tanulmányok maradandóan őrzik nevét és tartják fenn kutatásainak eredményeit. A numizmatika iránt érzett különös hajlamának eredménye volt az is, hogy a miskolci múzeum éremgyűjteményét olyan keretek között fejlesztette, hogy az a vidéki múzeumok éremgyűjteményei között sokáig az első helyen állott úgy anyagának gazdagságánál, mint a feldolgozás rendszerességénél fogva. A numizmatikai kutatások terén elért eredményeinek elismeréseként a régi Társulat örökébe lépett Éremtani Szakosztály 1961. június 1-én a szakosztályi jutalomérmét az első kiosztás alkalmából Leszih Andornak ajánlotta fel.

Egy tartalmas élet rövid méltatását kívántuk nyújtani a fenti sorokban. A hosszú évtizedek eredményes munkája hivatalos elismerésben is részesült, mert 1955-ben a „Szocialista Kultúráért” kitüntetést nyerte el. Ismerve azonban Leszih Andor jellemét, minden kitüntetésnél jobban esett neki az a köszönet és megbecsülés, ami az eredményekben gazdag munkásélet végén minden felől kijárt neki. Előzékenységénél csak szerénysége volt nagyobb és azt bárki tapasztalhatta, aki valaha is személyes érintkezésben állott vele. A törekeny test hatalmas szellemi munkát fejtett ki és e szellemi munka nyomtatott termékei sokáig őrizni fogják Leszih Andor emlékét.

Huszár Lajos

LESZIH ANDOR IRODALMI MUNKÁSSÁGA

Tanulmányai és cikkei jelentek meg L. A., (L.), Cyanus, m-r aláírással is és egyes esetekben név nélkül is. Utóbbiaknál csak azokat a cikkeket vettük fel, melyeket a szerző feljegyzéseiben említett.

1902.

1. Jelentés a múzeum régiség-osztályának 1901. évi állapotáról. BMKME. Évkönyve 1901. évről. (Miskolcz, 1902), 54—56.
2. A múzeumról. MN. II. 187, 191, 210, 228, 229, 248, 262 és 292. sz.
3. Régi temetkezések. U.o. 251.

1903.

4. A közművelődési és múzeum-egylet évkönyve. MN. III. 14.
5. Herman Ottó könyve. (A magyar nép arcza és jelleme.) U.o. 49.
6. Kultúrpalota. U.o. 63.
7. Művészi élet. U.o. 67.
8. A Bükk-hegység őslakói. U.o. 94.
9. Az avasi templom. U.o. 112.
10. Rákóczi-torony. U.o. 139.
11. A kassai múzeum. U.o. 142.
12. A múzeum matyó szobája. U.o. 163.
13. Iparművészeti oktatás. U.o. 181.
14. Libertás. Rákóczi pénzei. U.o. 228.
15. Egy könyvről. . . (Kun Miklós: Miskolcz múltja. . .) U.o. 281.
16. Balogh József kiállítása. U.o. 297.
17. A Borsod—Miskolczi Múzeum éremgyűjteménye. Num. Közl. 1903. 77.
18. A tokaji chirurgusok s a bodrogkeresztúri szabó céhek pecsétnyomói. AKK. 1903. 219.
19. A zempléni bodnár céhek pecsétjei. U.o. 242.

1904.

20. Iparművészeti kiállítás. MN. IV. 12.
21. Kincslet Miskolczon. U.o. 19. 1708-ban.
22. Miskolcz város címere. U.o. 37.
23. A népies ismeretterjesztő előadások csődje. U.o. 48.
24. A modern iparművészetről. Ellenzék, 1904. 57—62. sz. és különnyomat.
25. Nyilvános közkönyvtár. MN. IV. 66.
26. Emlékeink. U.o. 77.
27. Kriesch Aladár felolvasása. U.o. 106.
28. Fehér virágok. Kiss Olga verseskönyve. U.o. 119.
29. A matyó nép művészetéről. U.o. 126.
30. A Közművelődési Egylet Évkönyve. U.o. 147.
31. Az iparművészeti kiállítás. U.o. 183.
32. A főgimnázium régi harangja. U.o. 236.
33. Miskolczi festők kiállítása. U.o. 240.
34. A Miskolczi Almanachról. U.o. 253.
35. A miskolczi festők kiállítása. U.o. 278, 281.
36. Zemplénvármegyei régiségek a Borsod—Miskolczi Múzeumban. AKK. 1904. 71—73.
37. Kondói Kiss Mihály. Miskolczi Almanach 1904. 50—53.
38. Borsod megyei barbár éremleletek. Num. Közl. 1904. 14—15.

1905.

39. A városi levéltárról. MN. V. 104.
40. A város címeréről. U.o. 122. és BMKME. Évkönyve 1904/5. 95—101.
41. Kép épületről. A múzeum elhelyezése. U.o. 127.
42. Még egy szó Miskolcz város címerkérdéséhez. U.o. 131.
43. A múzeum néprajzi gyűjteménye. U.o. 138.
44. A Borsod—Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egylet 1904—1905. évi évkönyve. U.o. 206.

45. Egy kis kérelem a miskolczi fajánsz-edények dolgában. U.o. 236.
46. Dr. Szendrei János előadása. U. o. 260.
47. Lévay József 80 éves. U.o. 264.
48. Borsodvármegye régiségei. „Borsodvármegye”, 1905. okt. 29.
49. Az újhelyi csizmadia cég pecsétje. 1688. AKK. 1905. 67.
50. Barczikai lelet. A. . XXV (1905), 448 és MN. V. aug. 20.
51. A margitapusztai éremlelet. Num. Közl. 1905. 47.
52. A Borsod-Miskolczi Múzeum éremtára. U.o. 48.
53. Rákóczi Ferenc állítólagos miskolczi pénzverdéjéről. U.o. 93—94.

1906.

54. Művészeti vándorkiállítások. MN. VI. 32.
55. A nyomdászok kiállítása U.o. 69.
56. A nyomdászok kiállítása. U.o. 89.
57. A vándortárlatokról, meg a képvásárlásról. U.o. 182.
58. Miskolcz város fejező pallosai. (2 képpel) BMKME. Évkönyve 1905/6. Miskolcz 1906. 93—98.
59. A Borsod—Miskolczi Múzeum az 1905. évben. U.o. 49—65.
60. Vezető a Borsod—Miskolczi Múzeumban, Miskolcz, 1906. 40 p.
61. Tiszalúc pecsétnyomója 1697. A tállyai és szántói takács cég pecsétje 1815. AKK. 1906. 255.

1907.

62. Rákóczi torony. MN. VII. 2.
63. Színházi levél. U.o. 75.
64. Mahr Pál éremgyűjteménye. Num. Közl. VI (1907), 24—25.
65. A vidéki múzeumok éremgyűjteményeiről. U.o. 103—106.
66. Jelentés a múzeum 1906. és 1907. évi állapotáról. BMKME Évkönyve 1906. és 1907. 30—39.
67. Leszih Andor jelentése a régipénz és éremgyűjteményről. U.o. 57—63.
68. A Bükk-hegység őslakói. Miskolczi Képes Naptár, 1907. 50—52.

1908.

69. Múlt és jelen. MN. VIII. 4.
70. A nyomdászok kiállítása. U.o. 138.
71. A nyomdászok kiállítása. Átvette: Magyar Nyomdászat, XXI. köt. 174—175.
72. A Rákóczi torony újabb terve. MN. VIII. 188.
73. A Magyar Művészet kiállítása. U.o. 222.
74. Kultúrpalota. U.o. 270.
75. Mi lesz a kultúrpalotában? U.o. 282.
76. Neogrády Antal kiállítása. U.o. 287.
77. Balogh József kiállítása. U.o. 295.
78. Miskolczi iskolák érmei. Num. Közl. VII (1908), 21—22.
79. A Borsod—Miskolczi Múzeum éremtára 1906-ban. U.o. 25—26.
80. A léhi lelet. Num. Közl. VII (1908), 71.
81. A Borsod megyei kelta pénzekről. U.o. 97—101.
82. A kolozsvári régészeti tanfolyam. U.o. 172—174.

1909.

83. A kövesdi holmi. MN. IX. 36.
84. „Heten vagyunk.” Kaffka Margit, Péry Ibolya, Reichard Piroska, Bán Jenő, Faragó József, Miskolczy Simon János és Sassy Csaba versei.) Miskolczi Hírlap, I. 24.
85. Az angol Herman Ottó. U.o. 50.
86. A Szeleta-barlang. U.o. 86.
87. Rákóczi torony. U.o. 95.
88. A magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlése. U.o. 121.
89. Művészeti életünk. U.o. 124.
90. Miskolczi festők kiállítása. U.o. 129.
91. Borsodvármegye őskora Borovszky Samu könyvében. U.o. 132.
92. Resurgo. Num. Közl. VIII (1909). 57.

- 93. Borsod megyei leletek. U.o. 58.
- 94. A Borsod—Miskolczi Múzeum éremtára. U.o. 60.
- 95. Miskolc város pénztári utalványa 1860. U.o. 108—109.
- 96. Adatok az 1860-i miskolczi pénztári utalvány történetéhez. U.o. 135—137.
- 97. Szent László alakja a legelső magyar tallérokon. Erdélyi Múzeum. U.o. 189—191.

1910.

- 98. A képtárlatról. Miskolczi Hírlap, II. 1.
- 99. Miskolc város címere. Szencziósfelfedezés a városi levéltárban. „Miskolcz”, I. 1.
- 100. Miskolc város címere. U.o. 6.
- 101. Gálffy Ignác felolvasása. Miskolczi Hírlap, II. 22.
- 102. Az Avas. U.o. 31. 34.
- 103. Sassy Csaba két verseskönyve. „Miskolcz”, I. 151.
- 104. Éremleletek. Aranyosi, diósgyőri, visegrádi, szalacscai, rakacai. Num. Közl. IX (1910). 133.

1911.

- 105. Megnyílt a múzeum. MN. XI. 137.
- 106. A múzeum sorsa. U.o. 176.
- 107. A múzeum U.o. 230.
- 108. Alsószolcai lelet. Num. Közl. X (1911), 28—29.
- 109. A Borsod—Miskolczi Múzeum éremgyűjteménye 1909. U.o. 116—117.
- 110. Jelentés a múzeum 1908—1910. évi működéséről, Miskolcz, 1911. 42 p.

1912.

- 111. A „Magyarország” a Borsod—Miskolczi Múzeumról. MN. XII. 11.
- 112. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXV. (miskolci) vándorgyűlésének jelvénye. Num. Közl. XI (1912), 21—22.
- 113. A miskolczi ref. főgimnázium által rendezett országos gyorsíró verseny érmei. U.o. 138.
- 114. A miskolczi országos házi ipari és amatőr kiállítás (1912. márc 31—ápr. 16) érmei. U.o. 138—139.
- 115. A Borsod—Miskolczi Múzeum régi pénz- és éremtani gyűjteményének 1911—1912. évi gyarapodása. U.o. 143—144.
- 116. Jelentés a Borsod—Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület Múzeumi Osztályának 1911—1912. évi működéséről és a Borsod—Miskolczi Múzeum 1911—1912. évi állapotáról. 32 p.

1913.

- 117. A múzeum 1911—12. évi jelentése. MN. XIII. 69.
- 118. A Közművelődési Egyesület s a múzeum szétválasztása. U.o. 82.
- 119. Antik műtárgyak kiállítása a megyeházán. A Reggel. dec. 10.
- 120. A pénz. Num. Közl. XII. 69.
- 121. Hogyan készül az ércpénz. U.o. 69—70.
- 122. Technikai különlegesség. U.o. 72.

1914.

- 123. Bárány Béla régi pénz- és éremgyűjteménye. MN. XIV. 106.
- 124. Budai József Borsodvármegye flórájáról. U.o. 107.
- 125. Dr. Tarnay Gyula főispán plakettje. Num. Közl. XIII. 16—17.
- 126. Borsod megyei éremleletek. U.o. 27.
- 127. Miskolc érmei. U.o. 108—113.

1915.

- 128. Ahol Herman Ottó pihent. Budapesti Hírlap, 142.
- 129. Ahol Herman Ottó pihent. Utánközlés: MN. máj. 26.
- 130. Ahol Herman Ottó pihent. Utánközlés: Diósgyőri Újság, 23—24.
- 131. Halász René. MN. 165.
- 132. A miskolczi kalapos céh bárcái. Num. Közl. XIV. 57.
- 133. A miskolczi múzeum gyarapodása. U.o. 66—67.

1916.

134. Dr. Kadic Ottokár könyve a Szeleta-barlangról. MN. 96.
 135. A diósgyőri vár jövője. Diósgyőri Újság, IV. 1.
 136. A Szeleta-barlang. U.o. 16.
 137. Mezőkövesd város 1860. évi pénztári utalványa. Num. Közl. 11—12.
 138. A miskolci múzeum 1915. évi gyarapodása. U.o. XV. 26.

1917.

139. Művésztelep Miskolcon. MN. 236.
 140. A miskolci művésztelep ügye. U.o. 252.
 141. Könyvtárát Diósgyőrnek, Diósgyőri Újság, 42.
 142. A miskolci múzeum 1916. évi gyarapodása. Num. Közl. XVI. 127—128.

1918.

143. A Szépművészeti Múzeum ajánlata a miskolci múzeumnak. Képtárat kapna ingyen a múzeum, ha volna helyisége. MN. 184.
 144. A miskolci művésztelep ügye. U.o. 218.

1919.

145. Lahner Emil képkiallítása. Diósgyőri Újság, 9.
 146. Lahner Emil képkiallítása. MN. 64.
 147. Az első miskolci szükségpénzről. U.o. 116.
 148. Meilinger Dezső kiállítása. U.o. 174.
 149. A tüdőbeteg gondozó intézetről. U.o. 227.
 150. A régipénz gyűjtéséről. Az Ifjúság, dec. 23.

1920.

151. Amit Johnson Wallace a múzeumban látott. MN. 63.
 152. Műtárgyaink értékéről. U.o. 80.
 153. Herman Ottó életrajza. (Lambrecht Kálmán könyve.) U.o. 126.
 154. Megint több lesz a szükségpénz. MN. 233.
 155. Kun József emlékeztető domborműve... U.o. 267.
 156. A miskolci festőiskola. U.o. 277. 278.
 157. Képtárlat a vármegyházán. A Gyermekhónap művészi kiállítása. U.o. 281. 282.
 158. Iparművészetünk magyarsága. U.o. 297.

1921.

159. A múzeum elhelyezésének kérdése. MN. 6.
 160. A művésztelep ügye. U.o. 22.
 161. A miskolci görög templom múkincsei. U.o. 24.
 162. A miskolci görög kereskedők múltjából. U.o. 29.
 163. Botbüntetések száz év előtt. U.o. 35.
 164. A kommunizmus történeti emlékei. U.o. 59.
 165. Képkiallítás. U.o. 60.
 166. Reményi Katinka emlékkönyve. U.o. 53.
 167. Utazás a hajdani Miskolcz körül. U.o. 70.
 168. Herman Ottó búcsúja Lillafüredtől. U.o. 80.
 169. Magyar Helikon. Magyar Jövő, 86.
 170. Miskolci Pantheon. MN. 97.
 171. Régi bankjegyeink. U.o. 98.
 172. A múzeumban. U.o. 107.
 173. Régi miskolci pincék. U.o. 109.
 174. 1919 (Ezerkilencszáztizenkilenc) május 21. U.o. 114.
 175. Herman Ottó és a művészet. U.o. 119.
 176. Az irodalmi társaság megalakulásának kérdése. U.o. 119.

177. Az avasi templom. U.o. 125.
178. A boldvai leletek. U.o. 131.
179. Régi miskolci szőlők. U.o. 137.
180. Egy vasgyári fazekas műhelyben. U.o. 139.
181. Város történeti emlékek fontossága és megbecsülése. U.o. 143.
182. Arany János levele Szemere Bertalanhoz. Újabb adatok a költő 1849-iki verseihez. U.o. 148.
183. Régi miskolci hetivásárok rendtartása. U.a. 154.
184. Régi miskolci színlapok. U.o. 160.
185. A jégkorszakbeli ősember barlangjában. Magyarország, 163.
186. Régi gyászjelentések. MN. 178.
187. Házi iparunk művészete. U.o. 172.
188. A nyilvános könyvtár kérdése. U.o. 179.
189. A kalendárium száz év előtt. U.o. 186.
190. Kint Hámorban. U.o. 188.
191. Régi miskolci házak sorsa. U.o. 194.
192. 1878. augusztus 31. U.o. 197.
193. A miskolci nagy árvíz. U.o. 200.
194. A miskolci csizmadiaák a színészek ellen. U.o. 211. (azonos szöveggel megjelent az Emlékalbum... című színházi jubileumi kiadvány, 1923. 142—144 pp. is.)
195. Régi cégek. U.o. 217.
196. A modern érem. U.o. 223.
197. A művésziskola ügye. U.o. 225.
198. A magyar tudomány nyomorúsága. U.o. 229.
199. Egressy Gábor a bécsi udvar kémje volt? U.o. 235.
200. Egressy Gábor ügye. U.o. 237.
201. Régi temetkezési szokások. I—III. U.o. 247, 277, 282.
202. Királyválasztás a múltban. U.o. 253.
203. A múzeumkérdés rendezése. U.o. 256.
204. Régi valuták. U.o. 265.

1922.

205. Hradilék kiállítása. MN. 87.
206. Négyesi Szepessy Pál naplója. (1706—1718). U.o. 87. Utóbb megjelent a Történelmi és Régészeti Közlemények 1927. 119—121 pp. is.
207. Befejezték a bodrogkeresztúri ásátásokat. U.o. 153.
208. Szalonnai templom falfestményei. Magyarország, 1922. aug. 10. Utánközlés Magyar Jövő, aug. 27.
209. Ásátások egy hámori jégkorszakbeli barlangban. U.o. 217.
210. Déryné Széppataki Róza. Magyar Jövő, IV. 217.
211. A jogakadémia emlékkönyve. U.o. 223.
212. Mikor halt meg Déryné? U.o. 223.
213. Hol halt meg Déryné. U.o. okt. 14.
214. A Képzőművészeti Főiskola növendékeinek kiállítása. U.o. 230.
215. A Butykay-féle kőedénygyár történetéhez. U.o. 277.
216. Lévay-emlékek. U.o. 293.

1923.

217. A kiházasító egyesület botrányának történetéhez. RH. 16.
218. Hradil Vince meghalt. MN. 116.
219. A mezőkövesdi kiállítás. U.o. 136.
220. A hámori barlangkutatók. U.o. 158.
221. Az avasi templom ügye. U.o. 203.
222. Milyen darabbal nyitották meg a miskolci Nemzeti Színházat 1857-ben? Magyar Jövő, 255.
223. Bartus Ödön és Meilinger Dezső kiállításai. MN. 287.
224. A régi Miskolc. Magyar Jövő. 291.
225. Bent a Bükkben. Mészégetés. Magyarország, 294.
226. Régi miskolci színlapok. Emlékalbum... (1923), 101—103.

1924.

227. Latkóczy Lajos RH. 1.
 228. Erdészet-régészet. Magyar Erdőgazda. 1924. 1.
 229. Egyházművészeti kiállítás. Magyar Jövő, 82.
 230. Huszonöt éves a miskolci múzeum. U.o. 92.
 231. Ötven éve ír Szendrei János. U.o. 132.
 232. Régi magyar könyvek. Kiállítás a múzeumban. MN. 136.
 233. A csizmadia céh 1521. évi céhlevele. U.o. 180.
 234. A bolgároknak akarják átadni a miskolci görögkeleti templomot. Magyarság, V. 199.
 235. Csizmadia-e vagy varga? MN. 219.
 236. A mezőkövesdi matyó népművészet megmentése. U.o. 224.
 237. A megújított avasi templom. RH. 1924. 251.

1925.

238. A jégkorszakbeli ember újabb emlékei kerültek napvilágra a háromi barlangkutatóknál. MN. 165.

1926.

239. Albert király ismeretlen dénárjai. Num. Közl. 82.
 240. A miskolci múzeum gyarapodása 1917—1927. Num. Közl. 204—205.
 241. El lehet-e vinni a miskolci múzeumból a matyó kézimunkákat? Magyar Jövő, 255.
 242. Miskolc 1800. évi látképe. Tört. és Rég. Közl. 1. 27—33.
 243. Miskolc régiségei I. (II. rész nem jelent meg!) U.o. 2. 41—44.
 244. Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci mészáros céh 400 éves múltja. (Ism.) u.o. 2. 45.

1927.

245. Szendrey János 70 éves. RH. 70.
 246. A mezőkövesdi népvándorlaskori aranyelet. Magyar Jövő, 75.
 247. Móricz Zsigmond. RH. 127.
 248. Össze kell szedni a magyarság ősi emlékeit, amíg nem késő. (A Magyar Néprajzi Társaság kisgyőri tanulmányútja.) Magyar Jövő, 144.
 249. Szendrey János. U.o. 255.
 250. A miskolci múzeum ásatásai Borsodon. Tört. és Rég. Közl. 1, 85—94.
 251. Dr. Szendrey János. U.o. 2—3. 143—148.
 252. Megnyílt az újonnan rendezett miskolci múzeum. Miskolci Szemle, 2, 12—14.
 253. A múzeum nyilvános közkönyvtára. U.o. 24—25.
 254. Lévy József szobája a miskolci múzeumban. U.o. 3, 12—14.
 255. Szendrey János. U.o. 4, 1—3.
 256. Az iskola 25 éves története. Emlékkönyv a Miskolc városi Hubay Jenő zeneiskola 25 éves fennállása... 27—28.

1928.

257. Nagyjelentőségű kőkorszakbeli szerszámkészítő műhely maradványait ásták ki az Avason. Magyar Jövő, X. 265.
 258. Régi miskolci pincék. Magyar Jövő Naptára, 1929. Miskolc, 1928. 82—84.

1929.

259. Miskolc monográfiája. RH. 198.
 260. A véletlen szerepe a régészetben. U.o. 294.
 261. Miskolc története II. Óskor. HLM. 7—11.
 262. A miskolci görögkeleti egyház története. U.o. 189—180.
 263. Lévy József Közművelődési Egyesület. U.o. 293.
 264. A múzeum II. U.o. 300.
 265. Miskolc műemlékei. U.o. 314.
 266. Vezető a Borsod—Miskolci Múzeumban. 32 p.

1930.

267. Mészáros Dezső kiállítása Budapesten. RH. 1930. 11.
 268. A bükk kultúra. U.o. 68.

269. Régészeti kutatások Miskolc környékén. Budapesti Hírlap, máj. 22.
 270. Ifj. dr. Saád Andor tanulmánya a Bükk-vidéki őskori barlangok kutatásáról. RH. 124.
 271. Az ősember bányaműhelye az Avason. U.o. 158.
 272. Szkíta és kelta emlékek Borsod megyében. Budapesti Hírlap, szept. 5.
 273. Bronzkori telepek Borsod megyében. U.o. dec. 22.
 274. A Bükk múltja és történeti emlékei. Turisták Lapja, 129—132.

1931.

275. Miskolc. A nyfregvházai Bessenyei Kör irodalmi estjén tartott felolvasás. RH. 77.

1932.

276. Miskolc műemlékei és a vidék népművészete az idegenforgalom szempontjából. Felsőmagyarország, I. 11.
 277. A miskolci múzeum ásatásai a jégkori ősember barlangját mutatják. RH. 238.

1933.

278. Tóth Lajos miskolci nyomdász privilégiuma. RH. 41. és ktlönnyomat.
 279. Móra Ferenc. U.o. 109.
 280. Tapolca ősi emlékei. I—IV. Tapolcai Fürdőújság I. 1—4.
 281. Avasi színjáték a kőkori ősemberről. RH. 129.
 282. Ezerhétszáz évvel ezelőtt elrejtett száznál több római pénzt találtak Miskolcon. Felsőmagyarország. II. 292.

1934.

283. A legendás Dudujka földjében szkíta régiségeket találtak. Felső-Magyarország, III. 95.
 284. 1680-ból Mehemmet egri basa „címeres úri levele” a sajszentpéteriekhez. Felső-Magyarország. U.o. 113.
 285. Miskolc múltja és jövője. 8 órai Újság, aug. 8.
 286. A múzeum ásatása Muhí községben. Felső-Magyarország, III. 198
 287. A Bükk és környéke lakói. Turisták Lapja, 231—235.

1935.

288. Százéves miskolci színlapok. RH. 1.
 289. 3000 éves leleteket találtak Mezőcsáton. U.o. 240.
 290. A miskolci múzeum... Matyó hímezések. Búvár, 1935. I. 140.
 291. A pásztor ívópohár őse. U.o. 356—357.
 292. Diósgyőr beszélőcímeres pecsétje. Turul, 34—35.

1936.

293. Hajdú Béla kiállítása. FRH. 46.
 294. Borsod vármegye levéltára. U.o. 253.
 295. Régészeti rejtélyek. U.o. 295.

1937.

296. Medgyessy Ferenc szobrainak kiállítása a múzeumban. FRH. 257.
 297. Az Iparművészeti Társulat miskolci kiállítása. U.o. 265.
 298. Hajdu—Ruttkay—Nyiry—Péter kiállítás, Magyar Jövő, 281.
 299. Egy magyar diák élete száz év előtt Pesten. FRH. 293.
 300. A borsodi cserép. Termés. I. 1, 4—6.
 301. Diákélet a régi ref. gimnáziumban. U.o. 20—21.
 302. Borsodi hímezés. U. o. 2.
 303. A régi ref. gimnázium épülete. Termés, 8, 14—18.

1938.

304. Kossuth-bankó égetése Miskolcon 1849-ben. Num. Közl. 1937/38. 100.
 305. Ismeretlen szabadságharci szükségpénzek. U.o. 101—103.

1939.

306. Buday József botanikai munkássága. RH. 41.
 307. Borsodmegyei szkíta leletek. — Scythian finds from the county of Borsod. Folia Archaeologica. I—II. 1—11, 68—78 és különnyomat.
 308. Miskolc őskora. Vármegyei szociográfiák V—VI. (1939), 3—4.
 309. Miskolc műemlékei. U.o. 30—32.
 310. Borsod—Miskolczi Múzeum. U.o. 28—30.

III. rész

1940.

311. A miskolci művésztelep. Magyar Élet, II. 261.

1941.

312. A Turul Szépművesek képkiallítása. Magyar Élet, III. 92.
 313. Latkóczy Lajos miskolci arcképfestő (1821—1875), u.o. III. 294. és különnyomat.
 314. A Szuhogy-csorbakői vár XVI. századi pénzhamisító műhelye. Num. Közl. 49—54. és különnyomat.

1942.

315. Csorba Zoltán könyve: Miskolc és Borsod az irodalomban. Magyar Élet, IV. 282.
 316. Az andornaktályai Kálmán-denár lelet. Num. Közl. 28—32.

1943.

317. Római pénzleletek Miskolcon és Borsod megyében. Num. Közl. 57.
 318. A régi Muhi város romjainál kiásott éremleletek. U.o. 57—58.
 319. Éremleletek. U.o. 70.
 320. Iskolai signum 1832. évből. U.o. 84.

1948.

321. Helyreigazítás Esze T. cikkéhez. (Rákóczi Ferenc miskolci pénzverdéje.) Num. Közl. 1947/48. 53.
 322. Éremleletek Borsod megyében. U.o. 54.
 323. Római pénzleletek Borsod megyében. II. U.o. 54.

1950.

324. Karcasai denár-lelet. Num. Közl. 1949/50. 55—56.

1954.

325. Éremképek Miskolc régi pecsétjein. Num. Közl. 1953/54. 31 p.
 326. Leletek. Megjelent a Diósgyőri vár c. kiadványban, 1954. 53—58.

1955.

327. A múzeum ötven éve. MHOMK. 1, 2—5.
 328. A miskolci Sötét kapu melletti ásatásoknál napfényre került régi pénzek. U.o. 2. 28—30.
 329. Móra Ferenc és Miskolc, u.o. 20—23.

1956.

330. Móricz Zsigmond és a miskolci múzeum. MHOMK. 3, 1—3.
 331. Miskolc város 1860. és 1919. évi szükségpénzei. U.o. 4, 44—46.
 332. Szendrey János emlékezete. U.o. 4, 1—3.

1957.

333. Herman Ottó. Észak-Magyarország, 149.
 334. A szalonnai templom XII. századbéli falfestménye. HOM. Évk. I. 141—143.

1958.

335. A „Borsod—Miskolczi Múzeum” alapítói. HOM. Évk. II. 125—127.

1959.

336. Régi miskolci krónikások. Borsodi Szemle III. 3. 23—24.

337. A miskolci nyomdászat múltja. u.o. III. 4. 23—27.

1961.

338. Leletek. Megjelent a Diósgyőri vár című kiadvány. 2. kiadásában 30—33.

Kéziratban levő munkák

339. Miskolc város régi pecsétjei.

340. A miskolci avasi mezolitikus kovabányák és szerszámkészítő műhelyek. (45 gépelt oldal +
+ táblák)

341. Herman Ottó és a miskolci múzeum.

Alkalmazott rövidítések:

AKK = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez.

A.É = Archeológiai Értesítő

BMKME = Borsod—Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület

FRH = Felső-Magyarországi Reggeli Hírlap,

HLM: = Halmay—Leszih: Miskolc, 1929.

HOM. Évk. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve

MHOMK = Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei,

MN = Miskolci Napló,

Num. Közl. = Numizmatikai Közlöny

RH = Reggeli Hírlap.

Tört. és Rég. Közl. = Történelmi és Régészeti Közlemények (Miskolc)

Összeállította: dr. Zsadányi Guidó

A MISKOLCI MÚZEUM NÉPRAJZI GYŰJTÉSE (1902 — 1962)

Magyarországon a múlt század utolsó harmadában alakul meg a legtöbb vidéki múzeum, s többnyire egy-egy történelmi, régészeti, néprajzi anyagát gyűjtik össze.

A miskolci múzeum aránylag későn, 1889-ben alakult s a mostani épületben kapott néhány helyiséget. Alapítói a város és a megye történelme, hagyományai iránt érdeklődő lelkes emberek, akik később a múzeum köré s a múzeum gyűjtőmunkájába a társadalom különféle rétegeiből igyekeznek érdeklődőket bevonni. Az első három év a kezdet, a szervezés nehézségeivel telik el s 1902-ben merül fel a néprajzi gyűjtés fontossága. 1903-ban Mezőkövesd nagyközség egy matyó szoba felszerelést ajándékozik a múzeumnak s ezzel, 1903-tól Kóris Kálmán gyűjtéseivel vetik meg az alapját a múzeum néprajzi gyűjteményének.¹

A múzeum néprajzi gyűjtőmunkáját vizsgálva három korszakot különböztethetünk meg:

- I. 1902—1912. között
- II. Az első világháború utántól 1953-ig
- III. 1953—1962-ig.

I. Az első korszak a múzeumszervezésnek, a néprajzi gyűjtőmunka kezdetének nagy időszaka volt. Miskolcon az egyes szaktudományok kutatói a téma iránt érdeklődő, különféle felkészültségű emberekből kerültek ki, s ezek gyűjteményüket érdeklődési körüknek megfelelően fejlesztették. Kóris Kálmán személyében a múzeum jól képzett külső munkatárral rendelkezett, aki mint rajztanár, a népi ornamentikán keresztül Mezőkövesd, Tard, Szentistván matyóságát kutatta. Már első gyűjtőútjain rendszeresen egy-egy témára kiterjedő anyaggyűjtést végez, s így gyűjtötte össze a matyó kendermegmunkáló szerszámokat, a tüzelősól felszerelését, a viselet, a népi gazdálkodás legrégibb, legértékesebb darabjait. Gyűjtőútjain jegyzeteket, fényképeket csinál, rajzokat készít. Begyűjtött anyagát rendszerezi, leírókartonokat ír, kiállításokat rendez. Sokirányú értékes munkásságára a múzeum 1900—1912 között kiadott évkönyvei és jelentései tartalmaznak adatokat.²

Kóris Kálmán azonban nemcsak anyaggyűjtést végez, hanem kutatásait szakfolyóiratokban is közzéteszi. 1905-ben jelenik meg a matyóföldi tüzelőkről írott munkája, 1907-ben a kendermegmunkáló eszközökről szóló műve, később a matyók népi építkezéséről s az alföldi parasztság etnográfijáról ír.³

A múzeum 1905—1906-os évkönyve a tárgyi anyag tervszerű gyarapítására vonatkozóan is adatokat tartalmaz: „A néprajzi tár gyarapodása: 311 darab. Valamennyi matyó; a zöme Mezőkövesdről, azonkívül Tardról és Szent-Istvánról.

Mezőkövesdről: Himzett lepedőfókok változatos és jellemző sorozatát, főkötőket, kézelőket, lajbikat, sujtásos rekliket, csecses pruszlikot, szövött dunnahajakat, kuzsut, festett korsókból, tálakból, butykosokból nagyszámú változatokat, gyertyamártót,

guzsalyakat, guzsalymadzagot, csiholó acélokat, faragott mángorlót, tüszőt, bocskort, sótartót, üvegből készült vasalót, vasbárdot, faekét, jármokat, esztergapadot, fajankót, gyertyatartót, világlót, borotvatokot, ollót, lakatot, bőrrostát, festett ládát, fogasokat, asztalt, fanyerget, kanálost, méhköpüt, faragott és festett széket, festett almáriomot, szekrényt, csöllöt, nyistkötő széket, orsókat, motollákat, tüzelő és szénatartó oszlopokat.

Tardról: Himzett papucsokat, kézelőket, kötöket, surcokat, himzéseket, rekliket, bőrvirágos kuzsut, férfi inget.

Szent-Istvánról: Himzett lepedőfiókot gyűjtött néprajzi tárunk számára ifj. Kóris Kálmán rajztanár, ki a matyó nép művészetét tanulmányozván, hosszabb időt töltött közöttük s volt szíves ezen már nehezen megszerezhető néprajzi tárgyakat összeszedni. A tárgyak száraz felsorolásával adok számot a gyűjtemény nagyságáról, értékét és becsét a feldolgozás, a különféle szempontokból megírandó tanulmányok lesznek hivatván megállapítani...⁴

Az 1906—1907-es évkönyvben Kóris Kálmán jelentésében számol be, eddigi végzett néprajzi gyűjtéseiről s részletes kimutatásban tünteti fel tárgygyűjtésének eddigi eredményeit is. Megindokolja, hogy azért választotta kutatása tárgyául a matyóságot, mert ez területi fekvésénél fogva igen alkalmas többirányú kutatás számára kiindulópontul. Másrészt, mint a hagyományos gazdálkodási és építkezési formák őrzője a jelenkorban is elsőrendű anyagot s tanulságot nyújtott a kutatás számára. Később kutatásait a matyó falvakon kívül ezek szomszédságában levő s ezekkel sok rokon vonást mutató

bükkaljai községekre (Cserépfalu, Cserépváralja, Szomolya, Bogács stb.) is kiterjesztette. (I. térkép.)

Leírókartonjai mintaszerűek s ma is kitűnően használhatók. Egy ilyen általa gyűjtött tárgy leírásai a következő: (I. kép)

A tárgy megnevezése: Korsó,
Mezőkövesd

Érkezett 1904 év.

Ajándékozta: özv. Kis Andrásn
Laczai Kati

A tárgy részletes leírása:

Kívül zöldes-fehér mázas füles cserép, eléggé karcsú nyakkal, alul szélesedő hassal, — a száj felfelé behajló. A nyakon, a has közepén és a talpon világos kék és lila körbe futó csíkok. A hason levő legfelsőbb csíkból két lila szár nő ki, ebből

1. Korsó, Kóris Kálmán gyűjtötte 1904-ben Mezőkövesden. HOM Itsz : 53. 36. 1 (Birgés Á. felv.)

virág, bimbó és fürt. A virágok koszorúsán összehajlók, közöttük zöld ágon vagy levelen primitíven rajzolt lila színű bagoly kontúrja, szeme, csőre, szárnya sötét lilával körülrajzolva. A virág színei: lila, sárga, zöld. A fülön három helyen vízszintes lila csíkok. Szája csorbult. Magassága 22,5 cm. Ezeket a kancsókat ma már rendes iváshoz nem használják — mint-hogy nem is gyártják őket, hanem leginkább lakodalmakon, ahol a mézes pálinkát, mit tartják benne, azonkívül amikor az új párt bekísérik a „ház”-ba, két vőfély őrt áll vagy az ajtó előtt, vagy a padláson, — akiknek onnan az új pár előjövételéig elmozdulni nem szabad. Hogy ne únják magukat — meg el ne álmosodjanak, — ezeknek a kancsóban kapnak bort, — mézes pálinkát stb. Miután az ilyen kancsók már pusztulóban vannak, kölcsön is kéregetik őket, amit különösen az ép kancsók tulajdonosai majd mindig hangsúlyoztak is. A kisebb kancsókat használják inkább mézes pálinkához, a nagyobbakat fűszeres borhoz.

A tárgyakat azonban nemcsak leírja, hanem ha mód van rá, rajzokkal is illusztrálja. (2. kép.)

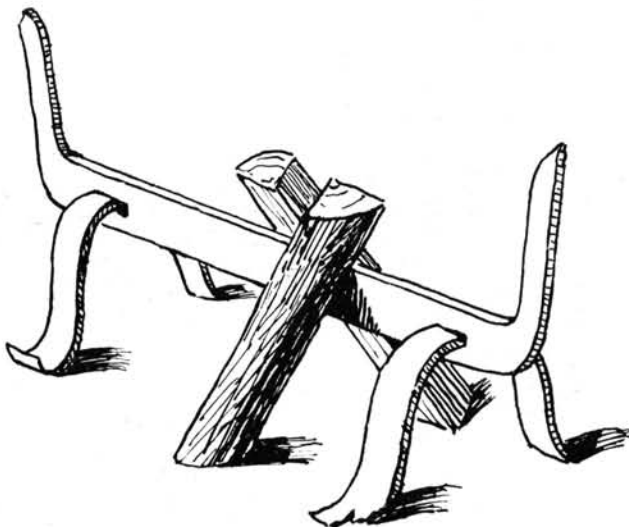
Kóris Kálmán 1903—1912 között végzett értékes gyűjtőmunkát Borsodban s rajta kívül mások a múzeumi néprajzi tárgygyűjteményét alig gyarapították. Kóris Kálmán később személyi és egyéb okokból megszakítja kapcsolatát a múzeummal, s ezután hosszú évekre megszűnik a rendszeres néprajzi kutatás. Tárgyi gyűjteménye, leírókartonja, fényképei, rajzai azonban a múzeum máig is legértékesebb darabjai. (3—5. kép.)

Istvánffy Gyula a múlt század utolsó harmadától foglalkozik a matyó és a palóc népélet tanulmányozásával s 1908-ban Miskolcra kerül iskolaigazgatónak. Bár ő rendszeres tárgygyűjtést nem végez, néhány tárggyal gyarapítja a múzeum gyűjteményét s borsodi palóc tárgyai mellett halála után idekerül néhány általa Liptóban gyűjtött pásztor ivócsanak is. (6. kép.)

A begyűjtött anyagot a múzeum beletárolja, kartonozza s ezekről 1911-ben fő- és csoport leltárkönyvet állít fel Bíró Sándor. „Bíró Sándor... átvette az egész néprajzi gyűjteményt s az érkezési napló és részletes cédula-katalógus alapján azt fő- és csoport leltárakban leltározta. Ezek szerint a gyűjteményben 1444 darab tárgy van 12 845 korona értékben.”⁵

Mindkét leltárkönyv a következő rovatokat tartalmazza: folyó v. leltári szám, a leltári tárgy megnevezése, a beszerzés módja (vétel, ajándék, darab v. kötet), vételár v. becsérték, jegyzet.

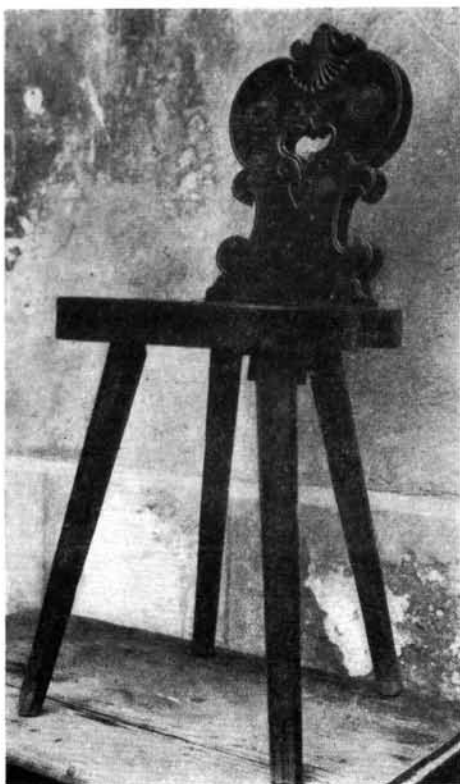
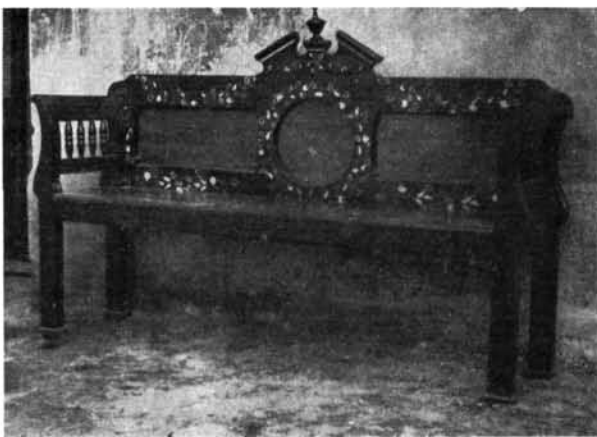
Az anyag csoportosítása a következő:

2. Leírókarton Kóris Kálmán rajzával

3. Karos lóca Mezőkövesdről.
Kóris Kálmán gyűjtése

I. Ruhaneműek: *a*) himzett, varrott lepedőfiókok, *b*) lepedő, *c*) fejhaj (vánkos, párnabetét), *d*) dunnahaj, *e*) surcok (kötények), *f*) kézelők, *g*) fékötő (fékötő, fejkötő), *h*) ágyneműek, *i*) népviselet (himzés, szövés, varrás). II. Szövő és fonó eszközök. III. Szobabútorzat, konyhafelszerelés. IV. Cserépedények: *a*) tányérok, tálak, *b*) korsók, *c*) kancsók, *d*) bögrék (csuprok), *e*) kulacs (butykos), *f*) üveg. V. Mezőgazdaság, pásztorélet, háziipar. VI. Vegyes (fölszerelés) Nagyított fényképek. Kisebb képek.

Ebben a leltárkönyvben külön lapon szerepelnek még az 1929 aug. 12-én Tisza-keszin és Ároktón gyűjtött halászati tárgyak jegyzéke is.

A főleltárkönyvben a tárgyak I-es leltári számtól folyamatosan következnek, s a jegyzet rovatban először barna ceruzával, majd tintával átírt bejegyzések vannak, melyek valószínűleg a tárgyak értékére vonatkoznak. A leltárkönyvben 1068. számig néprajzi tárgyak, illetve fényképek vannak felsorolva.

Az anyag raktározása, kiállítása nem megfelelő s már kezdettől fogva nagy probléma a helyiséghiány, ami még évtizedek múlva is hátráltatja az intézmény tervszerű munkáját. Az 1910-es években a gyűjtés kevesebb lesz, mint az előző években s Kóris Kálmán után nincs aki ezt a szép, de nagy áldozatokat kívánó tevékenységet folytassa. Helyesen látják pedig már ekkor is, hogyha a néprajzi kutatásban jártas szakember lenne „ekkor a néprajzi kutatás kerülne az első helyre.”⁶

4. Szék Cserépfaluról. Kóris Kálmán gyűjtése

5. Böleső. Kóris Kálmán gyűjtése

Bár a múzeum kezdetől fogva elsősorban a városra és a megyére vonatkozó anyagot gyűjti, ajándék révén más területről is kerülnek tárgyak a múzeum birtokába. 1908-ban Kürcz Jakab egy faragott botot, Farkas Ákos 2 kínai csizmát és egy keleti dohánytartót ajándékozott. Megvesz a múzeum egy kalotaszegi „írásos” párnát és

egy 57 darabból álló új guineai pápua gyűjteményt is.⁷

II. A múzeum néprajzi tárggyűjtésének második korszaka csak jóval a világháború után kezdődik. 1929-ben Ároktőn és Tiszakeszin a halászélet tárgyi anyagait gyűjtik össze s ettől az időtől kezdve Megay Géza a múzeum restaurátora, valamint itt megforduló más intézmények szakemberei és egyéb külső kutatók gyűjtenek néprajzi tárgyakat a megyében. Különösen jelentős volt Győrffy Istvánnak a matyókra vonatkozó kutatása, valamint Domanovszky Györgynek a mezőcsáti kerámiával kapcsolatos gyűjtése. Sajnos az utóbbi témánál már működő műhelyt nem sikerült találni, így a munkafolyamat technikai lejegyzésére, témagyűjtésre nem kerülhetett sor. A megye területén összegyűjtött tárgyi anyag nagyrésze ebben az időben a Néprajzi Múzeumba került. Szakember hiányában a gyűjtés mennyisége és színvonala sem volt megfelelő, hiányzott egy egységes tudományos koncepció. A tárgyak használatára, készítésére vonatkozó adatok nem lettek lejegyezve, leírókartonok, tudományos jegyzetanyag nem készültek. Egyoldalúságot eredményezett a gyűjtésben az, hogy túl

6. Ivócsanak, Istvánffy Gyula gyűjtése Liptó megyéből. *HOM* ltsz. : 53. 938. 1.

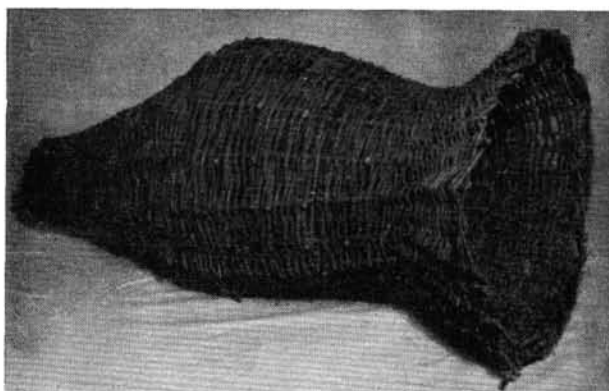
nyomórészt a matyókkal foglalkoztak s más, a néprajz számára ugyancsak sok hasznos adatot nyújtó területtel alig foglalkoztak. Mindemellett az előző időszak kilenc helységével szemben ebben az időben 69 helyről került néprajzi tárgy gyűjteményünkbe (2. térkép).

A múzeum munkatársainak létszáma sem kielégítő, kevés a megfelelő raktár és kiállítóhelyiség, sőt gyűjteménygyarapításra is csak nagyon szerény összeg áll rendelkezésre. Az ezidőből származó leltárkönyv akárcsak az előző, a tárgyakra vonatkozóan csak nagyon kevés adatot tartalmaz, hiányoznak a tudományos összefüggésre utaló jegyzetek. A többi vidéki nagyváros múzeumaihoz viszonyítva (Szeged, Pécs, Debrecen stb.) a tárgyak mennyisége sem kielégítő s hiányoznak a gyűjtemény anyagát ismertető adatközlések, cikkek, tanulmányok. Nem egy tárgykört csupán egy-két objektum képvisel. Az első világháború után már nem jelennek meg a múzeum évkönyvei, így hiányoznak egy-egy év munkáját összefoglaló, sok tanulságot szolgáló beszámolók. Természetesen a személyi problémák megoldatlansága s elég nehéz anyagi és egyéb feltételek között nehéz lett volna ezt a munkát a kor színvonalán művelni s nem egy kísérletet később már nem lehetett megismételni. 1931-ben Marjalaki Kiss Lajos tanár a Sajó népihálászataira vonatkozó tárgyakat gyűjti össze s ezt a témát mintaszerűen fel is dolgozza.⁸ (7. kép.) Ebben az időben sem került még sorra egy megfelelő szakkönyvtár, néprajzi adattár felállítása, bár jelentős mennyiségű fénykép- és rajzanyaggal gyarapodott a gyűjtemény. Megay Géza értékes gyűjtésén kívül még pedagógusok és egyéb gyűjtők ajándékoznak, vagy adnak el a múzeum számára néprajzi tárgyakat 1933—1941 között, így Gyurkó Gyula, Katona Zoltán, Sólyom Gyula, Szabó Ida, Fekésházy József, Saád Andor dr., Udvary Sándor és Lajos Árpád. (8. kép.)

A begyűjtött tárgyakat az adott szűk lehetőséghez képest raktározzák, illetve egy részét a múzeum nagytermében kiállításon is bemutatják. Ugyancsak a kiállításon szerepelt egy matyó szoba és tüzelősől berendezése az eredeti formában. A múzeum dacára a felsorolt problémáknak ebben a korszakban is, mint a megye egyetlen ilyen jellegű intézménye, igyekezett kiállításokon és egyéb módon a múzeum gyűjteményét hozzáférhetővé tenni s ezzel széles néprétegek művelődését elősegíteni.

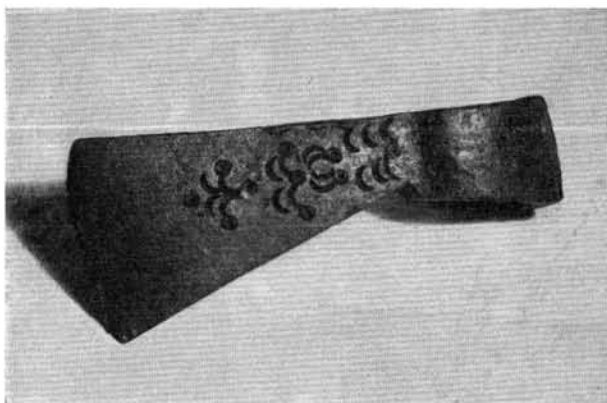
III. A múzeumi munka utolsó korszaka tulajdonképpen 1950-nel, a múzeumok állami kezelésébe vételével, az újszerű néprajzi tárgygyűjtés 1953-mal kezdődik. Addig a múzeum Miskolc városhoz tartozott, most az államosítással mód nyílik a személyi létszám bizonyosfokú bővítésére, s megkezdődhet a korszerű tudományos és múzeológiai munka alapjainak lerakása. Vargha László személyében kiváló néprajzos kerül a múzeum élére s rövid ideig itt dolgozik Gáborján Alice is. A néprajzi gyűjteményből ebben az időben kiválik a nagyrészt Megay Géza által gyűjtött miskolci kismesterségekre vonatkozó tárgyi anyag s a helytörténeti gyűjteménybe kerül. 1953-ig néhány tárgy kerül be Gáborján A. gyűjtése révén a múzeumba, Vargha László elsősorban a népi építkezésre kutat s többszáz értékes felvételt készít. 1953-ban részben a Néprajzi Múzeum munkatársainak segítségével megtörténik a teljes tárgyi anyag újraleltározása, kartonozása, utaló és földrajzi mutató cédulák készítése. Ebben az évben Lajos Árpád személyében kap a múzeum néprajzi munkatársat s újabb, rendszeres tárgygyűjtés is ebben az évben kezdődik. Néhány tárgyat a MMOK vásárol meg a múzeumnak, Megay Géza a miskolci fémgyűjtésből értékes tárgyakat szed össze. 1953—54-ben a múzeum bővítései, korszerűsítési munkái kezdődnek meg, ennek befejeztével új raktárt kap a néprajzi gyűjtemény is. A néprajzi tárgyak száma ekkor 3319 db. Bár megindul a folyamatos tárgy és téma-gyűjtés, a szerény anyagi ellátottság és megfelelő terepismeret hiányában ez nem növekszik a kívánt mértékben. 1950-ben Borsod megyét Abauj-Zemplénnel egyesítik, így terü-

7. Varsa, Sajószentpéterről. M. Kiss Lajos gyűjtése. HOM Iksz.: 53. 818. 1. (Birgés Á. felv.)

letileg is megnövekszik a múzeum hatóköre. A miskolci múzeum a Hernádig terjedő terület, a sárospataki múzeum a Hernádon túli terület anyagát gyűjti. 1955–56-ban a Herman Ottó Múzeum Közleményei szerény publikációs lehetőséget is jelentenek. 1955-ben Bodgál Ferenc személyében az anyagi kultúrával foglalkozó második szakembert kap az intézmény. Bár a tárgyvásárlásra, gyűjteménygyarapításra felhasználható összeg jóideig nem bővül, fokozatosan több, eddig hiányzó tárgykör anyagából is történik gyűjtés. 1955–1956-ban 3000 db régi néprajzi negatív újrалеltározására kerül sor, 1956-ban létrejön a néprajzi adattár. Az adattár gyűjteményébe kerül kb. 3000 darab rajz s a helyszíni témagyűjtések, publikációk, külső munkatársak kéziratos munkái s a tárgyakra vonatkozó adatok nagyrésze. Kb. 20 000 lapnyi értékes lejegyzést őrzünk. Időközben a fotógyűjtemény is kb. 4000 db új felvétellel gyarapszik, jelentősen bővül a rajzanyag is.

A tervszerű, modern tudományos gyűjtőmunkát megnehezíti az örökölt elmaradottság s a korábban rendszertelenül végzett gyűjtőmunka. A tárgyi gyűjtésre évenként rendelkezésre álló 4000 forintból természetesen arra kellett törekedni, hogy a gyűjtemény több szempont szerint gyarapodjon. Bár voltak, akik egyoldalúan csupán a gyűjtés mennyiségi növelését kívánták — anyagi megalapozottság nélkül — igyekeztünk gyűjteményünkben alig levő, vagy csak néhány darabbal képviselt témák anyagát gyűjteni, de nem mondhattunk le egy-egy kerek egységet képviselő gyűjtemény, vagy kiállításon szerepeltethető reprezentatív értékkel bíró tárgy megszerzéséről sem. (9. ábra.)

Igyekeztünk a lehetőséghez képest több olyan faluban is gyűjtést folytatni, ahonnan korábban nem kerültek be tárgyak, vagy csak egészen jelentéktelen mennyiségben. Sikerült egyes helységekből (Borsodszirák, Uppony, Tiszaluc stb.) nagyobb mennyiségű tárgyat megszerezni, megkíséreltük

8. Díszített balta. Megay Géza gyűjtése Szalonmárról. HOM Iksz.: 53. 1497. 1. (Birgés Á. felv.)

9. Böleső, Dédes, Lajos Árpád gyűjtése. *HOM* ltsz.: 57. 116. I. (Birgés A. felv.)

egy-egy téma lehetőség szerinti teljes felgyűjtését) pásztorfelszerelések, viselet Miskolcra, kalaposműhely Járdánházáról, cigánykovács műhely és munkák Borsodszirákra, Göncruszkárról és Sajókazárról, szücsszerszámok és munkák Gelejről, népviseleti gyűjtés, népi díszítőművészeti anyag a matyóság, Dél-Borsod és a

Boldva-völgyéből, fafaragás, szénégetés, erdőmunka a Bükk hegységből, népi foglalkozások, szövés-fonás, népi kőművesség a Sajó-völgyéből stb.), illetve műhelykomplexumok, egyéb összetartozó egységek megvásárlását. Jónéhány tárgyat ajándék révén szereztünk meg gyűjteményünknek, illetve a megyei tanács és más intézmények támogatásával sikerült megvásárolnunk.

Tárgyi gyűjtésünket megnehezítette az a körülmény, hogy a múzeum nem rendelkezett korszerű technikai eszközökkel. Miután kiküldetési összegeink külön téma- és tárggyűjtésre nem voltak biztosítva, a rendelkezésre álló szerény összeg évi 10–12 gyűjtőnapnál többre nem volt elegendő. Alkalmi kiszállításokra más intézmények néha segítséget nyújtottak.

A muzeológusok a tárggyűjtés mellett igen fontos témák kutatását is végezték s népművelési munkájuk (szakkörök szervezése, előadások tartása, népszerűsítő cikkek írása stb.) idejük jelentős részét igénybevette. A sokirányú munka következtében a múzeum hatóköre megnövekedett s a tárgyi anyag mellett más gyűjtemények is jelentős mértékben gyarapodtak. Kétségtelen, hogy a néprajzi tárgyak számszerinti gyarapodása nem elegendő, mennyiségi növelését azonban a szükséges anyagi és egyéb lehetőségek korlátozták.

A paraszti életforma változása következtében rohamosan pusztuló népi hagyományaink (anyagi, szellemi, társadalmi kultúra) összegyűjtésének utolsó korszaka hamarosan lezárul s most kell megtenni mindent a fokozottabb gyűjtés érdekében. Reméljük, hogy a múzeumok tanácsai kezelésével nagyobb anyagi, személyi feltételei teremthetnek meg ennek a munkának s hamarosan korszerű kiállításokon, publikációkban adhatunk számot újabb eredményeinkről.

Bodgál Ferenc

СОБИРАНИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ВЕЩЕЙ
В МИШКОЛЬЦСКОМ МУЗЕЕ

(В 1902—1962 ГГ.)

Мишкольцкий музей сформирован в 1899-ом году и значение этнографического собрания возникнулось в 1902-ом году. Исследовательская деятельность музея, три эпохи могут различаться: I-я между 1902—1912 гг., II-я от времени после первой мировой войны до 1953 г., III-я от 1953 года до 1962 г.

Первая эпоха является периодом организации музея, начала этнографической собирательной работы. В лице учителя рисования Кальман *Кориша* музей имеет сотрудника нужной эрудиции. Кориш начинает свои исследования среди т.н. матьё и в том же году с. Мезёкёвешд даёт музею в подарок целую медель матьё жилой комнаты. Кальма Кориш собирает вещи, делает рисунки, фотографирует, делает картонные описания, устраивает выставки, держит доклады, выдает публикации. В ежегодниках музея он планомерно даёт отчёт о своей работе.

Дьюла Иштванфи занимается с исследованием народной жизни т.н. палочек и с несколькими вещами такого касательства он увеличивает коллекцию нашу. Вещи собранные среди липтовских пастухов заходят после его смерти в наш музей.

В 1911 г. о материале находящемся в коллекции музея делаются генеральный и групповый списки. Систематическую работу музея уже в то время задерживает теснота.

После I-ой мировой войны у музея нет этнографа-специалиста и этнографическая коллекция увеличивается в первой очереди работой Гезы Мегаи. Кроме него и исследователи других учреждений ведут собирание. Собирательная система этой эпохи отстаётся от предыдущего времени, едва находятся картонные описания, собирание тем, публикации, но вместо 9 сёл, как было до тех пор, в это время уже из 69 сёл поступают этнографические вещи в музей. Проблемы денежные, личные и помещения задерживают требовательную работу собирания как и раньше. Коллекция наша увеличивается и деятельностью некоторых людей, сочувствующих с нашей специальной наукой.

Последняя эпоха этнографической работы с 1950 годом, а современное этнографическое собирание вещей с 1953 год он начинается. Ализ Габорян, Ласло Варга, потом Арпад Лайош и Ференц Бодгал те, в лице которых музей получает сотрудников—этнографов. Хотя затрат расходов на собирание вещей является небогатым, но показывается уже повышение по числу и по уровню. Дается возможность покупать комплексные единства, научно разработать иную или другую тему. Кроме этнографической коллекции раздаётся и этнографическая документация, значительно увеличивается коллекция этнографических рисунков и фото. Собирательный кружок музея расширяется при помощи создания сетки добровольцев-собирателей. Хотя техническое оборудование, материальная и личная обеспеченность музея являются и пока недостаточными, можно надеяться,

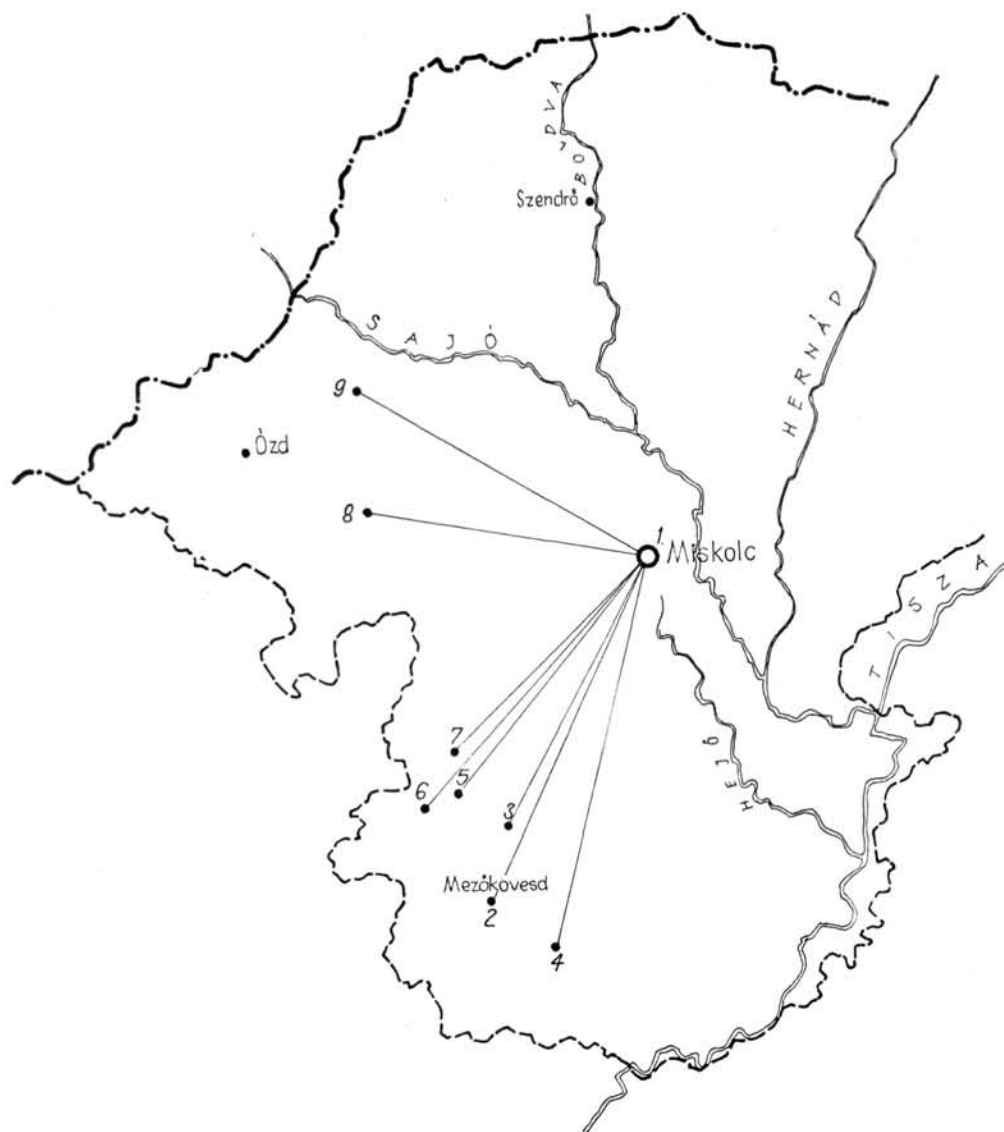
что при музее попавшем в администрацию горсовета, откроются и возможности собирания высшего уровня. Автор на географических картах показывает месторождения этнографических вещей и на фотокартинках — некоторые более ценные вещи.

Ференц Бодгал

J E G Y Z E T E K

1. Bodgál Ferenc: Kóris Kálmán. Klny. Borsodi Szemle 1960. 6. sz. Leszih Andor: A múzeum ötven éve. Herman Ottó Múzeum Közleményei 1955. szept. 2—6.
2. Bodgál F.: i. m.
3. Uo.
4. A Borsod—Miskolczi Közművelési és Múzeum-Egyesület Évkönyve 1905—1906. 58—59. A Borsod—Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Évkönyve 1906—1907. Miskolc, 1909. 52—57.
5. Jelentés a Borsod Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Múzeumi Osztályának 1911—1912. évi működéséről és a Borsod—Miskolczi Múzeum 1911—1912. évi állapotáról. Miskolc 19 9.
6. Jelentés a Borsod—Miskolczi Múzeum 1908., 1909., és 1910. évi működéséről. Miskolc, 199 22.
7. Uo. 32.
8. Marjalaki Kiss Lajos: A Sajó népi halászata. Néprajzi Értesítő XXIII. (1931) 110—124.
9. Az utóbbi évek néprajzi munkásságára ld.: Bodgál Ferenc: A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi munkája. Észak-Magyarország 1957. dec. 12.
Bodgál Ferenc: Néprajzi munka Borsodban 1955—1957. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1957. 129—140.
Bodgál Ferenc: A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi munkája. Észak-Magyarország 1958. dec. 17.
Bodgál Ferenc: A néphagyománygyűjtés szerepe és jelentősége a borsodi népművelésben. Klny. Művelődésügyünk. 1961. 1 . sz.

**A múzeum néprajzi tárgygyűjtése Borsod megyében
1902—1912 között (I. térkép)**

1 = Miskolc
2 = Mezőkövesd
3 = Tard

4 = Szentistván
5 = Bogács
6 = Szomolya

7 = Cserépfalu
8 = Nagyvisnyó
9 = Sajómercsse

**A múzeum néprajzi tárggyűjtése Borsod, Gömör, Kishont megyében
1912—1950 között (II. térkép)**

Magyarázó szöveg a következő oldalon

Magyarázó szöveg a II. térképhez :

1 = Miskolc	24 = Egerlövő	47 = Mályinka
2 = Hejőcsaba	25 = Angyalos tanya	48 = Dédes
3 = Görömböly	26 = Egerfarmos	49 = Sáta
4 = Belsőbölcs	27 = Borsodszemere	50 = Uppony
5 = Ónod	28 = Szihalom	51 = Sajómercse
6 = Nyékládháza	29 = Mezőkövesd	52 = Kondó
7 = Bükkaranyos	30 = Tard	53 = Alacska
8 = Muhi	31 = Tiboldaróc	54 = Sajószentpéter
9 = Sajóőrös	32 = Noszvaj	55 = Sajókazinc
10 = Hejőbába	33 = Szomolya	56 = Edelény
11 = Tiszatarján	34 = Bogács	57 = Borsod
12 = Tiszakeszi	35 = Cserépváralja	58 = Szendrőlád
13 = Ároktő	36 = Cserépfalu	59 = Szendrő
14 = Mezőcsát	37 = Novaj	60 = Szalonna
15 = Igrici	38 = Bükkzsérc	61 = Finke
16 = Tiszadorogma	39 = Lillafüred	62 = Borsodszirák
17 = Tiszabábolna	40 = Bélapátfalva	63 = Bakajt
18 = Gelej	41 = Szilvásvárad	64 = Ziliz
19 = Mezőnagymihály	42 = Nagyvisnyó	65 = Damak
20 = Tilajpuszta	43 = Domaháza	66 = Nyomár
21 = Borsodivánka	44 = Omány	67 = Hangács
22 = Szentistván	45 = Csokva	68 = Hegymeg
23 = Keresztespüspöki	46 = Nékézseny	69 = Szin

A múzeum néprajzi tárgygyűjtése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1953—1962 között (III. térkép)

Magyarázó szöveg a hátoldalon

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM LELETMENTÉSEI ÉS ÁSATÁSAI AZ 1959–1963. ÉVBEN

1959

-től 1962 szeptemberéig a Herman Ottó Múzeum munkatársai közt nem volt régész. Így nagyobb méretű leletmentő ásatást a Múzeum nem végezhetett, többnyire csak a veszélyeztetett lelőhelyek megtekintése történt meg. Néhány esetben a szükséges leletmentést a MNM. Adattárától kiküldött régészek végezték el.

Az alábbi beszámoló nem öleli fel a tárgyalt időszakban a Borsod Abaúj-Zemplén megyében történt teljes régészeti kutatást, mivel ebbe a MTA Régészeti Kutató Csoportja,¹ a Nemzeti Múzeum,² és az Országos Műemléki Felügyelőség³ ásatásait nem vettük be.

1959.

Pácín (sátoraljaújhelyi j.)

A Szemere dülőben bronz raktárlelet került elő. Tartalma: tokos balták, sarlók, karperecek, fűrészpengék, kardtöredékek, üsttöredékek. Kora: HA vége.⁴

Tiszakeszi (mezőcsáti j.)

A Mezőcsátot és Tiszakeszit összekötő út baloldalán, Tiszakeszittől kb. egy kilométerre szőlőtelepítés közben későbronzkori egyeki és fiatalabb pilinyi kultúrába tartozó, valamint szarmata emlékmű került elő.⁵

Hernádcéce (abaújszántói j.)

A „Miszlónka” tetőn szőlőtelepítés közben újkőkori, bronzkori és császárkori telepet jelző kerámia került elő.⁶

Kistokaj (miskolci j.)

A vasútállomást a községgel összekötő út jobboldalán, kisebb kiemelkedésen levő homokbányában négy szegényes mellékletű honfoglaláskori temetkezés került elő.⁷

Miskolc-repülőtér

A repülőtér tartalékterületén homokbányászás közben honfoglaláskori sírok kerültek a napvilágra. A leletanyag közül kiemelkedik egy X. sz.-i ereklyetartó kereszt.⁸

Diósgyőri vár

A rondellában folyt ásátás. Itt több pusztulási réteg volt megállapítható. Legfelül gótikus mérműves töredékek, bordák, gyámkövek, majd alattuk a gótikus palotabelső pusztulásából származó leletek voltak. Ebből a rétegből került elő a Diósgyőri Madonna néven ismert fehérmárvány oltártöredék felső kiegészítő része. Diiovanni Dalmata alkotása. A legelső, 950 cm-es szinten a XIII. sz.-i Ernye vár alapfala mutatkozott meg.

Miskolc, Rákóczi u. 2.

Az 1660-as években épült műemlék restaurálása során a kapubejáróban végzett ásátás XII—XVI. sz.-i kerámiát hozott a felszínre.¹⁰

1960.

Hejőkeresztúr

A községtől négy km-re fekvő „Koponyadomb” nevű dülőben mellékletnélküli, nyújtott csontvázaz sírra találtak. A sír földjében és környékén, a dombtetőn újkőkori cserepek voltak. Őskori telepbe ásott későbbi, meghatározatlan korú csontvázról lehet szó.¹¹

Mezőcsát — Tiszakeszi (mezőcsáti j.)

Az Állami Erdőgazdaság területén zsugorított csontvázra, őskori edénytöredékekre és őrlőkö töredékekre bukkantak.¹²

Mezőkeresztes (mezőkövesdi j.)

A Nagyalföldi Kőolajtermelő Vállalat területén vezetékcsőhálózat lefektetése alkalmával két zsugorított helyzetű csontváz került elő bodrogkeresztúri kultúrába tartozó edénymellékletekkel. Ugyanennek a vállalatnak egy másik területén gödörásás közben bodrogkeresztúri és későpéceli kerámiaanyag került a felszínre.¹³

Tarcal (szerencsi j.)

Az állami gazdaság szőlőültetvényében, a községtől öt km-re lévő „Mézmedy” tetőn mélyszántás közben bronzkori és kelta leletek jutottak a föld felszínére. Az állami gazdaság konyha és ebédlő építkezésénél temetkezések, újkőkori, korai vaskori és szkita-emplékanyag került a napvilágra.¹⁴

Halmaj (sziksói j.)

Széchenyi utca 2. sz. alatti házban pinceszás közben magányos avar sírra találtak.¹⁵

Mezőzombor (szerencsi j.)

Nyilas András földjén csemeteültetés közben avar típusú cserepek, orsógomb és karperec, valamint egy XVIII. sz.-i gyűszű került elő.¹⁶

Emőd (mezőcsáti j.)

Az Attila utca 9. sz. ház előtt két XVIII—XIX. sz.-i sír maradványa volt.¹⁷

Mezőzombor (sátoraljaújhelyi j.)

Az úttest építése és a Re. Főiskola előtt XVII—XVIII. századi leletanyagra leltek.¹⁸

1961.

Mezőkeresztes (mezőkövesdi j.)

A Táncsics tanyán istállóépítésnél újkőkori csontvázas sír került elő. A koponyán négy tengeri csigából álló dísz, az alkaron kagylókarperec volt. Utólag egy kaptafaalakú csiszolt kőbaltát is átadtak ebből a sírből.¹⁹

Mezőkövesd

A községtől öt km-re levő Kossuth TSZ tanyáján, a „Benntelki” homokbánya keleti oldalában egy hamvasztásos magányos kelta sír került a felszínre.²⁰

Mezőnyárad (mezőkövesdi j.)

A község szélén, a Vörösmarty utca végén vályogkitermelés közben őskori kemencére találtak. A mellőle kikerült földből újkőkori, korai vaskori és szarmata kerámiaanyag jött elő.²¹

Mezőzombor (szerencsi j.)

A Bálványdombon, ahol 1958-ban már egy honfoglaláskori temető több sírját feltárták,²² homokbányászás közben bronzkori, korai vaskori és népvándorláskori cserepekre találtak.²³

Tiszaszederkény (mezőcsáti j.)

A Tiszavidéki Vegyikombinát építkezésénél kábelcsatorna lefektetése közben késő-bronzkori végi raktárlelet került elő.²⁴ A Műtrágyagyár épületénél a nyugatra fekvő falnál keleti tájolású, padmalyszerűen kiképezett sírgödörben fekvő avar sírra bukkantak. Mellékletei: vaskengyel, bronzkarika, bronz pityke, három db vastöredék.²⁵

Kesznyéten (miskolci j.)

Béke tér 19. sz. ház udvarán vályoggödör nyitásakor öt XVI—XVII. sz.-i temetkezés került a napvilágra. A szomszédos telken két azonoskorú sírra találtak.²⁶

Diósgyőri vár

Az ÉNY-i torony földszinti küszöbszintje alatt történt a feltárás. XV—XVI. sz.-i feltöltés réteg alatt a torony felhúzási idejével egykorú alsó réteg volt. A legalsó mélység 3,10 cm, ahol már a sziklafelület állott. Az ÉK-i rondella Ny-i falánál, az É-i várfallal képzett szögletében folyt még ásatás egy 5×8 m-es felületen. 1,40 m-es mélységben — égési réteg alatt — XVII. sz.-i zsoldoskatona paticházának omladécai kerültek elő.²⁷

Szendrőlád (edelényi j.)

A községtől három km-re fekvő ún. „Bükk” vagy „Pál” hegyen levő várrom kb. 60 m hosszan megtisztított, 150—300 cm magas falainál XIII—XVII. sz.-i cserepek kerültek elő.²⁸

1962.

Oszlár (mezőcsáti j.)

A Tiszapalkonya—oszlári országút mentén, a 14-es kilométerköttől 200 m-re Oszlár felé gázvezeték részére árokásógéppel nagykiterjedésű telepet vágtak át. Az árok falában az úttól kétoldalt 50 illetve 80 m-re négyszögletes, méhkas és szabálytalan alakú gödrök körvonalai rajzolódtak ki. Az összegyűjtött cserepek többsége szarmata, néhány darab azonban a bodrogkeresztúri és a péceli kultúrában tartozik.

Sajószentpéter (miskolci j.)

Az edelényi és a borsodsziráki műút kereszteződésénél levő homokbányából többiben kerültek elő csontvázak, urnák. Kalicz Nándor itt egy avar temető több sírját mentette meg.²⁹ Az újabb leletmentés öt szórthamvas és három későszkita csontváz, valamint egy kelta csontváz temetkezés feltárását eredményezte. A kelta sírban a csontváz nyakán torques, karja mellett vasfibula, lába mellett vaslándzsa volt.³⁰

Miskolc-Szabadság tér

Csatornázási munkálatok közben kora császárkori településrétegre bukkantak. A mentőásatás a teret behálózó víz és gázvezetékek miatt csak 2,70×1,90 méter nagyságú felületre terjedhetett ki. Eredménye kb. 30 tüzikutyával körülvett tűzhely, igen sok cserép és állatsont.³¹

Felsőzsolca (miskolci j.)

A Miskolc felsőzsolcai út mentén levő homokbányában terra sigillata töredéket, s néhány császárkori és középkori cserepet találtak. A helyszíni szemle során bebizonyosodott, hogy lelőhelyükre vízmosás következtében kerülhettek.

Mezőkeresztes (mezőkövesdi j.)

A mezőkeresztesi kiserdő szélén, az országúttól mintegy 50 m-re vályoggyödősítés közben emberi csontvázakra, valamint két sima, nyitott végű karperecet találtak. Valószínűleg korai középkori temető volt itt. Leletmentést nem lehetett végezni, mivel a temető területe az erdős részbe folytatódott.

1963.

Boldogkőváralfa (encsi j.)

A Tekeres patak völgye kezdeténél, közvetlenül a patak mellett újkőkori telepet érintett az útépités. Mentőásatással feltártuk a telepet. A települési réteg 20—160 cm-ig terjedt. Hat ház erősen paticsos maradványa került a napvilágra. A telep legjelentősebb lelete az egyik ház mellől előkerült nagy edény, amely csaknem hatszáz patintott kőpengét tartalmazott. Négy eszközkészítő hely nyomát is megtaláltuk, igen sok magkővel, pengével, kőszilánkokkal. A kerámiaanyag a bükki kultúra körébe sorolja a telepet. A neolitikus anyagon kívül a telepbe beásva szkita szarvasmarhatemetkezés is előkerült.

Tálya (szerencsi j.)

A vasútállomás közelében, a vágóhíd melletti szántóföldön újkőkori cserepek, örlőkő töredéke került a felszínre.

Center (ózdai j.)

A centeri vasútállomás közelében, a Kőfej nevű hegynek az út által átvágott oldalában Dobosy László múzeumbárát egy emberalakú urnát, s kísérőedényét, egy át-tört talpú, félgömbtestű díszített csészét mentett meg egy vízmosta részből. A hely azonos az 1958-ban kiásott későpéceli emberalakú urnákat tartalmazó temetkezések lelőhelyével.³² A temető tehát nem merült ki még.

Tiszatardos (szerencsi j.)

A Kastélydomb oldalában egy középsőbronzkori település metszete látszik, hamus réteg cserepekkel, csontokkal.

Mezőkeresztes (mezőkövesdi j.)

A községtől délre a Száraz ér partján későbronzkori, szarmata és kora középkori cserepeket találtak.

Detek (encsi j.)

Az iskola mögötti domboldalon homokbányászás közben urnasír került elő. Az urna tállal volt lefedve, mellette kis talpas korsó, csupor s bronzkarperec volt. A pilinyi kultúra bárcai csoportjába tartozik.

Borsodszirák (edelényi j.)

A „Döggút” nevű határrészben elhagyott homokbányában két, a pilinyi kultúra bárcai csoportjába tartozó talpas kis korsó került elő. A temetőt a homokbányászás már elpusztította.

A község Sajószentpéter felé eső részén, a vízműtől kb. 500 m-re levő elhagyott homokbánya profiljában későbronzkori cserepek láthatók. Innen 1957-ben a múzeumba egy későbronzkor végi urna és bögre került be.

Tiszakeszi (mezőcsáti j.)

A községtől mintegy 2 km-re, a mezőcsáti út bal oldalán egy kisebb emelkedésen szarmata temetőt pusztítottak homokbányászás közben. A helyszíni szemlekor már csak a temető teljes pusztulását lehetett megállapítani.

Ettől a lelőhelytől kb. egy km-re, az újtelepítésű szőlőben egyeki és pilinyi kultúrába tartozó, valamint szarmata cserepeket, a mellette levő elhagyott homokbányában terepbejárás alkalmával koravaskori cserepeket gyűjtöttünk össze.

A Szódadombtól mintegy ötszáz méterre, közvetlenül a Tisza partján egy árokban újkőkori cserepeket találtunk.

Kisgyőr (miskolci j.)

A Csincse patak völgyének Várvölgynek nevezetű részében, kb. egy km-re észak felé a völgy kezdetétől egy bronzleletre bukkantak. A helyszíni szemle során megállapíthattuk, hogy az erősen meredek hegyoldalban elrejtette leletekről az eső mosta le a földet, alatta már a szikla volt. Semmilyen jel nem mutatott arra, hogy itt valaha is telep, vagy esetleg temető lett volna.

A raktárlelet tartalma a következő: két nagy spirális korongokban végződő kartekercs; két kézfejtőspirális; két díszített üreges karperec; egy falera; 75 kisebb-nagyobb, spirálcsovecske; két spirálgyűrű; bronzhuzaltöredékek.

Hejőkeresztúr (mezőcsáti j.)

Az általános iskola gyűjteményében a hejőkeresztúri homokbányákból régebben előkerült, zömmel szkíta anyag mellett 1961-ben homokbányászás közben talált későbronzkori, a pilinyi kultúra bárcai csoportja késői szakaszába osztható leletanyag is van. A lelőhely a mezőcsáti műút jobb oldalán Hejőkeresztúrtól mintegy 500 m-re levő homokbánya. A helyszíni szemle során már csak azt tudtuk megállapítani, hogy az urna-temető, amelyből az iskolában levő leletek származnak elpusztult.

Kazincbarcika (putnoki j.)

A város „libalegelőnek” nevezett részén új lakótelep épül. Itt a talajgyalu a felső földréteget eltávolította. Ebben szórványosan koravaskori cserepek, paticsmorzsák mutatkoztak. Futólagos, rövid időtartamú település lehetett ezen a helyen.

Hangony (ózdai j.)

A Hangony patak és az Ózd felé vezető műút közötti, nagy kiterjedésű lankás dombvonulaton homokbányászás közben cserepeket találtak. A lelőhely megtekintése során megállapítottuk, hogy császárkori és koravaskori település volt itt. Településnyomok rendkívül elszórtan mutatkoztak, így megelőző leletmentő ásatást nem lehetett indítani. A későbbiekben mindössze néhány csekély mélységű hulladékgyűjtő került elő, amelyet az ózdi múzeumbaráti kör tagjai rajzban rögzítettek, s anyagát megmentették.

Arnót (miskolci j.)

A község nyugati, Miskolc felé eső határában, a Bodva patak hídjától mintegy 2,5 km-re levő kavicsbányájában 2,5 m mélyen koravaskori urnára leltek. Mivel az urna hordalékos kavicsrétegben került elő minden bizonnyal vízfordás következtében kerülhetett megtalálási helyére.

Emőd (mezőcsáti j.)

A Munkás és Arany János utca kereszteződésénél vízvezeték árok ásása közben 130 cm mélyen koravaskori cserepeket találtak. Az árok falában 50 cm hosszúságban keskeny paticsos rész is megfigyelhető volt.

Kistokaj (miskolci j.)

A község és vasútállomást összekötő bekötőút jobboldalán emelkedő kisebb dombon homokbányászás közben szarmata sírt találtak, amelyből két szép korsó bekerült a múzeumba. A leletmentés során nyolc szarmata gödröt és egy vaszablamellékletes lótemetkezést tártunk fel. A gazdag kerámianyagból egy terra sigillata edény emelkedik ki.

Encs

A Kastélydomb egy részét építkezéshez elhordták. A munka közben néhány középkori cserép és kályhacsempe töredék került elő.

Taktaharkány (szerencsi j.)

A Tiszaluc felé vezető országút 14,2 kilométerkőnél az útpadka készítése közben mellékletnélküli csontvázakat találtak. Az út építésénél is 1950-ben nagy számmal bukkantak itt temetkezésekre. Az út tehát középkori temetőt vág keresztül. A temető többi részét a területen folyó szántóföldi művelés nem veszélyezteti.

Nyékládháza (miskolci j.)

A nyékládházi-onódi országút mentén, a Törekvés TSZ tanyájától mintegy ötszáz méterre Ónód felé egy kisebb dombon szántóföldi művelést akadályozó nagy követ távolítottak el. Alatta két mellékletnélküli csontvázra akadtak. A domb felszínén számos kisebb-nagyobb terméskő hever, valószínű épületalapozás maradványaképp. A lelőköri-
mények alapján középkori temető lehetett itt.

Pamlény (encsi j.)

XVII. század első feléből származó, 46 nagy és 49 kisebb ezüsttallérból álló pénzelet került elő itt.

Miskolc, Széchenyi út 13.

Házépitkezés alapozási munkálatainál három helyen középkori, XV—XVI. sz.-i településréteget tudtunk megfigyelni.

Boldogkővárálja (encsi j.)

Az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából Boldogkő várában végeztünk ásatást. A külső kaputornyot, az alsó várat, az alsó várhoz tartozó déli lakóépületben és a csonkabástyát tártuk fel.

Az alsó vár feltárása során a nyugati várfalhoz közel, a sziklamélyedésben 25 cölöplyuk került elő, egymás mellett. Ettől a cölöplyuksortól 2,5—3 m távolságra még egy cölöplyuk sor van, köztük több rendszer nélküli lyukkal. Az alsóvár délkeleti sarkában, a felsővár bejáratánál 21 sziklalépcső bukkan elő.

Az alsó várhoz csatlakozó déli lakóépületben a sziklaszintbe faragott, 90 cm mély, 270×175 cm nagyságú medence vált láthatóvá a feltárás után, kivezető csatornával és cölöplyukkal. Valószínűleg malom működött ebben a helységben.

A csonkabástyában négy kelet-nyugati irányú fal került elő, amelyek helységekre osztották a bástyát. Közülük az egyiket a feltöltődésre és agyagos földdel rakták. Lebontása eredményeként a nyugati falban egy lőrés vált láthatóvá. A nyugati fal mellett egy 290 cm hosszú, 55—80 cm széles és 80 cm magas rakott földfal van. Az északi fal mellett 30 cm mély, 250×55 cm nagyságú medencét találtunk, a sziklába faragva, mellette cölöplyukokkal. A bástya déli végén a szikla vonulata öt nagy lépcsőt képez, amelyeken cölöplyukak vannak. A bástya középső részének a keleti fal felé eső területén sziklába faragott két kisebb és nagy medence került a napvilágra, kivezető csatornával. A két kisebb medencét csatorna köti össze. Az egyik kis medence kohószerű kiképzése és a közelében talált érc arra enged következtetni, hogy a jelenségek ércolvasztással függenek össze.

A felsővár keleti oldalánál húzódó falszakasz északi sarkánál 50 cm-es törmelék-
réteg alatt egy kerek és egy kettős cölöplyuk volt.

Kemenczei Tibor – K. Végh Katalin

J E G Y Z E T E K

1. 1959 : — Óskor: Mezőcsát — Arch. Ért. 87 (1960) 231, RF 13 (1960) 26.; Aggtelek—Arch. Ért. 87 (1960) 232, RF 13 (1960) 31.; Méra Fő utca — Arch. Ért. 87 (1960) 233., RF 13 (1960) 34. Római kor: Arka — Arch. Ért. 87 (1960) 237., RF 13 (1960) 63. Né
1960 : — Óskor: Mezőcsát — Arch. Ért. 88 (1961) 286, RF 14 (1960) 24.: Tiszaluc — Arch. Ért. 88 (1961) 287., RF 14 (1960) 26. Római kor: Arka — Arch. Ért. 88 (1961) 290. RF 14 (1960) 46.; Garadna — Arch. Ért. 88 (1961) 291., RF 14 (1960) 47.
1961 : Óskor: Mezőcsát — Arch. Ért. 89 (1961) 260.; RF 15 (1962) 21.
1962 : Óskor: Mezőcsát — Arch. Ért. 90 (1963) 298.
1963 : Óskor: Gelej
2. 1959 : Mezőkövesd — Arch. Ért. 87 (1960) 231., RF 13 (1960) 27.; Alsótelekes — Arch. Ért. 87 (1960) 232., RF 13 (1960) 32., FA 14 (1962) 13—19.: Korlát — Arch. Ért. 87 (1960) 232., RF 13 (1960) 33., Radostyán — Arch. Ért. 87 (1960) 233., RF 13 (1960) 34.; Varbó—Hillebrand Jenő barlang — Arch. Ért. 87 (1960) 233., RF 13 (1950) 35. Római kor: Garadna — Arch. Ért. 87 (1960) 237., RF 13 (1960) 64. Középkor: Sajóvelezd Arch. Ért. 87 (1960) 244., RF 13 (1960) 118.: Sárospatak — Arch. Ért. 87 (1960) 245., RF 13 (1960) 118.
1960 : Óskor: Arka — Achr. Ért. 88 (1961) 286., RF 14 (1960) 22.: Korlát — Arch. Ért. 88. (1961) 286., RF 14 (1960) 23. Középkor: Cserépváralja — Arch. Ért. 88 (1961) 299., RF 14 (1960) 88.
1961 : Óskor: Alsótelekes — Arch. Ért. 89 (1962) 259., RF 15 (1962) 19.: Arka — Arch. Ért. 89 (1962) 259., RF 15 (1962) 20.: Uppony — Arch. Ért. 89 (1962) 260., RF 15 (1962) 24., Miskolc, Ávas — Arch. Ért. 89 (1961) 260., RF 15 (1962) 23. Középkor: Sárospatak — Arch. Ért. 89 (1962) 273., RF 15 (1962) 96.
1962 : Óskor: Alsótelekes — Arch. Ért. 90 (1962) 299., Középkor: Sárospatak — Arch. Ért. 90 (1963) 312.
1963 : Óskor: Korlát.
3. 1961. Miskolc, diósgyőri vár — Arch. Ért. 89 (1962) 273., RF 15 (1962) 95.
1963 : Sárospataki vár, diósgyőri vár. Az említetteken kívül a Kohászati Történeti Bizottság megbízásából végeztek még régészeti feltárásokat Borsod megyében. Felsőkelecsény — Arch. Ért. 87 (1960) 244., RF 13 (1960) 116.: Imola — Arch. Ért. 88 (1961) 299., RF 14 (1960) 90.; Arch. Ért. 89 (1962) 273., RF 15 (1962) 93.
4. Arch. Ért. 87 (1960) 232., RF 13 (1960) 28.
5. RF 13 (1963) 30.
6. Arch. Ért. 87 (1960) 232., RF 13 (1960) 33.
7. Arch. Ért. 87 (1960) 239., RF 13 (1960) 81.
8. Arch. Ért. 87 (1960) 240., RF 13 (1960) 82., Arch. Ért. 88 (1961) 100—108.
9. Arch. Ért. 87 (1960) 244., RF 13 (1960) 117.
10. Arch. Ért. 87 (1960) 244., RF 13 (1960) 117.
11. RF 14 (1960) 23.
12. RF 14 (1960) 25.
13. Arch. Ért. 88 (1961) 286., RF 14 (1960) 25.
14. RF 14 (1960) 26.
15. RF 14 (1960) 55.
16. Uo.
17. RF 14 (1960) 89.
18. RF 14 (1960) 91.
19. Arch. Ért. 89 (1962) 260., RF 15 (1962) 22.
20. RF 15 (1962) 22.
21. Uo.
22. HOMÉ 3. (1959—1961) 37—53.
23. Arch. Ért. 89 (1962) 260., RF 15 (1962) 23.
24. Arch. Ért. 89 (1962) 260., RF 15 (1962) 24.
25. Uo.

26. RF 15 (1962) 94.
27. Arch. Ért. 89 (1962) 273., RF 15 (1962) 95.
28. RF. 15 (1962) 96.
29. Arch. Ért. 85 (1958) 207., RF 10 (1958) 39., HOMÉ 1 (1957) 167.
30. Arch. Ért. 90 (1963) 304.
31. HOMÉ 4 (1962—63) 45—62.
32. N. Kalicz, Die Peceler (Badener Kultur) Kultur und Anatolien. Budapest 1962.

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM MŰKÖDÉSE (1954–1963)

Évkönyvünk előző köteteiben — a 60 éves fejlődést bemutató ismertetésen kívül — nem térünk ki részletesebben a múzeum munkásságára, anyagának növekedésére, kiállítására, munkatársainak tudományos munkásságára, a szervezeti és személyzeti ellátottság, valamint a pénzügyi kérdésekre. A következő kötetekben folyamatosan egy-egy év múzeumi munkáját kívánjuk ismertetni. Ezt megelőzően azonban célszerűnek látszik az 1954. január 1 és 1963. december 31 között eltelt tíz esztendő munkáját és eredményeit ismertetni.

Ez a tíz esztendő a múzeum több mint hatvanéves fennállásának legjelentősebb időszaka volt, melynek során — az államosítás által biztosított tágabb szervezeti és anyagi lehetőségek révén — az állandó nehézségekkel küzdő kis vidéki múzeum korszerű tudományos és népművelési feladatokat ellátó intézménnyé vált.

Mind a személyi, mind az anyagi ellátottság tekintetében ugrásszerű fejlődés jelentkezett az államosítást követően és még tovább fokozódtak ezek az adottságok a Megyei Tanács irányítása alá történt átadás következtében. Sajnálatos azonban, hogy a már akuttá vált elhelyezési kérdés a tárgyi időszak alatt nem haladt érdemben előre és ennek kihatásai — a korlátozott kiállítási és raktározási lehetőségek következtében mind fokozottabb mértékben nehezítik működését.

I. Gyűjtemény

Múzeumunknak jelenleg régészeti és numizmatikai, néprajzi, helytörténeti, képzőművészeti és iparművészeti gyűjteménye van.¹

A régészeti és néprajzi gyűjtemény, valamint a képtár a múzeum alapításától (1899) kezdve létezik. A helytörténeti gyűjtemény később vált ki az ún. régiségtárból, az iparművészeti gyűjtemény pedig a helytörténeti gyűjteményből.²

Gyűjteményeink fejlődésének méretére jellemző, hogy 1912-ben a régiségtár, a néprajzi tár és a képtár együttesen 10 278 tárgyat foglalt magában, addig korszakunk elején már 48 149-et.

A tízéves periódus végén (1963. december 31-én) a teljes gyűjteményi anyag 72 176 tárgyból állt, nem számítva ebbe az ún. segédgyűjtemények anyagába sorolt tárgyakat.

Az egyes gyűjtemények anyagának növekedése a következő képet mutatja:

Gyűjtemény neve:	1954. jan. 1.	1963. dec. 31.	Index
	db	db	1954 = 100
Régészet és numizmatika	40 066	47 900	119,7
Néprajz	3 319	5 606	168,8
Helytörténet	4 102	17 639	430,0 ⁽³⁾
Iparművészet	384	439	114,3
Képzőművészet	278	592	214,0
Összesen:	48 149	72 176	164,4

A számszerű gyarapodás azonban önmagában még nem teljes értékű, mert a gyarapodás értékére nem nyújt támpontot. A gyűjteményi anyag gyarapodása elbírálásánál figyelembeveendő a következő szempontok.

A régészeti gyűjtést nagy mértékben hátráltatta az a körülmény is, hogy 1958. szept. 1. és 1962. aug. 31. között nem volt régész munkatársa a múzeumnak. A jelentkező feladatok egy részét részben a múzeum munkatársai, vagy más múzeumok szakközegei igyekeztek ellátni.

A helytörténeti anyag túlnyomó többsége miskolci vonatkozású, bár a múzeum gyűjtőterülete alapításától kezdve Borsod megye egész területére, 1951-től kezdve pedig a Hernádtól Ny-ra eső abauji területekre is kiterjedt. Ezenkívül a helytörténeti gyűjtésben nem mindig érvényesült kellően annak mérlegelése, hogy egyes tárgyak múzeumi elhelyezésre alkalmasak-e, illetve elég jellemzőek-e bizonyos korszak, vagy fejlődési állapot bemutatására. E nehézségek különösen élesen jelentkeztek a „Borsod-Abauj-Zemplén megye története” című állandó kiállítás forgatókönyvének megírása során. A néprajzi gyűjtésnél — ha jóval kisebb mértékben is — szintén fennáll ilyen jellegű probléma.

A régészeti, illetve a néprajzi gyűjtés kérdéseivel itt behatóbban nem foglalkozunk, mert munkatársaink következő beszámolóikban részletesen foglalkoznak a két területtel. A képzőművészeti gyűjtemény jelentősebb fejlődésnek az utolsó években indult. Ezt a folyamatot Kmetty János 30 képből álló ajándéka indította meg. Követték ezt a Művelődésügyi Minisztérium, a Megyei Tanács és a művészek ajándékai. A gyűjteménynek első sorban mai magyar grafikai anyaga érdemel figyelmet.

II. Segédgyűjtemények

E körbe tartoznak a könyv- és hírlaptár, az adattárak és a fotó-tár. Növekedésüket az alábbi táblázat tünteti fel:

Segédgyűjtemény	1954. jan. 1.	1963. dec. 31.	Index 1954 = 100
	db	db	
Könyvtár (kötet)	1 691	11 326 ⁽⁴⁾	669,7
Adattárak (oldal)	— ⁽⁵⁾	23 060	—
Fotó-tár (felvétel)	451	10 379	2 301,3

A múzeum alapításától kezdődően ellátta egészen 1949-ig mintegy 27 000 kötetes könyvtárával a miskolci közkönyvtári feladatokat is. A városi könyvtár megalakulásakor a mintegy 1 000 kötetet kitevő szakkönyvtár kivételével (melynek kiválasztásra igen szűk keretek között történt) átadásra került. Azóta rendszeresen folyik az általános, továbbá régészeti, néprajzi, történeti és művészettörténeti anyag gyűjtése. A könyvtár teljes rendezése, feldolgozása 1958 és 1960 között megtörtént.

A múzeumnak néprajzi (1958), régészeti, szocialista dokumentációs (1960), helytörténeti (1961) és művészettörténeti (1962) adattára van. A régészeti és a szocialista dokumentációs adattár rendszere az illetékes szervek és a szakértők figyelmét egyaránt felkeltette. (Múzeumi Közlemények 1962, 1, 2.)

A fotó-tár jelentős mennyiségű anyagának, továbbá még rendezetlen részének feldolgozására ezideig nem került sor.

III. Kiállítások

Az elmúlt időszakban állandó régészeti kiállítást rendeztünk a Bükk őskora címen (1951-től 1956-ig), továbbá természettudományi kiállítást a Bükk élővilága címen (1954-től 1957-ig).

A változó — időszaki-kiállítások keretében összesen 61 kiállítást rendeztünk a múzeum épületében. Megoszlásuk a következő volt:

helytörténet	3
néprajz	2
legújabbkori történet	8
képzőművészet	34
iparművészet	3
építészet	1
zenetörténet	1
természettudomány	1
technika	1
foto	4
bélyeg	3

Az időszakos kiállítások sorából elsősorban a Kínai Iparművészeti Kiállítást (1954. dec.) kell kiemelnünk, mely 22 887 látogatójával máig is legsikerültebb rendezvényünk volt.

Múzeumunk igen nagyszámú képzőművészeti kiállítást rendezett. Oka egyrészt az, hogy Miskolcnak megfelelő kiállítási helyisége nincs és a jelentősebb kiállítások elmaradtak volna, ha a múzeum azok megrendezését nem vállalja, másrészt pedig az is, hogy a múzeum által erőteljesen támogatott Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítások csak úgy jöhettek létre, ha a múzeum évről-évre helyet biztosított erre. A múzeum — míg erre lehetősége nyílott — biztosította Miskolc számára e kiállítások megrendezését. A múzeum ezzel kifejezett kultúrpolitikai célokat is szolgált.

Tíz év alatt állandó és időszakos kiállításainknak 453 263 látogatója volt. Bár csaknem két évig — 1954-ben és 1961/62. — építkezés miatt zárva volt.

A legnagyobb évi látogatottságot 1954-ben érte el múzeumunk. (91 890 látogató.)

IV. Tudományos munka

1955. előtt a múzeum munkatársai számára saját publikációs lehetőség nem nyílt. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (1955/56-ban és 1963-tól), a Herman Ottó Múzeum Évkönyve (1957-től) és a Múzeumi Füzetek 1956-tól jelennek meg.

KEMENCZEI TIBOR: Adatok Észak-Magyarország késő bronzkori történetéhez. A. É. 1963. 2.

KOMÁROMY JÓZSEF: Beszámoló a miskolci Sötét-kapú melletti ásások eredményeiről. Évkönyv, I. 70—101.

KOMÁROMY JÓZSEF: Jelentés a Miskolci Nemzeti Színháznál végzett leletmentésről. Évkönyv. II. 155—164.

KOMÁROMY JÓZSEF: A diósgyőri várban 1958—60-ban végzett ásások régészeti és építéstörténeti vonatkozásai, Miskolc, 1961. 19 p.

MEGAY GÉZA: Hún—germán sírleletek a Borsod megyei Szirmabesenyőről. A. É. 1952. 2.

MEGAY GÉZA: A Miskolc-repülőtéri honfoglaláskori magyar temető, MHOMK. 3, 14—21.

MEGAY GÉZA: Honfoglaláskori temető Miskolc észak-keleti határán. A. É. 1961. 1.

Anthropológia

THOMA ANDOR: A Homo sapiens fossilis nyakszirctontjának töredéke a tapolcai sziklafülkéből. Évkönyv. I. 60—69.

THOMA ANDOR: A korai neandertáli ember kérdése. MHOMK. 4, 3—4

Néprajz

BODGÁL FERENC: A miskolci taliga. Ethnographia. 1960.

BODGÁL FERENC: Borsod megye néprajzi irodalma, Bp. 1958. 93 p.

BODGÁL FERENC: Községi kovács a mezőkövesdi matyóknál. Néprajzi Értesítő, 1962.

BODGÁL FERENC: Miskolci betlehemesek. Évkönyv. I. 129—140.

LAJOS ÁRPÁD: Szépműves szücsök Bükkábrányban. Évkönyv. II. 101—124.

LAJOS ÁRPÁD: Borsodi játékok. Miskolc, 1957. 95 p.

LAJOS ÁRPÁD: Borsodi népdalok, Miskolc, é. n. 144 p.

LAJOS ÁRPÁD: Borsodi balladajátékok és táncok. Miskolc, 1959. 189. p.

Történelem

KOMÁROMY JÓZSEF: Adatok Miskolc korai településtörténetéhez. Miskolc, 1960, 16 p, 16 t.

KOMÁROMY JÓZSEF: Miskolc élete az Anjouk alatt. Miskolc, 1962. 20 p.

KOMÁROMY JÓZSEF: Miskolc élete a Hunyadiak korában. Miskolc, 1962. 15 p.

KOMÁROMY JÓZSEF: A múzeumépület, a középkori scola építéstörténete. Miskolc, 1960. 20 p.

MEGAY GÉZA: A miskolci órásipar története. Borsodi Szemle, 1960 és 1963.

ZSADÁNYI GUIDÓ: Néhány szó Miskolc településtörténetéhez. MHOMK. 4. 56—58.

Numizmatika

LESZIH ANDOR: A miskolci Sötét-kapu melletti ásatásoknál napfényre került régi pénzek. MHOMK. I. 28—30.

Múzeológia

KOMÁROMY JÓZSEF: A múzeum új gyűjteménye a legújabbkori dokumentációs adattár. Múzeumi Közlemények, 1962. 2. 50—52.

ZSADÁNYI GUIDÓ: A Herman Ottó Múzeum régészeti adattára. Múzeumi Közlemények, 1962. 1. 21—23.

V. Szervezet

Múzeumunk 1956-ban átvette a helyhiány miatt megszüntetett ózdi múzeum anyagát.

A Művelődésügyi Minisztérium 1962. július 1-gyel a múzeumot a Megyei Tanács irányítása alá helyezte. Egyidejűleg megalakult a megyei múzeumok szervezete, melynek keretébe kerültek 1963. január 1-gyel a mezőkövesdi Matyó Múzeum, a tokaji Helytörténeti Múzeum és a széphalmi Kazinczy-emlékmúzeum is. 1963. folyamán a

kelemeri Tompa-emlékbizottság által létrehozott Tompa-emlékmúzeum kiállítását rendezte meg múzeumunk — Miklós Róbert, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, tevékeny közreműködésével. A Tompa-emlékmúzeumot 1963. október 1-gyel múzeumunk kezelésébevette.

Folyamatban van a lillafüredi Herman Ottó-villa (Pele-háza) felújítása. Itt rendezzük be a Herman Ottó emlékmúzeumot és a Bükk élővilágát bemutató kiállítást. Előkészületek folynak a telkibányai porcelán-múzeum létrehozására is.

VI. Létszám

A múzeum állománya 1954. január 1-én a következő volt: 4 tudományos munkatárs (igazgató, régész, néprajzos, helytörténész), 1 félállású természettudományos muzeológus, 1 restaurátor, 1 adminisztrátor, 3 hivatalsegéd (ebből 1 teremőr) összesen tehát 9 fő és 1 mellékfoglalkozású alkalmazott.

1955. november 1-gyel egy további tudományos munkatárs (néprajzos), 1956. január 1-gyel egy főfoglalkozású természettudományi muzeológus került a múzeumhoz. Egyidejűleg a félállású természettudományi muzeológus állása megszűnt.

Az aspirantúrára felvett régész muzeológus státusa 1958. szeptember 1-gyel megszűnt, a betegsége miatt Budapestre költözött természettudományos muzeológust 1958. november 14-én — státussal együtt — áthelyezték a Természettudományi Múzeumhoz. A megszűnt státusok pótlására intézkedés nem történt.

1961. március 15-től a könyvtári és adattári munkára mellékfoglalkozású munkaerőt alkalmaztunk.

1962. július 1-gyel az adminisztrátori állást gazdasági főelőadóvá szervezték át.

1962. szeptember 1-től 2 muzeológus (régész), 1963. január 1-től pedig további muzeológus került a múzeumhoz. Ettől az időponttól kezdődően a létszám 1 adminisztrátorral és 1 kisegítővel (III) is növekedett. 1963. májusától pedig egy segédrestaurátori állás is szervezést nyert. Ennek folytán a Herman Ottó Múzeum létszáma 1963. december 31-ig alakult:

- 7 tudományos munkatárs (1 állás nem volt betöltve)
- 1 restaurátor,
- 1 segédrestaurátor
- 1 gazdasági főelőadó,
- 1 adminisztrátor,
- 3 kisegítő III.
- 1 kisegítő (félnapos)
- 6 teremőr (félnapos)

összesen 21 fő, 14 egész- és 7 félállású.

Tudományos munkatársak:

KOMÁROMY JÓZSEF igazgató, 1953. IX. 1-től

LAJOS ÁRPÁD 1952. VIII. 1-től

DR. BODGÁL FERENC 1955. XI. 1-től

DR. KEMENCZEI TIBOR 1962. IX. 1-től

KEMENCZEINÉ VÉGH KATALIN 1962. IX. 1-től

DR. ZSADÁNYI GUIDÓ 1963. I. 1-től

Korábban a múzeumnál szolgálatot teljesítő tudományos munkatársak:

néhai MEGAY GÉZA (1922. III. 21—1963. XII. 8)

KALICZ NÁNDOR (1957. VIII. 5—1958. IX. 1.)

THOMA ANDOR (1956. I. 1.—1958. XI. 14.)

DR. KAZACSAY FERENCNÉ (1951—1957)

DR. ÁROKSZÁLLÁSY ZOLTÁN (félállású) (1953—1955)

DR. ZSADÁNYI GUIDÓ (félállású), (1961. III. 15—1962. XII. 31.)

Restaurátorok:

GAJDA IMRE, 1950. X. 1—től

KOVÁTS TIBOR (segédrestaurátor), 1963. IX. 1-től

A Herman Ottó Múzeum legsúlyosabb problémája az elhelyezés. Jelenlegi épülete, korábban református gimnázium 727 m² alapterületével és 7410 m³ térfogatával a vidéki magyar múzeumok sorában a 45. helyen áll, ugyanakkor pedig gyűjteményeit tekintve a 9. helyen.

Az elmúlt évtizedben az épületen belüli átalakítással az összes adódó lehetőséget kihasználtuk. (A kétszintes belsővel bíró termet vízszintesen kettéválasztottuk. Toldalékként restaurátor-műhelyt és foto-laboratóriumot, raktározási célra zárt és nyitott szint, valamint motorkerékpár-szint létesítettünk. Az átalakítás következtében megoldódott a régészeti, valamint a néprajzi (1954), majd a képzőművészeti raktár értékesebb darabjainak korszerű elhelyezése is (1961/62). Egy — gyakorlatilag használhatatlan helyiséget — (13-as szoba) munkahely céljára alkalmassá tettük. A néprajzi kerámia részére pedig egy pince-helyiség padlózatát betonoztuk és polcokkal láttuk el.

A fentiekén kívül megtörtént az 5 kiállítási terem teljes rendbehozatala, rejtettvilágítás felszerelése és festése (1962). Korszerű mellékhelyiségek létesültek. Az elektromos tápvezetékét megerősítették, majd kábelben helyezték el. A képzőművészeti raktárban 6 gördülő tároló sodronyt szereltek fel.

Az 1961/62. évi munkák során az emeleti födémeket kicserélték.

Az 1954. és 1961/62 évi átalakítások és felújítások összege meghaladta az 1,3 millió forintot.

E munkák révén a múzeum épületének teljes belső kihasználtsága biztosítva van. A jelentkező igények mögött azonban a lehetőségek messze elmaradtak. 1962-ben elkészült a Papszer utcai homlokzatnak a Rudas László utcáig történő meghosszabbítására a kivitelezési terv. Ezáltal a kiállítási terület 170 m²-rel, a raktári terület pedig ugyancsak 170 m²-rel lenne növelhető. Mindez azonban csak átmeneti megoldás lenne. E munka azonban az 1964. évi beruházási tervben nem szerepel.

A város és a megye múzeumi problémáját véglegesen és teljesen korszerű módon *csak új múzeumépülettel lehet megoldani*, miután Miskolcon más e célra felhasználható épület nem áll rendelkezésre. Az új múzeum építésének problémája 1955 óta napirenden van. A Virágh Pál és Bajnai László által készített díjnyertes terv alapján a múzeum hely kijelölést kapott a Városi Tanács épületével szemben nyitandó új ún. Avas-alatti téren. Nem sikerült azonban elérni, hogy az új múzeum terve a közeljövőben realizálódjék. A Művelődésügyi Minisztérium távlati fejlesztési tervében az új múzeum megépítése szerepel. Sajnos a terv megvalósítását legújabbban nehezíti az a körülmény is, hogy a be-

ruházási hitellel rendelkező Megyei Könyvtár helykijelölést kapott a múzeum részére korábban már kijelölt terület egy részére.

Részlegesen könnyít elhelyezési lehetőségeinken az a körülmény, hogy a lilla-füredi Herman Ottó villa helyreállítása 1963 tavaszán megkezdődött. Itt fogjuk a Herman Ottó emlék-anyagot és a Bükk élővilága című kiállítást bemutatni és ezzel a Miskolcon hiányzó természettudományi kiállítást pótolni.

Nyomatékosan hangsúlyozni kell ezzel kapcsolatban azt, hogy a jelenlegi helyzeten átmenetileg segítő bővítés ellenére is szükség van az új múzeum mielőbbi megépítésére. Ugyancsak nem oldja meg a múzeum problémáit és nem teszi feleslegessé az új kiállítási csarnok tervezett építése sem.

VIII. Anyagi ellátottság

A múzeum anyagi lehetőségeinek növekedését elsősorban a költségvetési keretek bővülésével szemléltethetjük.

1954-ben a költségvetés végösszege	142 000 Ft
1963-ban pedig (felújítás nélkül)	735 000 Ft

volt, melyhez 1963-ban még 500 000 forint felújítás is járult. A költségvetés összegének emelkedésében természetesen jelentős szerepet játszott az előzőekben már említett jelentős létszámnövekedés is, azonban a költségvetés összegének ötszörösére történt emelkedése így is jól szemlélteti a fejlődést.

Egyes tételeknél, elsősorban a gyűjtemény-gyarapítás és kiállításoknál a megállapított összegek nincsenek arányban az igényekkel, azonban remélhetőleg — figyelemmel a vidéki múzeumok általános helyzetére — a következő években megfelelő korrekciók történnek majd.

IX. Vidéki múzeumok

A megyei múzeumi szervezet keretébe tartoznak 1963. január 1-től kezdődően a mezőkövesdi Matyó Múzeum, a tokaji Helytörténeti Múzeum és a széphalmi Kazinczy-emlékmúzeum is.

Mindhárom múzeumnál csupán félállású alkalmazottak vannak. Mezőkövesden és Tokajban 1—1 megbízott múzeumvezető és 1—1 teremőr, Széphalmon 1 gondnok és egy 10 hónapon át foglalkoztatott parkgondozó, Keleméren pedig 1 gondnok-teremőr.

A vidéki múzeumok gyűjteményi anyagának revíziójára és a kiadandó leltározási utasítások végrehajtására csak a jövőben fog sor kerülni.

Mezőkövesden jelenleg matyó néprajzi kiállítás látható. Tokajban 1962 őszén készült el a „Tokaj múltja, bora” című állandó kiállítás. Széphalmon Kazinczy, Keleméren pedig Tompa-emlékkiállítás van.

Mezőkövesden a múzeum a Matyó Háziipari Szövetkezet helyiségeiben működik. A már folyó új kultúrházépítkezés keretében a múzeum részére is korszerű elhelyezési lehetőséget biztosítanak. Tokajban a volt görögkeleti templom szolgál múzeum céljára. Széphalmon a Kazinczy-alapítvány pénzből épített mauzóleum szolgál a múzeum céljára, Keleméren pedig a református egyház tulajdonát képező régi paplak — Tompa Mihály egykori lakása.

A múzeumok elhelyezése megfelelőnek mondható. Tokajban raktár biztosítása szükséges.

A látogatók száma így alakult 1963-ban

Mezőkövesd	8 637
Tokaj	8 892
Széphalom	17 692
Kelemér (okt. 1-től)	646
	35 867

1963 folyamán Széphalmon a hiányzó kerítést megépítettük és megkezdtük a 9 kat. holdat kitevő és eléggé elhanyagolt állapotban levő park felújítását.

Összefoglalás

A Herman Ottó Múzeum, illetve 1963-tól a megyei múzeumok, az elmúlt tiz év folyamán igen figyelemre méltó fejlődést értek el. A szervezethez tartozó múzeumok látogatóinak száma megközelítette a 90 000-et. A kiállítási lehetőségek további növelésével, a társadalmi kapcsolatok kiszélesítésével (melyhez az 1962 végén megalakult Megyei Múzeumok Baráti Köre nagy segítséget nyújt) nagy lehetőség nyílik múzeumaink fejlesztésére és anyaguknak minél szélesebb körben történő ismertté-tételére is.

J E G Y Z E T E K :

1. A természettudományi gyűjtemény anyagát — természettudományi múzeológus hiánya, továbbá elhelyezési és állagmegóvási okok miatt ideiglenesen a Természettudományi Múzeum kezeli.
2. A megyei múzeumi szervezethez tartozó múzeumok problémáit, miután csak 1963. jan. 1-el kerültek a Herman Ottó Múzeumhoz, külön fejezetben tárgyaljuk.
3. E növekedés jelentős részben onnan adódik, hogy 1954-ben sok leltározatlan anyag volt a gyűjteményben.
4. Nem szerepel ebben a helytörténeti gyűjteményben sorozat 2591 kötet könyv és nyomtatvány, az ún. miskolciana-k.
5. Az adattárak később alakultak. Terjedelmük 1958-ban 4401 oldal volt.

csoportját ismerteti. Foglalkozik ezenkívül a tiszaszederkényi későbronzkori depólelettel is. K. Végh Katalin a miskolci Szabadság-téren feltárt koracsászárkori települést, Komáromy József pedig a diósgyőri vár ÉNy-i tornyában végzett ásatást ismerteti. Valter Ilona régészeti adatokat közöl a Bodroglázaskői honfoglaláskori településtörténetéhez, Dankó Imre pedig a bodroglázaskői Hosszúréti betelepüléséhez közöl részletes adatokat, illetve ad elemzést. Sz. Czeglédy Ilona értékes adalékokat tesz közzé a diósgyőri vár XVII. századi állapotáról. Lajos Árpád a so-pentatonia jelentkezését ismerteti a borsodi népzeneben, Barsi Ernő pedig népzeneünk problémáit egy sályi pásztor életében. Komáromy József az 1919-es Miskolci Vörös Őrség naplóját, Huszár Lajos a pemlényi emléket adja közzé. Tartalmazza a kötet a múzeum és a megyei múzeumok történetének rövid összefoglalását, továbbá a régészeti és néprajzi kutatások áttekintését.

